MAGYAR
REGÉNYIRÓK
KÉPES KIADÁSA

Szerkeszti
MIKSZÁTH KÁLMÁN

16

B. Eötvös J.

A falu jegyzője

MAGYAR REGÉNYIRÓK

KÉPES KIADÁSA

Szerkesztette és bevezetésekkel ellátta

MIKSZÁTH KÁLMÁN

16. KÖTET

A FALU JEGYZŐJE

Irta

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

II.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

magyar irod. intézet és könyvnyomda

1911

A FALU JEGYZŐJE

REGÉNY

IRTA

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

MÁSODIK KÖTET

TULL ÖDÖN RAJZAIVAL

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT
magyar irod. intézet és könyvnyomda
1911

Révai testvérek tulajdona.

Franklin-Társulat nyomdája.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF.*

1813—1871.

A ki tehetséges és fogékony fiatal magyar a mult század első felében sokat járt külföldön, mind nehéz podgyászszal jött haza. Hozott benne először is jókora mennyiségű byroni világfájdalmat (annak a kornak ez volt az erkölcsi epidémiája). Hozott aztán mámoros elragadtatást a nyugati kultura gazdagságától és szépségeitől; keserű szégyent az itthoni elmaradottság miatt; haragos türelmetlenséget a hazai intézmények és közállapotok ellen, a melyeket a nyugati intézmények fénye a kelleténél is sötétebbnek mutatott; izgató vágyat az egész magyar élet megreformálására és egy halom mintát, a melyek szerint ezt a reformot meg kell csinálni. Idehaza pedig kissé idegenül néztek rá, mint afféle európéerre, a ki itthoni intézményeink lényegét nem érti, a hamisítatlan magyar szellemtől elrugaszkodott, a kit épen azért meg lehet hallgatni, mert elvégre mégis csak okosan beszél, egyet-mást el kell fogadni jónak abból, a mit mond, de eszméiért

* Mikszáth Kálmánnak, e vállalat szerkesztőjének elhunyta folytán ezt a bevezetést Schöpflin Aladár írta.

lelkesedni, őt magát vezérül elfogadni veszedelemmel járó dolog.

Ilyesformán állott a harminczas-negyvenes évek magyar életében báró Eötvös József. A cselekvés vágyával jött haza; tehát először attól kellett megszabadulnia, a mi a cselekvésben megbéníthatta volna: a világfájdalomtól. Hogy ezt kiküszöbölje magából, megírta 25 éves korában (1838) első regényét, a *Karthauzi*-t. Ez a legtisztább lyra, a mit valaha írt; egész meséje, a milieu, a melyben ez a mese lefolyik, az alakok, a kik körül bonyolódik, mind csak ürügy benne, hogy az íróban felgyülemlett beteges, ifjúi érzéseket le lehessen csapolni. Talán azért hat ma is legfrissebbül Eötvös összes művei közül, mert a költőknek mindig a lírájuk él legtovább.

Eötvös életében fordulatot jelentő életrajzi étappe a Karthauzi: ettől fogva megszabadult a mélabútól s teljes erővel belevethette magát kora politikai mozgalmaiba. Abból a politikus-tipusból való volt, a mely ma már jóformán teljesen kiveszett, akkor azonban Európaszerte s kivált Francziaországban és Angliában javában virágzott. A politikus, a ki szabad idejében tehetséggel és kedvvel űzi az irodalmat is s ha lehet, szívesen használja fel politikai czélok eszközéül. Eötvös első sorban politikai publiczista volt, a ki Széchenyi után a legtöbb eszmét dobta bele a közéletbe, jóformán teljes, minden térre kiterjedő politikai és társadalmi programot dolgozott ki s azt hirdette szépirodalmi műveiben is. Minden munkája, még verseinek túlnyomó része is, iránymű, valami közéleti tendentia szolgálatában.

Az a regénye, melyet e kötetekben kap az olvasó, *A falu jegyzője*, hét évvel a *Karthauzi* után jelent meg, 1845-ben. Hogy a régi vármegyét állítja benne bonczasztalra, mint minden magyar politikai és társadalmi baj eredendő okát, azt tudja mindenki. Ezen a körön belül aztán szóba kerül az ő s elvbarátai, az ú. n. centralisták egész munkaprogrammja: a jobbágyság, a választási visszaélések, a börtönügy, iskolaügy, a közbiztonság, a zsidók emancipatiója és még egy sereg fontos és kevésbbé fontos, de akkor egyformán égetőn aktuális ügy. Ma ezek mind antiquált dolgok, jól-rosszul megoldottuk valamennyit s nem égeti a körmünket egyikük sem. *A falu jegyzője* tendentiabeli tartalma, mely megjelenésekor roppantul izgatta az embereket, lelkes híveket és haragos ellenfeleket szerzett Eötvösnek s a melynek kedvéért ő a regényt írta, közömbös a mai olvasónak. És a regény mégis érdekes nekünk ma is. Érdekes, pedig jól látjuk kompoziczióbeli ingadozásait s mindig érezzük, hogy alakjai csaknem kivétel nélkül önkényesen konstruált marionettek, melyek létüket csupán az író tendentiájának köszönhetik s melyeket az író tetszése szerint rángat ide-oda. Nem emberileg megalkotott lények, hanem merő figurák az író gondolatainak illusztrálására. Az egyik a vármegyei urak családi politikáját jelenti, a másik a vármegyei közigazgatás atrocitásait, a harmadik a választási visszaéléseket, a negyedik a közügyekben való léha könnyelműséget, az ötödik a jobbágyság embertelen szenvedéseit, a hatodik a nemes és nem nemes

ember közti különbség igazságtalanságát — és így tovább. Az egy Vándori, a rousseaui szellemű pap nem jelent politikát: ő Eötvöst magát jelenti, a mi benne a Karthauzi forrongó gyötrelmei után lehiggadt. Ha ezekből a Rétiekből, Nyúzókból, Tengelyiekből és Violákból kivonom azt, a mi bennük tendentia, alig marad belőlük egyéb, mint a ruhájuk.

Mi érdekel tehát mégis a regényben, a melynek nyelvén is folyton megérezzük az avatag hervadtságot? Miért tudjuk alakjának sorsát mégis rokonszenvező figyelemmel kisérni mindvégig? Először is azért a lendületért, a melylyel az író a maga egész egyéniségét, erős meggyőződését és igazában való hitét beleviszi művébe. Ott látjuk mindig a regény mögött Eötvöst, a ki igazat mond, mert föltétlenül érzi annak az igazságát, a mit mond. Az író szelleme él ma is, nem avult el s összetartja a regény széthulladozó elemeit. Önmagából alkotta meg a regényt, a maga lelkének ideáljait, a maga életének tartalmát vetítette ki bele. Ezért a regény a maga egészében egységesen, következetesen van concipiálva és kifejlesztve s folyton fentartja a kontaktus érzését az olvasó és az író között. Nem Nyúzó vagy Macskaházy, nem is Tengelyi és Viola érdekel, hanem Eötvös gondolatainak az az eleme, a melyet ők jelentenek. Az író önmagát nyilatkoztatja ki bennük előttem. Ettől az alakok is reliefet, tehát életet is kapnak. Vér lüktet a marionettekben; az író szíve vére. Még inkább életet, igazságot kapnak a jelenetek. Ezekkel szemben odaállít minket az író a maga pers-

pektivájába s abból nézve eleveneknek, igazaknak látjuk őket. Távlatból nézve az actióban levő embereknek csak a legkirívóbb vonásait veszszük észre s mindjárt valószinűbbeknek tünnek fel az író önkénye szerint mintázott alakok és beleillenek az egész jelenet elevenségébe. Nemcsak kortörténeti ismereteink segítségével, hanem szemünkkel, közvetlenül is látjuk, hogy ezek a jelenetek, ha nem történtek is meg, de megtörténhettek volna. Ezzel pedig az író megnyert a maga igazának, a maga szemével láttatja velünk a regényt. Tehát elérte azt, a mi az írónak czélja s hatásának alapfeltétele: a suggestiót. Mellékes, hogy politikailag vagy psychologiailag igaza van-e, fődolog, hogy a maga hitét, a maga igazáról való érzését át tudja vinni belénk is.

Szóval a tulajdonképeni hatást mégis csak a művész eszközeivel éri el. S írói az az ügyesség is, a melylyel alakjait fel tudja ruházni a külső valószerűség szinével, a mely pillanatokra csaknem teljesen el tudja feledtetni belső valószinűtlenségüket. Látási illuziót kelt velük, szemléletessé tudja őket tenni: velük kapcsolatban egy csomó ismerős képzetet kelt életre bennünk, a melyek révén ismerősökké válnak az alakok s a jelenetek is. A magyar földből nőttek ki, a magyar traditióból s a magyar kulturállapotból, mindenki fölfedezi bennük, tudva vagy tudatlanul, azokat a vonásokat, a melyek ismerősek, a melyeket nem egyszer látott maga előtt az életben. Az egész regény a magyar földből nőtt ki, ilyet nem írhatott más, csak magyar író.

Hogy a regény hatását ezek a tagadhatatlanul benne meglevő írói vonások adják meg, azt bizonyítja az is, hogy *A falu jegyzője* külföldön, kivált Angliában is hatást tett, merőben írói tulajdonságai révén, mert hiszen politikai tartalma idegen földön teljesen érdektelen volt. Hiányai a műforma, az irány-regény tipikus hiányai, olyan természetűek, hogy kiküszöbölésükkel alig lehet irány-regényt elképzelni. Erényei igazi írói erények; az író lelke szólal meg bennük, a mely Eötvösben lakozott.

Nagyjában ugyanezek a kritikai szempontok állanak harmadik regényére is, a *Magyarország 1514-ben* czímű történeti regényre (1847.). Ez is irány-regény, a jobbágyság felszabadításáért küzd. A tendentia azonban nem olyan kirívó benne, nyilván azért, mert concentrálva van egy gondolatra s mert a történelem rekonstruálásának nehézségei is erősebb önfegyelmezésre szorították az írót. Ezért emberei emberibbek, nem annyira s nem mind a politikai czélzatból táplálkoznak. Ebben a regényben jutott Eötvös legközelebb az írói tárgyilagossághoz. A romantikus történeti regény módszereivel van csinálva, melyek ma már avultaknak tetszenek, de a Walter Scott—Jósika-féle történeti regény kosztüm és kulissza-stilusához képest jelentékeny haladást jelent a történelem lelkének megelevenítése irányában.

Eötvös utolsó regénye, a *Nővérek* (1857.), már nem jelent semmi tekintetben haladást. Az erkölcsi és paedagogiai didaktikus czélzat túlhatalmasodik benne és elfojtja az irodalmi tartalmat. Ezzel a re-

génynyel bucsuzott el Eötvös az irodalomtól s azontúl egészen a politikának és főleg a kulturpolitikának szentelte minden erejét.

Ha most meg akarjuk állapítani Eötvös írói munkásságának summáját, ezt találjuk: adott három regényt és néhány költeményt, a melyek még ma is élnek, érdekelnek, gyönyörködtetnek. Adott egy államböIcseleti könyvet (*A XIX. század uralkodó eszméi*), mely nemcsak a maga kora európai irodalmának egyik legkiválóbb műve a maga nemében, hanem ma is mély tanulságok forrása. A magyar regényirást ő emelte európai szinvonalra; ő volt az első magyar író, a kit nemcsak nemzete hallgatott meg, hanem mondhatni egész Európa; csaknem minden művelt nemzetben voltak s vannak olvasói. A politikában az elsők egyike s mindenesetre a legnagyobb hatású volt azok között, a kik a politika központi problemájául a társadalmi politikát tűzték ki. Nemes lendületű humanista volt, a legjobb szívek és legszebb elmék egyike a magyar fajból.

XXII.

Vannak a megkülönböztetésnek sokféle nemei. Az eledelek, melyekkel az emberek testöket táplálják, alig különböznek annyira, mint azon tárgyak, melyekben hiuságuk kielégítést keres; s ha azon dolgokat tekintjük, melyek által egyesek magokat a közönség fölébe emelve gondolják, bámulhatnánk, ha nem jutna eszünkbe, hogy rákok, csigák s más ehhez hasonló tárgyak, melyek mintegy természetes undort gerjesztenek, mégis a legfinomabb eledeleknek tartatnak, noha kétségen kivül csak a legnagyobb éhség birhatá az első embert arra, hogy azokat megízlelje. Pedig ki tagadhatja, hogy a mi hiuságunk kielégítését illeti, művelt országokban mindig ily szükség uralkodik, a megtiszteltetés után vágyók tömege minden arányon kívül felülmúlván azon megtiszteltetések számát, melyekben részesülhetnek. — A dolgoknak ezen állásában a természet főjótéteményei közé tartozik, hogy miként testi táplálékra nézve nem az eledelek egy nemére szorítá az embert, úgy hiuságát olykép alkotta, hogy az kielégítését a legkülönbözőbb tárgyakban találhassa. Való, vannak emberek, kiket anyagi eledelekre nézve tisztán húsevő állatoknak mondhatnánk, s a hiusági étvágyban ezekkel azokat hasonlítjuk össze, kiknek nem is megtiszteltetés, mi vagy egyszerre, vagy évenként ennyit s ennyit nem jövedelmez; mások ellenben ártatlan növény-emésztők, s alig élnek egyébbel, mint zöldséggel; nyájas, jámbor teremtések, érdemesek, hogy egy sorba állíttassanak azokkal, kiket egy ártatlan czím, jel vagy taps egekig emel. De csak jöjjön a szükség ideje, a hus- és növényemésztő, az, ki jövedel-

mező, vagy ki csak szépen hangzó megtiszteltetést kiván, nem lesznek válogatók, hanem egyenlő hévvel fognak nyúlni mindenhez, mihez férhetnek; s a természet a hiuságnak gyomraink felett még azon nagy elsőséget adná, hogy ez utóbbi, ha sokáig koplaltunk vagy szerfelett jóllaktunk, emésztésre alkalmatlanná válik, mire a másiknál alig találunk példát.

Mi magyarok e tekintetben a mívelt nemzet nevét minden szomszédainknál talán inkább érdemeljük, s alig ismerek hazát, hol a megtiszteltetésnek annyi, s meg kell vallani, oly olcsó nemei léteznek, mint nálunk. Ha hallgatok is azon számos élvezetekről, melyeket csak maga a népszerűség nyújt, az egyszerű helyesléstől a szűnni nem akaró éljen kiáltásokon keresztül egészen a fáklyás zenéig (melyekre nézve rosszul világitott városainkban csak a ritkaságot sajnálhatjuk, miért a rendes világítást velök nem pótolhatjuk még) hány fokozat, s mégis mennyi gyönyör mindenikben! Mily ellenállhatlan hatalom, mely tettre vagy legalább szólásra lelkesít, (a magyar kocsisok némely vidékekben szólításnak nevezik, ha lovaikat tettlegesen megverik, miért ne nevezhetnők mi a megzavart súlyegyen helyreállítására tettnek, ha csak szólunk), s mégis mily olcsóság ennyi haszon mellett! Soha a népszerűségnek nagy eszköze ily kiterjedésben s ennyi ügyességgel, mint hazánkban, nem használtatott fel. Mi más nemzeteknél a legnagyobb fényűzésnek tartatik, mire csak a természettől leggazdagabban megajándékozottak számolhatnak, az nálunk mindennapi kenyérré vált, s Pyrrhus követei, kik elbámultak, midőn a római senatust látva, mintegy királyok gyülekezetében gondolák magokat, mit mondanának, ha tapasztalnák, hogy országunk határai közt a népszerűeknek egy egész népét birjuk, kik közül a népszerűségben egyik a másikat fölülmúlja, a nélkül, hogy közülök a legnagyobb rész valaha azon veszélybe jöhetne, hogy Aristidesként polgártársai által a miatt küldessék számkivetésbe, mert mindenkitől a legeré-

nyesebbnek tartatik. Tudja mindenki, nem vagyok túlzó magasztalója honi állapotainknak, sőt olyakat is mondtam már életemben, mik által az Isten földi szavával — mi alatt, mint tudva van, a nép szava értetik — ellentétbe jöttem, noha ildomos férfinak ez Isten szavát is csak magyarázni kellene; de Magyarországnak felsőbbségét e tekintetben nem tartom kevésbbé tagadhatatlannak annál, melylyel Anglia a pamutszövetekben bir, s mely szinte nem a kelme minőségében, hanem az ár csekélységében fekszik.

Mutasson nekem valaki országot, hol a népszerűség kevesebbe kerülne. Máshol egész éltedet kell hazádnak szentelned, sőt néha meg kell halnod. Testedet, véredet kivánják, hogy érettök nagy nevet cserélhess be. Nálunk, ha a marhahus tizenkét krajczárba kerül s indítványt tészsz, hogy tíz krajczárra szállíttassék le, elérheted e czélt. Ez az, miáltal, mint Angliában a penny-kiadások által a tudomány, nálunk a dicsőség mindenki által megszerezhetővé válik, s minek azt köszönhetjük, hogy a népszerüség, mely a világ minden részeiben, mint tudva van, könnyen aristokratiához vezet, nálunk a legdemokratikusabb institutióknak egyike. A közvélemény annyit karol fel, hogy közöttük senki magát e miatt a többiek lenézésére feljogosítva nem érezheti s mégis mindenik azon üdvös korlátok között tartatik, melyeket a népszerűség máshol csak egyeseknek állít; pedig tudva van, mennyire üdvösek e korlátok s mily áthághatatlanok. Valamint sok férfi, a szentirás azon parancsára nézve, hogy a nő urának szót fogadjon, eretnekségben él, csakhogy házi csendjét feltartsa, úgy azok, kik népszerűséggel birnak, többnyire ez akaratos kedves irányában való papucs-kormány alatt élnek, csakhogy az ingatag, melytől megválniok nem lehet, más bálványt ne válaszszon magának.

De ha a népszerűségről — bármennyire közönséges nálunk a megtiszteltetésnek ezen neme — hallgatok is, nem bir-e hazánk a táblabirói institutióban szám-

nélküli hiuságok kielégítésére oly eszközt, minővel Európa népei közt egy sem büszkélkedhetik. E nem szűnő forrása megtiszteltetésünknek, ez eleven példája az evangelium öt cipója- s hét halának, melyből ezerek jóllaknak, s a helyett, hogy az eleség fogyna, mindig többel kináltatnak; az emberi észnek e bámulatos találmánya, mely által mindenikünk ötvenkétszer felhághat ugyanazon egy lépcsőn s mindig azon meggyőződéssel, hogy most ismét magasabban áll, s mindenikünk legalább valami czímre tehet szert, — Magyarországot megtiszteltetés tekintetében irigyelhető helyzetbe állitja, s ha ehhez még azon számos küldöttségeket adjuk, melyekhez annyi megyében többnél több tagok neveztetnek; annyi casinót s egyéb egyesületet, melyek mindenikénél ismét számos választmányi tag szükséges, kiknek mindenike kineveztetése által különösen megtisztelve érezheti magát: nem tagadhatni, hogy e világon alig találunk helyet, hol az egyes polgár annyi kitüntetésre, vagy — mi ugyanaz — annyi különböző hivatalra számolhatna, mint nálunk.

Olvasóim talán kérdeni fogják: miért irom mindezt? Mire nem mondhatok mást, mint hogy azért teszem, hogy tudtokra adjam, miszerint az öreg Kislaky, ki a megyét soká mint alispán szolgálta, ez érdemeiért a tiszaréti járás rögtönitélő törvényszéke elnökének neveztetett ki, s mert olvasóim nem értenék, miért fogadta el a szelid öreg kegyetlen hivatalát, ha őket azon általános szokásra nem figyelmeztetem, mely szerint minden ember, ki az alispánságon keresztül ment, hivatalra vágyódik, s ha más nincs, még a statárium elnökségét is örömmel elfogadja, főkép ha az, mint a kislaki járás vérbirósága eddig, azon kellemetes magyar hivatalok közé tartozik, melyeket viselve mindig mondhatjuk, hogy nekünk is valami s pedig fontos dolgunk van a nélkül, hogy valaha fáradoznunk kellene.

Kislakon, hová Viola elfogatásának hire másnap vir-

radóra eljutott, — mert Nyúzó a tiszttartót hivatalos levélben kérte, hogy a rögtönitélő törvényszék elfogadására s a rab őrzése s kivégezésére szükséges előkészületeket tegye meg, — rendkívüli mozgást találunk. A vastag tiszttartó, ki máskor annyira távol vala minden túlbuzgóságtól, hogy a szomszédok nem egyszer mondák, miként csak azért tartatik Kislakon, hogy a sőrék magoknak rajta példát vehessenek, — ma jókor reggel felhúzta legszebb ezüst gombokkal fölékesített köntösét, s fel s alá járva udvarán, fiatal ispánjával s öreg béresével tanácskozott, ki, mint faragó, a szükséges akasztófa elkészítését magára vállalta. — Aztán csak hogy minden commoditás meglegyen, — mondá az elsőhöz fordulva — s főkép az akasztófára vigyázzon kend, — szóla folytatólag a másikhoz — szedje össze eszét, hogy jó magas s főkép erős legyen. Az urakról gondoskodva van, — szólt ismét megfordulva az ispánhoz, — maga csak arra vigyázzon, hogy a pandurok s cselédek is megkapják a magokét. Kend czöveket ver be itt a fészer alatt jó erősen, oda kötjük; és a béresek ma ne menjenek szántani, egy kis példa nekik sem árt; a vizipuskát készen kell tartani. — S így tovább, míg az érdemes tiszttartó elfáradva megállt s homloka izzadságát törölve, felsóhajtott: Ej be sok dolga van az embernek! — mire két társa, helybenhagyólag intve fejével, szinte felsóhajtott.

De még nagyobb zavart okozott e hir magában Kislaky házában. — Az érdemes tiszttartó fáradott, azt nem lehet tagadni, sőt annyi szorgalmat tanusíta, hogy ki őt ma látá, szinte sajnálta, hogy a faluban nem tartatik naponként egy-egy statarium, mi által ő a polgári társaság igen munkás tagjává válhatnék; azonban mind e fáradságot személyes fontosságának érzete bőven pótolá. Rá nézve e nappal uj epocha nyilt, mely szerint éveit ezután szintúgy számíthatná, mint eddig a nagy jégesőtől. Szegény Kislakyné mindezzel nem vigasztalá magát, s midőn tiszttartójától

először hallá, hogy a törvényszék házában fog összeülni s Viola tulajdon határán akasztatik fel, kétségbeesve csapta össze kezét, mintha házát nagy szerencsétlenség érte volna. — De hát minek jőnek épen hozzánk? — mondá a legnagyobb fölgerjedésben, — nem elég nagy-e a vármegye, hogy épen itt szemem előtt kell felakasztani zsiványaikat?

— Nagysád elfelejti, — válaszolt a tiszttartó, ki a határnak ily módoni megtiszteltetését sokért nem adta volna, — hogy a teins úr, mint a vármegyének volt igen érdemes alispánja, a tiszaréti járásban a rögtönitélő törvényszék elnökének neveztetett ki. Már az igaz, hogy a törvényszék más helyen is összeülhetett volna, azonban az illendőség úgy kivánta, hogy a többiek inkább elnökük házához jöjjenek, mi reá nézve legkisebb alkalmatlansággal jár. Nagysád látja, csak megtiszteltetés és —

— Köszönöm a gratiát, — vága közbe földesasszonya — ha itt akasztják fel, nem merek kimenni házamból.

— Nagysád tévedésben van, — jegyzé meg a vastag tiszt, — sőt a közbátorság igen nevekedni fog ily példa által. Magam is tudok hasonló esetet, pár év előtt történt a szomszéd vármegyében. Két egész esztendeig egymást érték lopás és gyújtogatás; arra felakasztanak kettőt, pedig az egyik nem is tartozott a zsiványokhoz s egészen ártatlan volt, s attól a pillanattól fogva a gonosztettek megszűntek. Csak akasszanak fel ezúttal egyet, oly nyugodtan fogunk élni, mint a mennyországban.

— De hisz minket a zsiványok most sem bántottak — mondá Kislakyné.

— Igen, — válaszolt a tiszttartó — de csak látná nagysád a gulyás számadását, a mit megettek, felér egy becsületes rablással.

— Inkább ették volna meg esztendei termésemet, mint hogy tulajdon határomon egész esztendőn át felakasztott embert kellessék látnom. — S ezzel a

jámbor háziasszony kiment, hogy vendégeinek elfogadására mindent elkészítsen; míg a tiszttartó nem bámulhatva eléggé asszonyának rendkivüli szeszélyét, mely szerint akasztott zsiványtól inkább fél, mint ha az elevenen járna körül határán, minden elébbi parancsolatait még egyszer ismétlé s fel s alá járva folyosóján, pipával várta a rabot vagy a teins törvényszéket — a melyik éppen elébb érkezik; míg a kapu előtt a falu lakóinak nagy része ácsorogva várá a történendő dolgokat.

Kislak csak egy magyar mérföldnyi távolságra van Szt.-Vilmoshoz, s Nyúzó rabjával s esküdtjével, ki hirt véve hivatalos társát fölkereste, az elsők, kik a szomorú dráma személyei közül Kislakon megjelennek. Valamivel később érkezett meg Macskaházy, ki elébb még Tiszaréten volt, s végre két kocsin a házi úr s a birák, kik Porvárról jöttek.

Az első hintóban Kislaky báró Sóskutyval, a másikban Zátonyi táblabiró s Völgyesy alügyész ültek, ez utolsó, valamint hivatalában, úgy a helyre nézve, mely neki a kocsiban jutott, mindent elborító szomszéda mellett, csak tiszteletbeli helyzetet látszék elfoglalni. A főügyész elébb maga akart eljőni, részint azonban, mert azon ritka főügyészek közé tartozott, kik mindennemű polgári eljárást, mint például tagosítás s urbéri rendezéseket, hol az adózó nép védelmével bízatnak meg, magoknak tartván fel, alattvalóikat inkább a büntető tárgyakkal bízzák meg; részint, mert a törvényszéknek jegyzőre van szüksége s maga e hivatalt elvállalni nem akarta, az ifjú Völgyesyt küldé maga helyett, ki csak most neveztetvén ki, e tisztet örömmel fogadta el, s elég készültséggel birt, hogy szükség esetében a többieket törvényes tanácsával segítse. — Azon számos okok között, melyek a többség kormánya mellett szólnak, ritkán említett, de azért nem kis fontosságú az, hogy hol valamely tárgyról egyenlő joggal többen határoznak, e többség majdnem mindig egynek vezérletét követi, míg hol a dolognak eldön-

tése csak egyre bízatik, ez sokszor több tanácsadóhoz folyamodik, s így ép ott, hol legtöbb egységet várhatnánk, közönségesen legkevesebbet találunk; s ki hazánk közdolgaiban járatos, főkép a törvényszékekre nézve meg fogja vallani, hogy többségeink e tulajdonnal kitünőleg birván, mindennek a lehetőségig czélszerű elintézését nem is gátolja egyéb, mint hogy többségeink tanácsadók helyett néha kegyenczeket választanak magoknak, s azokat, mi kegyenczekkel mindenütt történik, sokszor változtatják.

Völgyesy külsejében nem vala semmi, mi a nézőre kellemes hatást tehetett volna. Alacsony gyenge termete, kissé púpos háta s a halvány beteges arcz, melynek vonásait himlőhelyek ferdíték el, azon fiatal emberek sorába helyezék őt, kik, ha vagyonuk nincs, még arra sem formálhatnak igényeket, hogy csak csinosaknak tartassanak; azonban míveltsége s főkép azon szerénység, melylyel tudományát inkább elrejté, mint mások előtt fitogtatá, azon ritka emberek közé helyezé őt, kiket majdnem mindenki dicsér, mert bennök oly tulajdont, melyet irígyelhetne, nem lát. Porváron csaknem általános vala a vélemény, hogy Völgyesy kedves ember, mindamellett — mi alatt mindenki púpos hátát érté — s az öreg Kislaky, ki megtudván, hogy Viola elfogatott s hogy elítélésénél neki kell elnökölni, talán nejénél is inkább megijedt, nem örült kevesebbé, mint a báró s a vastag táblabiró, midőn hallák, hogy jegyzőül a fiatal alügyészt vihetik magokkal. Az első, mert a jegyzőnek szép törvényes ismeretei vannak, a másik, mert órákig hallgatni, a harmadik, mert igen jól tarokkozni tud.

Midőn e társaság Kislaky házához ért, Nyúzó s Macskaházy már a tornáczon vártak, s az utolsó nem kis megelégedéssel dörzsölé kezeit, midőn a törvényszék tagjait látva, meggyőződött, hogy közöttök egy sincs, kinek túlzó philanthropiájától félnie lehetne.

A háziasszony, ki a kocsikat hallva szintén a tornáczra jött, vendégeit a lehető legnagyobb nyájasság-

gal reggelire hivá meg, mi azonban Macskaházynak azon igen alapos észrevételére, hogy az idő már közel jár tizenegy órához, s hogy miután a napok rövidek, sietniök kell, ha valamit végezni akarnak — elmellőztetett.

— Hiszen ma már úgy sem végezhetünk — jegyzé meg Kislaky szerényen.

— Ugyan kérem domine spectabilis, miért ne? — kérdé a vastag táblabiró. Méltóztassék meggondolni, míg a delinquens exequálva nincs, a statarialis sedriának együtt kell maradni, s nálam holnap vetnek s krumplit szednek, okvetlenül haza kell mennem.

— Persze, pessze, — mondá Sóskuty, — minek az a sok huzás-vonás, rögtönitélő törvényszékre küldettünk ki, nekünk rögtön kell ítélnünk, ebben fekszik főkötelességünk. A delinquens megvan, mi is öten vagyunk itt; öcsém uram — tevé hozzá Völgyesyhez fordulva — szokott ügyessége szerint az itéletet fél fertály óra alatt felteszi s azzal punctum. Isten mentsen meg, — folytatá uriasan meghajtva magát a háziasszony előtt — hogy nagysádnak soká alkalmatlankodjunk.

— Semmi alkalmatlanság — mondá emez szokott szivességével — de hisz talán ezt a szegény embert csak nem fogják felakasztani?

— Dehogy nem, édes nagysám, — mondá a táblabiró nevetve – mintha már függne; tizenöt statariumnál voltam életemben s mindig felakasztottunk valakit. Az egész vármegyében nincs senkinek több praxisa, mint nekem.

Ezelőtt egy órával Violának neje s gyermekei voltak Kislakynál, mert a rabbal, mielőtt a törvényszék előtt megjelent, a főbiró parancsa szerint senkinek szólni nem lehetett. A jószivű asszony a szerencsétleneknek külön szobát adatott, s megindulva a szegény nő könyörgésén, megigéré, hogy hacsak lehet, férjének életét meg fogja menteni. Az elhatározott mód, melyen Zátonyi szólt, egyszerre leveré remé-

nyeit, s csak azt jegyzé meg, hogy Viola talán nem oly vétkes, mint azt sokan gondolják.

— Kérem alássan nagysám — válaszolt Sóskuty szokott udvariassággal — oly vétkes vagy nem oly vétkes, az nekünk tökéletesen mindegy; a kérdés csak az, a ki előnkbe állíttatott, zsivány-e vagy nem? Száz embert ölt-e meg vagy egyet sem, egy milliót rablott vagy tíz krajczárt, ahhoz semmi közünk; csak azt kérdjük, zsivány-e és hogy' fogták meg? ha fegyverrel s ellentállva — függ.

— De kérem méltóságát, — mondá Kislakyné melegebben, — egy pár garasért embert csak nem lehet felakasztani?

— Lehet bizony — vága közbe a táblabiró méltósággal, — egy pár petákért, ha az eset máskép statárium alá való. Magam is jelen voltam párszor, mikor az, kit felakasztottunk, három heti rabságra nem ítéltetett volna talán, ha rendes törvényszék elébe kerül, s azért mégis lógott.

— Én csak gyenge, tudatlan asszony vagyok, — mondá a háziasszony mindinkább lelkesedve — de azért, ha én ott vagyok, az még sem történt volna.

— Elhiszem, — válaszolt Sóskuty, ki elvből s megszokásból, hol asszonynak valami szépet mondhatott, soha az alkalmat nem mulasztá el; — nagysád csupa kegyesség, csupa angyali gratia; de lám, mi férfiak vagyunk s egészen más, hozzánk ily engedékenység nem illik. A teins vármegye azért küldött ki, hogy példát állítsunk fel, nekünk e szép bizodalomnak meg kell felelnünk.

— Kérem alássan, — szólt most Macskaházy, ki már régen türelmetlenségének jeleit adá — fogjunk hozzá, az idő múlik.

— Igazság, — mondá Kislaky, ki addig majd feleségére, majd táblabiró társaira tekintve, a lenagyobb zavarban melegíté kezeit a kályhánál — még tanúkat is kell kihallgatnunk, és —

— A tanúkkal nem sok bajunk lesz — szólt Nyúzó, —

minden világos. Ha úgy tetszik, a tiszttartó házában minden készen van, ebédig kétszer is túleshetünk rajta.

— Hisz Viola tizszer megérdemlette, hogy felakasztassék — mondá Macskaházy már az ajtó felé indulva.

— Az majd a vallomásból fog kitünni, — szólt egy szép férfi-hang, melyre valamennyien Völgyesy felé fordultak, — meghallgatás nélkül előre ítéletet senkire kimondani nem szabad.

— Ez az ember nekem nem tetszik — suttogott Macskaházy, ki e szavakra szintén megfordult, Nyúzó fülébe. Kislakyné, ki a kis fiatal embert eddig alig vevé észre, midőn szavát, melynek a természet azon szépséget adá, melyet testétől megtagadott, hallá, barátságos tekintetet vete reá. — Igazsága van, — mondá nyájasan — ne ítéljünk senki felett, kit meg nem hallgatánk. A teins úr bizonyosan irgalmas lesz e szerencsétlen ember iránt.

— Nem vagyok táblabiró — válaszolt az ifjú, — nincs szavam — s ezzel Völgyesy meghajtva magát, a többiekkel elment, s Kislakyné férjével, ki egy pár perczre visszamaradt, maga maradt.

— Gondold meg Bálint, — szólt az asszony, férjét érzékenyen kezénél fogva, — ha mind nem egyeznek meg, halálos itéletet kimondani nem lehet. Ha emberhalál történik, minden egyesnek lelkiismeretén fekszik.

— Hisz lelkem, — válaszolt a férj sóhajtva, — ha tőlem függ, hacsak lehet, én bizony nem kivánom senkinek vesztét; de —

— Tudom öregem, — mondá az asszony — teljesítsd kötelességedet; de gondold meg, egy ember élete nem oly valami, mit ismét visszaadhatsz; légy inkább kegyesebb.

— Hacsak lehet, lelkem, bizonyosan.

— Még egyet, mondá a jószivű nő a már távozóhoz, — ha a nélkül, hogy kötelességedet sértenéd, a szegény ember feleségét s gyermekeit hozzá ereszt-

heted, engedd meg, hogy legalább e pár órát még együtt tölthessék.

— Mihelyt a törvényszék megengedi, — mondá az öreg, ki alig nyomhatá el könyeit; s ezzel sóhajtozva s nem egyszer átkozva a pillanatot, melyben e törvényszéki elnökséget elfogadá, indult a többiek után a tiszttartói lak felé.

Itt a törvényszék elfogadására már minden el vala készítve. A kapu előtt vasvillás béresek s parasztok lökdösék vissza az oda tolongó népet, melynek nagyobb része, mint ily alkalomnál közönségesen, aszszonyokból állt. A fészerben, melynek egyik oldalán ekék s boronák halomra hordattak, Viola czövekhez kikötve hajdúk s pandúrok között várá ítéletét. A folyosón Czifra s Üveges Jancsi, kik tanúknak berendeltettek s a másik oldalon Liptákné és a tiszaréti kovács, kik önként jöttek, álltak, s midőn a törvényszék tagjai a mélyen hajlongó tiszttartó által a tanácskozásra készített szobába vezettettek s az ajtó utánok bezáratott, az ünnepélyes csend, mely e sokaság között egyszerre támadt, mutatá a pillanat fontosságát.

— Isten könyörüljön rajta, — mondá Liptákné suttogva a kovácshoz, — nekem nincs reménységem.

— Bizony nekem sincs, — szóla a másik, — csak azt sajnálom, hogy azt a kettőt ott nem akasztják fel inkább helyette. — S ki e pillanatban Czifrára s a zsidóra nézett, alig tehetett volna mást, mint osztakozni véleményében; legalább az előbbi, — kinek e pillanatban talán eszébe jutott, mi közel állt többször ahhoz, hogy hasonló sorsra jusson, — nyugtalanul körültekintve, mélyen arczára vont kalapjával épen nem látszott olyannak, minőnek a jólelkű tanút magunknak képzelni szoktuk.

— Szeretném tudni, ki fogja felakasztani, — szólt egy vén asszony szomszédjához, ki minden erőlködése mellett a villás embereken keresztül nem törhetett, — csak ügyes ember lenne, hogy a szegény nyomorult ne szenvedjen sokáig. Azt mondják, ha a

hóhér nem érti mesterségét, az ember felakasztva egy napig is elél.

— Igazán komám, — felelt emez, ki azalatt előbbre fészkelődve nyert jobb állását egy béresnek lökése által ismét elveszté, — hát én csak azt hiszem, hogy valami czigány fogja felakasztani. Talán a viczispán czigánya, látja kend, ott jár. Ni, hogy néz, bizonyosan az lesz, szinte félek tőle.

— Ne beszélj oly bolondokat Verus, — szóla közbe egy öregebb ember, ki az előbbiek mellett állt, — Peti Violának testi-lelki barátja, most is ő hozta gyerekeit Tiszarétről, s nem láttátok elébb, mily barátságosan szólt feleségével? Ha ő lenne a hóhér, Violáné csak nem szólna így vele; azt még te sem tetted volna, mikor boldogult férjed élt. Neked nem volt hóhérra szükség, úgy-e bár, te magad kínoztad agyon.

— Már hogy' beszélhet kend ilyeneket, — mondá az özvegy hangosan, — mikor utolsó betegségében doctort is hivattam neki.

— Igen, — mondá a másik asszony — de ki fogja felakasztani hát?

— Mit tudom én, — válaszolt a férfi.

— Czigánynak kell lenni, — jegyzé meg a kisbiró felesége, ki férjének minden pártolása mellett a házba még sem juthatott be. — János pandúr, sógorasszonyom keresztkomájának testvéröcscse, azt mondta, hogy akasztani mindig czigánynak kell, ha mást nem találnak, a ki jószántából teszi, contributió fejébe kényszerítik rá.

— Talán nem is akasztják fel, — mondá az első asszony.

— Magam is jobban szeretném, — válaszolá a férfi, — mert ha a határon akasztják, tudja komám, egész esztendeig szél lesz.

— Talán gratiát kap, — jegyzé meg egy vastag fiatal asszony, ki az egész beszélgetést figyelemmel hallgatá s nagyokat sóhajtozott a szorongatások között.

— Gratiát, — mondá a férfi — igen majd gratiát;

a hol azok oda benn egyszer összeültek, várhatsz reá. Statárium van.

— Hát mi az a statárium? — kérdezé az asszony.

— Mi? Hát a statárium csak az, hogy az urak összeülnek s azután egyet felakasztanak. Ennek úgy kell lenni.

— De hátha nem akasztja fel senki? — kérdezé ez kiváncsian tovább.

— Hej be ostobán kérdez kend — felelt amaz, — arra, hogy valaki felakasztassa magát, az embert fogni kell; de mikor hallotta valaki, hogy olyan, a ki mást felakaszszon, nem találkozott.

— Igen, de ha mégis megtörténnék? — kérdezé a kis asszony tovább.

— Mit tudom én... akkor az urak magok akasztanák fel, vagy talán önmagokat aggatnák fel az ajtó küszöbéhez csupa szomorúságokban, hogy mást nem akaszthatnak.

A kapu előtt ehhez hasonló beszélgetések folytak, s az ácsorgó sokaság, mely faluhelyen, mint városban, soha helyzetével nem elégszik meg inkább, mintha fal előtt állhat, mely megett valami történik, élénk figyelemmel követett minden mozdulatot. Minden, mi a házban s körülötte történt, midőn a tanúk a szobába hivattak s a rab a törvényszék elébe vezettetett, mozgalmat s számtalan kérdést és észrevételt idézett elé: látták-e Violát? s milyen halovány? s hogy hosszú haja lenyiratott stb. A törvényszék azalatt rég megkezdette ülését.

A táblabirák szokás szerint megeskettettek, a rögtönitélő biróság szabályai felolvastattak, s Nyúzó, ki szintén a táblabirák között fogott helyt, irásban beadá jelentését. Azonban ha már a szabályok felolvasásánál Völgyesy magaviselete, ki az egész hosszú szabályokat lassan s a mennyire csak lehetett, értelmesen olvasá fel, igen különös vala, s ha Nyúzó nem kissé neheztelt, midőn az unalmas felolvasás alatt szomszédjával beszélni akarva, a fiatal ügyész által intetett,

miként a szabályok felolvasása azért kivántatik, hogy meghallgassák, s ha Zátonyi már akkor sajnálkozva figyelmezteté Sóskutyt, hogy denique e fiatal embernek praxisa nincs, másképₚ tudná, hogy e felolvasás csak épen formadolog, s hogy életrevaló jegyző azt négy percz alatt, minden pontnak csak kezdetét olvasva, elvégezheti; milyen volt az egész törvényszéknek csudálkozása s haragja, midőn a főbiró jelentését felolvasva, már a rabért akart küldeni s egyszerre Völgyesy azon állítással lépett fel, hogy e jelentésből Viola esetét olyannak, mely rögtönitélő törvényszék elébe való, nem tarthatja.

— Mit, nem e törvényszék elébe való? — szólt Nyúzó elbámulva — és Völgyesy úr azt nekem mondja, a megye legidősebb főbirájának? Már ez mégis sok!

— A tekintetes úr igen hibázik — szólt az előbbi nyugodtan, — ha ebben részemről csak a legkisebb sértési szándékot keresi, de —

— Sértési szándékot? — vágott közbe Nyúzó, — nem sértési szándékot, valóságos sértést keresek benne s azzal vége. Nézze csak a teins törvényszék — folytatá a többiekhez fordulva, midőn a szabályokat, melyek az asztalon feküdtek, felkapá — itt a hatodik szakasz nyolczadik pontjában mi áll: Az összegyült biróságnak a történet tökéletes leirása előterjesztendő, melyben a rabnak vétke, kereszt- és vezetékneve, betűkkel nem számokkal kiirandó életkora stb. stb., — és hát jelentésemben nem foglaltatik-e a történet tökéletes leirása, nincs-e itt a vétek, a kereszt- és vezetéknév, s a rabnak kora, pedig nem számokkal, hanem nézze tekintetes elnök úr — betűkkel kiirva. És én hát nem tudnék tökéletes jelentést készíteni, én nem volnék képes valakinek életkorát betűkben kiirni? Kérem alássan ez vexa, valóságos vexa, én inkább elmegyek, mint hogy így bánjanak velem.

Az elnöknek s a táblabiráknak közbeszólása az érdemes tisztviselő felindulását lecsillapiták ugyan egy

kissé, ha azonban e szenvedélyesség arra vala számítva, hogy Völgyesyt, ki az egész megyében mindig a legszerényebb fiatal embernek tartatott, további szólástól elijeszsze, a számítás nem mutatkozott helyesnek. A fiatal ügyész, mihelyt szóhoz jöhetett, nyugodtan csak azt jegyzé meg, hogy tekintetes Nyúzó úr stilistikus készültségén épen nem kétkedik, de hogy e jelen leirásból, mely kétségen kívül hiteles, nem tűnik ki, hogy a rab folytonos üldözésben fogattatott el, mi minden rögtönítéletnek egyik főkelléke.

— Nem folytonos üldözés — mondá Nyúzó alig mérsékelhetve mérgét; — fejére díj van téve, egy évnél tovább kergetjük a megye egyik végéről a másikra, s még a folytonos üldözést is tagadja.

— Igazság domine spectabilis, — mondá Zátonyi mosolyogva, — ez ugyan rossz argumentum volt; denique a fiatalság . . . de most vezettessük be a rabot.

— És én még egyszer mondom, — folytatá mindig nyugodtan Völgyesy — a folytonos üldözés e jelentésből nem tűnik ki. Violának utolsó vétkes tette a tiszaréti jegyzőnél tett háztörés, s e tett óta az üldözés nem folytattatott szakadatlanul.

— Már ha nem statarialis eset, — mondá Kislaky örömmel megragadva mindent, mi által kellemetlen hivatalától szabadulhatott — utasítsuk a rabot a rendes törvényszék elébe . . . úgy is —

— Az Istenért, kérem a teins urat, ne hagyja magát confundáltatni, hallatlan scandalum volna, ha Violát a rendes törvényszék elébe utasítjuk. Ha ez történik, fogadni merek, a megye mindjárt elvesztené statariumát, minek is volna neki, ha még ily esetben sem tudja használni.

— A teins jegyző úr mintha megfeledkeznék arról — mondá Macskaházy szokott éles hangján, — hogy a rögtönítélő törvényszékek egyenesen haramják és zsiványok ellen rendeltetvék, s hogy mihelyt ezeknek valamelyike üldözése alatt fegyveresen ellentáll, e törvényszék illetőségéről szó sem lehet.

— Épen nem feledkeztem meg erről — válaszolt Völgyesy, — de miként sül ki ezen jelentésből, hogy Viola csakugyan haramja?

— Miből sül ki?! — mondá Zátonyi összecsapva kezét, — hát nem áll-e a jelentésben világosan, hogy Viola ismert zsivány s haramja?

— Kérem alássan, — vágott közbe most Sóskuty, ki az egész vita alatt észrevételeit halkan csak Kislakyval közlé — én ateins úrnak mindjárt megfogom magyarázni, még fiatal s nem veheti rossz néven senki, hogy tapasztalása nincs, ilyeneket az ember nem tanulhat könyvekből. Itt az utasításban igen sok áll, kit kell zsiványnak nevezni, de ez mind nem practicus dolog. Zsivány csak az széles Magyarországban, a kit zsiványnak mondanak. Vox populi vox Dei. Ha ilyent megakarnak fogni s ellentáll, statarium elébe kerül s felakasztják.

— Csak azért, mert ellentállt? — mondá Völgyesy élesen.

— Csak azért, — válaszolt Sóskuty méltósággal, — ellentállni a törvénynek nem szabad senkinek, kivévén — tevé hozzá — nemes embernek okkal-móddal.

— Nem jöttünk ide disputálni, — szólt végre Zátonyi türelmetlenül, — Völgyesy úrnak voksa úgy sincs. Szavazzunk.

— Igen, de mégis, — mondá Kislaky.

— Mondom: luce meridiana clarius, a napnál világosabb! — kiáltá Zátonyi, — a dolog világosan s törvény szerint csak elénkbe tartozhatik. Voksoljunk.

A táblabirák szavaztak. Az elnök sóhajtva kimondá, hogy a többség véleménye szerint a tárgy a rögtönítélő törvényszék elébe tartozik s a tanúk behivattak.

Miután olvasóim a viszonyt, melyban Czifra és a zsidó egymáshoz álltak, ismerik, ha mondom, hogy tanúbizonyságaik tökéletesen megegyeztek, nem fognak annyira bámulni, mint én, a regényiró, kinek főfeladata a közönséget meglepni, azt kivánhatnám.

— Duo testes omni exceptione majores, két becsületes tanú — mondá Zátonyi, midőn a tanúk vissza-

vonultak, burnótszelenczéjét körülnyújtva — nincs kétség.

— Igazság — sóhajta Kislaky — pedig megeskettük; mikor a zsidó minden átkát elmondá maga felett, én magam elborzadtam, lehetetlenség, hogy hazudott volna.

Sóskuty, kinek mondásait a hely szüke miatt mindig csak kivonatban közölhetjük, igen szépen értekezve az eskü szentségéről s főkép Nathan s Abiran kellemetlen esetéről, melyről a zsidó esküvésben említés tétetik, megjegyzé, hogy mióta Istenben boldogult felesége meghalt, s azon három consiliumban, mely felette tartatott, valamennyi orvos azon meggyőződést mondá ki, hogy a lehető legczélszerűbb módon gyógyíttatik, soha nagyobb megegyezést nem látott, mint e tanúságok között.

A főbiró egyet köpve örömében, azt meré állítani, hogy hosszú birói gyakorlata alatt soha jobb tanúk nem fordultak meg előtte.

— Legyen szabad a teins úr ezen állitásán kissé kételkednem, — szóla Völgyesy, ki midőn látá, hogy Kislakyt kivéve, a törvényszék egyéb tagjai a rabra bensejökben kimondák a halálos ítéletet, még mielőtt őt meghallhatták, feltevé magában, hogy részéről megmentésére is mindent elkövet. — Én épen e bizonyságok szokatlan összhangzásában látok okot arra, hogy vigyázóbbak legyünk. Főkép ha a tanúk jellemét tekintem, nekem akaratlanul összebeszélés jut eszembe.

— Ah, amice, a mi sok az sok, — mondá Zátonyi fejét csóválva, még a tanúk megegyezésében is házsártoskodásra keresni okot, ez hallatlan.

— Mikor a tanúk ily tökéletesen megegyeznek, — sóhajtott Sóskuty, — de minden szóban, minden betüben megegyeznek, összebeszélésről szólmi — szörnyüség. Denique prókátor.

— Mennyibe ez utolsó szavak sértésemre valának talán czélozva, — válaszolt az ifjú ügyész, szemeit Sóskutyra függesztve, oly hangon, melynek hallásán

amaz, ki épen szomszédjának valamit súgni akart, elhallgatott — biztossá tehetem méltóságodat, hogy czélja el nem éretett. A prókátori czim a legszebb s legocsmányabb lehet, a mint az, ki viseli, megérti valódi hivatását, vagy nem. Azonban, mi a tanúkat illeti, hogy a tárgyhoz visszatérjek, még egyszer figyelmessé teszem a tekintetes törvényszéket, hogy azon rendkívüli összhangzás, mely e két, legalább is gyanus személynek tanusága között létezik, bennem azon meggyőződést gerjeszti, hogy összebeszéltek.

— Csakugyan azt hiszi Völgyesy úr? — mondá Kislaky nyugtalanul, — úgy talán inkább —

— Dehogy hiszi, — mondá Macskaházy mosolygásra kényszerítve magát — nekünk prókátoroknak mennyivel rosszabb az ügy, melyet védelmezünk, anynyival több gyönyörüségünk van, ha a birákat megakaszthatjuk.

— Teins Macskaházy úr csalódik, — felelt Völgyesy,— a tárgy, mélyről szólunk, oly fontos, hogy azt, ki esze fitogtatására e pillanatban kedvet találna, csak sajnálni lehet. De mondja maga a teins úr .... Czifra az egész megye által ismert gonosztevő, zsivány —

— Kérem alássan — vága közbe Nyúzó, Szentvilmosi János, — mert a tekintetes törvényszéknek valakit csúfnéven hínni nem illik — jelenleg becsületes ember, hivatalosan jelenthetem, hogy mióta a megye fogságából megszabadult, tökéletesen megjavulva, Viola czimboráitól elvált s hogy az előttünk álló gonosztevő elfogásában is nem csekély érdemet szerzett.

— Jól van, folytatá Völgyesy mindig inkább lelkesedve védelme közben, — engedjük meg, de ezen Czifra vagy Szentvilmosi János, vagy bármiként hivják, ki jelenleg becsületes ember, de egész életén át zsivány volt s napjainak nagyobb részét a megye tömlöczében tölté, mit vall? Vallja először, hogy Viola vele rablási szándékát előre közölte. De ha mellőzzük is, mennyire csudálatos, hogy ez történhetett, ha

a tanú csakugyan becsületes keresetmódhoz fogva, a rab czimborája lenni megszünt. Vajon hát Szent-vilmosi János, ki a rablásról előre tudósíttatott, ugyan miért nem akadályoztatta meg azt?

— Igazság; csalódol Nyúzó barátom — mondá Kislaky — ez nem lehet becsületes ember.

Nyúzó zavarodva vakarta fejét, Völgyesy tovább szólt. — A második, mit a tanú vall, az, hogy midőn a rablás éjtszakáján Tiszarét falujához közelgett, egyszerre lövést hallott s látta Violát, ki puskával mellette elszaladt. De miért jött a tanú Tiszarétre, holott mint mondá, a többi szt.-vilmosi nemességgel tisztujitáshoz készült? miként történt, hogy őt Tiszaréten senki nem látta? hogy, a mint kérdésemre mondá, be se ment a faluba, melyhez oly közel volt, s hol kétségén kívül dolga lehetett, másképp éjjel Porvárról ennyire nem ment volna.

— Gyanús, igen gyanús, — mondá Kislaky, míg Zátonyi egyet szippantva burnótszelenczéjéből, megjegyzé, hogy a dolgok ezen állásában talán Czifrát sem ártana vasra veretni.

— De hol marad akkor a két jóielkű tanú? — szóla Völgyesy diadalmasan.

— Igazság, — válaszolt a táblabiró minden zavarodás nélkül — a Czifra elleni inquisitiót el kell halasztani, most tanúságára szükségünk van.

— De ily tanúságra embert csak nem fogunk halálra ítélni!? — mondá Völgyesy, alig titkolhatva el belső borzadását.

— A teins úrnak nincs voksa, válaszolt szárazon Zátonyi, — mi majd meglátjuk, mit teszünk Most talán a rabért küldhetnénk — folytatá, Kislakyhoz fordulva.

— De kérem a teins törvényszéket, — szóla ismét az előbbi, látva, hogy fáradozása sikeretlen, de nem lankadva azért, — ha a tanúk minőségét nem veszszük is tekintetbe, ha e két embert, kiknek egyike a megye fogházából kikerült gyanús személy, másika egy

ismeretlen zsidó, tökéletes hitelességű bizonyságoknak tartjuk is, méltóztassék figyelembe venni, hogy e két ember nem ugyanazon tényeket bizonyítja s így nem tekintethetik két tanúnak.

— Két ember nem két tanú? — szóla Zátonyi — hallott-e ilyet a világ!

Sóskuty ujjain kezdé bebizonyítani, hogy kettő csakugyan kettő s nem kevesebb, s Kislaky maga nem vala egészen tisztában magával, noha Völgyesy elég szorgalommal igyekvék bebizonyítani, hogy miután a zsidó s Czifra egészen más dolgokról szólnak, amaz a rablásról magáról, ez azokról, mik előtte s utánna történtek, minden egyes tényről csak egy tanú szól. Sóskuty ujjain talán tízszer számolá elő, hogy kétszer kettő = négy, egyszer kettő pedig kettő s nem egy; ez okoskodás táblabiráink mathematikus fejeire ellenállhatlan hatást gyakorolt; s a jelenlevők mind meg valának győződve, hogy a fiatal ügyvéd óriási sophismát mondott, mely ha nem ily intelligentiájú társaság előtt mondatik el, a birákat tévutakra vezetheté.

Macskaházy, mihelyt az irányt, melyet a tanácskozások vevének, észrevevé, nem győzé eléggé magasztalni fiatal collegáját, ki az ördögöt magát fehérre tudná mosni prókátori fogásaival. Ez ügyes taktika által Kislaky, kire Völgyesy szavai eddig hatással voltak, lassanként elveszté bizodalmát, s csak ez vala az, mit Macskaházy kívánt, a többi birákon nem volt oka kétkedni.

Völgyesy érezte e helyzetet, s felsóhajtva hallgatott, a törvényszék pedig a rabot akará maga elébe hozatni, midőn a hajdú, ki a szoba ajtaja mellett állt, jelenté, hogy még két tanú van, ki meghallgattatni kíván, s az elnök engedelmével Liptákné vezettetett a szobába.

Liptákné, elhallgatva, hogy Violát az nap Tiszaréten látá, csak az iránt adott bizonyságot, mikép Viola Tengelyinek annyi köszönettel tartozott, hogy róla a rablást feltenni lehetetlen, annyival inkább, minthogy

Viola, kivel régi ismeretségben élt, s kinek hitvese atyjafia is, neki, Liptáknénak, két héttel elébb maga mondta, hogy a nótárius irásait el akarják rabolni, s hogy tegye figyelmessé.

— S ugyan kiről beszélte, hogy az irásokat el akarják rabolni? — kérdé Nyúzó gúnyosan.

— Nem nevezte meg, csak azt mondta, hogy hatalmas emberek.

Itt Macskaházy mosolyra erőlteté magát. — Mese — szóla megvetőleg

— Olyan igaz, mint hogy én itt állok teins uram, — mondá az öreg asszony, felemelve kezét — megesküszöm reá s nem hazudnám, ha a világ kincseit nyerhetném vele.

— És a nótáriusnak megmondta-e kend, a mit Viola üzent? — kérdé ismét a főbiró.

Liptákné akadozott

— Csak bátran jó asszony, — biztatá Kislaky nyájasan, — ne féljen semmit.

— Teins uram, megvallom, — szólt Liptákné, — ha akarnék is, nem tudnék hazudni; csak azért nem mondtam meg az öreg Tengelyinek, mert házánál mondta, s féltem, ha a nótárius megtudja, hogy szegény Viola házánál megfordult, meg fog haragudni, s még szegény Zsuzsit is elküldi.

Macskaházy s Nyúzó mosolyogva integettek egymásra.

— Más mondani valója kendenk nincs? — kérdé az utóbbi. Mire az asszony kibocsáttatott.

Az utána jövő kovács csak azt bizonyítá, hogy midőn a lövés hallására a jegyző házához szaladt s a gyilkost, ki a kapun puskájával épen akkor ugrott keresztül, űzőbé vette, Czifrát ismerte meg benne, s hogy meg merne esküdni fejére, hogy az nem Viola, hanem Czifra volt.

Miután ez kibocsáttatott, s a két tanúbizonyság röviden leirva, a még egyszer behivottak által aláiratott, a törvényszék a rabot hozatá fel fészeréből.

— E két tanúbizonyság, — mondá a várás alatt Nyúzó, — mint a teins törvényszék látja, ép annyit ér, hogy vele pipát gyujthatunk. Az öreg banya Violával közel rokonságban van, s így mellette bizonyságot nem tehet; a tiszaréti kovács minden este részeg, s ily állapotában Violát könnyen Czifrának nézheté.

— Igaz, — mondá Kislaky.

— Mindenesetre e tanúbizonyságok is érdemlenek tekintetet, — jegyzé meg Völgyesy — legalább mi Czifra — vagy mint főbiró úr őt nevezni szereti — Szentvilmosi úr hitelességének megítélését illeti. Száz eset van a világon, hol az, ki valamely gonosztettet elkövetett, maga mint tanú áll elő más ellen.

— Ez is igaz, — mondá az elnök.

— Tudják-e mit? — mondá Zátonyi, mint kinek fején egyszerre nagyszerű gondolat villant át, — akasztassuk fel mind a kettőt.

— Mit gondol, amice, — válaszolt Sóskuty, míg Kislaky s Völgyesy bámulva fordultak a szólóhoz, — hisz a másik nem áll a statarium előtt.

— Ha oda állíttatik, ott áll, — vágott közbe a másik, ki a rögtönzött gondolatába úgy látszék belészeretett. — Magam tudok egy esetet. Egy gonosztevő már az akasztófa alatt ráismert valamely czimborájára, ki épen arra ment, megmutatja a szolgabirónak, ez utána küld. A gazember szaladni kezd, végre utólérik, védelmezi magát, visszahozzák s oda akasztják mindjárt a másik mellé, s mikor a szolgabiró statarialis sedriához visszajött, azt referálta, hogy egy helyett kettőt akasztatott fel.

Zátonyi nevetett, Völgyesy ég felé emelé szemeit.

— No, de lehetett is akkor lárma, — mondá Sóskuty, — nem szerettem volna a főbiró bőrében lenni.

— Lárma . . . igen, — válaszolt a táblabiró még mindig mosolyogva, — egy kis lárma volt, nálunk minden akasztófára való talál protectiót; a szolgabirót kiszidták, azt hiszem, talán cassálták is volna, ha nem resignál; egyéb baj nem volt, s a gazember mégis függött.

— Valóságos gyilkolás, — mondá Völgyesy — szörnyűség!

— Amice, — szólt Zátonyi, szánakozó tekintetet vetve az ifjú ügyészre — denique nincs még praxisa; tudok én statariumokról még szebb historiákat. Egyébiránt nem akarom a teins törvényszékre reá kényszeríteni véleményemet, csak azt mondom, bizony kár, ha nem akasztjuk fel mindkettőt. De itt jön a rab.

Most az ajtó megnyilt s őreitől körülfogva Viola lépett a szobába.

A rabnak belépte az egész törvényszékre észrevehető hatást tett. Kislakynak szivét azon könyörületesség tölté el, melyet nagy szerencsétlenség látásán minden jobb ember érezni szokott, még akkor is, ha teljesen meggyőződött, hogy az nem érdemetlent ért; Völgyesy, ki azok után, miket eddig látott s hallott, kedvező ítéletet alig mert reményleni, borzadott a gondolatnál, hogy ezen ember, kit most ép egészségben lát maga mellett, egy pár óra mulva az élők sorából kilép, nem mert Isten rendelé, de mert embertársai akarták, mert közöttök nem találkozott, ki az erény azon csiráinak, melyek e kebelben is kétségen kívül rejteznek, kifejlődésére időt akarna engedni. Macskaházy látszó nyugtalansággal tekinte maga körül, midőn a lánczcsörgést hallá, s Sóskutynak arczán, ki a hires zsiványt nem látta még, ép annyi kiváncsiság vala kifejezve, mint Nyúzóén káröröm, midőn az elítélendő előttök megjelent; csak Zátonyi kinálá körül legnagyobb nyugalommal burnótszelenczéjét, mintha az egész történetben nem lenne semmi, mi őt csak távolról is érdekelné.

— Hát végre hurokra kerültél, te drága madár; — így szakítá félbe a csendet Nyúzó, a rab felé fordulva — no, most kit akasztunk fel?

Az elnök e váratlan kitörésre bámuló tekintetet vete a főbiróra. Ez, midőn feléje fordult, nevetve folytatá: — A teins úr nem is tudja, mily viszonyban állunk mi ketten egymáshoz. Viola és én régi

ismerősök vagyunk. Úgy-e bár, Viola? — tevé hozzá, a rabot gúnyosan megszólítva — régen keressük egymást, s Viola eskü mellett megigérte, hogy ha kezébe kerülök, felakasztat. Úgy-e bár?

— Az nem igaz teins uram, — szólt a rab, s mély férfias hangja szinte jól esett a főbiró rikácsoló szavai után, — ha a teins úrnak boszút esküdtem, tudja a világ, volt okom reá, mert csak a teins úrnak köszönhetem, hogy nem mint becsületes ember haltam meg; de hogy felakasztatom, azt nem igértem meg soha.

— Tudjuk, tudjuk, — gúnyolódék a főbiró — most csupa aiázatosság, de csak kerültem volna kezeid közé, te bizonyosan megtartottad volna igéretedet. Látod, mikor hallottam, hogy nekem azt szántad, akkor én is megesküdtem reá, hogy ha meg te kerülsz az én kezembe, én akasztatlak fel. Csupa fogadás. No, és hát most kinek volt igaza?

— Hogy végem van, azt jól tudom, — mondá Viola, sötét szemét a főbiróra szegezve, — rajtam nem segít senki, én halál fia vagyok, de a teins úr nem jól teszi, hogy szerencsétlen emberrel tréfát űz.

Völgyesy, ki az egész jelenet alatt alig tudott érzelmeinek parancsolni, megindulásában remegő hangon, nehogy a rabtól értessék, deákul figyelmezteté a törvényszéket, hogy a vádlott s a birák egyike között halálos ellenségeskedés lévén, más birótól kelletik gondoskodni, mi azonban csak annyiban méltatott figyelemre, hogy Nyúzó az elnök által eléggé rossz deákságban megintetett, miként hasonló nem ide tartozó tréfákkal hagyjon fel. Mire azonnal a rabnak vallatása kezdetett meg.

Viola nyugodtan s egyszerűen felelt az egyes kérdésekre; végre, mintegy megunva ezen eljárás hosszúságát, az elnökhöz fordulva így szólt: — Minek e hosszú kérdezősködés? Kár, ha a teins törvényszék velem idejét veszti; a főbiró úr előre mondta, hogy fel fognak akasztani, minek fecsegjek életemért? Megvallok mindent, akármi, nekem mindegy. Higyjék el

e teins urak, ha nem volna feleségem, gyermekem, én nem vártam volna máig s magam akasztottam volna magamat valamely fára az erdőben.

— Hogy vallhat meg kend valamit, — szólt Völgyesy meghatva, — ha nem tudja, miről vádoltatik. Im igazságos birái előtt áll, szóljon úgy, mint Istenéhez szólna, nyiltan s igazán, a birószék még nem törte el a pálczát feje fölött.

— Köszönöm teins uram jó indulatát, — mondá a rab — de rajtam nem segít senki. Zsivány vagyok, fegyveresen fogtak el, reám nem vár más, mint akasztófa, s inkább elébb, mint később. Kiméljenek meg a kérdésekkel.

— Ha makacsul vallani nem akar, — mondá Macskaházy, ki a dolgok ezen fordulatát látva, ismét nyugodtabb lőn — kényszeríteni nem lehet, az utasításban világosan kimondatik, hogy minden erőszakos vallatás ez esetben tilos. Felolvassuk a kérdéseket s ha nem felel, úgy veszszük, mintha minden vádakat elismerne.

— Igen, de ezen embernek — szóla Völgyesy — elébb tudnia kell, hogy sorsa nem egyedül Nyúzó Pál főbiró úrnak akaratától függ; hogy a teins törvényszék védelmét szivesen ki fogja hallgatni, s hogy ítéletében nem haragot vagy gyűlölséget, hanem a tiszta igazságot fogja követni, s akkor a rab talán nem fog hallgatásánál makacsul megmaradni. Látja kend, — folytatá Violához fordulva, — élete ezen urak kezében van, kik érte csak Isten előtt fognak számolni. Gondolja meg, ha nem szól, számára mentség nincs a világon, gondoljon feleségére, gyermekeire, s mondja nyiltan, nincs semmi, mit védelmére mondhatna?

Kislakynak szemei nedvesedni kezdének; Macskaházy mérges tekintetet vetett a szólóra. Zátonyi ásítozott.

— Én nem mondok semmit védelmemre, — válaszolt a rab.

— Gondolja meg jól, — sürgeté Völgyesy, szinte

kérő hangon, — lám a teins törvényszék figyelembe fogja venni minden szavát; hisz ezek az urak elég nehéz kötelességet teljesítenek, s nem akarják senkinek halálát, s bizonyosan csak az igazság szerint fognak ítélni. Ha van mentsége, adja elő.

— Az instructio hatodik részének tizedik szakasza szerint a rabot igéretekkel vallomásra biztatni nem szabad, — szóla közbe Zátonyi, legbölcsebb kifejezésre szedve össze arczát — figyelmessé teszem tisztelt jegyző urunkat erre.

Völgyesy a nélkül, hogy e szavakat figyelemre méltatná, még egyszer kéré a rabot mentsége előadására. Kislaky ismétlé e kérést.

— Tekintetes uraim! — szólt a rab, kit a részvét, melyet Völgyesynél észrevett, látszólag meghatott. — Isten áldja meg kegyességért, hogy rajtam segíteni akarnának, de lássák, mind hasztalan. Nem, mintha semmi sem volna, mit mentségemre mondhatok, sőt ha majdan Istenem előtt meg fogok jelenni, ott, hol minden tudva van, én irgalmas itéletet várok; itt a földön számomra nincs mentség. Lám, teins uram, — tevé kis hallgatás után hozzá — ha mondom, hogy egykor becsületes ember voltam, mire egész Tiszarét helységét hozhatom tanúbizonyságul, használ-e az valamit? ha mondom, hogy nem saját akaratomból, hanem kénytelenségből lettem zsiványnyá; hogy soha szegény embert nem károsítottam, s uraktól is én magam csak épen annyit raboltam, hogy élhessek; hogy — kivévén midőn magamat védelmeztem — senkit soha életemben nem bántottam: kevésbbé fogok-e büntettetni? A mit czimboráim tettek, az nekem számíttatik be; én zsivány vagyok, s azzal vége.

— Mindez a biró ítéletére nagy befolyással lehet, — mondá Völgyesy — hogy' volt az, a mit kend mondott, hogy nem saját akaratából lett zsiványnyá?

— Kérdezze a teins úr a főbírót, — monda, tekintetet vetve Nyúzóra, mely elől ez szemeit elvoná — ő meg fogja mondani, miért lettem zsiványnyá. —

S ezzel a rab fölgerjedésében remegő hanggal elmondá első gonosztettének történetét.

— Mind szóról-szóra igaz, — sóhajta Kislaky, — Tiszarétre jöttem másnap s az alispán úr maga beszélte.

— Nihil ad rem, — jegyzé meg Zátonyi. — Völgyesy érzelmeit nem fogom leirni.

— De mit használ mindez? — folytatá a rab, kinek halvány arczai ez elbeszélés alatt lángolni kezdettek, s kinek keze akaratlanul ököllé szorult — mit ér, ha mindezen ocsmányságot, mely rajtam elkövettetett, s melynél vérem, ha rá gondolok, újra felforr, elmondom, kevesebbé zsivány vagyok-e azért? később fogok-e akasztófára jutni? El kelletett volna tűrni a pálczáztatást, megcsókolni a hóhérok kezét, vagy épen ott kelletett volna hagyni feleségemet vajudásai között, mikor a nagyságos asszony velem Porvárra akart kocsizni; haszontalan paraszt létemre hogy' mertem szeretni feleségemet, hogy' merészeltem ellentállni, mikor a szolgabiró parancsolta, hogy lehúzzanak? úgy-e teins urak? Bolond létemre azt gondoltam magamban, hogy habár paraszt vagyok, miután kötelességemet leszolgáltam, ott szabad maradni beteg feleségemnél nekem is; én nem gondoltam, hogy a szegény ember kutya, kit verhet s üldözhet, a kinek tetszik; itt vagyok teins urak, akasszanak fel.

— Meg is lesz, — mondá haragosan Zátonyi, ki minden érzéketlensége mellett a rab végső szavainak értelmét tökéletesen felfogá, oly keserű volt a hang, melylyel azok kimondattak. — Vakmerő ellenszegülésedért, melyet, úgy látszik, még most sem bántál meg, két halált érdemelnél.

— Látja a teins úr, — mondá Viola, Völgyesyhez fordulva, ismét nyugodtabban — hisz mondtam, emberek előtt nincs semmi, mit mentségemre felhozhatok. De még egy kérésem van a teins törvényszékhez.

Macskaházy látszó nyugtalanságban dörzsölé kezeit. A rab folytatá: — Midőn az égő kunyhóból kijöttem

hol Rácz agyonlőtte magát s nekem sem volt többé maradásom, bizonyos irományokat hoztam ki magammal, melyek egy nappal előbb a tiszaréti nótáriustól raboltattak el.

— Tehát a rablást elismered? — vága közbe Zátonyi.

— Nem ismerem el, Isten látja lelkemet, hogy a rablásban ártatlan vagyok, — válaszolt a zsivány, kezét éghez emelve, — de ez nem tartozik ide; én csak azt mondom, hogy az irások nálam voltak, s hogy kihoztam magammal a kunyhóból; s ha ez a rablásra nézve bizonyságot tesz ellenem, ám legyen, én csak azt mondom, hogy kihoztam magammal.

— Mese — dörmögött Nyúzó.

— Nem mese, teins uram, hanem tiszta igazság! — válaszolt a rab, reáfüggesztve szemeit. — Mikor az égő házból kijöttem, el voltam vakulva, fegyver nélkül léptem ki s csak az irásokat tartottam magam előtt. Tisztán éreztem, hogy valaki a csomót kezemből kiragadta, esküvést tehetnék rá. Mindjárt azután magamon kívül rogytam a földre, s mikor magamhoz jöttem, már kötözve a pandúrok s parasztok kezei között találtam magamat, kik Szt.-Vilmos felé hurczoltak. Mindjárt kérdezősködtem az irások felül, mert Tengelyi uraméi, s csak azért adtam meg magamat, hogy ezek ne égjenek el velem, mert a nótáriusnak nagy szüksége van rájok; de a többiek mind csak azt mondták, hogy mikor kijöttem, senki a főbirón s Macskaházy uron kívül közelemben nem volt, s a főbiró úr egészen eltagadja, hogy irásokat hoztam volna magammal. Minden alázatossággal kérem a tekintetes törvényszéket, méltóztassék a főbiró úrnak megparancsolni, hogy az irásokat adja által.

— Vigyen el engem mindjárt az ördög, — szóla Nyúzó haraggal, — ha csak egy darab irást láttam.

— Teins uram, — szóla Viola érzékenyen, — lám, kezében vagyok, szabadon töltheti rajtam kedvét, felakasztathat, mikor tetszik; de az irásokat ne tagadja

el. Én Tengelyi uramnak nagy köszönettel tartozom, feleségemet s gyermekemet fogadta fel legnagyobb inségökben, s ezt azzal akartam meghálálni, hogy ezen irásokat, melyek reá nézve fontosak, visszaszerzem. Ocsmány halálnak tettem ki magamat —

— Semmirevaló, gazember! — kiáltott Nyúzó, felugorva székéről — hogy mersz ilyeneket rám fogni. Ez alávalóság, én statisfactiót kérek a teins törvényszéktől.

— A teins törvényszék kezeiben vagyok, — mondá a rab felgerjedve, — verhetnek, kinozhatnak, nekem mindegy, csak az irásokat adják vissza.

— Bizonyosan kabala, — súgott Macskaházy Zátonyinak — Tengelyi azt beszéli, hogy nemességi irományai raboltattak el, ki tudja, mily összeköttetésben van ez emberrel.

— Persze, — válaszolt a másik fejét hajtogatva.

— Azt csak nem fogod mondani, — kiáltott Nyúzó még dühösebben, — hogy az irományokat én loptam el?

— Én csak azt mondom, hogy az irásokat kihoztam magammal, — válaszolt Viola — hogy azokat valaki kiragadta kezemből, s hogy ez iránt a teins törvényszék mindazokat, kik ott voltak, megkérdezheti. Senki más, mint a főbiró s teins Macskaházy úr, hozzám közel nem állottak, s erre kész vagyok esküt letenni. Isten, kinek színe előtt még ma meg fogok jelenni, úgy legyen irgalmas irántam, mint a hogy igazat mondok.

— Különös, nagyon különös, — mormogá Kislaky.

— Azt a teins törvényszék csak nem fogja tűrni, — mondá Nyúzó, ellökve székét — hogy színe előtt közbiráinak egyike e zsivány által tolvajnak neveztessék.

— A mi sok, sok, — szóla végre Zátonyi nemes haragjában, a rabra függesztvén mérges tekintetét, — ha nem veszed vissza azonnal, a mit mondál s nem kérsz engedelmet a törvényszéktől, ötvenet vágatunk rád, majd akkor máskép szólsz.

Viola nyugodtan válaszolá, hogy hatalmukban áll, de hogy a mit mondott, ismételni fogja végső leheletéig; s Zátonyi talán már kimondta volna itéletét, mely bizonyosan pártolás nélkül nem maradott volna, ha Völgyesy deákul nem emlékezteti, hogy ugyanazon hatodik rész tizedik szakaszában, melyre elébb a táblabiró maga hivatkozott, fenyegetések s veretés nem épen úgy tiltatnak, mint kegyelem-igéretek.

Miután azonban erre Sóskuty megjegyzé, hogy az instructiónak ily magyarázata képtelenséghez vezet, mert ha az elfogadtatnék, a rab az egész törvényszéket összeszamarazhatná, sőt megverhetné a nélkül, hogy a felakasztáson kívül más bántása lehetne: a rab talán még sem kerülte volna el ez új sanyargatást, ha Völgyesy minden komolysággal nem nyilatkoztatja ki, hogy bármit határozzon a törvényszék, ha a rabon vallatása alatt legkisebb sértés követtetnék el, azt ő nemcsak a vármegyénél, hanem felsőbb helyeken is be fogja panaszlani. Mire Sóskuty csak a mostani ifjúság szemtelenségéről, Zátonyi aláváló denunciansokról mormogott valamit, s a dolog abba hagyatott.

E rövid beszélgetés alatt, mely egy általa nem értett nyelven tartatott, Viola nyugodtan állt, csak arczának kifejezéséből vala látható az érdek, melylyel az egyes szólók mozdulatait követé. Macskaházy Nyúzóval suttogva beszélt.

— A tekintetes törvényszék meg fogja engedni, — szólt végre Macskaházy azon nyájas mosolygással, melyet közönségesen használt s mely miatt a megyében mindenki azt mondá, hogy a tiszaréti fiscalis csupa becsület, noha más országokban, hol a ‚becsület‘ szó udvariasság kifejezésére nem használtatik, talán egészen más itéletre találna, — hogy miután a rab engem is vádol, néhány kérdést intézzek hozzá. Kend azt mondja, hogy mikor a kunyhóból kilépett, én is ott álltam. Látott-e kend?

— Én nem, — mondá Viola, — annyira el vol-

tam vakulva a füsttől s a lángtól, mely benn a kunyhóban volt, hogy egy ideig nem láttam semmit. De a hajduk meg a parasztok mind azt mondják, hogy a teins urak voltak ott, és én éreztem, hogy valaki az irásokat kiragadja kezemből.

— S hát a füst benn a kunyhóban igen nagy volt? — kérdé Macskaházy tovább.

— Szörnyű, teins uram, alig láttuk egymást, és mégis néha meg a láng oly fényt terjesztett egyszerre, hogy szinte megvakultunk.

— S hogy' hozta kend ki irásait?

— Hát csak mellettem feküdtek bundámon, felkaptam s kivittem, kék kendőbe voltak takarva.

— Ez az ember igazat mond, — szóla Macskaházy mosolyogva a törvényszékhez — legalább saját meggyőződése szerint. Mikor a kunyhóból kirohant, valamit tartott kezében; első pillanatban nem tudva, nem fegyver-e, melylyel magát védelmezni akarja, kirántám kezéből, s csak akkor láttam, hogy csak ártatlan kendő, melyben valami takarva volt. De — tevé hozzá neveztve s a rablóhoz fordult — ha azt hiszed, hogy irásokat hoztál ki magaddal, úgy szegény nyomorult, igen csalódtál. Ugyan hozza el a tekintetes főbiró úr azt, mit Violától elfogásánál elvettünk.

Nyúzó kiment.

— A kendőben nem volt más, mint irásaim, — mondá a rab, kinek arczain Macskaházy szavainál kezdetben a legnagyobb öröm, később a legnagyobb nyugtalanság vala észrevehető. A meglepetés, a düh, mely Viola egész valóját megragadá, midőn Nyúzó visszatérve, a kendőt az asztalra téve s belőle Sóskuty s Zatonyi neveztve csak egypár fehérneműt vevének ki, leirhatatlan. — Ez az ő kendője vala, ugyanaz, melybe Tengelyi irásait betakarta, hogy bántás rajtok ne történjék; miként fogja bebizonyítani, hogy az irások belőle kivétettek? Ha Nyúzó s Macskaházy szüntelen tagadják, hogy tőle valamit kezökhöz vettek, annyi jelenlevők között még talán találkozhatott

volna valaki, ki látva hogy a kunyhóból valamit hozott magával, erről bizonyságot tehete, — így mily eszköze maradt, mivel e két embernek alávalóságát bebizonyíthatná? Ő, a zsivány, két ember ellen, ki mint biró felette ítélni fog!

— A tekintetes törvényszék látja — szólt Macskaházy a legnagyobb részvéttel, melyet a rab iránt most mutatott, — hogy ezen szegény ember egyáltalában nem valami hazugsággal akarta a biróságot ámítani. Én meghiszem, sőt igen valószínű, hogy Tengelyi irásai nála voltak, az is hihető, hogy azokat ki akarta hozni magával; de a mint elébb mondá, a füst s láng egészen elvakítá szemeit, s az irások helyett fehérruháit hozta ki. Igen természetes —

— Persze, — szóla közbe Sóskuty — ily környülállások alatt magam sem tudom, mit tennék; talán méltóztatik emlékezni, mikor a szomszéd megyében a perceptornál tűz támadt, a szegény úgy megijedt, hogy csak egy pár csizmáját mentette meg, a cassa mind porrá égett. Mikor a visitatio jött, a vasládában a bankók helyett csak egy halom papirhamut találtak.

— Tekintetes törvényszék! — szólt végre Viola.

— Ne méltóztassék felindulni — vága közbe Macskaházy mindig nyájasan — azon, mit ez ember talán mondani fog, esküdni merném, hogy csak meggyőződése szerint beszél. Ő nem érdemel büntetést, abban szenved, mit mi törvénytudók «ignorantia invincibilis»-nek nevezünk.

— Igen, igen, — jegyzé meg Sóskuty — a remedium juridicumoknak egyike.

— Tekintetes törvényszék, — szóla ismét a rab legnagyobb felgerjedésben — én szegény elítélt gonosztevő vagyok s a teins főbiró és Macskaházy úr hatalmas urak, azt tudom; de én Istenem előtt fogok megjelenni még ma, mi okom volna hazudni, s legyek örökre elátkozott, büntessen Isten gyermekeim-

ben tizediziglen, ha ebben a kendőben nem voltak irásaim.

— Hisz mondtam a teins törvényszéknek, — szóla Macskaházy mindig nyájasan — ez az ember el van fogulva; ha kínpadra húzzák, nem fogna mondani mást. Igen természetes. Kend csalódott, — tevé hozzá a rabhoz fordulva — nyugtassa meg magát. Már gondolja meg maga, mi oka lehetne a teins főbiró úrnak, vagy nekem, hogy Tengelyi irásait, ha csakugyan kihozta volna magával, a törvényszéknek ne mutassuk be szintúgy, mint e kendőt s e fehér ruhát?

— Igen, — szóla Sóskuty — mi oka lehetne erre e teins uraknak? lehet-e ezt csak feltenni is?

Viola egy ideig hallgatva, mintegy mély gondolatokba merülten néz maga elébe; végre felemelé fejét, kéré, hogy a hajdúk küldessenek ki, s midőn Sóskuty s Zátonyi nyugtalanságát észrevevé: — Kötözve vagyok — szóla — s a tekintetes urak hatan, nincs mit félni.

A hajdúk kiküldettek. — Ekkor Viola, szemeit Macskaházyra szegezve ekkép szólt:

— A mit a tekintetes uraknak most fogok mondani, azon bizonyosan, Macskaházy úron kívül, mind bámulni fognak; nem is szóltam volna soha e dologról, valamint most is azért küldettem ki a hajdúkat, hogy vallomásomat a tekintetes törvényszéken kívül más ne hallja, mert feleségem s gyermekem Tiszaréten laknak s halálom után a földes uraság talán gratiával lesz az árvák iránt. De, mert azt kérdezik, mi oka lehetne Macskaházy úrnak Tengelyi úr irásainak eltitkolására, csak azt mondom, hogy a tekintetes úr ezt maga hihetőkép legjobban fogja tudni; hogy egyébiránt nagy okának kellett lenni, máskülönben azokat bizonyosan nem rabolta volna el, pedig az egész rablás az ő parancsolatára történt.

Macskaházy elhalványult.

— Meg kell vallani, ez szép gonoszság, — szóla remegő hangon, de mindig mosolyogva — kiváncsi

vagyok, miként fogja a rab becsületes ember ellen ez állítását bebizonyítani.

— Ne is hallgassuk meg, — ismétlé Sóskuty, ki többször órájára nézve, úgy is már félteni kezdé ebédjét.

Völgyesy szólásra inté, s Viola, többször félbeszakasztva Zátonyi és Sóskuty által, kik — főkép midőn a tisztelt alispánnét említeni hallák — érzelmeiket mérsékelni nem birták, elmondá az irományok rablásának egész történetét, miként azt olvasóim tudják, azon pillanattól kezdve, midőn a kertben Macskaházy s az alispánné beszélgetését meghallgatá, addig, mikor Tengelyi házánál a zsidót földre teríté s tőle a rablott irományokat elvette. — Előadása egészen való vala, azon egy kivétellel, hogy senkit bajába keverni nem akarván, sem azt, hogy midőn Tiszaréten üldöztetett, a jegyző házánál volt s Liptáknéval szólt, sem hogy a zsidó s Czifra által szándéklott rablásról Peti által vett hírt, nem említé.

Macskaházy, ki a hosszú előadást nyugodtan, megvető mosolygással ajkain végig hallgatá, most azon kérést intézé a többiekhez, hogy a rabhoz ő intézhessen némely kérdéseket. — Nem mintha magamnak s főkép nagyságos asszonyomnak védelmére szükségünk lenne, főkép ilyen vádlóval szemközt, — mondá megvetéssel — de csakhogy ez ember maga hazugságainak oktalanságáról megggyőződjék. Mikor kend — folytatá Violához fordulva éles hangon — azon állított beszélgetést köztem s Rétyné ő nagysága között hallotta, nem szólt senkivel iránta?

— Nem.

— Emlékezzék vissza jól, — folytatá gúnyolva az ügyész — nem mondta senkinek, csak úgy általánosan véve is, hogy a jegyző irományait valaki el akarja rabolni? Jó, ha megismerjük czimboráit is. Például nem mondott ilyen valamit Peti czigánynak, vagy Liptáknénak?

Viola, ki igen jól tudta, mily következéseket von-

hat barátaira, ha megtudatik, hogy vele folyvást összeköttetésben maradtak, ezt állandóan tagadá.

— S mikor kend Tiszaréten üldöztetett, hol tartózkodott? — kérdezé Macskaházy tovább.

Viola mondá, hogy az üldözés alatt Tiszaréten nem volt.

Az ügyész behivatá Liptáknét, felolvastatá előbbi vallomását, mely szerint Viola Tengelyit a szándéklott rablásról általa tudósíttatni akará, s kérdé, megmarad-e mellette? mire az öreg asszony esküvést ajánlva mondá, hogy igen.

— Viola azt vallotta, — szóla Liptákhnéhoz Macskaházy tovább — hogy kenddel ez iránt akkor szólt, mikor üldözése alatt Tiszaréten a jegyző házánál rejtve volt. Máskor miként is szólhatott volna kenddel?

Liptákné azon meggyőződésben, hogy Viola csakugyan e vallomást tette, mondá, hogy ez teljesen igaz, de hogy Tengelyi nem tudott semmit, hogy az üldözött házánál tartózkodik.

Macskaházy arczai ragyogtak, midőn Liptáknét kiküldve, a törvényszéket kérdezé: — Láttak-e valaha szemtelenebb hazugságot? Az egyik azt mondja, hogy a rablási szándékról, melyről engem vádol, senkinek sem szólt, a másik, hogy arról előre tudósíttatott s pedig azért, hogy Tengelyit vigyázatra intse, mit azonban, nem adva elő semmi okot, ő tenni elmulasztott. A rab azt állítja, hogy üldözése alatt Tiszaréten nem volt; tanuja, hogy az illető tárgyról épen akkor s ott szólt vele. Hallod-e? — tevé hozzá, Violához fordulva gúnyosan — ha még egyszer életedben hazugságra alkalmad volna, készülj jobban hozzá. De menjünk tovább. Kitől kaptad azt a hírt, hogy az üveges zsidó s Czifra a nótáriusnál rablást szándéklanak?

— Azt nem mondhatom, — válaszolt Viola, ki inkább hatszor halt volna meg, mint hogy leghívebb barátját bajba keverje.

— Valóban kár, — folytatá az ügyész — igen

szeretném ismerni a drágalátos virágot, ki neked ily híreket hoz, hacsak valami ördögöd nincs.

— Mondom teins uram, — válaszolt nyugtalanul Viola — csak azt mondtam: tudtam, hogy a rablás történni fog.

— És miként? — kérdezé ez tovább.

— A zsidó s Czifra közel Porvárhoz egy vendégfogadóban beszéltek össze.

— S te hallottad összebeszéléseket?

— Nem, nekem más mondta.

— Azt neked ördögöd súgta meg, menkő ember vagy, — szóla mosolygva a kérdő — de ha épen oly bizonyosan tudtad, hogy a rablás történni fog, hát miért nem tettél tüstént jelentést?

— A teins úr tudja, hogy fejemre díj tétetett.

— Igen, a te fejedre, az igaz, — válaszolt Macskaházy, — de az a másik, ki neked hírt adott, nem tehetett-e jelentést a megyénél? Vagy ha talán ő sem szeret találkozni tisztviselőkkel, miért nem mondta meg Tengelyinek magának? vagy Vándorynak, kit, mint mondják, a rablás szinte érdekel?

— Én nem tudom, — mondá a kérdezett — talán Tengelyi urat nem találta és tudta, hogy én is meg fogom akadályozhatni, hát csak nekem mondta meg.

— Rendkívüli, — mondá Macskaházy mindig gúnyolva — hogy az, ki valamely rablást megakadályozni kíván, épen zsiványhoz folyamodik. És ugyan, te a rablás megakadályoztatására csak magad mentél? — társad, vagy az, kitől a hírt vetted, miért nem ment veled?

— Nem volt szükséges — mondá Viola.

— Mégis, miután tudtátok, hogy a rablásra ketten készülnek, — mondá az ügyvéd — különös, hogy nem mentetek el ketten. Lám, már most is mi jó volna pajtásod tanubizonysága. Hiszen ha csak a gonosztett megakadályozására mentetek, a másikat bátran megnevezheted, a nemes megye részéről még jutalomra is számolhat.

— Magam voltam, — mondá Viola, mindig inkább elvesztve reményét, főkép midőn Nyúzó arczain a kárörömet látá s a mondhatlan megelégedést, melylyel Zátonyi s a báró az ügyes kérdezőnek helybenhagyást integettek.

— Jól van, hát magad voltál, — folytatá Macskaházy — és a gonosztett színhelyén kit láttál?

— Csak a zsidót, ki kinn állt, -- felelt Viola — mást senkit.

— Nem láttad-e ott Czifrát?

— Nem, a zsidó csak maga volt.

— De a zsidó azt mondja, hogy te követted el a rablást s fejedre fog esküdni, — folytatá Macskaházy.

— Nem bánom, — válaszolt a rab — én megmaradok állításomnál.

— Nincs más mondani valód? — kérdezé Macskaházy.

— Nincs.

— Talán a rabot ki lehetne vezetni? — szóla az ügyész az elnökhöz fordulva; mire ez parancsolatot adván, a hajdúk behivattak s Viola velök a szobát elhagyá.

Száz szóvita között, melyek e világon naponként kisebb vagy nagyobb közönség előtt több vagy kevesebb zajjal folynak, alig van egy, mely az igazságért vivatnék. Az emberek legnagyobb része csak azon fárad, hogy a többség neki adjon igazságot. Nem az ismeret fájának gyümölcse az, mi után az emberek napjainkban vágyódnak; a többség megelégszik, ha csak másokkal hitetheti el, hogy evett belőle, bár maga jól tudja is, hogy soha a fához sem közelített. Oly édes mondhatni: mégis nekem volt igazságom! a valónak feltalálása nem nyujthat nagyobb élvezetet. E természetes hajlamunk, melynél fogva a philosoph theoriájának legszörnyebb következéseit elfogadja inkább, mint hogy annak hibásságát elismerné, — mely szerint a régiséggyüjtő Lisippus aranyának állítja azt,

mit drága pénzen mint olyant megvett, habár ezerszer meggyőződött is, hogy az csak utánzás — sehol sem hat annyira és sehol sem károsabban, mint büntető eljárásunknál; s olvasóim — ha ilynemű tárgyakkal foglalkozó férfiakat ismernek — bizonyosan tapasztalták, a közönséges életben legjámborabb férfiak mily bosszusak, ha valamely bűnvádi eljárásnál a tettest nem fedezhetik fel. Macskaházynak, mint olvasóim tudják, még más okai voltak, melyekért kívánná, hogy Viola a törvényszék által vétkesnek ismertessék; s így képzelhetik az örömet, melylyel a rab kikérdezése által a birákra tett hatást észrevevé.

Az ellentét, melyben Viola s Liptáknénak mellette tett vallomása egymással állnak; az egész vádnak valószínűtlensége, mely a rab által Macskaházy s főkép az annyira tisztelt alispánné ellen emeltetett, meggyőzék a jelenlevőket, hogy — mint Nyúzó mondá — az egész aláváló koholmány, s maga Völgyesy minden jóakarata mellett, melylyel a rabon segíteni kivánt, alig gondolhatott egyebet. Ha a zsidó és Czifra a jegyző kirablására csakugyan összebeszéltek s ez alkalommal oly vigyázatlanul jártak el, hogy beszélgetésöket egy harmadik meghallá, — mi legalább a sokat próbált Czifrára nézve a valószínűségek közé nem tartozik — ki fogja hinni, hogy ezen harmadik, meg akarván akadályoztatni a gonosztettet, épen Violához, Czifrának egykori czimborájához fordul? hogy a zsidó s Czifra, ha magokat vétkeseknek érzik, mint tanuk fognak fellépni, noha az utolsó nem is hivatott? s végre nem vallotta-e be Viola, hogy a rablás csak a zsidó által követtetett el, s hogy Czifrát a helyszínén nem találta? míg a kovács épen arra esküszik, hogy Czifrát látta s őt vette űzőbe; miből világos, hogy e tanu vagy tudva hamisan vall, vagy legalább, hogy setét éjtszaka lévén, az előtte futó embert csak tévedésből nézte Czifrának.

— A dolog napfénynél világosabb, — mondá Zátonyi, miután mindezen körülmények a törvény-

széki tagok által ismételve felhozattak — a rab nem tagad semmit, hamar aláiratjuk a vallomásokat, tartunk egy kis szembesítést s azután röviden ítélhetünk. Az óra kettőre jár, a rabnak három órát kell engednünk, hogy a halálra készüljön, s ötkor már sötét van; ha ma akarjuk végezni, sietnünk kell.

— Az alig lesz lehetséges, — mondá Kislaky, ki annyival nyugtalanabbnak látszott, mennyivel közelebb jött az ítélet pillanata.

— Dehogy nem, — válaszolt Zátonyi — csak siessünk, nekem még ma szükségkép haza kell mennem, krumpliszedésem után kell látnom s azután szántani is akarok.

— Csak siessünk, siessünk, — inte Sóskuty is, kit úgy látszott, inkább az elkésett ebéd, mint a közelgő ítélet nyugtalanított — angyali háziasszonyunkat csak nem várathatjuk tovább.

— E tárgy ma nem végeztethetik be, — szóla közbe Völgyesy — a rabnak vallomása hosszú, legalább két órára van szükségem, hogy azt jegyzeteimből annak rendje szerint elkészíthessem.

— Az nem lesz szükséges, — mondá Nyúzó, — mihelyt Viola kezembe került, esküdtem jelenlétében kihallgattam őt. A rab, mint a tekintetes törvényszék tudja, semmit nem változtatott s vissza nem vett; ha nem is oly szép magyarsággal irott, mint azt a teins úr csinálná, elég jó, hogy — a rabbal aláiratván — a perhez mellékelhessük.

A táblabirák azon készséggel, melyet gyűléseinkben, ha azok az ebéd órájánál tovább tartottak, s minden száj beszéd helyett, még kellemesb mozgásra készül, közönségesen észrevehetünk, egyhangúlag elfogadák ez indítványt s csak Völgyesy rázá tagadólag fejét azon megjegyzéssel, hogy miután a rab előbbi vallomását ugyan sem vissza nem vonta, sem meg nem változtatta, de sok olyakat vallott, miknek előbbi vallomásában nyoma nincs, kötelességének tartja mindezeket is pontosan feljegyezni.

— Feljegyezni, mit? — kérdé Sóskuty bámulva — azt, hogy a nótárius irományait teins Macskaházy úr s az alispánné ő nagysága raboltatták el?

— Mindent, mit a rab a törvényszék előtt vallott, — válaszolt Völgyesy nyugodtan.

— Ez hallatlan! — kiáltott Nyúzó.

— A teins úr ismeri kötelességét mint biró, — mondá az ügyész — én ismerem a magamét; ön lelkiismerete szerint fogja kimondani itéletét, én, kinek voksom nincs, fel fogok jegyezni mindent, mi felfogásom szerint a tárgyhoz tartczik.

— Sed rogo domine spectabilis, — szólt Zátonyi, ki egyik kezében nyitott burnótszelenczéjét tartva, a másikat összeszorított ujjaival éghez emelé, annyira megijedt — hova gondol?

— Kötelességemre, — válaszolt nyugodtan a megszólított — s az parancsolja, hogy az esetnek előadásában, mely reám, mint jegyzőre bizatik, semmit, mi fontossággal birhat, el ne hagyjak.

— De hisz vannak oly dolgok is, melyek a tárgyhoz épen nem tartoznak, — jegyzé meg Sóskuty — ha a rab nekünk prédikácziót tartana vagy a tyúkszemek ellen valami orvosságot javasolt volna, azt is felirná kegyed?

— A dolgok, melyeket a rab itt mondott, felfogásom szerint fontosak — felelt a jegyző.

— De tisztelt barátom, — szólt a báró minden lehető udvariassággal — méltóztassék meggondolni, Zátonyi úrnak még ma haza kell menni, hogy krumplit szedessen; és ha a gonosztevő fecsegését szóról-szóra le akarja irni, ez lehetetlen. Azonkívül háziasszonyunk is elég régen vár; az udvariasság is azt kívánja, hogy siessünk.

— Hol egy ember élete forog kérdésben, Zátonyi úrnak krumplijai még egy napig várhatnak; s én legalább ily alkalomnál az udvariasság szabályaival nem sokat gondolok.

— Úgy látszik, — mormogott Zátonyi.

— Szörnyű antetirozottság! — sóhajtott a báró.

— Hát talán mégis — mondá Kislaky félénken — az ítélet kimondását holnapra hagyhatjuk, addig a teins úr felteszi a vallomásokat, és Zátonyi úr —

— Tökéletesen lehetetlen, — válaszolt emez — senki buzgóbban a nemes vármegye iránti kötelességeit nem teljesíti, mint én; nincs büntető törvényszék, melyben részt nem vennék; de így, csupa vexa miatt, gazdaságomat elhanyagolni nem fogom.

— Isten mentsen meg, — mondá az öreg Kislaky nyájasan — de mikor a jegyző úr kinyilatkoztatja, hogy magát lelkiismerete szerint a rab egész vallomásának feljegyzésére kötelesnek érzi, s mikor látjuk, hogy azt fél óra alatt nem végezheti el —

— Ej bliktri! — szóla Zátonyi haragosan — tizenöt statariumnál voltam, pedig higye el a teins úr, oly esetek voltak közte, hogy ha a dolog rendes törvényszék elébe kerül, hónapokig eldisputáltak volna rajta, s mégis mindeniken keresztül estünk egy nap alatt, s épen itt kellene felakadnom? Soha életemben ily prætensiókat, minőket a jegyző tesz, nem hallottam. Az utasításban egyszerűen az áll, hogy a rab vallomását aláirja, s hogy abban neve, életkora, gonosztette s elfogatásának módja bennfoglaltassék. Az, hogy minden szamárság, mit neki a törvényszék előtt locsogni tetszett, szintén feljegyeztessék, nem áll sehol az egész utasításban; s mondjon nekem Völgyesy úr csak egy józan okot, melynél fogva ezt kívánja, miután a rabnak Macskaházy úr által történt megkérdeztetése után azokat, miket az mondott, valóknak, reménylem csak nem fogja tartani.

— Okom, — válaszolt Völgyesy — mert az irományok hitelessége azt úgy kívánja; s ha ez nem volna is, méltóztatik tudni, hogy a tiszaréti jegyző ellen nemességi per kezdetett, s hogy Violának vallomása, legalább mennyiben az némely irományoknak Tengelyi házánál elkövetett rablását elismeri, a legnagyobb fontosságú lehet.

— Miután úgy látszik, — szóla Macskaházy élesen — némelyeknek igen szívökön fekszik, hogy én s főkép Rétyné ő nagysága a perirományokban becsületünkben gázoló módon említtessünk, én részemről, ha a teins törvényszék többsége úgy kívánja, azt épen nem ellenzem, legalább a tisztelt asszonyság megismerheti barátjait, mert hogy e tárgyak említése nem szükséges, az, úgy hiszem, mindenki előtt világos.

— Isten mentsen meg, — mondá a báró — hogy ez irományokban valami olyan vétessék fel, mi ő nagyságának csak távolról is kellemetlen lehetne, és —

— Minden embernek megvan saját nézete, — vága közbe Macskaházy — és a teins törvényszék meg fogja ítélhetni saját bölcsesége szerint, mennyire lehet kellemes a nagyságos bárónőnek s magamnak, ha Viola aláváló rágalmai a perben előadatván, minden dicasteriumokon keresztül járnak, főkép ha a zsivány érdemlett büntetését elnyeri s nekünk a vádak alaptalanságának bebizonyítására mód nem engedtetik. Rágalmazz bátran, mond a közmondás, mindig marad valami! Mennyire illő s méltányos, hogy Völgyesy úr, ki a tisztújításnál Réty úr elleneihez tartozott, most ez alkalmat használja fel, hogy boszút álljon, azt mindenki meg fogja ítélhetni.

Az olaszok, ha káromkodnak, bármint szidják is az Istent s minden szenteit, mindig kiveszik városuk patronusát; azonban Padua főpiaczán jobb volna talán szent Antal ellen becstelenítő szavakat emelni, mintha azt egy hatalmas, épen most választott alispán ellen tulajdon megyéjében tennők; s csak természetes, ha miután Macskaházy megmagyarázá, mennyire sértve érezné magát a Réty-család, ha Viola vallomásának azon része, mely a nagyságos asszonyt illeti, az irományokban felvétetik, az egész társaságot mintegy szent borzalom ragadta meg.

— Ez valóságos aláválóság! — kiáltott Nyúzó.

— Míg én itt ülök, — harsoga az asztalra ütve

Zátonyi — a zsivány alávaló hazugságaiból egy szó sem említtetik az irományokban.

Sóskuty fejét csóválva, a megyében uralkodó pártoskodás felett sopánkodott, mely szerint egyesek még birói eljárásukat is arra használják, hogy politikai elleneiken boszút állhassanak.

Maga az öreg Kislaky, fia kedvéért kerülni akarván az alispánnal minden összeütközést, megijedt a gondolattól, hogy elnöksége alatt oly valami történjék, mi által Réty s főkép nagyságos felesége magát sértve érezhetné, s kedves Kálmánja azon kis reménytől is megfosztassék, mely neki, miután a tisztújítás alatt Tengelyi védelmére fellépett, Etelka kezének elnyerésére még maradt. — Völgyesy úr — szóla engesztelő hangon — bizonyosan nem értette így indítványát. Tisztelt alispánunknak sértése bizonyosan távol vala szándékaitól, csakhogy nem gondolta meg, hogy a rab egész vallomásának részletes leirása szükségkép kellemetlenül fog hatni e nemes családra. Ha az irományok itt nálunk, a megye archivumában maradnának — tevé hozzá Völgyesyhez fordulva — ez más volna; de így, mint a dolgok állnak, tisztelt jegyzőnk maga sem kívánhatja, hogy e megye legelőkelőbb családainak egyike megbecsteleníttessék, főkép miután, ha a rab büntetését elnyeri, mint Macskaházy úr megjegyzé, az ily ocsmányan rágalmazottak elvesztik a főeszközt, mely által magokat igazolhatnák.

— Ki akadályozhatja Macskaházy urat, hogy ezen védelmére szükséges eszközt fentartsa? — szóla Völgyesy, kinek egyébkor halvány arczait szokatlan pirosság futá el.

A többiek bámulva néztek egymásra, Völgyesy folytatá:

— Utasításunk szerint csak egy kedvező szavazat szükséges, hogy a rab a haláltól felmentessék. Ha Macskaházy úr magát vagy Rétyné ő nagyságát az előttünk tett vallomás által rágalmazva gondolja, ha — mint magam is hiszem — e rágalom alaptalanságának

bizonyítására nem szükséges egyéb, mint hogy Viola életben maradjon s az ellene tett vizsgálat folytattatván, bebizonyuljon, hogy hazudott, és hogy — min szinte nem kétkedem — később önmaga vonja vissza állításait: miért nem adná Macskaházy úr, vagy akárki azok közül, kik itt szavazattal birnak, e felmentő szavazatot?

— Az igaz, — mondá Kislaky, ki így két legfőbb kívánatát, azaz, mind a rabnak felmentését, mind a Réty-család lekötelezését egyesíthetni gondolván, egészen felderült — én magam, csak már hogy a teins alispán iránti tiszteletemet bebizonyíthassam, kész volnék —

— Per amorem! domine spectabilis, — mondá Zátonyi, ki ijedtségében burnótszelenczéjet ismét nyitva hagyá — hát ezt a gazembert nem akasztatnók fel?

— Ez szörnyűség! — szólt Sóskuty, szemeit az éghez emelve, — a legnagyobb zsivány kezünkbe kerül, teins Nyúzó úr, mi nevét örökké dicsőitendi, meg fogja élete veszedelmével, elénkbe állítja, mi statárium vagyunk, s szabadon bocsátjuk! hová fog vezetni ez?! és ha még valami —

— Én részemről — vága közbe Nyúzó — ugyan nem leszek bolondja többé senkinek, az ördög veszélyeztesse életét, ha ily gazember azután még felmentetik.

— Nem akasztatni fel az ily embert! — kiálta Zátonyi — tizenöt statáriumnál voltam, ily prostitutio még nem történt rajtam. Hisz ez a gonosztevőknek valóságos pártolása.

— Persze, — lármázott Sóskuty, — valóságos proemium a rablásra; irtóztató példa!

— Igy az ördög sem fogja feltartani a közbátorságot — harsogott a főbiró, s az asztal körül zaj támadt, melyből csak egyes szavak — mint: scandalum, publicum, hallatlan, fautores, criminum, gyalázat — valának kihallhatók, míg Völgyesy nem kis nehézség-

gel kevés csendet eszközölhetett ki magának, s a biráknak értésére adhatá, hogy nem a rabnak tökéletes felmentését, hanem annak a rendes biróság elébe történendő állítását hozta indítványba.

— Persze, persze, — válaszolt Zátonyi haragosan — mintha nem tudnók, a rendes törvényszékek miként szoktak ítélni. Három esetre emlékezem, — magam nem voltam jelen, máskép, fogadom a scandalum nem történt volna — hol a rab a statárium által a rendes birósághoz utasíttatott, s mi volt a következése? Az egyik három hónapra, a másik egy esztendőre ítéltetett, a harmadik épen felmentő sententiát kapott; pedig tíz forintba mernék fogadni, hogy zsivány volt. Ne féljen, mi nem leszünk oly bolondok. A statárium nem azért adatott a nemes megyének, hogy vele ne éljen.

— A rögtönítélő törvényszéknek hatalma, — mondá Völgyesy, megvető tekintetet vetve a szólóra, — úgy tartom, nem azon feltétel alatt adatott a nemes vármegyének, hogy magát évenkint egy bizonyos számú akasztás által erre érdemesnek mutassa.

— Az instructióban nyilván benn áll, — szólt Sóskuty, ki azalatt az utasítást forgatá, — hogy a büntetés nem lehet más, mint akasztófa; tehát csak nem fogja tagadni senki, hogy tőlünk az kívántatik, hogy a gonosztevőket felakasztassuk, hogy ez hivatásunknál fogva kötelességünk —

— Engedelmet, — vága szavába Macskaházy, — miután a rabnak felmentése, vagy a rendes törvényszékhez való utasítása, legalább mélyen tisztelt elnökünk által, Rétyné ő nagyságának s bizonyos tekintetben az én kedvemért hozatott szóba: én, ki ő nagyságának ügyeit vezetni szerencsés vagyok s magas jellemét ismerem, nevében kinyilatkoztatom, hogy ez emelkedett érzelmű asszonyságnak csak fájni fogna, ha hallaná, hogy személyes tekintetek, melyekkel a teins törvényszék iránta viseltetett, az igazság kiszolgáltatását akadályozták.

— Ez nemes declaratió, — mondá Sóskuty, ragyogó képpel körültekintve.

— Mi engem illet, — tevé hozzá a szóló, meghajtva magát, szinte ájtatós képpel — bár igen jól tudom, mily éles fegyverek fognak talán e zsivány vallomásából ellenem készíttetni, bár személyes érdekeimnél fogva semmit sem kivánhatnék inkább, mint hogy a rab életben maradva, még világosabban bebizonyíthassam minden állításainak hamisságát, mint azt a teins törvényszék előtt már tettem: mégis sokkal inkább ismerem kötelességemet, semhogy személyes érdekemnek a közjót feláldozzam; és ki nem látja át a következéseket, ha példát adnánk, miként még ily zsivány is, minő Viola, ha valaki ellen bármi alávaló s hihetetlen rágalmakat mond, magát a rögtönítélő törvénykezés szigorúsága alól kivonhatja.

Sóskuty felkelt, s az ügyészt e nemes nyilatkozat után megölelé. Zátonyi, ki egész életén át mindig függetlennek mutatkozott, valahányszor arra becsületes alkalmat — azaz olyant, hol függetlensége senkit sem sértett — talált, kinyilatkoztatá, hogy ő részéről, ha e nemes nyilatkozat nem tétetik is, nem kevésbbé szigorú ítéletett mondott volna, mert a birónak első kötelessége, tökéletes függetlenség; — s Kislaky e pillanatban nem tudta, mit tegyen, ha Macskaházy által nem emlékeztetik, hogy csak még azon kérdés maradhat fel: vajon a rabnak a főbiró előtt tett vallomása irassék-e alá általa, vagy pedig egy egészen új készíttessék, mi által az ítélet másnapra halasztatnék?

— Az előbbi vallomást kell hitelesíteni, — szólának egy hangon a többiek; csak Kislaky mondá, hogy alázatos véleménye szerint talán mégis jobb volna, Völgyesy úrnak nézete szerint, másképp tenni fel a rab vallomását. Mire azonban Zátonyi úrtól megjegyeztetett, hogy a legfelsőbb utasítás szerint a szavazatok összhangzása csak a halálos ítélet kimondásánál kívántatik, s hogy itt már a többség határozott.

— Azon esetben — mondá Völgyesy — a teins törvényszék engem jegyzői hivatalomtól kegyesen fel fog menteni; mert én részemről kinyilatkoztatom, hogy a jegyzőkönyvet máskép, mint mondám, szerkeszteni nem fogom.

Kislaky e nyilatkozat által látszólag kellemetlenül vala érintve, s a zavar, melylyel elnöki székén ült, még inkább nevekedett; maga Zátonyi meghökkent, s a báró, felugorva székéről, Völgyesyhez futott, megrázta kezét, s kéré igen tisztelt barátját, hogy ne vegye rossz néven, ha véleménye a többség által el nem fogadtatott. — Csak végre emberek vagyunk mind, a legügyesebb köztünk hibázhat, — mondá nyájasan — im, mi valamennyien méltányoljuk nemes szándékát s jeles tehetségeit, de a többség ellen nem lehet kifogása senkinek; méltóztassék meggondolni, a többségnek mindenikünk alája tartozik magát vetni. Ön által fogja látni később — stb. — A báró, ki talán mert útközben náthát kapott, vagy talán mert ebédje későbbre haladt, eddig rendkívül kevés beszédű vala, de ez alkalomnál kitünteté egész szónoki tehetségét, minden siker nélkül azonban, mert Völgyesy, végig hallgatva minden okait, csak azt válaszolá, hogy senki a többség határozatainak nem hódol szívesebben, mint ő, de hogy vannak dolgok, melyekre nézve becsületes ember csak önmeggyőződésével számolhat, s hogy a jelen eset azok közé tartozik. Mire a törvényszék még nagyobb zavarba hozatván, szilárd jegyzőjének kívánatához talán hajlott volna, ha Macskaházy nem segíti ki azon ajánlatával, hogy miután senkit meggyőződése ellen valamire kényszeríteni nem kell, s az instructióban arról, hogy az öt ítélő táblabirón kívül még külön jegyző szükséges, említés nem tétetik, ha úgy kívántatnék, a jegyzőséget, mely úgy is csak még a vallomások aláirásában s a rövid ítélet feltételében áll, szivesen magára vállalja.

— Elfogadtatik, a legnagyobb köszönettel elfogadtatik! — kiálta Zátonyi; — teins Völgyesy úr, ki

csak most lépett a megye szolgálatába, majd meg fogja látni, mily gyümölcsöket hoz, ha valaki a reábizott kötelességet nem szorosan úgy akarja teljesíteni, mint azt a többség kívánja. Majd meglátja, mennyire halad úgynevezett meggyőződésével.

— Teins Völgyesy ur — szóla Macskaházy, minden tőle kitelhető nyájassággal, mely egyébiránt rikácsoló hangja által majdnem gúnyként hangzott, — kétségen kívül csak azért vitte a dolgokat ennyire, hogy a gonosztevőt érdemlett büntetésétől megmentse. A czél, megengedem, szép és nemes lehet, legalább philantropikus századunkban, főkép ily fiatal úri emberben igen megfogható; azonban megbocsáthatatlan hiba volna tőlünk idősebbektől, ha az igazság kiszolgáltatásában magunkat ez által gátoltatnók. Én, mint mondám, magamra vállalom a jegyzőséget, de teins Völgyesy ur most, midőn látja, hogy czélját a lemondás által el nem érheti, talán maga kész lesz hivatalát ismét felvállalni, s én ily kitünő ügyességű pennától —

Völgyesy azon emberek közé tartozott, kiket közönségesen hidegeknek tartunk. Már mint gyermek testi gyengesége miatt nem osztozhatva kortársainak zajos örömeiben, s magános élethez szokva, az ifjú, ki mennyivel tovább élt, annyival inkább érzé, mi óriási szerencsétlenség érte azt, kinek hibás testalkotást adott a természet, mindinkább visszavonult az emberektől. — Púpos hátu vagyok — így szóla sokszor magában, — mit keressek én az emberek között, hol csak megvetés vagy könyörület tárgya lehetek? Őrizkedjél azoktól, kiket a természet megjelelt, így szól a közmondás; őrizkedjetek inkább ti, kiket a természet valami testi hibával megátkozott, az emberektől; bajotoknak rokonszenvet, érzelmeiteknek viszonzást nem fogtok találni köztök. Érzelmeimnek viszonzást! — gondolá tovább, s ajkai néha keserű mosolyra vonultak, — igen, ha az emberek közé mennék, s végre — mert hisz szivem nem zsugoro-

dott össze, mint gyáva testem — egy lényt találnék, kihez magamat ellenállhatatlanul vonzódva érzeném, kinek egy szaváért éltemet, mosolygásáért üdvömet adnám, ugyan volna-e nevetségesebb, mint ez? Én a törpe, a púpos hátú, egy szép hölgynek lábaihoz borulva s szerelmet kérve! soha fucsább dolgot ember nem hallott még. Minek nagyszerű gondolatok, minek fönséges érzelmek nekem? Ha az igazság mellett lelkesedve felszólalnék, az ügynek csak árthat, a legszentebbet csak nevetségessé teheti, ha mellette a púpos nyomorék szavát emelte; nincs oly fönséges, oly férfias tett, szó, melynél könyörületes mosolyra nem vonulnának az emberek ajkai, midőn hallják, hogy tőlem jő; nekem nincs mit keresni az emberek között! — E gondolatok Völgyesyt természetesen magába zárkozottá tevék. Kinek sebe van, bizonyos lehet, hogy a fájdalmas érintések nem maradnak el, s így az ifjú ügyész, valahányszor társaságba lépett, néha egy véletlenül kimondott szó s néha épen a miatt, hogy az, mi őt testi hibájára emlékeztetheté, figyelmesen kerültetett, mindig kellemetlenül érzé magát. Egész magaviseletében bizonyos kényszerítés, bizonyos féltékenység vala észrevehető, mely egyéb kitünő, főkép elmebeli tehetségeit háttérbe szorítá, s közelebbi ismeretség, melyhez jelleménél fogva kevesen férhettek, vala szükséges, hogy valaki érdemeiről helyesen ítélhessen. — Szegény Völgyesy, nincs szerényebb ember a világon — ez vala a mód, melyen Taksony-megyében felőle mindenki szólt, s miután itt, mint majdnem mindenütt a világon, a pénz s az emberek csak külső nyomatjuk, nem belső értékök szerint fogadtatnak el: alig volt valaki, ki az ifjú ügyészben szerénységén kívül még valamit keresne.

Mennyivel általánosabb volt Völgyesy jelleméről Taksony-megyében ezen ítélet, annyival nagyobb bámulat fogta el az egész törvényszéket, midőn a szilárd módot látá, melylyel az ifjú magát ez alkalom-

mal viselé, — s Sóskuty, Zátonyi, az öreg Kislaky maga nem egyszer csodálkozva néztek egymásra. — Völgyesy, kinek ez első hivatalos foglalatossága vala, s ki először életében alkalmat látott maga előtt, hol valakinek használhat s egyszersmind meggyőződése mellett küzdhet, kötelességének érzetében megfeledkezett mindenről. — Ő ellene vala a halálos büntetésnek általában véve is, de kettősen az, hol a vissza nem vehető ítélet oly formákhoz köttetik, melyek a birót csalódások ellen nem biztosítják. Neki nem fért fejébe, miként lehet egy részről kimondani, hogy rögtönítélő törvényszék halálos ítéletnél egyebet nem mondhat ki, s a másikról elmellőzni mindazon formákat, melyek ott, hol sokkal kisebb büntetésekről van szó, mellőzhetetleneknek tartatnak, s csak azért fogadta el örömmel kiküldetését, mert meg vala győződve, hogy mint a törvényszék jegyzője, a halálos ítélet elhárítására alkalmat találand. Először gondolhatá hasznosnak, szükségesnek magát, s keblében feltámadt egész önérzete. — Hogy egy tiszteletbeli alügyész fáradozásai ennyi táblabirói meggyőződés ellenében sikerhez nem vezethettek, azt olvasóim közül legalább azok, kik közdolgokban megfordultak, által fogják látni. Oly országban, hol az, vajjon szólhatunk-e? születésünktől függ, csak következetes, ha a szólók között is nem az, mit mondanak, hanem csak a polgári állás, melyet elfoglalnak, vétetik tekintetbe, s csak Völgyesy tapasztalatlanságát bizonyítja, hogy őt ezen neheztelni látjuk. De hogy miután eddig nem tudta még, miként mívelt századunkban valamint nem jó púpos háttal, úgy nem veszély nélküli egyenes lélekkel születni, mert azok, kiknél a nevelés a lelket az életre szükséges görbeségekkel el nem látta, örök kisebbségre ítélvék, e tapasztalás az ifjúnak fájt; az szinte természetes, s nem is bámulhatjuk, ha a gúnyt, melyet Macskaházy nyájas mosolygása rosszul takart, észrevéve, indulatát nem mérsékelheté és midőn székéről felkelt, azon szavakkal adta át Macskaházynak

az irományokat, miszerint a világnak minden kincsei őt nem fogják arra birni, hogy az egész eljárásban, melyet birói gyilkolásnál egyébnek nem tarthat, legkisebb részt vegyen.

Kár, hogy epikus költő nem vagyok, soha szebb mezőm hivatásom bebizonyítására nem vala, mint midőn Völgyesy ezen szavainak következését leirnám. Homer Achilles haragjának festésével kezdi Iliászát, de mi egy Achilles öt táblabiróhoz mérve? s hol találni szavakat azon indulat leirására, mely mint tudva van, nem haszontalan kardok kivonásában, hanem feltarthatlan szóárban mutatkozik?

— Ez gazság! — kiáltott Nyúzó.

— Infamia, — mondá Zátonyi.

— Kövesse meg magát! — rikácsolt Macskaházy.

Sóskuty oly sebesen hadart, hogy még első szavait sem érthettük, s maga Kislaky, mennyire rögtön pirosuló arczain észrevehetni, haraggal monda valamit a zaj között.

— Tekintetes táblabiró urak! — mondá végre Völgyesy, miután nem kis erőködés után szóhoz jöhetett, — én nem akartam senkit személyesen sérteni; engedjék, hogy szavaimat megmagyarázzam.

— Megmagyarázni, megmagyarázni, mit? — kiáltott Zátonyi mindig mérgesebben, — azt, hogy a tekintetes törvényszék gyilkosokból áll? De tudja-e, hogy az úrnak többé szava nincs? Az, ki birákat dehonestál, infamis; az úr infamis.

— Igen, — szólt közbe a báró, — infamisnak declaráljuk.

— Statarialis úton? — vága közbe Völgyesy keserű mosolygással.

— Statarialis úton vagy máskép, az nekem mindegy, — folytatá az előbbi, — a ki biró vagy törvényszék ellen így beszél, az infamis, benn áll a corpus jurisban, nincs kétség és pedig egészen helyesen van. Törvénykezési rendszerünket dehonestálni szörnyűség!

— Est ad horripilationem! — kiáltott közbe Zátonyi. S ez általános borzadás, melyet minden jelenlevők, volt jegyzőjök merényén, majd deákul, majd magyarul hangosan kifejeztek, nem engedé, hogy a szólót tovább lehessen hallani. Magyar törvénykezési rendszerünk, tudósaink véleménye szerint, az Anjouház uralkodása alatt hozatott be hazánkba Francziaországból; igen valószinű, hogy a kocsonya is ugyanezen fejedelmek alatt terjedt el honunkban, legalább a franczia név: cochonade erre látszik mutatni; s talán e két nemzeti jótéteménynek köszönheti ez idegen ház, hogy közüle egy a nagynak nevével tiszteltetett meg, melyre Hunyady Mátyásunkat nem tartottuk méltónak. — Völgyesy, ki e két, honunkban legkedvesebb indigenák egyike ellen felszólalt, csak magának tulajdoníthatá az ingerültséget, melylyel mindenki ellene fellépett. Az infamiávali fenyegetések azonban, úgy látszott, nem tevék meg hatásukat, s a jegyző nyugodtan jártatá szemeit az egész társaság felett, míg végre ismét szóhoz juthatott.

— Mondjanak ki reám törvényes infamiát statarialis úton, ha úgy tetszik, — szóla megindulás nélkül, — de engedjék meg, hogy nem azok kedveért, kik úgy látszik, a rab kivégeztetésénél egyebet nem kívánnak, hanem azon mély tiszteletnél fogva, melylyel elnökünk iránt viseltetem —

— Captatio benevolentiæ! — kiáltott közbe Zátonyi — tisztelt elnökünk nem szorult ilyenre ily emberektől —

— A teins törvényszéknek nincs figyelmeztetésre szüksége, — lármázott közbe a báró.

— Azon nehéz felelet terhére, mely minden itt jelen volt tagra háramolni fog, ha e jelen eljárás szomorú végéig folytattatnék.

— Mi a manó! birót feleletre vonni? hallatlan! — mondá Sóskuty.

Zátonyi, burnótszelenczéjébe nyulva, megjegyzé, hogy csak ijesztgetni akar.

— Halljuk, halljuk! — szólt Kislaky a legnagyobb figyelemmel.

Völgyesy, az utasítással kezében, figyelmessé tevé a törvényszéket, hogy a rögtönítélő törvényszék, csak a mennyiben magát szigorúan szabályaihoz tartja, járhat el törvényesen; már pedig ezek szerint a jelen eset nem tartozik hatásköréhez.

— Ez szép ignorantia, — mondá Zátonyi megvetőleg, — azonban mai időben fiatal embereknél megszoktuk; soha Violánál inkább statarium alá való rab nem volt.

— Igen, de a többi körnYülállások? — szólt közbe az ifjú ügyész.

— Szörnyű tudatlanság! — mondá a táblabiró mindig fentebb hangon — talán nem ellentállva fogatott el? vagy Tengelyi irásait azért rabolta el, hogy magát velök táplálja? mi szinte mentségül szolgálhatna; vagy nem húsz éves még? vagy zavart elméjű? vagy azon haramja csoport vezérei és czimborái, melyhez tartozott, rendes törvényszék elébe állíttattak? — Zátonyi ez elsorolás alatt önmegelégedéssel körültekintve, szelenczéjével, melyet minden egyes kérdésénél markához csapott, mintegy magának tapsolt.

Völgyesy csak azt jegyzé meg, hogy az eset olyan, melyet a törvényszék három nap alatt tisztába nem hozhat.

— Három nap alatt? — válaszolt Zátonyi nevetve — majd meglátjuk; három nap alatt husz ily gazemberen túladunk; most is rég bevégeztük volna teendőinket, ha az úr impertinens kapczáskodásaival nem zavar.

— S hát elfeledni méltóztatott a rabnak vallomását, melyben bizonyos vádak —

— Ez nem tartozik a dologhoz, — szakítá félbe a szólót Sóskuty, — az irományokban nem áll semmi, s én el fogom feledni.

— Méltóságos uram! — szóla Völgyesy bámulva.

— Ő méltóságának teljesen igaza van — szólt Zátonyi, — mindazon badar beszéd, mit a rabtól hallottunk, nem a species facti-hoz való; minderről a jegyzőkönyvben szólni fölösleges. Sok dolga volna az embernek, ha minden haszontalanságot, mit a rab magát mentegetve elmond, fel kellene jegyezni.

— De az irományok kiegészítése? — vága közbe Völgyesy mindig hevesebben.

— Haszontalan formaság, — válaszolt a táblabiró, — s itt az utasítás hatodik részének ötödik szakában világosan azon meghagyás áll, hogy e törvényszék minden, a törvénykezés rendes útján különben szokásban levő formaságok mellőztével ítél.

— Igen, mi minden törvényes formák ellen ítélhetünk, mint nekünk tetszik, — ismételte a báró méltósággal.

— Hogy a tekintetes urak a rabot felakaszthatják, — kiálta végre Völgyesy minden mérsékletét vesztve, — az nem szenved kétséget; de hogy eljárásukat soha birói eljárásnak tartani nem fogom, hogy benne soha mást erőszaknál nem látandok, az szintén igaz.

— Micsoda? — kiáltott három hang egyszerre.

— A törvényszék nem áll oly férfiakból, minők az utasítás szerint a birói helyek betöltésére kívántatnak.

— Ez sok, ez már mégis sok! — kiáltott Zátonyi felugorva székéről, — nem vagyunk-e mi táblabirák? nem eskettettünk-e meg ülés kezdetén, hogy ítéletünket egészen a legfelsőbb helyen meghatározott szabályok szerint fogjuk kimondani?

— S nem vagyunk-e törvénytudó, érett és nyilítéletü férfiak? — folytatá a báró.

— Ki vele! ki vele! — harsogott Nyúzó.

— Actiót! — kiáltott Sóskuty.

Sok idő kellett, míg Völgyesy a zaj között érthetővé teheté magát arra nézve, hogy meggyőződése szerint a biróban részrehajlatlanság is szükséges.

— Bliktri! — harsogott Zátonyi — erről nem áll semmi az instructióban.

— Igen és ha volna, — folytatá körülhadarászva kezeivel Sóskuty, — ki vádolhat minket részrehajlással? Mondatott-e csak egy szó a rabnak védelmére, kivevén uraságod által, kinek, hála az égnek, voksa nincs?

— Valóban kiváncsi volnék, — mondá éles hangon, szemét az ifjú ügyészre függesztve, Macskaházy — a teins úr mily módon fogja bebizonyítani részrehajlásunkat.

— E kiváncsiságot kielégíthetem, — válaszolt, haragja mellett is legalább külsőleg nyugodtabban, a megszólított. — Mi önt illeti, miután azon egy módot, melylyel magát a rab által emelt vádtól tökéletesen igazolhatná, s mely nem más, mint ha a rab életben marad, magának fentartani nem akarja: valószinűnek látszik, hogy a vádnak a vádlóval egyszerre megsemmisítése érdekében fekszik. A főbiró úrra nézve, mi a részrehajlást illeti, kétség nem lehet; Nyúzó úr, birói székén, mint hóhér fogadta azt, kiről ítélnie kellene.

— Alávalóság! gazság! impertinentia! ki vele! actio! — kiáltatott mindenfelől.

— Hol az ítéletre minden szavazatoknak egyenlősége kívántatik, — szólt Völgyesy magasabbra emelve szavát, — s öt közül az egyikre nézve valószínü, hogy a rabnak elítélése személyes érdekében fekszik; a másik nyilván a törvényszék előtt kinyilatkoztatja, hogy vele személyes ellenségeskedésben él: törvényes ítélet nem mondathatik ki.

A lárma elnyomta az ügyész szavát.

— Én mindent el fogok követni, hogy ez égbe kiáltó vétket mindenki által tudassam! — kiáltott a félbeszakasztott, majdnem magán kívül haragjában; — legfelsőbb helyig megyek panaszommal, hogy ez aláváló bánásmódnak érdemlett büntetést eszközöljek ki.

— Aláváló denuntians! Nem ismeri az 1805-iki

törvényeket! gyalázatos! — s más ehhez hasonló kiáltások, melyek között leginkább a főbiró hangja vala kihallható, Völgyesyt meggyőzték, hogy minden további szólás haszontalan; s már menni akart, midőn Nyúzó felugorva gallérjához nyúlt: — Ki veled púpos hátú! — kiáltott dühösen.

— Ezért számolni fogunk, — mondá Völgyesy kalapját feltéve, s égő arczczal hagyá el a szobát.

A zaj, mely e vitatkozás alatt a szobában, hol a törvényszék tartatott, támadt, az ajtó előtt állóknak figyelmét nem kis mértékben vonta magára. A halk beszélgetések, melyeket a hajdúk s pandúrok részint magok között, részint a tanukkal vagy a házhoz tartozó cselédekkel folytattak, elhallgattak, s minden fül az ajtó felé fordult, honnan mindig nevekedő lárma hallatszott, s azokra nézve legalább, kik e hallgatók közül, mint sokan, talán azt hivék, hogy gorombaság s igazság többnyire együtt jár, azon megnyugtatás terjedhetett el, hogy soha igazságosabb birák törvényszéken együtt nem ültek. Liptákné, úgy látszott, más nézetben volt; ő az ajtóhoz közel ülvén, minden egyes szót meghalla, s nem egyszer mondá sóhajtva a mellette álló kovácshoz: — Ej, az urak nagyon haragszanak egymásra; szegény Viola, hogy épen ilyenkor kellett kezeik közé kerülnie! — A többiek vegyületlen gyönyörüségekkel hallgaták a zajt, mely által az ítélőszék sajászerüleg nyilvánossá vált. Tudva van, hogy a nyilvánosságnál polgári szabadságunknak jobb biztosítéka nincs; valamint a legerősebb méreg — a kéksavany — elveszti erejét, ha a nap sugarainak kitétetik: úgy alig van valami annyira veszélyes, mi, ha teljes világosságban áll, ártatlanná nem válnék; azonban nem hiszem, hogy a magyar demosnak azon tagjai, kiket a tisztartói lak folyosóján összegyülve találunk, erre e pillanatban gondoltak volna, s a gyönyörűség, mely minden arczon e nyerseségek hallásánál elterjedt, alkalmasint csak azon kellemes érzésben veheté eredetét, mely mindenikünket eltölt,

ha azt, mit régen szivén hord, más valaki által kimondva hallhatja.

Csak Viola nem osztozott, mint látszott, az általános érdeklődésben. A folyosó kartámaszához dőlve állt őrei között elmerülve egy tárgynak látásában, melyen szemei mozdulatlanul függtek. A kapu mellett neje, egyik gyermekével karján, s mellette kis fia állt és a zsivány előtt eltűnt minden egyéb.

A szegény asszony, mihelyt a törvényszék kezdetét vevé, ide a kapuhoz jött s bemenetelt kért; s miután az őrök e kérését megtagadták, megfeledkezve a dolog lehetetlenségéről, erőszakkal akará kivinni szándékát. Mind hasztalan; a főbíró parancsa szerint a pandúrok lökdösve taszíták vissza a tolakodót. Midőn a szegény Zsuzsi minden erőlködésnek hasztalanságát látá, s noha kéréseiben, könyörületből, a nézők egy része által pártoltatott, az udvarba nem jöhetett, a vasvillákkal felállított parasztok egyike mellett foglalt helyet. — Viola látta mindezt, látta a kegyetlen módot, melylyel neje s gyermeke visszataszíttatott, látta a fájdalmat, mely e kedves teremtés arczán elterült, az erőlködést, melylyel könyeit elnyomá. Életét adta volna, ha oda mehet s kebléhez szorítva kedvesét, a szivnek dobogását érezheti, melynek szeretetét az egész világ el nem rabolhatja tőle, s itt kelle állnia pár lépésre s mégis elválasztva tőle. Valami oly mondhatatlanul keserves vala e két ember helyzetében, mi még a nem felette érzékeny őrökre is fájdalmasan hatott, s közülök egynél több könyörületre fakadt, midőn e két egymástól távol s mégis egymásban oly egészen elmerült szerencsétlen teremtésre nézett.

Midőn a törvényszék szobájának ajtaja megnyilt s Völgyesy a folyosóra lépett, Viola megfordult, gondolá, hogy ítéletének meghallgatására hivatik, s vágyódott a pillanatra, mely után, mint az őröktől hallá, nejével együtt lehet. — Vége van? — kérdezé a kijövőt.

A szerencsétlenek nem szóltak.

— Még nincs, — mondá emez halkabban.

— S a teins ur elmegy?

— Nincs szavazatom, — felelt az ügyész sóhajtva — nem lehetek semmi hasznára.

— Tudtam, — mondá Viola s arczán keserű mosolygás lejte át. — Isten áldja meg azért, hogy szegény ember létemre annyit fáradott értem; de ha könyörülni akar rajtam, kérem, csak azt vigye ki, hogy szegény feleségemet ide ereszszék. Ott áll a kapu mellett a nyomorult, gyermekeivel, körüllökdösik s nem eresztik hozzám. Ezeknek az embereknek nincsen szivök. Csak itt mellettem lehessen, mást nem kívánok; hisz kötözve s pandúroktól körülfogva vagyok, egy pár óra mulva halál fia, mit árthat a teins vármegyének, ha egy szegény asszonynak szive valamivel kevesebbet fáj?

— Meg lesz kívánata, — válaszolt Völgyesy mélyen meghatva, s miután a kapunál Viola nejét s gyermekeit maga ereszté az udvarba, gondolatokba merülve elment.

A jelenetet, melynek a folyosón állók most tanui voltak, midőn a szerencsétlen nő gyermekeivel lelánczolt férjéhez jött, nem fogom leirni. A szerencsétlenek nem szóltak, de midőn a zsiványnak kis fia sírva apjának a kötelektől feltört egyik kezét csókolá, s a nő reszketve megszorítá a másikat, s a rab halvány arczain nehéz könyek peregtek le: a nézők között alig maradt egy szem szárazon.

Benn a szobában a táblabirák nemes indignatiója azalatt lecsillapult. Macskaházy az irásokat átvéve, ezeknek rendezésével foglalkozott. Nyúzó, fogai között dörmögve, szidá Völgyesy szemtelenségét; a többiek közönyös tárgyakról suttogtak egymás között, elég jó kedvüen, Kislakyt kivéve, kinek nyugtalansága, mióta az alügyész távozott, mindig szembetűnőbbé lőn.

Csak még a rab vallomásának aláirása kivántatott. Viola behivatván, midőn vallomása előtte felolvasta-

tott, megjegyzé, hogy benne mindazokról, melyeket ma Tengelyi irásairól a törvényszék elébe terjesztett, semmi sem foglaltatik; miután azonban Macskaházy mondá, hogy csak az a kérdés: vajon e vallomásban foglaltakat valóknak állítja-e? s hogy minden egyebet, a mit mondott s a mi nem e tárgyhoz tartozik, a törvényszék külön fogja feljegyezni, nehézség nélkül irta oda nevét.

A per készen vala ítéletre, s Zátonyi nagyot ásítva, ajánlá körül szelenczéjét azon megjegyzéssel, hogy soha több baja statariumnál nem volt még; míg a báró talán huszadszor nézte óráját, a törvényszéket figyelmessé tevé, hogy három óra mult, a hosszu koplalástól már a feje is megfájult, s hogy sietniök kell. Macskaházy, röviden elősorolva még egyszer a perből kivilágosodott tényeket, azzal végzé előadásait, hogy ez esetben a halálos ítéletről kétség nem lehet. Ugyanazt mondá más szavakkal Nyúzó. Zátonyi nevetve megjegyzé, hogy e perben érzelgő asszony sem mondhatna mást. A báró udvariasan meghajtva magát, egész kiterjedésében osztozék tisztelt biró társainak annyi okokkal támogatott ítéletében. Csak Kislaky vala hátra még s ki a jámbor öreget látá, a mint székén körülfészkelődve a birák egyikétől másikához fordult s hallva az egyes szavazatokat, felsóhajtott s kezeit éghez emelé, míg végre a sor reá került s piros arczai talán évek óta először elhalványultak s a papir, melyet ujjaival sodorgatott, reszketni kezde: az nem nézhetett sajnálkozás nélkül becsületes képére.

Gondoljuk magunkat helyzetébe. Kislaky nyájas, jószivű ember vala, egyike azon boldogoknak, kik végzetök által nyugodt kedélylyel megajándékozva s szerencsés helyzetbe állítva, soha sorsukkal vagy az emberekkel küzdeni nem kényteleníttetnek s kiknek, hogy akaratjok küzdelmek által megszilárduljon, vagy érzelmeik elkeseríttessenek, alkalmuk nem vala. Szeretve nejétől, ki reá, minthogy neki magának akarata

nem volt, határtalan befolyást gyakorolt; szeretve fiától, az ismerősöktől, cselédeitől s jobbágyaitól, viszont szeretve mindenkit, csak jót s kedvest téve mindenkinek, Kislaky elvénült a nélkül, hogy ez élet sötét oldalaival megismerkedett volna; a nélkül, hogy egyszer oly valamire kellene magát határoznia, mi szive érzelmeivel ellentétben állt; s most egyszerre az kívántatik tőle, hogy ő, ki ez életnek egész becsét ismeri, ő, ki még egy kutyát sem tudna bántani: rögtön-halálos ítéletet mondjon ember fölött!! A többiek kimondták ítéletöket, de ha a szavazóknak csak egyike ellenkezőleg nyilatkozik, a rabnak élete mentve van, nemcsak a jelen pillanatra nézve, hanem hihetőkép egészen; mert nem valószinű, hogy Viola, ha később halálra itéltetnék is, királyi kegyelemre nem számolhatna, miután a halálos félelem minden kínain már egyszer keresztül ment. Egy emberélet kezében van. Egy szó s fölmentheti; egy szó s ki e szerencsétlent a hóhérnak általadja, ő lesz. — S más részről birói kötelessége, a közbátorság fentartásának érdeke, melyet ő, mint hazánkban sok becsületes ember, csak a legszigorúbb eszközök által gondolt megoltalmazhatónak. Az elnök hallgatva ült székén s nem tudá magát semmire határozni.

— De kérem alássan, — mondá Sóskuty, ismét kihúzva óráját — tisztelt háziasszonyunkat tovább csak nem várathatjuk már.

— Igazság, — szólt Kislaky, felébresztve mély gondolataiból, — már késő van, hagyjuk az itéletet holnapra; ma a szerencsétlen executio úgy sem történhetik meg.

— És miért ne? — kérdezé Zátonyi bámulva — nekem okvetlenül haza kell mennem még ma, máskép holnap nem szánthatok.

— De a rabnak legalább is három órát kell adnunk — jegyzé meg az elnök — s ötkor tökéletesen sötét lesz, sötétben pedig nem hajtathatjuk végre az ítéletet.

— Tisztelt elnökünknek igazsága van, — vága közbe Sóskuty, — ma este tarokkozunk, úgy is még egy elfogott pagat-ultimóval a teins úrnak adósa vagyok. De nem látom által, az ítéletet miért nem mondhatnók ki ma, hogy holnap reggel kevesebb dolgunk legyen.

— Mert, mert — mondá Kislaky nyugtalanul — a halálos ítéletnek kimondása csak tőlem függ; én megvallom, nem vagyok tisztában magammal.

— Domine spectabilis, — szólt Zátonyi összecsapva kezeit, — korában s miután annyi ideig megyei hivatalokat viselt s nincs tisztában magával! Tizenöt statariumnál voltam s mindig első pillanatban tisztában voltam magammal. Jó, hogy barátai közt van, mert bizony megítélnék

A többiek bámulva néztek egymásra s Nyúzó alig tartható vissza magát, hogy a megvetést, melyet e gyengeség benne gerjesztett, nyilván ki ne mondja; de Kislaky állandó maradt bizonytalanságában s sem fölmentő, sem kárhoztató ítéletet nem mondva, mindig csak azt kéré, hogy az egész holnapig halasztassék.

Macskaházy, ki czélját, midőn Völgyesy távozott, elérve gondolá, ujra nyugtalanná lett. Ő ismeré emberét s tudta, hogy ha Kislaky az ítélet kimondása előtt haza megy, neje s Kálmán kéréseinek s Völgyesy okoskodásainak ellentállni nem fog s azért mindent el akart követni, hogy Viola halálos ítélete, melynek végrehajtása nálánál senkinek inkább szivén nem feküdt, mindjárt mondassék ki.

— Reánk nézve — szólt a lehetőségig nyugodtan az ügyész — mindegy; ha a teins úr úgy kívánja, hogy csak holnap ítéljünk, a dolog közönyös s én részemről csak a rab sorsának könnyítéseért kívánnám az egész tárgyat bevégezni. Ha az ítélet kimondatott, szabadon társalkodhatik nejével s gyermekeivel, nyugodtabban készülhet a halálra, megteheti rendeléseit, ha netalán még teendői vannak. Azonban,

ha a teins úrnak legkisebb alkalmatlanságára volna, ez természet szerint csak mellékes tekintet.

Zátonyi, midőn a hatást, melyet e szavak Kislakyra tevének, észrevevé, azt adá hozzá, hogy Viola ugyan nagy gonosztevő s kétségkívül megérdemlené, hogy tíz napig siralomházban tartassék; hogy azonban ember ember marad s ő a Macskaházy úr által mondottakat a teins törvényszék tapasztalt emberszeretetébe ajánlja, miután úgyis az itélet minőségére nézve józan emberek között kétség nem lehet s Violának életét megmenteni valóságos polgári bűn volna.

Macskaházy elmondá, hogy ez bizonyosan soha az annyira tisztelt elnöknek szándékában nem volt, hogy ily gyengeség soha eszébe nem juthatott, hogy senki nálánál jobban nem tudja, miként a birónak ítéleteiben személyes hajlamait vagy szenvedelmeit tekinteni nem szabad, hogy Kislaky úr, bár vérző kebellel s önmegtagadással, soha a megyének benne helyezett bizalmát megcsalni nem fogja. Sóskuty a humanitásról szólt hosszasan s bebizonyitá, mennyire kívánja az emberszeretet, hogy Violát mindjárt halálra ítéljék. A példának szüksége említtetett s az, hogy ki a gonosznak megbocsát, a jókat bünteti; mit tudom én hány, az ezerszer elmondott okok közül, melyek a halálos büntetés mellett felhozatnak s senkit még meg nem győztek, kinek az ég elég szivet adott, hogy azon, mit naponként maga körül lát, kételkedni merjen. Nyúzó szörnyűnél szörnyűbb gonosztetteket beszélt el, melyek Viola és czimborái által állítólag elkövettettek s el fognak követtetni a megyében, ha a statarialis biróságtól való félelem megszünik; míg a jámbor öreg, megtámadva mindenfelől, nem látva maga mellett senkit, ki titkos aggodalmait osztaná, nem tudva, mit feleljen oly okokra, melyeket egész életében czáfolhatlanoknak tartott s melyeknek most is csak szive mondott ellent: nehezen felsóhajtva, kimondá a várt ítéletet.

— Isten látja lelkemet, — szóla, szemeit éghez emelve — nem tudom mit adnék, ha az embernek életét megmenthetném; de nem szeghetem meg kötelességemet.

Macskaházy mindjárt hozzáfogott az itélet irásához; a többiek minden módon fel akarák deríteni elnöküket, kinek keblére, mióta az ítéletet kimondá, felelősségének egész érzete nehezedett.

E pillanatban az ajtó megnyilt s fiát kezénél tartva, két hajdútól, kik őt hasztalan iparkodtak visszatartani, követve, Violáné rohant a szobába.

A szegény asszony, miután a folyosóra jutott, kisebb gyermekét Liptáknénak adva, egy ideig nyugodtan álla férje mellett, hol neki az őrök könyörületből helyet engedének. A csend, mely a szobában, hol a birák együtt ültek, mióta Völgyesy elment s a rab vallomását aláirta, támadott s a mellette álló hajdúnak halk észrévétele, hogy bizonyosan most készítik az ítéletet, lelkét véghetlen aggodalommal tölték. — Csak bemehetnék, — szóla egyszer-másszor szomszédaihoz — ha megkérem, lehetetlen, hogy elítéljék — s szemei szüntelen az ajtón függtek, mely mögött élte fölött határoznak. Végre nem türhetve ez állapotot tovább, Liptáknéhoz ment, ki épen az ajtó mellett ült s midőn senki reá nem figyelt, fiával berohant az ajtón, mielőtt őt valaki visszatarthatá.

— Irgalmat! — kiáltott a szerencsétlen, Kislaky lábaihoz borulva — irgalmat teins uram! ne öljék meg férjemet.

Kislaky meghatva e jelenettől, fel akará emelni a térdelőt.

— Nem, nem, — zokogá emez, — hadd térdepeljek itt, én és gyermekem. Csókold meg a teins úr kezét, lám, tőle függ apád élete, — mondá, a kis Pistát maga mellé húzva, — oly jó úr, neki fogunk köszönni mindent.

— Kérem, ne öljék meg apámat, — sírt a kis Pista.

— Micsoda szemtelenség ez? — kiáltott Nyúzó — a teins törvényszék nem öl senkit.

— Nem, Isten mentsen meg, — szólt az asszony szeliden, — ne hallgassanak ez ostoba fiúra, ha azt mondta, hogy ne öljék meg apját. Nem tudja, mit beszél, szegény paraszt gyerek, nincs nevelése; magam sem tudom, mit beszélek.

— Szegény asszony, — mondá Kislaky — a birónak nehéz, de szoros kötelességei vannak, és —

— Nem is azt kérem teins törvényszék, — mondá Zsuzsi mindig térdelve, — hogy a büntetéstől fölmentsék. Büntessék meg keményen, akárhogy, csak ne öljék meg — Istenem, megint a szerencsétlen szót mondtam! Ne haragudjanak reám. Büntessék Violát, hosszú, nem bánom, örök fogsággal, ha kell, csakhogy életben maradjon. Talán maga mondta, hogy nem bánja a halált, oh, Viola sokszor beszél ilyeket. Ne higyjenek neki, lám, akkor nem látta gyermekeit; most, mióta a kis Pistát ismét megcsókolta, nem szólna így. És kisebb gyermekem is oly szépen mosolygott reá. Oh, ha látnák, ha csak hallhatnák szép kis szavát, ha apját híja, nem hinnék, hogy Viola meg akar halni!

— Mire való ez a haszontalan asszonyi vinnyogás? — kiáltá Nyúzó, — szeretném tudni, ki eresztette be ezt hozzánk. Takarodj', férjed meg fog halni, ha nem szereti, annyival jobb.

— Hát azt mondtam, hogy ő nem szereti? — sóhajta Violáné, ki e szavaknál más gondolatra jött — Istenem, mit beszélek! Sőt Viola csak épen halálát kívánja; lássák, nem is büntetés neki, ha őt büntetni akarják, be kell zárni, százszor mondta életében: inkább meghalok, minthogy tömlöczbe zárjanak.

Kislaky szorult kebellel nézé a szerencsétlent s szemeiben köny ragyogott. Sóskuty a legnagyobb türelmetlenséggel nézé óráját.

— Úgy-e, teins uram, be kell zárni? — folytatá az esdeklő, észrevéve Kislaky felgerjedését, — mit

neki a halál, egy percz s vége van; de nekünk! két gyermekem van, ez itt s egy künn Liptáknénál; mit csináljunk, ha e gyermekeknek apját felakasztják?

Zátonyi megjegyzé: hogy a gyermekekre nézve mindegy, akár felakasztják, akár húsz évig tömlöczben marad.

— Nem, nem, — mondá Zsuzsi, — a teins uraknak az mindegy, nekünk nem. Férjem jól fogja viselni magát, én felmegyek gyalog Bécsbe, térdeimen fogok csúszni a király előtt, míg férjemnek grátiát ad s ha nem is, legalább néha elmehetek a tömlöczébe, megmutathatom gyermekeimet, hogy nőttek; ételt hordhatok neki, ruhát... Oh, csak zárják tömlöczbe, az egy egész mennyország nekem. A halál, az szörnyű!

— Két fertály négyre, ez szörnyűség! — sóhajtott Sóskuty.

— Hagyjon békét kend, — mondá Zátonyi, szelenczéjéből szippantva — késő, ítéletünket kimondtuk.

— Az ítéletet! a halálos ítéletet! — kiáltott Zsuzsi, midőn elborzadva fölugrott.

— Itt van, — szólt Nyúzó gúnyoló hangon, egy ív papirra mutatva, melyet Macskaházy épen beporzott.

— De ha rossz, ha hibás ítélet, — szóla feszült hangon a nő, — ha én mondom, hogy nem ér semmit, mert Violának a halál nem büntetés, csak minket tenne szerencsétlenné.

— A mi megvan, az megvan, — szólt Zátonyi, — ne háborgasson haszontalan rimánkodásával.

— Isten engem, mindjárt háromnegyed lesz, — tevé hozzá a báró, — így holnapig maradhatunk itt.

— De kérem — mondá Zsuzsi, mindig inkább eliszonyodva, — mi ez az ív papiros, hisz mást vehetnek s arra mást irhatnak s férjem élni fog.

— Majd bizony, nem eleget fáradtunk, — enyelge Nyúzó, — Macskaházy úr kend kedveért mindjárt ujat ír.

— Nem kedvemért, egy ember életeért.

— Szegény asszony, — szóla most Kislaky, sze-

meit törülve, — az ítéletet nem szabad megváltoztatnunk.

— Nem szabad! — kiáltá Zsuzsi, szemeit éghez emelve.

— Lehetetlen, — válaszolt Zátonyi nyugodtan s a szegény asszony egy sikoltással földre dőlt. — — —

— Hála Istennek, — szólt Sóskuty Zátonyihoz halkan, miután az asszony kivitetvén, az ítélet Violának, ki azt tökéletes nyugalommal hallá, felolvastatott s a törvényszék tagjai a kastély felé indultak — ezen túlestünk volna!

— Elég ügygyel-bajjal; soha ilyen statáriális sedriát nem láttam, — mondá a másik.

— Denique, ha a præses gyenge, — jegyzé meg Sóskuty.

— Persze, mikor egy statáriális præses ily asszonyi rimánkodásokon elpityeredik, — szóla közbe Nyúzó, — ki tudja, elvégezzük-e ma?

— Négy óra mult, fogadok, az egész ebéd oda van, — sóhajtott Sóskuty — pedig jobb pecsenyét az ember nem eszik sehol.

Míg a táblabirák így mulattak, Kislaky távol a többiektől mély gondolatokba merülve haladt háza felé. Lelkét egy új, soha nem gyanított érzés, lelkiismeretének furdalása tölté el. — Istenem — mondá magában — ez ember élete lelkemen fekszik, soha nyugodt nem leszek többé! Miért mondtam ki a halálos ítéletet?

Oh, miért vannak törvények, melyeknek szükségéről az ész meg nem győződhetik s melyeknek teljesítésénél a jobb ember szivét borzadás tölti el!

XXIII.

Midőn Völgyesy a törvényszéket elhagyva a kastélyhoz visszatért, az udvaron Kálmánt s Ákosnak huszárját, az öreg Jánost találá, kik fel s alá járva

egymással beszélgettek. Kálmán, kezében nyitott levelet tartva, a másiknál valamivel előbb járt. A nyugtalanság, melylyel majd megállt, majd sebesebb lépésekkel tovább ment, majd követőjéhez fordulva valamit kérdezni látszott, — mutaták felgerjedését, míg az öreg huszár komoly kifejezéséből, melylyel időről-időre bajszát pödré, látszott, hogy a hír, melyet hozott, nem lehete örvendetes. Az udvar másik oldalán egy lovász két paripát vezetett körül s a nemes állatok párolgásából gyanítani lehetett, hogy kik rajtok jöttek, inkább az idő, mint lovaik becsét vették tekintetbe.

Völgyesy inkább fel vala gerjedve e pillanatban, semhogy valakinek társaságát keresné s midőn látta, hogy Kálmán által észre nem vétetik, már a házhoz közelített, midőn az előbbi, figyelmessé téve követője által, utána rohant s őt karjánál feltartá. — Vége van? — kérdé a legnagyobb felgerjedésben Völgyesyt, ki megijedve az indulatosságon, melylyel e kérdés tétetett, megállt.

— A mennyiben oly dolgot, melynek kimenetelét tudjuk, bevégezettnek mondhatunk, — válaszolt Völgyesy, — vége van, sőt az ítélet ki volt mondva, még mielőtt összeültünk; egyébiránt még együtt ülnek.

— S akkor hogy' jösz te ide? — kérdé Kálmán tovább, bámulással — azt hivém, a törvényszék tagja voltál.

— Igen, szavazat nélküli tagja, — válaszolt a másik keserüen — s elmentem, mert . . . e hely — tevé hozzá félbeszakasztva magát — nem arra való, hogy ezekről szóljunk. Ha a történteket tudni akarod, menjünk szobádba, ott szólhatunk. Magamnak is kérésem lesz hozzád.

— Menjen addig legényemhez, János — mondá Kálmán ehhez fordulva s — adasson magának egy pohár bort. Lováról majd az én legényem gondoskodik.

— Az nem járja, teins uram, — felelt az öreg,

fejét rázva — elébb a ló, aztán az ember, elébb abrak, aztán bor, ez régi huszárregula s azután nem látja a teins úr, hogy Ákos úrfi Fecskéjén jöttem ide? Azt ily ficzkóra nem bizom.

— A mint akarja János, — mondá Kálmán mosolyogva, — csak ha lovával készen van, jöjjön fel mindjárt, beszédünk lesz együtt. — S ezzel Kálmán s Völgyesy az előbbinek szobájába mentek, míg János, még egy ideig körülvezetve lovát, vele együtt az istállóba ment s míg lovát lenyergelé s megtisztogatta a lovász s a kocsisnak nem egy érdekes szabályt közlött a paripatartás legjobb módjáról, melynek bizonyításául a felejthetlen sárgának példáját hozá fel, mely a lipcsei csatában alatta agyonlövetett.

— Az Istenért, mi történt? — mondá, mihelyt a szobába jöttek, Kálmán, — miért hagytad oda a törvényszéket?

— Mert nem akartam részt venni a gyilkolásban, — szólt a másik, fel s alá járva, szenvedélylyel, — mert nem akartam eszköz lenni, még akaratlan eszköz sem, oly tettnek végrehajtásánál, melynél személyes boszú s aljáváló érdekek a birói hivatal szent palástja alatt követik ocsmány czéljaikat.

— Fel vagy gerjedve, — mondá Kálmán, bámulva a szenvedélyes módon, melylyel a máskor oly nyugodt Völgyesy e szavakat mondá, — nem lehet, hogy hol apám jelen van, ily dolgok történjenek.

— Magam is azt hittem — viszonzá Völgyesy, — nem lehet senki, ki apádat nálamnál inkább tisztelné. Apád jó, áldott ember, ha soha nem ismertem volna őt, azok után, miket ma láttam s hallottam, szintén nem mondanék egyebet. De apád — engedd meg őszinteségemet — gyenge s ez az, mi szivének nemes indulatait hasztalanokká teszi. Hidd el, barátom! mi e világon rossz s aljáváló történt, annak feleletterhe nemcsak azokon, kik azt gonoszságukban tervezék, hanem nagyobbrészt azon becsületes embereken fekszik, kik gyengeségökből tűrték az aljávalóságot.

A gonoszok hatalma nem bennök, hanem a jók gyengeségében fekszik. Tátott torokkal hirdetik hazugságaikat, mi nem merünk felszólalni a való mellett; emelt fővel járnak czéljaik után, mi alázatosan visszavonulunk előttük; gonosz szenvedelmeik elérésére nincs fegyver, melyhez nem nyulnának, mi gyáván félünk a harcztól, legfeljebb szavunkat emelve, néha azt is úgy, hogy az Istenért, senkit meg ne sértsünk, mint Pilátus, megelégedve mosván kezeinket, ha az ocsmányság, melyet megakadályoztathatánk, megtörtént, csak mi magunk ne járultunk légyen hozzá szavunkkal. Kinek merészsége nincs, hogy meggyőződése mellett felszólaljon, annak jósága ingó nád, mely ha a vész megragadja, hajlongva sóhajtozik, de bús szavával az ellenkező elemet nem fogja feltartani futásában.

Nagyon is igaz, — mondá Kálmán sóhajtva, — s félek, néha apámra is illő. De kérlek, mondd el hát, mi történt?

Völgyesy, mennyire lehet, röviden elbeszélé a történteket, személyes megsértéseit is, melyekért, mihelyt a törvényszéknek vége lesz, Nyúzótól, mint mondá, elégtételt fog kívánni. Kálmán a lehető legnagyobb nyugtalanságban hallá az egészt. — Azt nem lehet, — szóla végre, felugorva székéről, melyre az elbeszélés alatt leült, midőn Völgyesy elhallgatott, — halálra ítélni embert ily viszonyok közt! Ne hidd, atyám nem fog megegyezni soha.

— Meg fog egyezni, — mondá Völgyesy keserűen, de nyugodtan, — szive fájni fog, talán egész életén át szemrehányást fog tenni magának gyengeségeért, de meg fog egyezni, vagy hihetőkép mostanig már megegyezett, arról biztos lehetsz. Mihelyt azon kérdés, hogy Viola vallomásának azon része, mely Tengelyi irományait illeti, a perben nem fog említtetni, eldöntetett: az ítélet kétséges nem lehetett többé. Viola esete minden egyéb tekintetben statáriális biróság elébe való; az egy, mit a halálos

ítélet ellen felhozni lehetett, azon körülmény vala, hogy több tárgyak felvilágosítva nincsenek. Mihelyt ezekre nézve felvilágosítás nem kívántatik, a rab halála bizonyos, főkép ha — mint mindenből meglátszik — a biráknak egy része azt személyes érdekből kívánja.

— Szörnyűség! — szóla Kálmán, fel s alá járva a szobában — s e levél, melyet Tiszarétről kapok. Meg kell őt mentenem, ha még százszor halálra ítélték.

— Levelet kaptál? az alispántól? — kérdezé a másik.

— Nem, — válaszolt Kálmán, — tudod, Ákosnak jobb karja sértetett meg s helyette Etelka írt. Olvasd magad, — tevé hozzá, a levelet általadva, míg arczai Etelka nevénél elpirultak.

A levél így szólt:

»Az irományok, melyek Tengelyitől elraboltattak, a legnagyobb fontosságúak. Okunk van hinni, hogy Ákos, talán egész családunk szerencséje, ez irományok feltalálásától függ, melyek most egy alávalónak kezei közt vannak. A rablást nem Viola követte el. Minden, mit hihetőkép e tárgyban vallott, való. Viola ez egész ügyben nemesebben viselte magát, mint hasonló viszonyok között akárki a világon; szörnyű volna gondolni, hogy ártatlanul halált szenvedett. — Némelyek mindent el fognak követni, hogy elítéltessék, mert ha Viola nem él, Tengelyi irományai iránt senki tanubizonyságot nem tehet. Mentse meg őt! Az első kérés, melyet éltemben önhöz teszek s a nemes mód, melylyel magát a tisztujítás alatt Tengelyi irányában viselte, azon reményre jogosít, hogy nem hiába tettem s valamint Ákos, úgy én örök hálára leendünk lekötelezve e nemes tetteért.

Etelka.«

— Látod, meg kell őt mentenem, ha éltembe, ha üdvösségembe kerül, meg kell mentenem, — szólt szenvedélylyel Kálmán, fel s alá járva.

— Itt nagyszerű gazság történik, — mondá Völgyesy gondolkozva — e levél megerősít mindenben, mit a törvényszék alatt gyanítottam.

— De mit tegyünk? szólt, mindig növekedő nyugtalansággal, a másik. — Lemegyek egyenesen a törvényszékhez s megmondom Macskaházynak: hogy gazember, hogy a tolvaj ő, hogy — —

— Nyugodtan, barátom, — mondá Völgyesy, megfogva Kálmán kezét, ki már az ajtó felé indult, — mindent, a mi zajt üthetne, kerülnünk kell. Azok után, miket eddig e dologban hallottam, Macskaházy maga is csak eszköz s félek, oly emberek vannak érdekelve, kiket te s még kevesebbé Etelka és Ákos, büntető perbe keverni nem akarhattok.

— De talán mégis, ha lemennék, — mondá Kálmán, ki e megjegyzésnek helyességét érzé, — hisz csak egy felmentő szó szükséges.

E pillanatban lépett be János a hírrel, hogy a teins urak már jönnek s Viola halálra ítéltetett.

Kálmán kétségbeesve csapott homlokához. — Átkozott! — kiálta, — hogy épen ma kelle távol lennem. Ákos kérésére, mert tudtam, hogy gulyásunk Violának jó embere s talán az irományokat megszerezheti, tegnap este haza jöttem. Miután gulyásunk azt mondá, hogy Violát nem látta, virradatkor kilovagoltam pusztánkra, hogy csikósunkkal is szóljak. Mikor elmentem, Viola elfogásáról s hogy ide hozzák, még szó sem volt. A puszta jó három órányira van s csak miután ott lovamat jól kipihentettem s már visszafelé jöttem, jutott e levél kezembe.

— Persze, mert nem tudtam, hogy a teins úr a pusztán van, — mondá János, — egész reggel lovagoltam ide s tova, míg egy pásztorembertől hallottam, hogy arra nyargalt.

— Kend, János, nem tehet róla, — mondá Kálmán — átkozott végzetünk! Ha honn vagyok, Violának baja nem lett volna, arra esküszöm; de most miután halálra ítéltetett — —

— És hát aztán? — kérdé János, bajszát pödörve.

— Kend tudja, mi áll e levélben, — szólt Kálmán, — miként mentsem meg most, miután el van ítélve?

— Ha a teins úr Etelka kisasszony, akarám mondani, Ákos úrfi kedveért, — javítá ki magát János, midőn a pirosságot, mely Kálmán arczán elfutott, észrevevé, — Violát meg akarja menteni — —

— Akarom-e? életemet adnám, ha tehetem.

— No akkor ez a kis ítélet nem nagy baj. Hej, teins uram! — tevé hozzá János — ha mind az, ki Magyarországban akasztófára ítéltetett, függene, nem győzné az ember kötéllel.

— Kend elfelejti, — szólt közbe Völgyesy, — hogy statáriumról van szó, ez más dolog, de — —

— Persze, persze — mondá János fenszóval; — teins uram, — tevé hozzá halkan, Kálmánhoz — ne beszéljünk ily dologról idegenek előtt.

— Völgyesy úr előtt bátran szólhatsz — mondá Kálmán fenszóval, — ő mindent tud. S ha módot találhat kend, mely által e szegény embernek életét megmenthetjük, mindent el fog követni, hogy becsületes szándékunkat elősegítse.

— Már ez más — mondá János mosolyogva, — a teins urak különben nem szeretik, ha valakit akasztófára szántak s más beléelegyedik. Megharagszanak néha, ha gratiát kap, hát ily emberre hogyne haragudnának, mint én!

— De hát mily módon akarja kend Violát megszabadítani? — kérdé Völgyesy érdekkel.

— Azt még nem tudom, — válaszolt ez, — előbb ki kell menni recognoscirungra; de majd találunk módot. Ma nem akasztják fel Violát s mégis fura dolog volna, ha egy egész hosszú éjszakán át nem tudnám őt megszabadítani. — Hisz a teins úr itthon van, pinczéje tele borral, pénz is mennyi kell, kulcs, lajtorja, kötél, ló, hej! — tevé nevetve hozzá — nem hallották-e soha Trenk történetét?

— Öreg János, ha ezt véghez vihetnéd! — kiáltott Kálmán, örömében nyakába borulva. — Parancsolj mindennel, mire szükséged van, ne kimélj semmit, rám is foghatod az egészt.

— Jól van, jól — mondá János, bajszát simítva, — az öreg János sem oly bolond, mint sokan gondolják. Mikor az ember annyi esztendeig a császárt szolgálta, csak tanul valamit. De csengetnek, menjenek a teins urak enni, máskép észreveszik, hogy meuterungot csinálunk, én lenn körülnézek s majd ebéd után szólunk.

— Számolhatsz hálámra, míg élek, — szólt Kálmán Völgyesyvel kimenve.

— Jól van, jól, — mormogott az öreg huszár, — mikor az ember a császárt szolgálta annyi esztendeig és az asperni ütközetet megnyerte és azután Párist is elfoglalta: az embernek nincs szüksége háladatosságra, főkép ha oly ura van, mint az enyém s öreg napjaira nem kell kenyeréről gondoskodnia. No ugy-e, de Kálmán úrfinak jól esnék, ha kisasszonyunk ő iránta volna háladatos, — gondolá magában tovább, midőn a szobából kiment — azt se bánom; derék fiú, úgy megüli lovát, majdnem mint az én uram, pedig az tőlem tanulta. Kálmán s Etelka szép pár, a fiú jól illik házunkhoz. — S ezzel a tiszttartólak felé indult, hol Peti jöve elébe.

Az ebéd, mint olvasóim a történtek után gondolhatják, nem vala a vigabbaknak egyike. Völgyesy s Kálmán elmerülve gondolataikba, ültek székeiken. A vendégszerető háziasszony nem kinálá ételeit senkinek s nem kért engedelmet a rossz főzésért, ámbár a sült, mely jó három órával tovább forgattatott, mint közönségesen, hogy sokat ne mondjak, a legbarnábbak közé tartozott; s az öreg Kislaky, ki a nején történt változást észrevevé s megérté a szemrehányó tekintetet, melylyel e jámbor asszony őt éltében először fogadta, szótlanul ült tányérja előtt. Nyúzó s Kenyházy, kik most ismét hivatalos szoká-

suk szerint egymás mellett ültek, elkövettek ugyan mindent, hogy a jókedvet, mely kívülről jönni nem akart, belülről azzal pótolják, mi a szentírás szerint az emberi szivet felderíti, de a nélkül, hogy a hatalmas poharak, melyeket kiürítének, a két érdemes úri emberre más hatást gyakorolnának, minthogy az első mindig mérgesebb ránczokba szedte arczát, a másik nagyokat ásított.

Mindenki örült, midőn a hosszú ebédnek vége lett, s főkép Kálmán, ki az utolsó ételeknél alig titkolhatá el türelmetlenségét, mihelyt a többiek felkeltek, Völgyesyvel oda hagyá a termet.

— No, hogy' vagyunk öreg János? — mondá Kálmán, mihelyest az öreg huszárt meglátá, ki a folyosón pipázva állt.

— Jól, teins uram! — válaszolt a megszólított — jerünk szobájába, ott elmondok mindent.

— Hát azt gondolod, hogy a szerencsétlent megmenthetjük? — szólt az előbbi, midőn a szobába jöttek.

— Semmi kétség, — válaszolt János — a kit a commandans valami várba be akar ereszteni, vagy mit is mondok, a kit a profusz, mert hisz most teins uraimék a profuszok, ki akar ereszteni: annak kutya baja.

— De, hogy'? miként? szólj!

— Hát csak úgy, — mondá a huszár halkabb, majdnem suttogó hangon. — Tiszaréti tiszteletesünk itt van, s mihelyt látta, hogy Viola e hideg novemberi éjtszakára szabad ég alatt van kikötve, alatta csak kis szalma, hogy lefeküdhessék, mellette szegény felesége s a gyermekek. Úgy dideregnek szegények — pedig Isten ugyse szép gyerek mind a kettő, a kisebbik mindig mosolyog s kapkod bajszom után, az ember nem győzi nézni. — Hát a mint mondtam, mihelyt a tiszteletes úr ezt látta, mindjárt mondta, hogy ez nem szabad, hogy valóságos kinzás és a királyi parancsolatban az áll, hogy ha hideg van, a rabot szabad

ég alatt tartani nem szabad. Gondolom magamban én: ej, be okos ez a parancsolat! mert már töprenkedni kezdtem magamban, ha itt a fészer alatt marad, hogy' szabadíthatjuk meg? mikor a szamarak négy lámpást állítottak melléje, hogy minden mozdulatát láthassák. De erről persze nem szóltam semmit, hanem csak azt mondtam a tiszttartónak, ki maga is ott volt, hogy jobb is lesz, mert bizony csak biztosabb, ha a rabot zár alatt tartják.

— De mit használ ez? — mondá Kálmán türelmetlenül. — Ha Violát bezárják, mivel vagyunk közelebb czélunkhoz?

— Ej, sokkal, teins uram, igen sokkal, — válaszolt János mosolyogva. — Mikor az ember maga van s csinálhat a mit akar, s nem látja senki: akkor az ember sokat vihet véghez. Egynek sokszor több esze van, mint száznak és az ember egymaga erejével is csudákat tehet, csak meg lehessen próbálnia erejét. De mikor az embert mindenfelől nézik és látják, a legerősebbnek is elvész bizodalma. Mihelyt mozdul, tíz rohan rá, s az egész bátorsága csak arra való, hogy kinevessék. Csak tegyék egyszer Violát a polyvakamrába, mert a tiszttartó mondta, hogy más helye nincs, holnapig — — kereshetik.

— De hogy'? — kérdé most Völgyesy, szinte türelmét vesztve a huszár hosszadalmasságán.

— Hát úgy, teins uram, — szólt a huszár, még halkabban suttogva, mint azelőtt. — A polyváskamara a tiszttartó házának tulsó végén van. A magtárból, mely a ház másik oldalán áll, ajtó nyílik egyenesen a tiszttartó pallására, nemde?

— Úgy van, úgy! — válaszolt Kálmán érdekkel — tovább.

— Nohát a magtárból a tiszttartó pallására, mint mondtam, ajtó nyílik. Ha a magtár az enyim, nem csináltattam volna, de a tiszttartó úrnak commoditására van, s most nekünk is.

— Tovább, tovább, — mondá Kálmán, mindig türelmetlenebbül.

— A magtárkulcs — folytatá az előbbi nyugodtan — édes anyjánál van, azt a teins úr megszerzi, úgy-e?

— Meg.

— Más nem is kell. Éjtszaka, ha valamennyien a házban alszanak, elmegyünk a magtárba, onnan az ajtón keresztül a tiszttartó pallására, onnan a kamara fölébe. A kamara csak úgy ragasztatott a házhoz, s pallása csak deszkázva van. Peti czigány mindezt ismeri. Lassan felszedünk két deszkát, létrát eresztünk a szobába, melyen Viola feljön s velünk vissza ki a magtár ajtaján. Ha egyszer künn van, a teins úr gulyása, kihez Peti már elment, lovát készen tartja és az egésznek vége.

Kálmán örömében összecsapta kezét, Völgyesy megvallá, hogy a terv kétségen kívül a legjobb, mit e körülmények között kigondolni lehetett, hogy azonban kivitele még annyi dologtól függ, hogy most már örvendeni idő előtti volna.

— Ha Viola a kamarában és a magtár kulcsa kezemben van — mondá János, — a többiért jót merek állni. A kamarának nincs ablaka, melyen beláthatnának, s ha Viola mindenkit elküldött s aludni ment, csinálhatunk, a mit akarunk.

— Igen, de az őrök? — jegyzé meg Völgyesy. — A tiszttartó, ki a padláson minden zajt meghallhat, s lármát üthet?

— Az őröket magamra veszem, — válaszolt megvetéssel a huszár. — A commissarius betegen fekszik, s ha a teins úr a főbirót s esküdtet leitatja, úgy, hogy inspectióra nem jön, a mi nem nehéz dolog, s mint jó háziúr a strázsáknak bort adat, hogy a hideg éjszaka meg ne fázzanak: a tiszttartó lármát üthet, a mennyit akar. De ettől nem kell félni; a tiszttartó, ha egyszer fekszik, nem könnyen kel fel ágyából.

Csak a kulcsot kapjuk meg, s azután hogy Violát oda zárják, máskép baj.

— Ha más nem kell — mondá vigan Kálmán, — nincs baj, — s ezzel Völgyesyt magával híva, ismét a terembe visszasietett. — Mégis jó fiú az a Kálmán, — gondolá az öreg huszár magában, míg lassú léptekkel a tiszttartólak felé indult, — vétek volna másnak adni kisasszonyunkat. Igen, de ha nem szereti? lehetetlen! — vigasztalá magát belsőképen — nem ül paripáján senki szebben, mint ő. Ily úrfit nem mindennap találunk kisasszonyunknak.

A teremben az előbbieken kívül az ifjak Vándoryt találák, ki miután kérését a törvényszék tagjai elébe terjeszté, élénken czáfolá az ellenvetéseket, melyeket főkép Zátonyi s a báró kérése ellen tettek; az első, mert mint mondá, a nép fogalma szerint statarialis gonosztevőt szabad ég alatt kell tartani; a második, mert ez úri háznak még több nyugtalanságot okozni nem volna illő. De a tiszteletes kívánata Kálmán szülei s főkép anyja által oly hévvel pártoltatott, hogy az ifjak közbeszólása e czél elérésére szükséges sem vala.

— Nem tartom ugyan szükségesnek, — mondá Macskaházy nyájasan, — hogy a rab szobába zárassék. Az utasítás világosan téli időről szól, s Viola, úgy hiszem, a hideg szelet, mely künn fú, megszokta.

— Ha nyaka megfázik — gunyolódék közben Nyúzó, — holnap nyakravalót kap.

— Ne enyelegj, — folytatá Macskaházy sóhajjal, midőn a rossz hatást, melyet a főbiró szavai, esküdtjét kivéve, mindenkire tettek, észrevevé, a — dolog nagyon is komoly. A mint mondám, nem tartom ugyan szükségesnek, főkép a felsőbb utasítás értelmében nem tartom annak, hogy a rab más helyre tétessék által. Ha azonban tisztelt háziasszonyunknak ezzel legkisebb kedvet szerezhetünk, épen nem ellenzem Vándory úr kívánatát, — feltéve, hogy a biztosságról gondoskodva legyen. Az ablakok rostélyozva, az ajtó bezárható

állapotban, s hogy a szükséges strázsák felállítása el ne mulasztassék.

— Ha a teins urak parancsolják, — szólt most közben a tiszttartó, ki Vándory után szinte feljött, — én a rabot oly helyre tudom tenni, hol semmi ablak nincs.

— Igen, pinczébe — jegyzé meg Zátonyi, — mindjárt gondoltam, ez lesz a legjobb.

Vándory felsóhajtott.

— Nem, nem, — mondá a tiszttartó — pinczéinkben bor van, oda nem ereszthetek senkit, a teins uraságnak jószágára, mi rám bizatott, vigyáznom kell; de a pelyvás kamarába. Az lakattal zárható, köröskörül nincs ablak, s ha az ajtó elébe csak egy strázsát állítanak, Viola oly biztos, mintha Munkács várában volna.

Vándory s főkép Kislakyné felszólaltak a terv ellen is, de miután megjegyzésök, hogy a kamarát nem fűthetni, még Kálmán által sem tartatott fontosnak: határozattá lőn, hogy a rab a kamarába zárassék, s maga Nyúzó esküdtjével s Macskaházyval, ki a rab biztosságáról tulajdon szemeivel akart meggyőződni, elkisérék Vándoryt a tiszttartó házához, hogy az áttételnél jelen legyenek.

— Vigyázz magadra, — mondá Völgyesy Kálmánhoz, midőn hátrább maradva a többieket követék, — mikor a hideg kamara mellett nyilatkozál, Macskaházy gyanakodó tekintetet vete reád.

— Igazságod van, — szólt a másik, homlokára csapva, — mihelyt politikára van szükségem, mihelyt csak egy kis ész kell: kész az ostobaság. De majd helyre hozom, ha meglátjuk a kamarát, annyit mondok ellene, hogy —

— Ez is hiba volna, — szakítá félbe Völgyesy mosolyogva, — hadd őket magokra, s ha pelyvás kamarátok a legrosszabb hely házatokban, bizonyos lehetsz, hogy Viola oda záratik.

Völgyesynek e jóslatát a történet igazolá; s miután

Macskaházy túlvitt óvatosságból kérdezé, jó materiából épültek-e a falak? s a tisztartó méltósággal megjegyezte, hogy teins Kislaky úr curialis épületeit sárból rakni nem szokta, egy asztal, pad s kevés szalma vitetett a kamarába, az ajtó elébe két strázsa állíttatott, s Viola minden jelenlevők teljes megelégedésével a jéghideg kamarában maradt Vándoryval, ki miután rabjának több testi kényelmet szerezni nem tudott, legalább vigasztaló szavával akará deriteni éltének vég pillanatait.

Az öreg Kislaky azalatt nejétől követve fejfájás ürügye alatt szobájába vonult, s míg Zátonyi s a báró fel s alá járva egy másik szobában, háziurok nevetséges gyengeségéről, Vándory bolond philanthropiájáról s Völgyesy szemtelenségéről szóltak, nem egy vágyó tekintetet vetve az asztal felé, hol a tarokk-kártyák feküdtek, s csak Macskaházy és Nyúzó váratott, hogy játszáshoz fogjanak: addig a háziúr fejét kezére támasztva ült kandallója mellett, mély gondolatai között felejtve még azt is, hogy pipája régen elaludott.

— Trézsi lelkem, — szólt végre az öreg, nejéhez fordulva, ki szokása ellen munkátlanul ült mellette, s majd férjét, majd a kandalló ropogó tüzét nézve, szinte szomorú gondolatokba mélyedett, — én szerencsétlen ember vagyok.

Kislakyné felsóhajtott, de nem szólt. A jó asszonynak magának is úgy látszott, hogy derült életökre sötét felhő borult, mióta házukban egy ember fordult meg, bármily gonosztevő lett légyen is, kinek Kislaky életét megmenthette volna.

— Úgy-e Trézsi, — folytatá az öreg szomorúan, — te sem fogsz szeretni úgy, mint eddig, még Kálmán sem? Mindig az fog eszetekbe jutni, ha láttok: lám, ez az öreg ember megmenthette volna életét s nem tette.

Kislakyné néhány vigasztaló szót monda közbe, férje szomorúan csóválta fejét. — Nem, nem, Trézsikém, én jól tudom, én megmenthettem volna ez embert, s ő mégis meghal. Vére lelkemen fekszik.

A jó asszonynak szive megesett szomorúságán, s a helyett, hogy mint akará, szemrehányásokat tegyen, azzal vigasztalá, hogy a feleletteher, ha csakugyan az itéletért valakit felelet terhe nyom, egyaránt fekszik mindenik biró vállain, hogy egyébiránt már többször életében vett büntető törvényszékekben részt, s bizonyosan mindig a törvények s meggyőződése szerint itélt.

— Az más, egészen más! — válaszolt Kislaky szomorúan. — Más törvényszéknél az ember kimondja voksát tiszta meggyőződése szerint, s a mit a többség határoz, az történik. Oly eset, hol a rabnak élete csak egy ember szavától függne, nem fordul elő. Az itélet feljebb megy a királyi táblához, a felséghez, s ha végre a gonosztevő a legkeményebb büntetést kapja is, senki szemrehányást nem tehet magának, hogy a rab halálának ő maga volt oka. De itt, ha meggondolom, hogy csak felmentő szavazatom, sőt nem is az, hanem csak annak kimondása kivántatott, hogy a rab rendes biráinak adassék által, s hogy én halálára szavaztam, hogy én tulajdon kezeimmel adom át hóhérjának e szerencsétlent: ez borzasztó! Teheti-e ezt oly ember, kinek szive van, érdemli-e az, a ki tette, hogy valaki szeretve közelítsen hozzá?!

— De ha így veszed a dolgot, — mondá Kislakyné, kinek szemei könyekkel teltek, — miért szavaztál, az Istenért, halálra?

— Miért? — szólt a háziúr felkelve székéről s fel s alá járva szobájában, — mert gyáva, haszontalan ember vagyok, mert midőn körülöttem mindenki azt mondá, hogy magamat nevetségessé teszem, ha a zsiványt el nem itélem, nem tudtam ellentállni; mert Macskaházy s a többiek azt kiabálták, hogy ha Viola vallomása a perhez csatoltatik, a Rétyek még inkább megboszankodnak reám, s eszembe jutott, hogy azon esetben Kálmánunk Etelkát nem kapja meg. Völgyesy is elment s magamra hagyott, mintha minden összeesküdött volna ellenem.

— Én Rétyékről ily gazságot nem tehetek fel, — monda gondolkozva a nő.

— Én sem — válaszolt Kislaky, — Macskaházynak alávalósága az egész, . . . s én becsületes nevemet, lelkem nyugalmát vesztem általa!

— Nyugtasd meg magadat, — szólt felesége, megszorítva kezét, — becsületes nevedet nem fogja senki megtámadni.

— Dehogy nem. Völgyesynek talán igazsága van; most, midőn a dolgot nyugodtan átgondolom, magamnak is úgy látszik, hogy a jegyzőkönyv nem rendesen szerkesztetett. Kinek fogják ezt hibául tulajdonítani, mint az elnöknek, nekem. De hagyján; mondják, hogy szamár vagyok, mondjanak akármit, én nem bánom, de ha kimegyek házamból s e szerencsétlen embert látom, kit künn határomon felakasztottak, s kinek életét megmenthettem volna, ha eszembe jut felesége s gyermekei, kik lábamhoz borulva könyörögtek életeért: éltem nyugalma elveszett.

— Nem fog elveszni, — szólt közbe Kálmán, ki az alatt halkan a szobába lépve, apjának végszavait hallá. — Ha atyámuram nem ellenzi, Viola szabad még ma, s vére ez egyszer senkinek lelkét terhelni nem fogja.

A szülék bámulva megfordultak. — Ne tréfálj fiam, — mondá az öreg Kislaky, — a mit mondasz, lehetetlen.

— Meglehet törvényesen az, — válaszolt az ifjú jókedvűen. — Valamint törvényesen lehetetlennek tartatik, hogy két tanu szintúgy hazudjon, mint egy, vagy hogy biró részrehajló lehet s csalódhatik; azonban hála az égnek, vannak még más lehetőségek is.

— A statáriumnál nincs felebbvitel, — sóhajtott az apa.

— Dehogy nincs — mondá a fiú, — azon felebbvitel, mely minden földi dolgoknál megvan. A felebbvitel a jövőhöz.

— Nem értelek, — szólt az öreg bámulva.

— Én értem, — vága közbe anyja, kinek szemei az egész idő alatt kedves fia mosolygó arczain függtek — el akarod szöktetni, nemde fiam?

— Úgy van, kedves anyám. Felebbezzük a pert. Ha Viola kiszabadul, vagy más biró, vagy végre élete végén Isten elébe kerül, s ott a mai törvényszéknek itélete új biró által fog megvizsgáltatni. A dolog törvényesen lehetetlen; de valamint sokan censurára úgy megtanulják hazai törvényeinket, hogy azokat, melyeket kebleikben a világra hoztak, elfeledik: úgy én e nem tanult törvényeket tartom eszemben, s nem bánom egy cseppet sem, ha az egész világ azt mondja is: Viola megmentése törvényes tekintetekben nem helyesen történt, ... csak belsőm mondja, hogy jól cselekedtem.

Kislakyné imádta fiát, s olvasóim képzelhetik az érzést, melyet ezen mosolygó arczczal, de mély érzelemnek hangjaival kimondott szavak benne gerjesztének. — Igazságod van, — mondá örömragyogó szemekkel, — embertelen törvény, mely azt rendeli, hogy egy szegény szerencsétlen embert itt tulajdon határunkon akasztassunk fel. Isten is megáld érte, ha megmentheted.

— Igen, de — szóla közbe az öreg Kislaky, kinek arczán a rövid örömsugár után, mely rajta átfutott, midőn Viola megmenthetésének lehetőségéről hallott, most ismét azon bizonytalanság vala észrevehető, mely e becsületes embert, valahányszor tőle valaminek elhatározása kívántatott, elfogá — én nem látom át, miként —

— Azt bizd rá, — szakítá félbe a szólót neje, — mihelyt Kálmán első szavait hallám, meg valék győződve, hogy termékeny fiatal eszével valami módot gondolt ki — —

— Ez egyszer édes anyám csalódott, — szóla nevetve Kálmán — a termékeny fiatal ész, mely Viola elszöktetésére módot talált, az öreg János s a vén Peti czigány esze volt; hanem a mód azért jó marad. —

S itt Kálmán elmondá János tervét, melynek végrehajtása Violának a kamarába záratása által már megkezdetett.

— Hát azért ellenezted úgy, hogy Viola jobb szobába ne tétessék? — mondá Kislakyné, — nem foghattam meg.

— És mi másért? — válaszolt Kálmán. — De a mint látja, nekünk tervünk kivitelére két fontos dolog szükséges: a pincze- és a magtárkulcs. Magyarországban, főkép törvényes dologban, e kettő nélkül nem mehetünk semmire E kettőt, édes anyám, ez egyszer rám kell bízni.

— Teljes szivemből, — mondá az asszony, ki most egész derültségét visszanyerte, s asztalfiókjából sok közül két nagy kulcsot vett ki, melyet Kálmánnak általadott. — Ne kimélj semmit, igyák ki egész pinczénket, adass tokajit a hajdúknak, ha szükséges, csak mentsd meg e szerencsétlent.

Az öreg Kislaky azalatt nagy léptekkel, látszólag a legnagyobb felgerjedésben járt fel s alá szobájában. — Mi bajod, öregem? — mondá neje nyájas hangon, midőn utána ment s kezét vállára tevé.

— Arról gondolkozom — szóla az öreg megállva, — mi szörnyű helyzetbe hozott gyengeségem. Hatalmamban állt, hogy a szerencsétlent megmentsem, egészen a maga rendén, törvényesen tehettem azt, s most, hogy hibámat jóvá tegye, fiam valóságos criminalitásba keveredik, talán elrontja élete szerencséjét, s én nem is mondhatom, hogy ne tegye.

— Ne gyötörje magát agyrémekkel, — mondá Kálmán, — már miként ronthatnám el éltem szerencséjét az által, hogy e szerencsétlenen segítek?

— Ha Rétyék megtudják, hogy Violát te mentetted meg, — válaszolt apja, — ismered az asszonynak szenvedélyességét. Már azt is, mit a tisztújításnál Tengelyiért tevél, ki tudja, fogja-e valaha megbocsátani?

— A mi azt illeti — szólt Kálmán nyugodtan, —

nincs mit aggódnunk. Én sem Rétytől, sem nagyságos nejétől kegyelmeket nem kívánok; s a mi Etelkát illeti, e sorokból látni fogja, hogy e dologról máskép gondolkozik. — S evvel a János által vett levelet apjának átadá.

— Angyali teremtés! — szólt anyja, ki férjével együtt olvasá Etelka sorait. — Igazságod van fiam, Violát meg kell mentened.

— Az első sorok, miket Etelkától életemben kaptam, — mondá Kálmán lelkesülve, — ha gonosztettet kívánna tőlem, én megtenném, s hát még ezt!

— Isten mentsen meg, hogy visszatartóztassalak, — szólt az öreg visszaadva a levelet, — czélod szent s nemes. De mindamellett törvényeink szerint mégis büntett. Ha nem sikerülne! Ha megtudnák! Remegek.

— Ha nem sikerülne? — válaszolt Kálmán jókedvűen — de hát mi szükséges sikeréhez más, mint hogy a hajdúk lerészegedjenek s hideg éjjel Nyúzót s esküdtjét a szobában tartsuk. Az ajtó, mely a magtárból a tiszttartó padlására vezet, a mi oldalunkról van bezárva; nincs nehézség, nálam van a pincze- s magtárkulcs!

— De ha mégis megtudják? — mondá az apa még mindig nyugtalanul, — ha criminalis pert kapsz?

— Criminalis pert? Nem tudja, édes apám, — mondá Kálmán nevetve, — hogy a büntető kereset közgyűlésen határoztatik el? S mit féljünk? nálam van a pincze- s magtárkulcs! — S ezzel Kálmán a kulcsokat, melyeket elébb diadalmasan felemelt, zsebébe dugva, elment.

— Boldog fiú! — mondá anyja, szeretetteli tekintetet vetve utána — hogy is ne lenne szerelmes Etelka belé!

— Boldog! — sóhajta Kislaky, a kandalló mellé ülve, — csak ne tudja meg senki e tettét; szép tett, igaz, de criminalitas.

— Ne kinozd magadat ily gondolatokkal.

— És ha eszembe jut, hogy mindezt elkerülhettük volna, ha felmentő itéletet mondok.

— Minek törődni ezen? Viola megszabadul s nyugodt lehetsz.

— Mégis szörnyű törvény, — sóhajtott az öreg háziúr, — mely becsületes embert annak tesz ki, hogy ha teljesíti, egész életében többé nyugodtan ne aludhassék.

És a jámbor házaspár hallgatva ült egymás mellett, míg az asszony, a vacsorára teendő készületekre emlékezve, kiment, s Kislaky, pipára gyújtva, tarokkozó vendégeit keresé fel, kik számos contrájok között a háziúrról s főfájásról, mely állítólag távollétét okozá, rég megfeledkeztek.

XXIV.

Mondják, nincs nehezebb dolog, mint embereket észre hozni, s meglehet, igaz. Hisz mióta a föld tengelye körül forog s rajta emberek körüljárnak, hány kísérté meg e nehéz feladatot! s hány tapasztalta, hogy hasztalan fárad! — Nehéz dolog embereket észre hozni; de vannak alkalmak, midőn az is nehézséggel jár, hogy őket eszöktől megszabadítsuk, — s Kálmán ez este százszor átkozá végzetét, mely úgy látszott, nem engedé, hogy Nyúzót lerészegíthesse. Macskaházyról nem is szólok. Az ügyvéd azon teremtések közé tartozott, kik mindig józanok. — Ennél Kálmán még kísérletet sem tett. A többiek, a bárót sem véve ki, nagy erőltetés nélkül, mintegy önként teljesíték fiatal gazdájok kívánatát. De a főbiró, mint szikla, melyen a zápor nyom nélkül patakzik le, mint sziget, melyet a tenger árjai hasztalan mosnak, a legjobb vörös s fehér bor hatalmának ellentállt. Nyúzó közönségesen kerti borral élt, s Kálmán pinczekulcsát arra használta, hogy azon jó, de közönséges vörös s fehér bort, melyet Kislaky vendégei máskor kaptak, a legerősebb

egri s hegyaljaival cserélje fel. A főbiró nem tartozott azok közé, kiken — mint mondani szoktuk — soha a gyengeség erőt nem vesz, s magok olvasóim Garacson oly állapotban látták őt, minőbe őt most Kálmán helyheztetni kívánná; de a gyűlölt Völgyesynek jelenléte Macskaházynak intései, leginkább pedig a nemes dicsvágy, hogy eddig szerzett hirét, mint Taksony-megyének legerősebb ivója, ne koczkáztassa, oly tökéletesen ellensúlyozák a bornak hatását, hogy ivási remekletei után is a részegségnek még semmi nyomai nem mutatkoztak.

— Le akarsz részegíteni, úgy-e? — mondá Nyúzó, miután ismét egy pohár vörös bort ürített ki, oly képpel fordulva Kálmánhoz, mintha keserű orvosságot ivott volna. — Hagyj fel ily bolondságokkal. Nincs ember, ki engem részegen látott.

— Láttalak bruderkám, — szólt az esküdt, barátságosan mosolyogva, — s pedig emberségesen részeg voltál.

— Kicsoda? — kiáltott Nyúzó.

Zátonyi, ki két könyökére támaszkodva, mély gondolatokba merülten nézé Macskaházyt, ki ép a kártyákat keveré, a lármára felnézett s megjegyzé, hogy csakugyan szép statarialis eset, melyet ma láttak. — A tizenhatodik, melynél életemben jelen vagyok s mindeniknél végeztünk valamit.

— Az nem tartozik a dologhoz, — mondá haragosan Nyúzó, — én kérdeni akarom ezt az én esküdtemet —

— Nem tartozik a dologhoz? — szakítá félbe Zátonyi, mindazon elevenséggel, melyet nehézzé vált nyelve engedett. — Nem vagyunk-e most is statarialis eljárásban? A törvényszék együtt marad, míg az ítélet végrehajtva nincs.

— Bolondság! ez sem tartozik a dologhoz, — válaszolt a másik, fejét haraggal rázva — mikor én Kenyházyt akarom kérdezni —

— Bolondság! — szakítá félbe a táblabiró, a ki-

osztott kártyákat, melyeket épen kezébe vett, méltósággal az asztalra csapván, — mikor én mondom... mit is akartam mondani ... igaz, ez nem bolondság, domine spectabilis, kövesse meg magát, gondolja meg kivel beszél s hol szól. A hely szentségét vegye figyelembe, mi itt statarialis sedria vagyunk.

Nyúzó mindig türelmetlenebbé vált. Kálmán, ki egy becsületes veszekedéstől czéljának elérésére többet remélt, mint még hegyaljai borától is, helybenhagyást integete Zátonyinak, míg ez nagy önmegelégedéssel folytatá: — Igen, igen, semmi tréfa! semmi nevetség! míg a gonosztevő kivégezve nincs, mi mint statarialis biróság ülünk együtt. Benn áll az instructióban; mint statarium eszünk, mint statarium tarokkozunk, mint statarium —

— Ne kiabáljon a teins úr úgy, — harsoga a főbiró betartva füleit.

— És én akarok kiabálni és én fogok kiabálni, — folytatá Zátonyi mindig hevesebben, — s szeretném látni, ki fog megakadályoztatni benne. Én Taksonymegyének oly táblabirája vagyok, mint bárki más; most harmadikszor candidáltak alispánnak.

A báró, ki a vitatkozás alatt kártyáit megnézve hatalmas játékra készült, a lehető legnagyobb türelmetlenséggel játszásra inté társait, de hasztalan. Minden tárgyak között, melyek felett emberek vitatkoznak, nincs egy, melynél több lárma s keserűség támadna, mint ha az forog kérdésben: ki józan köztök? s sok ember, ki soha életében egy pohár bort nem emelt ajkaihoz, hajba kapott legjobb barátjaival, csakhogy józanságát senki kétségbe ne vegye. Ki várja, hogy akár Nyúzó, akár Kenyházy ez alkalommal oly könnyen megnyugodjanak, főkép miután Kálmán mindent elkövetett, hogy vitájok keserűségét nevelje, s a főbiró Völgyesy ajkai körül gúnymosolyt vélt észrevehetni, melyet nem tulajdoníthatott egyébnek, mint hogy e gyűlölt ellenség azon merész ajánlkozásának kivihetőségén kételkedik, miként ő, Nyúzó Pál, min-

den pohárra, melyet Kenyházy iszik, hármat ürítend ki, a nélkül, hogy megrészegedném.

— Már barátom, a mi sok, sok, — mondá Kálmán, — ezt soha életemben nem hiszem.

— Nem hiszed? — kiálta Nyúzó.

— Nem én, — válaszolt Kálmán, — fogadok akármibe.

— Jól van; két fejős tehén, agaram ellen.

— Nem bánom, noha az agár nem sokat ér, úgy is elveszted.

— Áll a fogadás, ide a poharakkal.

Kálmán alig titkolhatta el belső örömét. Macskaházy mindent elkövetett, hogy a fogadás visszavonassék; Kenyházy azonban nevetve kiüríté első poharát. Nyúzó, igérete szerint, felhajtott utána hármat, s a játék valamivel lármásabban tovább folyt.

Míg Kálmán ily módon az urakkal foglalatoskodott, addig János nem kisebb sikerrel működött a hajdúk s őrök között, úgy hogy egy kislaki parasztot s egy vén hajdút kivéve, ki maga is katonaviselt ember vala, nyolcz óra után alig találkozott valaki az udvarban, kit a legnagyobb hizelgő józannak mondhatott volna.

A rabnak kamarájában, melynek ajtaja elébe épen e két józanabb őr állíttatott, mély csend uralkodott. Miután Vándory, ki őt a vallás vigasztalásaival a halálhoz elkészítette, távozott, neje ment hozzá, s azóta az őrök, ha néha fülöket az ajtóhoz tevék, csak a halk suttogást vevék észre, melyben a két szerencsétlen egymástól végbucsút vett, a főbirónak szigorú parancsolata szerint csak kilencz óráig levén megengedve akárkinek, hogy a rabbal szólhasson.

E külső csend leirhatlan nyugtalansággal tölté Violának s nejének szivét. Sokszor gondolt életében azon halálra, melynek most elébe megy. A pillanattól, hol a szentvilmosi erdőben megfogatott, sorsa el vala határozva, s ő nem kért, nem mentegeté magát birái előtt, nem annyira büszkeségből, mint mivel tudta, hogy minden ebbeli fáradsága sikertelen. A halál

végre mi más, mint éltünk elvesztése, s vajon az élet e szerencsétlennek mit nyujtott olyast, minek veszte felett kesergenie lehetett volna? Maga, neje s gyermekei, kiknek szeretete azon egyedüli kincs, mely neki e világon megmaradt, nem lesznek-e boldogabbak vagy legalább nyugodtabbak, ha a szerencsétlenség, melynek szüntelen fenyegető veszélye egész éltöket egy hosszú kínná teszi, végre megtörtént? Hisz mit tehet ő nejeért, ki általa házi boldogságának örömeitől megfosztatott s földönfutó koldussá tétetett? Mit tehet gyermekeiért, kiknek atyjok neve szégyenbélyeget süt életökre, kiknek nem kivánhat, kiktől nem kérhet mást, mint hogy példáját soha ne kövessék? — Ha majdan nem leszek, — így gondolkozott magában — senki e vidéken Violáról szólni nem fog. Ki tudja? talán nőm is végre el fogja felejteni az elátkozott teremtést, ki egész életére csak kínt s szégyent hozott. Gyermekeim megváltozott névvel máshol fogják keresni szerencséjöket, s minden jó lesz ismét. Jobb ma, mint holnap meghalni — s Viola oly nyugodtan várta sorsát, mint kit egy hosszú ideig előrelátott csapás ér, melynek gondolatával rég megbarátkozott. Ez élet iránti közönyösség nem oly ritka népünk között, mint azt olvasóim talán gondolják. — Valamint a rosszabb római imperatorok korában bámulattal látjuk a könnyűséget, melylyel annyian öletöktől majd önként, majd a zsarnok parancsolatára megváltak s valamint e tüneménynek okait nem annyira a stoa tanainak befolyásában, mint azon practicus meggyőződésben kereshetjük, hogy az életen nem sok veszíteni való van: úgy népünk könnyen válik meg életétől, hol napibére vajmi sokszor nem éri fel a fáradságot, mellyel érte szolgált. — Maga Violának neje, mikor a halálos itéletnek meghallása után ismét eszmélethez tért, nyugodtabb vala, mint előbbi kétségbeesését látva, valaki gondolhatá. A fenyegető vész, mely fejök felett annyi ideig lebegett, lecsapott, — e világon nem vala többé

semmi, mitől félniök kellene; — s a végső reménynyel eltünik nyugtalanságunk is.

Az öreg János jó hirei felzavarák e nyugalmat. A vén katona eleinte feltette magában, hogy az egész megmentési tervet az utolsó perczig Violával nem közli. — Isten mentsen meg! — így szólt Kálmánhoz, midőn ez azon szándékát nyilatkoztatá ki, hogy a szegény embereket tovább reménytelen állapotukban hagyni nem akarja, — a teins úr mindent elrontana. Ha az asszony megtudja, hogy férjét megszabadítjuk, nem fog uralkodhatni magán, észreveszik és akkor vége mindennek. Legjobb, ha utolsó perczig nincs reményök, akkor legalább senki változást rajtok észrevenni nem fog.

Jánosnak okoskodása oly helyesnek látszott, hogy Kálmán által ellenmondás nélkül elfogadtatott, s az öreg huszár később önmagán tapasztalá, mennyire veszélyes valakire titkokat bizni, midőn vén bolond létére — mint később többször életében mondá — alig találkozott Violánéval magányosan, alig látá ez asszony szótalan kétségbeesését, midőn az egészet maga kilocsogá, s a leirhatlan boldogság kifejezését látva, mely a szerencsétlennek arczán egyszerre átsugárzott, örömében észre sem vette, hogy ha e pillanatban valaki a szobába lép, Zsuzsi szerencsés mosolygásából, melylyel Jánosra tekintett, igen sokat gyaníthatott volna. Ki tehet róla! az élet, bármenynyit beszélünk tervekről s előre tett számításainkról, nem sakkjáték. A legildomosabb játszó tudva, hogy nyerése nem kizárólag ügyességétől, hanem nagyrészint a sorstól vagy véletlentől függ, nem óvhatja meg magát azon szenvedélyektől, melyeket minden sorsjátéknál működni látunk; az alakok, melyekkel terveinket kivisszük, nem érzéketlen fabábok, hanem érző s hozzánk hasonló lények, kik szenvednek s örülnek, mint mi, kikhez százféle érzemény s indulat köt. — Ki birja ily viszonyok között mindig megtartani tervét? Midőn az öreg huszár a szobába

lépve, hol Violáné gyermekeivel ült, a halvány asszonyt látá, ki alvó gyermekét ringatá karjai között s szomorú gondolataiba merülve nem is véve észre beléptét; midőn a kis Pista vörösre sirt szemekkel elébe lépett s őt a gyermek ellentállhatlan nyájasságával kezénél fogva anyjához vezeté s kéré, hogy vigasztalja őt, s midőn a gyermek Zsuzsi karjai között a neszre felébredett s mosolygva nyitá fel szemeit anyjára, kinek szemei e mosolygásnál könyekbe lábadtak: akkor Jánosnak feltételei mind füstbe mentek, s midőn Violáné kisdedét ajkaihoz szorítva felsóhajta: — A szegény nyomorult nem tudja, mi hamar árva lesz — az öreg, kemény kezével szemeit törülve nem válaszolhatott mást, mint: — Nem lesz biz' az lelkem Zsuzsi, ép oly keveset, mint belőled özvegy nem lesz — s csak a bámuló tekintetből, melyet az asszony reá vetett, vevé észre, mit mondott.

A titkot e szavak után már nem lehetett többé megtartani; a kis Pista kiküldetett tehát, s János suttogva elmondá minden készületeit. — Látod, — tevé jókedvűen hozzá — hogy mindenről gondoskodtunk. Sebaj, pár óra mulva, mikor az urak s a strázsák hortyognak, pedig derekasan felöntöttek a garatra, férjed szabad lesz, jó lóra kap s azután kereshetik. Nem kell mindjárt lemondani a világról, nem kell kétségbeesni. Azaz, mit is mondtam? — igazítá ki magát — kell bizony, szomorkodjál csak, essél kétségbe, jajgass, rimánkodjál, másképp az urak észreveszik. Vén szamár létemre nem is kellett volna megmondanom az egészt, nem fogod magad tettethetni s akkor mindennek vége volna.

Violáné, mindig suttogva, férje elszöktetése iránt mindenféle kérdéseket tett Jánosnak.

— Add ide egy kissé gyermekedet, — mondá, miután ezekre felelt, — hadd nézzem meg, hadd tánczoltassam meg térdemen. Ej be szép gyerek ez! — mondá s egész arcza mosolygott, midőn a

kisdedet vigyázva kezeibe vevé. Soha szebbet nem láttam — s hogy nevet a csintalan, mintha százszor körülhordoztam volna; dehogy engedjük, hogy apjának baja történjék! Ej, Zsuzsi, ha nekem ily gyermekem volna!

— Az enyimek szeretni fogják kendet, mint második apjokat, — szólt az asszony, tekintetet vetve Jánosra, melyben az anyának boldogsága, midőn gyermekét dicsérni hallja, egész háladatosságával vegyült.

— Igen, mint második apjokat, — válaszolt az öreg, sóhajtva, — de ha az embert úgy szeretik, mint első apjokat, az mégis egészen más lehet. Látod-e Zsuzsi, én sokszor gondolkozom arról, miért nem adott Isten nekem is gyermekeket? Azt mondják, mert nem volt feleségem. Igen, de miért nem volt feleségem? Ha háboruba nem kellett volna mennem, most már unokám lehetne, s hidd el, itt ez ezüst emlékpénzt és keresztemet oda adnám ma mindeniket egy ily gyermekért, mint a tieid, — mind a kettőt odadnám biz én egyetlen egyért. De Isten neki! talán azért nincs gyermekem, mert valamennyit egyformán szeretném akkor is. A gyermek mikor kicsi, mind egyformán szép, nincs is különbség köztök, fürgék, elevenek, mint a kis halak s később a feléből is béka válik.

János ekkor közelgeni látá a kis Pistát, ki Vándoryval együtt visszatért, hogy anyját apjához hivja, s csak még hamarjában azon intést adva, hogy a világért el ne árulja magát, távozott nem kis aggodalmak között, midőn a szobát elhagyá s meggondolá mindazon veszélyeket, melyek titkának közlése által támadhatnak, ha Violáné reményeit elárulná.

Az öreg Jánosnak aggodalma azonban e tekintetben egészen felesleges volt. A jó hir, melyet Violánénak hozott, s melyet ez, mihelyt magát férjével magányosan látta, vele közlött, mondhatlan nyugtalansággal tölté sziveiket. Ez természetünk, — a lombatlan fa nyugodtan áll, s a legerősebb szél alig

ingatja száraz ágait; a zöld sudarak remegve hajlonganak a leggyengébb szellő érintése alatt, — s ki Violát most látá, midőn szabadulása oly valószinűnek látszott s felgerjedésének okát nem ismeré, nem gondolhata egyebet, mint hogy a szilárd férfiún végre a haláltól való félelem erőt vett. És bámulhatjuk-e ezt? Nem lüktetett-e minden erében azon életerő, mely, bármennyi kínok között folyjanak napjaink, mindenikünket ösztönszerűleg létéhez köti? Nem látá-e nejét maga mellett? Nem jutott-e szükségkép eszébe, hogy gyermekeinek reá még szükségök van? — Viola régen gondolkozott élete módjának megváltoztatásáról. Most biztos kilátás nyilt előtte. A kislaki gulyásnak öcscse, miután előbbi urától bizonyítványát s elbocsátó levelét s a megyétől útlevelét megkapta, meghalt, épen azon pillanatban, midőn nejével s három gyermekével a harmadik vármegyébe készült, hol neki bátyja ajánlatára, ki előbb maga ott lakott, gulyási szolgálat igértetett. Az irományok az öreg Istvánnál valának, ki Violát, öcscse helyett, maga oda akará vezetni. Ott, husz mérföldre előbbi élete szinhelyétől, magányos tanyán, senki által nem ismerve, nem nyílik-e új élet, új szerencse az ennyit üldözöttnek? s minde boldogság, melyet oly közel, melyet maga előtt látott, nem függ-e egy hajszálon? — Ha valakinek a házban eszébe jut, hogy a tiszttartó padlását a magtártól csak egy ajtó választja el, s a magtár elébe őrök állíttatnak? ha a dörömbölésre, melyet a padlás deszkáinak felfeszítése okozni fog, a strázsák feléhrednek? — — száz lehetőség, s mindeniknél a boldogság helyett, melyet maga előtt lát, ocsmány halál s neje s gyermekeinek nyomorusága! —

Ily állapotban találá rabját Nyúzó, ki miután esküdtjét holt-részegen szobájába viteté, Macskaházy s a tiszttartó kiséretében, nem ugyan biztos lépésekkel, de annyival több méltósággal arczán, tíz óra felé lépett a kamarába. — A változás, mely Violán történt, sokkal szembetünőbb volt, sem hogy főkép

Macskaházy s a tiszttartónak figyelmét elkerülhette volna, — s miután Nyúzó, a kamarában körüljárva, a falakat a legnagyobb figyelemmel tapogatta, s a szalmát botjával felturkálta, a tiszttartó neki fülébe sugá, hogy a zsivány egész bátorságát elvesztette.

— Elvesztette!? — mondá Nyúzó, felkaczagva. — Ugy-e bár, hát hol most a bátorság, Viola?... Miért vagy most oly alázatos, hisz máskor legénykedtél?

— Teins uram, — válaszolt a megszólított, ajkait harapva, — a lépés, melyre készülnöm kell, nem gyerekség, s az embernek szive is van. Feleséget s gyermeket hagyok magam után, s ki tudja, szegényekből mi lesz.

— Feleséged persze Zsuzsi? — no — tevé mosolyogva hozzá — arról majd gondoskodom.

Violának felforrt vére, de erőt vett magán s hallgatott.

— És gyermekeid? hát, ha majd felnőnek, — folytatá a főbiró jókedvűen, — oda kerülnek, hova te. De minek ennyi locsogás? — szakítá félbe magát egész főbirói méltóságával. — Te Zsuzsi, lódulj, elég időtök volt pityeregni, és te készülj holnap reggelre.

A rab, kiben e pillanatban helyzete bizonytalanságának kínos érzete ép úgy feltámadt, mint nejében, remegve megölelte őt, s a szerencsétlen asszony nem birt megválni férjétől, kit görcsösen átfogva karjaival, fájdalmának egész szenvedélyével szorította kebléhez.

— Mondom, elég időtök volt pityergésre! — kiáltott Nyúzó, botjával türelmetlenül egy székre csapva, — ki innen s azzal vége. — Zsuzsi, kit a főbiró, midőn szava nem fogadtatott, kendőjénél fogott, ellentállás nélkül elvált férjétől s az ajtón kiigazíttatott, hová őt Macskaházy s a tiszttartó követték. Nyúzó még egy perczig mogállt s szemeit a rabra függesztve, megelégedett mosolygással nézé sápadt arczvonásait s a remegést, melyet ajkai körül észrevett s félelemnek

tulajdonított. — No, Viola, — mondá végre nevetve — ki akasztatja fel holnap a másikat? Megigértük egymásnak ugy-e? — lám, én szavamat tartom. — S ezzel a főbiró kiment s az ajtót bezárta maga után.

A tömlöcz ajtaja mellé, mint mondám, a két legjózanabb őr állíttatott fel; miután azonban a regényiró is a valószinűség keskeny korlátai közé szoríttatik, meg kell vallanom, hogy annyi bor után, menynyit János biztatására e két ember ivott, e józanság nem vala olyan, hogy vele Macskaházy megelégedett volna, s épen sóhajtva panaszlá a tiszttartónak, miként ura túlvitt vendégszeretete következtében az egész ház részeg, midőn Nyúzó a rabtól kijött.

— Ki részeg? mi részeg? — mondá mérgesen a szólóhoz fordulva, kinek csak utolsó szavát hallá. — Kikérem magamnak, itt senki nem részeg, senki nem lehet részeg, azt mondom én, és punctum.

— Ne prostituáld magadat, — súgott Macskaházy fülébe, — ki szólt rólad? de itt ezek az emberek, nézd csak, leitták magokat, mint a csap.

— Igazság! — kiáltott most Nyúzó, — mind részegek vagytok, semmire kellők, felakasztatlak. Ha a zsivány elszökik, egyik lóg közületek, úgy vigyázzatok magatokra. Csúfság lerészegedni az embernek, elinni eszét, mint a vadállat.

Az őrök természetesen esküdtek, hogy egy csepp bort sem láttak s hogy rabjok, ha ördög volna is, bizonyosan nem szökhetik meg. Macskaházy azonban biztosabbnak gondolá, ha mindemellett az ajtót lakattal bezárván, a kulcsot magával viszi, mit azonban Nyúzó, mint egyenesen hivatalába való beavatkozást, annyival kevesebbé tűrt, mennyivel inkább észrevevé, hogy a kulcs Macskaházy által azért kivántatik, mert józanságához bizodalma nincs. A főbiró tehát önzsebébe dugta a kulcsot, s nem kevés káromkodással, mely között a részegség ocsmány bűne ellen kikelt, aludni ment.

Kislakon minden ismét csendes lőn. A birák nehéz fáradalmaik után ágyaikba vonultak. A kapunál s ház körül felállitott őrök, mihelyt a főbiró távozott, lefeküdtek s a kislaki bor dicséretét hortyogák. A tiszttartó fejére húzta hálósüvegét, s fontosságának s e napon mutatott ügyességének érzetében dunnája alá bújt; s habár Violáné a bizonytalanság minden kínaival keblében dobogó szivvel ült az ágy mellett, melyen gyermekei aludtak, s most először életében nem érzé megnyugtatva szivét, midőn az angyali békét látá, melyet az álom gyermekarczaikon elterít; habár Kálmán sebes léptekkel méré fel s alá szobáját, alig várhatva a pillanatot, melyben terve kiviteléhez hozzá foghat, s maga az öreg Kislaky most először évek óta nem talált álmot és sóhajtozva hánykolódott ágyában: az úri udvar körül minden hallgatott, s csak a kutyák, melyek a faluban időről-időre felszólaló társaiknak feleltek, szakíták félbe ugatásaikkal az ünnepélyes csendet.

A rab kamarájában szintén minden hallgatott, s az ajtó elébe állított őrök, mihelyt a félelem, melybe a főbiró által hozattak, hatni megszünt, nagyokat ásítva várák a pillanatot, melyben mások által felváltatnak. Az éj sötét s hideg vala. A felhők, melyek az eget egész napon át takarták, leereszkedve, nedves ködfátyolt borítának a tér felett, s noha mindketten János segedelmével derekasan felmelegíték gyomraikat, a nedvesség, mely ruhájokon keresztül kívülről jött, győzni kezde a nemesebb nedvek felett, melyeket belsejök mágában rejtett, s noha a katonaviselt hajdú nyugodtabban tűré sorsát, társa sóhajtozva panaszkodott a hideg ellen, melyben ha fel nem váltják, ő bizonyosan megfagy.

János, egyaránt megelégedve az éjtszakával, mely oly sötét vala, hogy három lépésnyire sem lehetett látni, s a külső őrökkel, kik mind mélyen aludtak, azalatt Petivel találkozott, ki Viola lovával a kert kerítése megett várt. Az öreg czigány vas rudat, fogó-

kat, szóval minden a padlás felfeszítéséhez szükséges készületeket hozott magával s azon hirrel jött, hogy István gulyás éjfél előtt lovaival s szekerével a szérüskertnél lesz, hogy Zsuzsit s gyermekeit elvigye. Peti tanácsa szerint Viola nejét s gyermekeit a főbiró hatalmában hagyni nem lehetett. István gulyás legjobbnak találta, ha ezeket egyenesen új rendeltetésök helyére viszi, Viola maga lóháton utánok jöhet.

Az öreg János e hirekre nem kis megelégedéssel pödré bajszát, — s miután Viola jó lovát megsimogatva a kerítéshez kötötte s Petinek meghagyta, hogy a magtár közelében rejtezzék el, maga ismét a kamara előtt álló őrökhöz tért vissza, kiket boszúságára még ébren talált.

— Hát nincs-e még tiz óra? — szólt, midőn Jánost megismeré, az egyik, ki elfáradva leült, s hogy bundáját jobban összefoghassa, puskáját maga mellé a földre fektette.

— Persze, — szólt sóhajtva az előbbi, — inkább hatszor robotra mennék; még katonának is sok. Im pajtásom háborúban is volt, mégis azt mondja, soha ily sokáig vártát nem állt.

— Ki tehet róla — mondá a másik, — mikor parancsolat.

— Persze parancsolat, — sóhajt ismét az előbbi, — az uraknak könnyű parancsolni. Menj ide, menj oda, állj itt, fázzál, koplalj! — ők jóllakva lefekszenek. Még ha legalább enni adnának, vagy egy kis pálinkát — csak hogy meg nem fagyunk.

— No várjanak kendtek, — mondá János, — Kálmán úrfi, mikor ma jöttem, égett bort adatott, fenn áll a szobában, még majdnem az egész palaczk teli van, majd abból hozok.

S ezzel János elment, s Kálmántól, kit a dolgok állásáról tudósított, egy majdnem teli palaczk sligoviczával s egy darab kenyérrel tért vissza.

— Látják kendtek, — szólt az öreg huszár, miután palaczkából egy kortyot nyelt s azt előbb a

hajdúnak, azután a másik őrnek odanyujtá, — ez mind csak onnan van, mert a házban nincs senki, a ki becsületesen commandirozni tudna. Ha akár a főbiró, akár más valaki ezek közül az urak közül valaha katona lett volna, nem kellene itt állniok, gondoskodott volna ablőzungról s most pihenhetnének, hanem így —

— Hisz végre csak felváltanak! — szólt az őr elijedve a kilátástól, hogy az egész éjt itt töltendi.

— Boldogok, a kik biznak az Úrban, — mondá János nevetve, — szeretném tudni, kivel váltsanak fel, mikor a többiek mind alszanak.

— Add ide még egyszer azt a palaczkot, még mindig fázom — mondá az őr, türelmetlenül rázva fejét, míg társa, nagyokat sóhajtva, fegyverére támaszkodott. János mielőtt a kívánt palaczkot odanyújtá, úgy tetteté magát, mintha ő is innék, s e cselekvés által a hajdút példája követésére birá. Az egész ideig az öreg huszár azzal mulatá őreit, mennyire bizonyos, hogy senki felváltásukra jőni nem fog. Azalatt a palaczk mindig kézről-kézre ment, míg az egyik őr végre szörnyet ásítva esküdött, hogy mi őt illeti, ő nem tarthatja ki tovább s mindjárt lefekszik; a hajdú is, bár a szigoru parancsolatról szólt, megvallá, hogy maga sem tudja, hogy' marad ébren reggelig.

— Tudják-e kendtek, mit? — mondá János barátságos hangon. — Katona ember vagyok, eleget strázsáltam életemben s egy cseppet sem vagyok álmos, menjenek a fészer alá s feküdjenek a száraz szalmára, ha érzem, hogy álmos leszek, felköltöm. Addig kialuszszák magukat, s holnap, ha a szolgabiró jön, ébren lehetnek.

Ez ajánlat a paraszt-strázsától azonnal, a hajdú által, kiben régi katonai engedelmességének még némely nyomai megmaradtak, kételyek után elfogadtatott, s János rövid idő mulva a fészerből hortyogást halla, melyből valószinűvé vált, hogy terve kivitelének többé semmi útjában nem áll.

Az öreg huszár letevé fegyverét, melyet a hajdútól általvett s halkan a fészerhez lopódzott. Meggyőződvén, hogy csakugyan mindkét őr már alszik, azonnal a magtárhoz sietett, hol Peti s Kálmán a legnagyobb türelmetlenséggel várának reá.

János lehúzta csizmáit, — a czigánynak erre nem volt szüksége, — s miután a lépcsőzeten lámpást gyújtottak, csendes lépésekkel felsiettek a magtár padlására, míg Kálmán utánok nézve az ajtó előtt megállt, s köpönyegébe burkolva dobogó szivvel hallgatódzott: nem történik-e valami, mi által terve utolsó pillanatban megakadályoztatnék.

Nem soká álla így, midőn egyszerre lépéseket halla. A közelgő a háztól jött, hol a törvényszéki tagok aludtak s Kálmán, a magtár másik oldalára vonulva, már káromkodni kezde magában, hogy Nyúzót nem birta eléggé lerészegíteni, midőn az alakban, mely nagy bottal s lámpással kezében lassú lépésekkel közelgett, Macskaházyra ismert. Kálmán első pillanatban bizonytalan vala, mit tegyen, s volt egy percz, melyben az ildomos ügyész a leütésnek legnagyobb veszélyében forgott, ha az ifjúnak eszébe nem jut, hogy az zaj nélkül nem történhetik s hogy minden percz, melylyel az előbb történik, Viola megmenthetésének valószinűségét kisebbíti.

Macskaházy lámpásával mindig tovább haladt a kamara felé, s alig képzelhetni a meglepetést s haragot, mely keblét eltölté, midőn a kamarához érve lámpájával körülvilágitott s látá, hogy a rab őr nélkül hagyatott. — Mindjárt gondoltam, szóla magában, hogy itt valami gazság czéloztatik. — Kálmán úrfi Nyúzót s minden őröket és cselédeket lerészegített. Meg akarják szabadítani, világos! A törvényszéknél nem sikerült, most erőszakot czéloznak. Vissza kell mennem, felköltök egy pár embert s akár magam strázsálok itt reggelig . . . Violának meg kell halni! ha ügye rendes törvényszék elébe kerül, vallomásai-

val engem kever belé, s ki tudja, számos elleneim mellett mi lehetne következése?!

Az ügyvéd már visszafelé fordult, midőn a rab kamarájában hallatszó zaj figyelmét magára vonta. Ugy látszott, mintha recsegést hallana. Az ajtóhoz illeszté fülét s világosan hallá, miként emeltetik ki egy padlásdeszka, s miként cresztetik le valami a kamarába. — A padláson törnek be! — kiáltott fel — átkozott! nincs itt senki? Várjatok semmirevalók, itt vagyok! — S Macskaházy minden ildomossága mellett annyira megfeledkezett magáról, hogy a rabhoz bement volna, ha Nyúzó, a kamarát elzárva, a kulcsot nem viszi magával.

E lármára, melyet a kamarában dolgozókon kívül, kik épen a padláson talált lábtót a tört résen leereszték, Kálmán is hallott, a fészerben alvó őrök felébredtek, de nem annyira, hogy teljes eszmélethez jussanak; annyival nagyobb rémülés tölté el a szegény tiszttartó szivét, ki egy idő óta a halálos félelem minden fokozatain szintúgy keresztül ment, mintha ő lett volna az, kit a törvényszék elitélt.

A tiszttartó, mint mondám, soha életében büszkébb érzelmekkel nem tette fel hálósüvegét, mint ez este. A leereszkedő mód, melylyel a törvényszék minden tagjai s főképen a báró — ki mégis csak szinte mágnás — vele az egész napon át szóltak, a fontos megyei, sőt mondhatni országos feladat, melyet ez nap teljesített, a bámulatra méltó találékonyság, melyet minden dolgoknak czélszerű elrendelésében tanusított, s melynek hire kétségen kívül messze száll, önszemei előtt, — noha az érdemes férfi magát soha lenézni nem szokta — mintegy kettőzteték becsét. A tiszttartó tökéletesen meg volt elégedve magával. — Hej! — így álmélkodott — ilyenekre születtem én! mit ér az ostoba gazdálkodás! Szemetet hordatni, szántatni, vettetni, nyomtattatni, ez nem nekem való. Nekem juristának kellett volna len-

nem, az Isten arra teremtett. — Átgondolá, mi lehetne, ha jogot hallgatott volna. Alispán, ki tudja, talán a hétszemélyes táblánál biró, főispán, kamarapræses, vagy ország zászlósa. Törvénytudóból mi nem lehet Magyarországban?! Képzete, segítve az erősebb bor által, melyet a vacsoránál a többiekkel ő is ivott, nem ijedt vissza semmitől, és a vastag ember nyugtalanul hánykolódott körül ágyán, mintha mind e hivatalok már-már vállait terhelnék.

De tudjuk, az álomnak nincs erősebb ellenszere ily ábrándozásnál. A hasonszenvi gyógyítás elveit látszik bebizonyítani, hogy éber álmaink, melyeket szerelem vagy nagyravágyás előttünk átvezet, elűzik azon kedvesebbeket, melyek önként jőnek, s melyek között lelkünk ép úgy kipihen, mint amazoknál elfárad, s a tiszttartó bármiként hunyta be szemeit, bármennyiszer kényszeríté magát ásításhoz, teljességgel nem birt elaludni, mi más embernek is kellemetlen, hát még tiszttartónak, ki ahhoz szokva nincs. A szerencsétlen, ki máskor, este felé, beszélgetéseivel egész társaságokat el tudott altatni, s kinek mestersége most önmagán kudarczot vallott, elkövetett mindent, hogy tűrhetetlen helyzetéből szabaduljon, s hogy magát álomba szenderítse. Számlálni kezde. Hasztalan, a számlálás közt hivatalos számadásai jutottak eszébe, s mennyivel inkább elmélyedett összeadás s levonásaiban, annyival inkább úgy látszott, hogy semmi össze nem üt. A tiszttartó felnyitá szemeit s körültekintett. A leégett gyertya világítása mellett a szobában minden rémületes alakot vett magára. A mult évek rovásai, melyeket régi magyar gazdák szokása szerint a szoba gerendáin tartott, nagy árnyékot vetettek, mindannyi óriási bot, mely feléje nyult, s a lobogó világban ingadozva, fenyegetődzni látszott. Borzadva eloltá gyertyáját, de mit ért? — A számadások helyét most mindenféle rablások emléke váltotta fel. A megye legnagyobb zsiványa halálra itélve

a házban tartatik, ki tudja, mily számos bandája van? S ha ez, hogy vezérét megmentse, a házra törne, mi lesz belőle szegény tiszttartóból, ki a haramját legnagyobb szorgalommal őrizteti, maga rendelte meg az ácsnál akasztófáját, s nem egyszer mondá az udvaron száz ember előtt, hogy Violának függni kell, mit a zsiványok eddig bizonyosan megtudtak? S nem hált-e ő két esztendő óta, mióta őt a guta kerülgeté, mindig nyitott ajtókkal? Nem jöhetnek-e, miután a máskor a pitvarában háló hajdú ma strázsálni ment, a zsiványok minden akadály nélkül szobájába? A tiszttartó félelmében izzadni kezdett. E pillanatban feje felett a padláson mintha lépéseket hallana. — Elrémülve felült ágyában. Fülei csengeni kezdtek, de mégis tisztán hallá a lépéseket s mindjárt utána a neszt s recsegést, melyet a deszkák felfeszítése okozott. Nem lehet kétség. — Irgalmas Isten! — szóla halkan s kezei akaratlanul imádságra szorultak össze. Mit tegyen? Be kell-e zárnia ajtaját? — — de fülei csengnek, mintha egy nagy madár szárnyütései lebegnének körülötte, szive oly csudálatosan dobog, keble feszül, hogy alig vehet lélekzetet, hozzá a hideg veríték homlokán s e remegés minden tagjaiban, mind a gutaütésnek világos előjelei. — Ha bezárom az ajtót s senki segítségemre nem jöhet, veszve vagyok, — így gondolá magában s dunnája alá bújt. Más részről e recsegés, mely mindig erősebb lett s az éj csendjében úgy hallatszott, mintha a mellékszoba padlása feszíttetnék fel; ki tudja, hány zsivány van, s miket kell szenvednie kegyetlenségöktől, ha az ajtót nem zárja be, hogy legalább míg az feltöretik, segítség-kiáltásra időt nyerjen? Halála így még biztosabb. Végre, nem valószinű-e, ha a hideg szobában így izzadva felkel, a guta azon pillanatban ütheti meg, melyben ágyából kiszáll? A szerencsétlen sóhajtozott, imádkozott kínjában; tíz esküvést tett, hogy soha magányosan egy szobában hálni nem fog, hogy még holnap elveszi gazdasszonyát, hogy soha vacso-

rára bort nem iszik; de e feltételek mind csak a jövőn segíthetének, s a jelenben mégis e két szörnyű veszély állt előtte, mely lelkét rémüléssel tölté, s mely között nem tuda választani. Végre, midőn Macskaházy kiáltó szavát hallá, melyet félelmében meg nem ismert, a látszólag közelebb álló veszély legyőze minden más tekintetet, s a tiszttartó magára véve dunnáját, felkelt s az ajtó felé ment. De ki képzeli borzadását, midőn egyszerre a pitvar ajtaját megnyilni s valakit sebes léptekkel szobája felé sietni hall. Sietett ő is s leejtve dunnáját, már a kulcs felé nyult, midőn ajtaja felrántatik s egyszerre egy bundás ember áll előtte.

Van egy pillanat, melyen túl a félelem kétségbeeséssé válik s a gyávát hőssé változtatja, s ez tiszttartónknál bekövetkezett. — Félig magánkívül, dühösen, mint ki életeért küzd, kiméletlenül, mint ki kiméletet nem vár, ragadá meg a belépőt, s a jövő perczben Macskaházy segedelemért ordítva a földön hevert.

— Zsivány! — kiáltott a tiszttartó, ellenét torkánál szorítva, míg másik kezével fejét s vállait döngeté.

— Megbolondult! — sikoltott a másik, ki megtámadójának fülébe kapaszkodva, magát szinte veréssel s karmolással védelmezé, míg az iszonyú zajra emberek lámpákkal jöttek, s a két küzködő, derekasan összeverve, véres orral s szájjal elválasztatott s bámulással egymásra ismert.

— Hát a teins úr akart kirabolni? — mondá a tiszttartó bámulva.

— A tiszttartó megbolondult! — kiáltott Macskaházy — az világos, zárjuk be itt szobájába; de jerünk hamar, mert a rab szökik. — S ezzel valamennyien e tanácsot követve, a lihegő háziurat, rácsukva ajtaját, magára hagyák s Macskaházy után a kamarához siettek, míg amaz elbámulva az ügyész szemtelenségén, remegve a félelem, harag s megerőltetés következtében, állt ott fehér hálósüvegében.

Végre a szoba hűvössége ismét gutaütésre emlékezteté, s ágyába bújva, vánkosai között álmélkodott tovább a világ álnokságán.

Hogy Macskaházy a rabot kamarájában, mely feltöretett, nem találta többé, az, ha az időt meggondoljuk, melyet a tiszttartó karjai vagy inkább körmei között töltött, csak természetes. Macskaházy még a kamra ajtajánál kiáltozott, mikor Viola már a padlásra ért, honnan egy perczben Kálmánnál termett, s rövid köszönetet mondva, szabadban látá magát. Kálmán a magtárt bezárva, Violánéhoz sietett, hogy neki hírt vigyen s őt a hátulsó kert ajtajánál gyermekeivel kibocsássa; s még alig értek a kertbe, midőn a sietve távozó lókopogást hallva, meggyőződtek, hogy a rab biztosságban van. — Az asszony Kálmánnak erőszakkal kezet csókolva, szintén elsietett; ő maga boldogan, mint ki egy jótett öntudatával bir, a tiszttartói lak felé ment, honnan mindinkább növekedő zaj hallatszott.

A zajt s rendetlenséget, melyet Kálmán itt talált, nem fogom leirni, olvasóim ismerik a személyeket s az állapotot, melybe a kislaki pincze segedelmével jutottak. Elég legyen mondani, hogy az egész ház, urak, szolgák, pandurok s a faluból a lármára becsődült parasztok gyertyákkal s lámpásokkal vad zavarban futkostak egymás között, s miután mindenik a kamarába nézett, s mindenik megmagyarázá, hogy a rab bizonyosan a padláson szökött ki, — min senki nem kételkedett — mindenki tanácsolt s parancsokat osztogatott, s senki a rabot üldözőbe venni a maga részéről szükségesnek nem tartá, úgy hogy Macskaházy éberségének csak véres orra s betörött fogai maradtak jutalmul.

Már szürkülni kezdett, midőn valamennyien bámulással hallván, hogy senki a rab után nem küldetett, — nagy valószínűség arra, hogy az magától visszajő, nem lévén — érzeni kezdék, hogy éjjelöket álmatlanul töltötték, s ennyi fáradság után rövid nyugalmat ke-

resni ismét éji hajlékaikba vonultak, Kenyházyt kivéve, kit sem a lárma, sem hajdujának ismételt rázásai, sem Nyúzó káromkodásai, nec ardor civium, nec frons instantis tyranni, felébreszteni képesek nem voltak.

Midőn Kislaky fiával szobájába jött, a jó öreg Kálmánnak nyakába borult. — Akármi legyen következése, — szólt meghatva — Isten áldjon meg, hogy lelkemet az örök szemrehányástól megmentetted. Én statarialis biró nem leszek soha többé életemben.

Kálmán meghatva megszorítá kezét s szintén szobájába vonult, s az úri ház s tiszttartólak körül ismét csend lőn.

XXV.

Nincs kínosabb helyzet a világon, mint midőn munkás ember betegség vagy más körülmények által nyugalomra kényszeríttetik. Főkép fiatalabb napjainkban érezzük e kínokat, hol személyes befolyásunkat sokkal fontosabbnak tartjuk, mint később, s úgy látszik, mintha a világ vagy legalább azon kör, melyben forgunk, nem mozoghatna, ha mi nem nyúlunk kerekei közé. Ez vala Ákosnak helyzete azon egész idő alatt, melynek történeteit az előbbi fejezetekben leirtam, — s alig hiszem, hogy az orvos és Vándory komoly intései őt szobájában tarthatták volna, ha Etelka apjával Tiszarétre nem jön s bátyjának nem mondja, miként Vilma, kit azonnal meglátogatott, tőle mint szerelmének jelét kívánja, hogy orvosának tanácsát kövesse.

Az alispán, mint mondám, kevés órával neje után érkezett meg Tiszarétre. Réty sokkal ildomosabb férfiú vala, semhogy, mihelyt a tisztújítást bevégezve látta, hol akaratát az utolsó esküdtig keresztül vitte, véghetetlen aggodalommal ne szólt volna Ákosról, habár tudta, hogy sebje legkevésbbé sem veszélyes. — Az apa apa marad, — mondá vigasztalói-

hoz, kik között okainak számára s bőségére nézve leginkább báró Sóskuty tünteté ki magát. — Ákos egyetlen figyermekem. Nem mintha lányom iránt nem viseltetném hasonló szeretettel — az egész világ tudja, mennyire imádom Etelkát is — de Ákos egyetlen figyermekem, s ki tudja, nem csal-e a hír, mely sebét könnyűnek mondja? — Kézen ejtett sebek, mint igen tisztelt főorvosunktól — az említett épen jelen volt — többször hallám, néha tetanust s halált okozhatnak, . . . s ha szegény Ákosomat elveszteném! — Az alispán valahányszor előadásában ezen ponthoz ért, mélyen sóhajtva szemeit törlé. Szívreható vala őt fájdalmában látni. Az első hírnök után egy pár órával Tiszarétről egy második érkezett, ki által a kulcsár, Ákosnak parancsolata ellen, de mert gondolá, hogy a hír más módon úgyis már Porvárra érhetett, az alispánnak az úrfi sebéről azt írá, hogy az egész, Serer s Vándory véleménye szerint, kicsiség. De ámbár Réty e hírre kinyilatkoztatá, hogy e szerint másnap reggelig Porváron fog maradni, s a főispán ebédjéhez ült, az apának aggodalma azóta csak növekedni látszott, olyannyira, hogy a főispán, ki nyugtalanságát észrevevé, maga felszólítá őt, hogy az ebédet odahagyva, siessen haza s győződjék meg fia állapotáról tulajdon szemeivel. Réty, örök hálájának kinyilatkoztatása mellett, elfogadta ezt, s leányával s a főorvossal, ki buzgóságát ez alkalommal az által bizonyítá be, hogy az ebédtől a fagylalt előtt kelt fel, hazafelé sietett, míg a vendégek az egész ebéd alatt határtalan apai szeretetét magasztalták. Hogy Réty haza érve fiát minden veszedelmen kívül találta, — min egyébiránt, köztünk legyen mondva, belsőkép egy perczig sem kétkedett — olvasóim tudják; az pedig, hogy a főorvos a betegnek állapotát megtudva, Serernek mandulateje helyett azonnal limonádét rendelt, azok előtt, kik valaha életökben egy beteghez két orvost hivattak, annyira magától értetik, hogy elhallgatnám, ha egy pár egészséges olvasóra

nem számítnék. Ezen orvosi tanácskozmány s jó vacsora után az egész tiszaréti háznép jókor aludni ment, mire főkép a háziúrnak, reggeli fáradalmai után, nagy szüksége volt.

Ákos baja senkire az egész család közül nem hatott annyira, mint Etelkára, nemcsak mert senki a házban a beteget inkább nem szerette, de mert egyszersmind a legtisztább barátsággal ragaszkodott Vilmához is, s érzé a következéseket, melyek e történetből reá háramlandanak, s melyek miatt most önmagának szemrehányásokat tett, ő lévén az, ki Vilmát s anyját arra birta, hogy Ákos látogatásába beléegyezzenek. Miután Etelka, bátyjának jó éjtszakát kívánva, aludni ment, s szobaleányát, ki a mellékszobában hált, elküldve, maga maradt, nyugtalanul jára fel s alá szobájában, . . . s mennyivel többet gondolkozott az egész történet felett, annyival több aggodalommal tekinte a jövőbe. — Sokkal jobban ismeré mostoháját, mint hogy annak Ákos és Vilma házasságára való megegyezését valaha remény lhetné; ily viszonyok közt pedig apjának megegyezése sem várható, sőt bizonyos, hogy ő is el fog követni mindent, kogy fiát szándékában akadályoztassa, — és Ákos mit tegyen, hol engedni, sőt hol igéretének teljesítését csak elhalasztani is becstelenség volna? A történtek után a család benső csendének felbomlása bizonyos, — s Etelka jobb s nemesebb teremtés vala, hogysem a gondolat, miként apa s fiú talán pár nap mulva mint ellenségek fognak megválni egymástól, fájdalommal nem töltené lelkét.

Egy volt e szerencsétlen nap emlékei között, mi lelkének jól esett, azon mód, melylyel magát Kálmán Tengelyi irányában viselte. Etelka ismeré szeretetét. Majdnem együtt nevelve, legalább első gyermekségük óta mint testvérek társalkodva egymással — mire Kislak szomszédsága száz alkalmat nyujtott — Etelka sem maradhatott közönyös Ákos barátja iránt. Ha hallgatok külső tökélyeiről, melyek, bármint szabad-

kozzanak ez állítás ellen sokan, az asszonyi szívre szintén megteszik hatásukat. Kálmánnak jelleme is olyan vala, mely épen a jobb asszonyokat leginkább érdekli. A nyiltság, melyet arcza kifejezett, határtalan bátorsága s azon férfias becsületérzés, mely minden szavából kitünt, őt érdekessé tevék, főkép oly lány előtt, ki magát bábbá nem alázva, a férfiban nem felpiperézett bábot, hanem férfit keres, — s Etelka nem egyszer mondá Ákosnak, hogy kívüle Kálmánnál senkit inkább nem szeret. De Etelka egyike vala azon hölgyeknek, kiknek érzelmei inkább mélyek, mint szenvedélyesek levén, magokat egykönnyen elragadtatni nem engedik, — s valamint tisztelőjének jó tulajdonait senki inkább el nem ismeré, úgy senki nem látá tisztábban a hibákat, melyek azokat elhomályosíták. Kálmán szenvedélyessége, a gyengeség, melylyel magát a pillanat benyomásaitól elragadtatá, hiúsága végre, e hiba, melytől senki közülünk nem egészen ment, s mely iránt mégis talán épen azért valamennyien oly szerfelett szigorúaknak mutatkozunk, nem kerülték el figyelmét, — s valahányszor Ákos barátja mellett szót emelt, nővére mondá, hogy jövőjét oly férfira, ki ezen hibákat oly mértékben birja, mint Kálmán, bízni nem fogja, míg javulásának jeleit nem tapasztalandja. Hiú kaczérkodókat kivéve, nincs leány, ki midőn magát valóban szeretve látja, közönyös maradhatna. Mint a szerelem istene bekötött szemmel irányozza nyilait: úgy ha szenvedély szemeinket elvakítá s nem tudjuk mit teszünk, leginkább hatunk többnyire kedveseink szívére. De ki Etelkát birni akarta, annak nemcsak szivét, de meggyőződését kelle megnyernie, s ez az, mi eddig Kálmánnak nem sikerült. A mód, melylyel magát Tengelyi irányában a tisztújításnál viselé, azonban sokkal magasabbra állítá őt kedvese szemeiben. Kálmán fellépése nemes vala már magában is. Helyzetében, ki a Tengelyi s Rétyek között létező ellenségeskedést ismeré, s midőn a jegyzőnek védelmére felszólalt, érzé, hogy

maga s Etelka között egy új válaszfalat emel minden szavával: ily cselekvéshez valóságos önmegtagadás, valóságos erény kellett, mi végre nem más, mint önzésünket alárendelni meggyőződéseinknek. Etelka, ki Kálmán egész szeretetét ismeré, teljes mértékben érzette ezt, s ki e pillanatban szívébe nézhetett volna, hihetőkép azt látná, hogy Kálmán itt ép annyival közelebb jutott czéljához, mint magát bátorsága által attól eltávolítva gondolá, ... legalább Etelka reá emlékezve soha sem számolá fel kevesebbé hibáit, mint épen ez éjjel.

E gondolatok Etelkát, midőn végre ágyba feküdt, sokáig nem hagyák aludni, s alig szunyadott el, midőn kocsizörgés ismét felébreszté álmaiból, melyekben a tisztujítás, zsiványok, testvérének véres alakja s Kálmán arczvonásai csudálatos vegyületben tüntek fel. — Etelka felült ágyában. Sebes lépések hallatszottak, melyekkel valaki a lépcsőn feljött, a folyosón végig ment, s a mellékszobának ajtaját felnyitva belépett. Macskaházy vala ez, ki Viola elfogatása után az irományokkal Tiszarétre visszatért, s kinek szobája — mint olvasóim, e történet előbbi részeire visszaemlékezve tudni fogják — épen Etelka szobájának szomszédságában vala s tőle csak vékony téglafal által választatott el; s valamint a szobaleány, midőn az utolsó tisztujítási conferentia alkalmával e szobában a sz.-vilmosi jegyzővel mulatott, s később látá, hogy Macskaházy az egész idő alatt szobájában volt, félt, hogy az ügyvéd e beszélgetés minden szavát meghallá: úgy Etelka most az éji csendben minden mozdulatot észrevett, mely a mellékszobában történt. — Honnan jöhet ez ily későn? — gondolá magában, s nem tulajdonítva több fontosságot az egésznek, már ismét aludni készült, midőn Macskaházy szavai figyelmét felgerjeszték.

Az ügyész azalatt hihetőkép gyertyát gyujtott, s most, a nesz után ítélve, irományokat néze át. — Itt vannak, — szóla félhalkan, összefüggetlen szótagok-

ban — itt vannak mind Tengelyinek nemeslevelei, — no, most keresheted nemességedet büszke jegyző! — S itt az irományok, melyeket a nagyságos asszony annyi ideig keresett; úgy, be velök asztalfiókomba, s legyen ember, ki ezeket tőlem olcsón kicsikarja. — S ezzel Macskaházy valamit szekrényébe zára s kezeit dörzsölve, jára fel s alá szobájában. Kevés idő mulva a folyosón ismét lépések hallatszottak. — A mellékszobának ajtaja megnyilt s Macskaházy szokott rikácsoló hangján felszólalt: — Rendben vagyunk nagysám. Violát megfogtuk, kétségbeesve védelmezé magát, de meggyujtottuk tanyáját s kifüstöltük, mint a méheket. Az irások is mind kezembe kerültek.

— Hol vannak? — mondá a másik hang, melyben Etelka azonnal mostohája szavát ismeré meg; — halkabban.

— Tűzbe dobtam, mihelyt kezembe kerültek, — szólt a másik — így legalább nem csinálnak több galibát; mind együtt voltak Tengelyi irományai s Vándory levelei, mik után nagysád annyira vágyódott.

— Szóljon halkabban, az Istenért! — szakítá félbe a szólót az alispánné. — Etelka apjával tegnap este visszajött, s ha nem alszik, mindent meghall. — Mire Macskaházy, ki az alispán s leánya visszatéréséről eddig semmit nem tudott, suttogásra mérséklé hangját, úgy hogy Etelka többé mit sem hallhatott; s midőn mostohája ismét elment, nyugtalanul veté magát körül ágyán reggelig, míg bátyjához sietve, a dolgokat, melyeknek véletlenül tudásához jutott, vele közölheté. Mihelyt Ákos a történteket hallá, Kálmánnak levél iratott s az öreg János Kislakra nyargalt.

Ezek után, miket pótlólag előadni az egésznek megértésére szükségesnek látszott, olvasóim megfoghatják a nyugtalanságot, melylyel Ákos s Etelka az nap reggelén, melyen János Kislakról visszatért, egymás mellett ültek. Viola meg vala mentve, de mit tegyenek most? Azok után, miket tudtak, nem lehete

kétség, hogy Vándory irományainak elrablása szüléik, vagy legalább mostohájok parancsolatára történt. — Igaz volna-e, hogy — mint Kálmántól minap hallá — ez irományok apjának szerencsétlen testvérét, ki apai házát fiatal korában elhagyá, illetik, s hogy Vándory e családi titokban beavatott? S ha ez úgy van, miért e titkolódzás, miért nem szólt eddig, miért nem szól most? Lehet-e Vándoryról feltenni, hogy ha a családnak e szerencsétlen tagja még élne s valaki által annak jogaitól való megfosztása czéloztatnék, Vándory ily aljassághoz segédkezet nyujtana? — De ha az egész nem erre vonatkozik, mily irományai lehetnek a jámbor lelkésznek, melyeknek megsemmisítése mostohájoknak annyira szívén fekszik, hogy miatta valóságos gonosztettre vetemedjék? — Az egész egy nagy rejtély, s mindenütt egyenlő bizonytalanság, mit tegyenek ők magok?

Az irományok, melyek között Tengelyi nemességi bizonyítványai valának, nem semmisíttettek meg. Etelka hallá, midőn Macskaházy azokat fiókjába zárta, s épen mert Rétynének azt hazudta, hogy az irományok elégtek, nem lehetett kétség, hogy azokat megtartani s még más czélra használni kívánja. Ákos hogyan jusson ez irományokhoz, melyeknek egy része őt oly közelről érdeklé? Nyilván számot kérjen-e Macskaházytól? De nem fog-e mindent tagadni? Nem fog-e épen ily megszólítás okul szolgálni, hogy az irományok megsemmisíttessenek? S mily módon kényszerítse őt prédája visszaadására, ha nyilván nem lép fel, s miként teheti azt, oly esetben, midőn a gonosztevő csak saját szüleinek eszköze?! És ha ismét hallgat, nem fog-e Macskaházy a birtokában levő irományokkal száz gazságot elkövetni, melyeknek felelet-terhét részben az veszi magára, ki azokat megakadályoztathatná? Vannak pillanatok, hol eszünket, mely által helyzetünk minden veszélyeit belátjuk, átkozzuk, s irígységgel nézünk az állatra, mely ösztönét követve nyugodtan halad a természet által elébe jelelt úton;

pillanatok, melyekben érezzük, miként akaratunk úgynevezett szabadsága nem más azon szerencsétlen, egyedül az embernek adott kiváltságnál, hogy kétkedhetik.

— Mit tegyünk? — szóla végre Ákos, miután minde lehetőségeket egymásután elszámolá, felugorva pamlagáról s felkötött kezével türelmetlenül fel s alá járva szobájában. — Engedjük-e, hogy Tengelyi itt szemünk láttára egy gazember által jogaitól megfosztassék, míg mi összetett kezekkel nyugodt tanui vagyunk ez aljávalóságnak, melyet talán megakadályozhatnánk? vagy nyiltan lépjünk-e fel, mi, Rétynek gyermekei, tulajdon szüléink ellen? — Szörnyűség! —

— Ne tegyünk semmit, mi oly esetben, midőn arról, mit tenni kell, tisztában nem vagyunk magunkkal, mindig a legokosabb, — mondá Etelka. — Macskaházy egy pár napig sem az irományokat megsemmisíteni, sem azokat, a nélkül, hogy észrevennők, valami aljávalóságra használni nem fogja. Addig vigyázzunk mindenre, mi körülöttünk történik. Nem szokásom, sőt elveim ellen van, de asszony lévén, nem fogom annyira elnyomni kiváncsiságomat, hogy szomszédom falán ne hallgatódzzam. Ha valamit észreveszünk, vagy valami jó eszünkbe jut, később elhatározhatjuk magunkat.

— Az egyenes út a legjobb, — válaszolt fejét rázva testvére — hallgatódzni, kémkedni nem nekünk való. Ezek az emberek tízszer megcsalnak, s biztos lehetsz, ha évekig állsz Macskaházy falánál, nem hallasz többé egy szót. Legtermészetesebb, ha apámmal szólok.

— Ha azt akarod, hogy az irományok még ma megsemmisíttessenek, — mondá Etelka — nem szükséges egyebet tenned. Akár, mitől Isten mentsen meg, mostohánk s Macskaházy lépései ismeretesek előtte, akár nem: annyi bizonyos, hogy mihelyt valaki gyanítja, hogy a titoknak egy részét birjuk, az irományok azonnal örökre eltűnnek.

— Igazságod van, — szólt bátyja, székre vetve magát — tűrnünk, színlelnünk kell, legalább menynyire tőlünk kitellik.

— Vigyázz magadra, — mondá most Etelka, midőn a pamlagról felkelt s távozni készült — apám lépteit hallom a folyosón, hihetőkép Vilmáról szóland veled: Végy erőt magadon s tartsd meg nyugalmadat.

S ezzel a hölgy, kezet nyujtva s apjának, kivel az ajtónál találkozott, kezet csókolva, kiment.

A viszony, melyben apa s fiú egymáshoz álltak, sohasem birt azon melegséggel, azon teljes, határtalan bizalommal, mi által a családi élet boldogítóvá válik. Bármi közel állunk egymáshoz, ha szíveinknek közös vágyai nincsenek, összeforrni nem fogunk soha; s a vérrokonság nem pótolhatja azon kötelékeket, melyekkel közös meggyőződések két lény egész valóját összefűzik. Azonban ne gondolja senki, hogy az alispán s fia között örök viszongást, sőt ellenségeskedést találhat, — mi apa s fiú között nemes házainkban, fájdalom! gyakori eset — sőt mind az öreg Réty látszó szeretettel viseltetett fiához, mind ez soha a tiszteletről, melylyel apjának tartozott, nem feledkezett meg, s talán egyik sem gyanítá, hogy a békesség, melyben élnek, nem egyetértés, hanem csak annak eredménye, mivel nincs tárgy, melyben találkozván, összeütközésök lehetséges volna. A távolság, szellemi, mint anyagi világban, oly fogalom, melyhez csak tapasztalás által juthatunk, s mint a gyermek, míg a tért, mely őt egyes tárgyaktól elválasztja, meg nem mérte, mindent egyenlő közelnek gondol: úgy apa s fiú, az egyik emelkedési terveit, a másik ifjú lelkének sugallatát követve, hihetőkép nem is gyanították még a távolságot, melyben egymástól álltak, noha a zavarból, melylyel az alispán, most midőn azért jött, hogy fiával Vilma iránt szóljon, ennek kezét szorítá, látni lehetett, hogy ő legalább e pillanatban talán sejdíti a viszonyt, melyben fiához áll.

A szokott egészségről kérdezősködések után, melyeket azonban Ákos kinézése szükségtelenné tett, mindketten egy ideig hallgatva ültek egymás mellett, míg végre az alispán, erőt véve magán, a beszélgetést megkezdé.

— Fiam, — szólt ajkait mosolyra kényszerítve, mit közönségesen tenni szokott, ha azon kifejezésről, mely a jelen pillanatban a legczélszerűbb, magával tisztába nem jöhetett — még szemrehányásokat kellene tennem utolsó kalandodért. Gondold meg, mik egy apának érzelmei ily pillanatban.

— Kedves atyám, jó, hogy e tárgyról szólunk, — mondá Ákos s hangjának remegésében belső meghatása vala észrevehető — tisztába kell hozni e dolgot s pedig mentül elébb, jobb most, mint csak egy órával később.

— Csak ne hirtelenkedjünk el semmit, — vága közbe az alispán — kinek a mód, melylyel fia a beszélgetést felfogá, nem tetszett. — Fel vagy gerjedve, szóljunk inkább másról, még talán gyengének is érzed magadat.

— Nem, atyám! — válaszolt élénken Ákos — fia becsülete forog kérdésben, itt hirtelenkedésről szó nem lehet. Tudja, hogy Vilmát szeretem — az alispán ajkai mosolygásra vonultak, mit Ákos észrevéve, elpirult. — Ne féljen, nem fogom leirni ez érzeményt, úgy látszik, úgysem fognék megértetni; de atyám ismeri a vigyázatlanságot, mire Tengelyi, ki nem akará, hogy házához menjek, makacssága által kényszerített.

— Tengelyi bizonyos tekintetekben mindig józan ember volt, — vágott közbe Réty.

— Legyen! erről sem fogok vitatkozni, — folytatá Ákos mindig melegebben — mennyire józan, vagy nem, embertől oly dolgokat kívánni, melyeknek teljesítése lehetetlen, mennyire czélszerű oly érzemények ellen küzdeni, melyeknek elnyomása helyett csak eltitkolásukat érhetjük el, mindez nem ide való. Apám

tudja, mi történt, tudja, hogy Vilmának minden ártatlansága mellett jó híre szenvedett, hogy elégtétellel tartozom és . . .

— Kedves fiam, — szólt közbe, fejét csóválva az alispán — ne engedd magadat túlzásokra ragadtatni! Vilma becsülete, én nem tudom, miként szenvedhetett volna az? Az egész, meg kell vallani, Tengelyi házának nem szolgál díszére, főkép Vilma anyjának nem; de a mi a leányt illeti, Istenem, tizenhét esztendős!

E szavak s főkép a mód, melylyel azok mondattak, Ákost legbensőbb érzelmeiben sérték, s a változott hang, melyben szólt, apjának hamar eszébe juttatá a hibát, melyet elkövetett. — Hagyjunk fel a gúnynyal, apám, — szólt komolyan — s beszéljünk nyugodtan a tárgyról. Azok által, mik történtek, Vilma hírének szenvednie kellett. Ha egy perczig kételkedtem volna, a mód, melylyel anyám e szobában felőle szólt, elég volt felvilágosításomra. A dolgok ezen állásában csak egy mód van hibámat jóvá tenni, s valamint régen tisztába jöttem magammal, hogy Vilmát nőmül választom: úgy most el vagyok határozva, hogy azt továbbra halasztani nem fogom, s azért kérem megegyezését.

Rétynek különös ellenszenve vala minden kérdésnek oly módon való felállítása ellen, hogy arra csak egyszerű igen vagy nem-mel felelhetett, s főkép e fontos tárgyra nézve alig képzelhetni a zavart, melybe az érdemes férfit fiának szavai hozák. Csak a hirtelenkedés veszélyeiről rebegett valamit, s hogy a tárgy fontosabb, semhogy abban rögtön valamit határozni lehetne.

— A mi engem illet, kire nézve e tárgy kérdésen kívül legfontosabb, — válaszolt Ákos — biztossá tehetem apámat, hogy egy évnél több, mióta elhatároztam magamat; azonkívül gondolja meg, hogy Vilma azok után, mik történtek, csak mint jegyesem léphet megszégyenülés nélkül a világ elébe, s én nem aka-

rom egy nappal is hosszabbítani e kínos állást, melybe a családot hoztam.

— Kedves fiam, — mondá Réty oly érzékenyen, minővé hangja csak válhatott — én teljes mértékben méltánylom gyöngédségedet, s bizonyos lehetsz, hogy mindenben, mit ifjú vigyázatlanságod jóvátételére czélszerűnek látunk, teljes segélyemre számolhatsz...

— Hát helybenhagyását birom? — vága közbe apja kezét szenvedélylyel megragadva, Ákos.

— Mindenre, — folytatá az alispán — mi arra szükséges, hogy Tengelyiék könnyelműséged által kárt ne szenvedjenek. Isten megáldott vagyonnal, ha szükségesnek látod, inscriptiót adunk neki, Vilmát fényesen kiházasítjuk és —

Ákos eleresztve apja kezét, felugrott pamlagáról.

— Apám! — szólt s arcza lángolt — hát elfelejti, hogy Vilmát szeretem, hogy senkit sem szeretek úgy a világon, hogy ez érzemény általa viszonoztatik, s hogy készebb vagyok lemondani mindenről, mint hogy őt más karjain lássam?! — Az alispán zavarodtan simítá hajfürteit. — Igen, — folytatá Ákos — ne gondolja, hogy háztartásomra valami segedelmet kérek. Anyámnak birtoka, mely már kezemben van, elég, hogy belőle nőmmel eléljek. Rendelkezzék saját birtokáról, rendelkezzék mindenről kedve szerint apám, én megegyezésénél nem kérek egyebet; ne tagadja meg azt fiától!

Az alispán nem vala érzéketlen, s fiának e szavai mélyen hatottak szívére; de ő életének azon korához ért, melyben elveink, melyeket közönségesen érdekeink szerint választunk, érzelmeink irányában ép oly erősekké válnak, mint fiatalabb napjainkban gyengék; s a befolyás, melyet Rétyné férje felett gyakorolt, nagyobb vala, hogysem ez engedett volna; s minden, mit Ákos apjától válaszul nyerhetett, csak azon általános szójárásokban állt, melyekkel azok, kik mély érzeményt felfogni soha képesek nem voltak, szenvedélyeink ellen okoskodni szoktak, s melyek közön-

ségesen vagy érzelmeink tagadásában, vagy azon régi állításnak száz változataiban állnak, hogy az emberi szív ingatag, s idővel minden sebéből kigyógyul, mi a szívnél oly igaz, mint más betegségeinknél, csakhogy itt is a gyógyulás sokszor halál által történik, s hogy valóban nincs mit örvendeni rajta, ha a szív sebével egyszersmind érzékenységét veszté el.

Ákos tántoríthatatlan vala, s még elhalasztásról sem akart hallani semmit, noha apja végre ünnepélyesen kinyilatkoztatá, hogy ha most útra megy, s feltétele egy év mulva nem változott, ő a házasságot ellenezni nem fogja.

— De kérlek fiam, — szólt végre az alispán, míg a legnagyobb felgerjedésben a szobában fel s alá járt — gondold meg, mit teszesz; gondold meg, hogy szenvedélyednek egész jövődet áldozod fel. Senki nem tudja jobban, mint tenmagad, miként szeretlek; soha egy szót nem hallál tőlem, melylyel kívánatidnak ellenszegültem. Politikai elveid ellenkeznek azokkal, melyekben én élek, hagyján! én tisztelem meggyőződésedet s az időre bizom, hogy mint másokat, úgy téged az igaz útra térítsen; lelkem legforróbb kívánata vala, hogy hozzád illendő nővel lássalak, — s ámbár én részemről többet ismerek, kik minden vágyaimnak megfelelnének; nem biztam-e önsorsod meghatározását egészen magadra? Nem élvezted-e szabadságodat oly mértékben, mint talán soha fiú, kinek szülei élnek? . . . Csak most engedj kéréseimnek! gondold meg, a lépés, melyet tenni akarsz, olyan, melytől nincs visszalépés.

— Én meggondoltam mindent, s el vagyok határozva — válaszolt Ákos nyugodtan. — Vilma birtokán kívül nincs a világon semmi, mi szívemet kielégíthetné.

— S ismered-e a világot? S tudod-e csak azt, szívednek mily szükségei fognak támadni, ha majdan ifjúságod elmult? — folytatá az alispán élénken. — Korodban szerények vagyunk kívánatainkban, egy

szalmafödél s kedvesünk szerelme, ez minden, mit igénylünk; a mi még hibáznék, azt ifjú képzetünk pótolja; s ha, mint vad népekről beszélik, kik aranyukat kis tükrök vagy üveggyöngyökért oda adják, ifjú korunkban egész birtokunkat egy pár töredékeny örömért odavetjük: oka egyedül az, mert e muló élvezetekben kimeríthetetlen kincseket látunk. De hidd el fiam, a szívnek vannak szükségei, melyeket huszonnégy éves korunkban nem ismerünk, melyek csak később támadnak, de melyeknek kielégítése szerencsénkre szintoly szükséges. A férfi kitüntetés után vágyódik, mint az ifjú szerelem után sóvárgott; miután egész boldogságunkat egy szív szeretetében helyhezve, magunkat kielégítve nem találtuk, sokaknak tisztelete, vagy legalább hódolatában keressük pótlékunkat.

Ákos mosolyogva rázá fejét.

— Ne rázd fejedet — szólt Réty tovább, — az idő jőni fog nálad is, mint mindenikünknél. Nemes jellemű ifjú vagy, távol minden önzéstől s haszonvágytól, jól tudom; de végre ember, s nem tagadhatja meg senki közös természetünket. Valamint testi, úgy lelki tulajdonaikra nézve, azon számtalan különbségek mellett, melyeket emberek vonásain észreveszünk, s melyekért az egyik szeretetre méltónak látszik, míg mástól undorodva elfordulunk, vannak bizonyos fődolgok, melyek különböző formákban, de mindenütt feltalálhatók, s valamint orra, szája, füle egyenlőn megvan a legszebb s legrútabb arcznak: úgy azon főhajlamokat, melyek lelkünk természetét képezik, más vegyítékben, de fel fogjuk találni mindenütt. Higyj fiam, apádnak, az idő el fog jőni, hol a kitüntetés utáni vágy fel fog támadni lelkedben is; napok, hol lelkedet a gondolat, miként nagy tehetségeid parlagon hevernek, keservvel fogja tölteni, hol kortársaidat látva, kik nálad minden tekintetben alantabb állván, annyira föléd emelkedtek — átkozni fogod balgatagságodat, melylyel magadat e pályáról kizártad.

— De ha úgy volna is, — szólt Ákos, kit apja szavai nem győztek meg, de kire azok mélyen hatottak, mert látá a megindulást, melylyel azok mondattak, — ha a nagyravágyásnak ördöge feltámadna végre bennem is, ki áll jót, hogy azt, bár minden tanácsait követném, ki fogom elégíthetni? S e Tantalus-almák, melyek felé annyian nyujtják kezeiket, kinek elégíték ki szomját? Ki vágyódott valaha kitüntetés után a nélkül, hogy élete végén, azt, mit elért, haszontalannak tapasztalva, kielégítetlenül nem szállt volna sirjába?

— Ez való lehet egyesekre, olyanokra nézve, kik elérhetetlen czélt tűztek ki magoknak, — válaszolt az alispán.

— De ha én azok közé tartoznám? — szóla közbe Ákos. — Eddig nagyravágyás nem bántott soha; de azt érzem magamban, ha valaha e szenvedély bennem felébred, e czél, melyet magamnak kitűzök, olyan leend, melyet milliók közül elérni alig adatott egynek. Egy megyének nagy férfia lenni, nagyságoltatni, méltóságoltatni azon pár ezer ember által, kik ismernek, büszkén emelni fejemet, mint a nádszál, mely posványból ered, magam körül a rohadt elemmel, melynek növésemet köszönöm, inogva s hajlongva, hogy ellentállásomban gyengeségemet ne áruljam el; ez nem azon czél, mi után valaha vágyódni tudnék, — s tűzhetnék-e ki mást!

— Miért ne? — válaszolt az alispán élénken, ki ámbár érzé, hogy fia keserű szavaival önhelyzetére czéloz, örült a fordulatnak, melyet a beszélgetes vett, — ily fiatal emberből, mint te, minden lehet e világon. Való, az út, melyen hazánkban magasabb polczra törekszünk, nem kellemetes. Helyzetedben a megyei szolgálatot nem kerülheted el; de nem vagy-e fiatal? nem áll-e nyitva előtted az út, hogy ott kezdhesd, hol mások végzik? Három év mulva lelépek s helyemet neked adom által. Ismered helyzetemet s tudod, hogy oly valamit igérek, mit teljesíteni hatalmamban áll. Nem szükség, hogy elveidet megtagadd, sőt meny-

nyivel inkább lépsz fel ellenem, annyival bizonyosabb választásod, s légy csak egyszer alispán, abból mindenné válhatsz, országbiróvá, ha iparkodol.

— De kedves apám, — szóla Ákos, nem nyomhatva el egészen a mosolygást, mely midőn e fényes terveket hallá, ajkain átvonult, — ha az életpálya, melyet elömbe tűzött, csakugyan olyan volna, milyenen járni óhajtok; ha csakugyan kedvet éreznék magamban, miután pár évig bizonyos úton haladtam, mihelyt látom, hogy rajta tovább, azaz új hivatalhoz nem juthatok, által térni más, épen ellenkezőre, ha én is azokhoz akarnék tartozni, kik Mahometként egy ideig a hegynek parancsolják, kogy hozzájok jőjjön, s miután az nem mozdul, felkelnek s magok mennek a hegyhez: ugyan miként akadályoztathat Vilma czélom elérésében?

— Fiam, — szóla az alispán, midőn bámulva Ákosra tekintett, — hát elfelejted, hol élsz? nem tudod, hogy e megyében családi befolyás nélkül semmire sem mehetsz? A személyes érdem — zerus, mely értékedet tízszerezi, ha állásodat, mint számot, elébe teheted, a nélkül semmi. Azt hiszed, valaha alispánná lettem volna, ha boldogult anyád, vagy második nőm helyett nemtelen leányt veszek feleségül?

— Minek szükséges, hogy nőm nemes legyen, ha én az vagyok?

— Igen, — válaszolt Réty, ki a vitatkozás hevében legbensőbb gondolatait kitárta, — ha az, kit választál, nem épen Vilma, nem egy falusi jegyző leánya volna. Ha úgy tetszik, végy nemtelen leányt feleségül, gazdag kereskedőét, tőzsérét, megkeresztelt zsidóét, ha kedvad tartja, nem bánom, én nem ragaszkodom családi előítéletekhez, s jól tudom, hogy a vért, mely ereinkben foly, senki sem látta még; de végy gazdagot, s állásod nem hogy romlanék, de javulni fog. Korunkban a nemzetségfák csak még annyiban becsültetnek, a mennyiben osztály-követelésnél bizonyságul használtathatnak, s a két ivadék óta nemesedett pór meg-

vetéssel néz le a százados nemesre, ha ez gyalog megy el fényes hintója mellett; de neked vagyon kell fiam, ha emelkedni akarsz. Jószágaim, bármennyit adnék, ha megváltoztathatnám, mindkét ágat illetik. Ha nőd semmit nem hoz házadhoz, csak annak felét fogod birni, mit most én birok és —

— Kedves apám, — szakítá félbe Ákos a szólót, — ne folytassuk e beszélgetést, mely mindkettőnknek csak kellemetlen lehet, s mely szándékomat nem fogja megváltoztatni. El vagyok határozva. Hacsak szivemről volna a szó, talán erőt érzenék magamban feláldozni egész boldogságomat, csakhogy apámnak fájdalmat ne okozzak; most, hol becsületem, hol Vilmának jövője forog kérdésben, feltételem változhatatlan. Ne állítson beleegyezésének megtagadása által azon szomorú kénytelenségbe, hogy éltem legfontosabb lépését akaratja ellen tegyem.

— Gondold meg fiam, — szólt Réty kérő hangon, — mennyit fáradtunk boldogult nagyapád s én, hogy családunkat e polczra emeljük, s te egyszerre egy fél századnak fáradságait fel akarod áldozni szenvedélyednek? Gondold meg szegény apádnak házi békéjét, melyet örökre feldúlsz, mert nőm s Vilma soha e világon barátságosan találkozni nem fognak, s anyád készebb elhagyni házamat, hogysem valaha e szerencsétlen házasságba beléegyezzen. Gondolj nővéredre, kinek szinte egész jövőjét elrontod, mert ki volna az, ki egy falu jegyzőjével sógorságra akarna lépni? — S az érdemes alispán hihetőkép még sok dolgot hozott volna fel, melyeknek meggondolását fiának ajánlaná, ha e pillanatban az ajtófél nem nyilt s a nagyságos asszony nem lépett volna a szobába, mi által az egész beszélgetés más irányt vett.

Réty okoskodásai kétségen kívül ép oly kevéssé győzheték meg fiát, mint ez apjának azt magyarázhatta volna meg, hogy ember tökéletes józanság állapotában egy szegény falusi jegyző leányát a taksonyi alispánságnál többre becsülheti; de Ákos apját inkább

szereté, s a hang, melylyel ez szólt, melegebb vala, semhogy intései szivét egészen érintetlenül hagyhaták. Midőn mostohája a szobába lépett s a szónoki szerepet, mint közönségesen, magára vállalá, Ákos vére a parancsoló hangok előtt felforrt, s minden szavában csak azon megvetés vala látható, melyet ez asszony iránt, főkép mióta benne gonosztevőknek czimboráját látá, érezett.

— Hát szóltál Ákossal? — mondá, férjéhez fordulva, éles hangon az alispánné, — s mit mond?

— Szóltam, — válaszolt a megszólított zavarodottan — s Ákos azt mondja, hogy — azaz a jelen pillanatban, — hogy —

— Hogy Vilmáról lemondani nem fog, — vága szavába Ákos nyugodtan, — sem a jelen pillanatban, sem ezentúl.

— Majd meglátjuk, — mondá Rétyné, boszús tekintetet vetve a szólóra, — ha az úrfi azt hiszi, hogy e házasságban valaha megegyezünk —

— A mi nagysádat illeti, — szólt Ákos oly hangon, melyből belső megindulását mindenki észreveheté — soha sem számoltunk e megegyezésre; egyébiránt —

— Apád sem fog megegyezni, — szakítá félbe indulattal az asszony, — férjem soha nem mondott mást, esküdni mernék reá.

— Nagysádnak igaza van, — folytatá Ákos mindig inkább megindulva, — de atyám szeretetét birtam mindeddig; nem hiszem, hogy e szándéka megmásolhatatlan volna.

— Apádnak e szándéka megmásolhatatlan, — szólt Rétyné mindig hevesebben — nemde férjem? — s midőn az alispán többször fejét hajtogatá — soha! soha! sem ő, sem én, ez őrültséghez megegyezésünket adni nem fogjuk.

— Ez esetben — válaszolt az ifjú hideg megvetés tekintetét vetve a szólóra — apám megegyezése nélkül leszek kénytelen azt tenni, mire magamat, mint

becsületes ember, kötelezve érzem, s elhagyni a házat, melyet mások, úgy látszik, oly tökéletesen elfoglaltak, hogy számomra hely sem marad többé.

— És az úrfi ugyan hová megy, — szólt a mostoha gúnyosan, — ha többé szerencsénk nem lesz? Talán mátkája uradalmaira vonul vissza? — S az asszony kaczagásra kényszeríté magát.

— Nem lesz szükséges, — válaszolt a másik, kinek arczát felindulásában halotti sápadtság lepte el, s ki alig birá leküzdeni az érzelmeket, melyek keblét tölték, — a jószág, mely anyámról reám maradt, elég, hogy belőle becsülettel eléljek. Ha ő élne, nem szorultam volna arra, hogy apám házát ekkép hagyjam el.

— Alávaló! háládatlan! kigyó! — kiáltott Rétyné, nem tartóztathatva magát, — szememre hányod, hogy mostohád vagyok. Én született báró Andorházy kisasszony vagyok, nem szorultam reá, hogy haszontalan nemesemberhez menjek; nekem nem volt gratia, inkább én tiszteltem meg családotokat. Anyád jószágaira ne számolj rossz fiú! nem vagy még huszonnégy esztendős, apád nem fog kiadni semmit.

— Ne méltóztassék megfeledkezni, — válaszolt Ákos nyugodtan, hogy két hónap mulva az leszek.

— És én mondom nem! nem, és százszor nem! E házasságból nem lesz semmi! — kiáltott az alispánné magán kívül. — Én nem tűröm, hogy rajtunk e gyalázat történjék. Ha máskép nem, apád ki fog tagadni, el fog átkozni, rossz fiú. Én nem fogom tűrni, hogy a név, melyet viselek, megmocskoltassék.

Ákosnak arcza lángba borult, szólni akart, az indulat elfojtá szavát.

— Én nem fogom tűrni, hogy menyem egy falusi jegyzőlány, hogy névtelen, vagyontalan, nemtelen leány legyen, kit én megvetek.

— — Nagysád, — kiálta Ákos.

— Igen, erkölcstelen személy, olyan, ki házasságod előtt ringyód volt!

Ez utolsó szavaknál, melyeket az alispánné legna-

gyobb indulatában mondott, Ákos szenvedélye nem ismert többé határokat. Félig magánkívül rohant mostohája ellen, s apja alig birá visszatartani felemelt karját. — Hogy merted e szót kimondani, alávaló! — kiáltott félig magánkívül, — zsiványok czimborája, tolvaj, ki e házra szégyent hozol, ki, ha szólni akarnék, e megye tömlöczében haramiák közt találnád helyedet?!

Ki e pillanatban az alispánnét látja, midőn halotti sápadtsággal arczán, reszketve, szemeit a földre süté, megsajnálta volna ez asszonyt; s nem tudom, az alispán — ki a történteket nem ismerve, fiának magaviseletében a legóriásibb háládatlanságot látá, melyet fiú valaha apja ellen elkövetett — mit tesz, ha Vándory épen akkor a szobába nem lép s a kínos jelenetnek véget nem vet.

Midőn a lelkész bejött, Rétyné férjét, kezénél fogva, magával hívá. Ákos, kit betegsége elgyengített, pamlagára veté magát és sírva fakadt.

Nem műlt el egy fertály óra, mely alatt Vándorynak a történteket röviden elmondá, midőn az inas Ákosnak apjától levelet hozott, melyben ez vele tudatá, hogy e házat, minelyt egészsége engedi, el kell hagynia, s ámbár az öreg lelkész igéré, hogy az egészet kiegyenlítendi, Ákos nem akart egy órával tovább is maradni. Röviden bucsút vett Etelkától, ki a történteket megtudva, bátyjához sietett, s Vándoryval még azon órában a lelkész lakához ment.

XXVI.

A sebekről, melyeket keblünkben szerelem okozott, sokat beszélünk; de nem igazságtalanság-e, hogy e szerelem gyógyító hatalmáról nem emlékezünk meg panaszaink között; hogy elfelejtjük, miként az érzelem, mely annyi kínok kutforrása lehet, szivünket egyszersmind a világ más csapásai ellen megedzi,

s midőn reánk új, előbb nem ismert fájdalmakat áraszt, azoktól őriz meg, melyeket egyébként tűrnénk? Nem tapasztalá a szerelem e gyógyerejét senki inkább, mint Ákos, ki elüzve apai házától, megfosztva fényes kilátásaitól, melyekről csak fájdalommal mondhatunk le, mégis szerelme által a föld legboldogabb emberének érzé magát.

Vándory, mihelyt vendégét lakába vezette, elment Tengelyihez. A jegyző, egy távolabb lakó barátjától, kivel helyzetét tanácsot kérve közlé, csak az előbbi nap késő este érkezett haza, s épen Kislakra készült, hogy Violával szóljon, midőn a rab megszökéséről hirt vett. Olvasóim képzelhetik a fájdalmat, melylyel magát a reménytől, hogy irományairól valami bizonyost halljon, újra megfosztva látá, főkép miután az, mit Kislakon hallott, gyanúját a Rétyek ellen még inkább megerősíté. Vándory szelid biztatásai azonban féligmeddig megnyugtatták kedélyét, s egy majdnem félórai beszélgetésnek, mely alatt a lelkész barátjának elmondá azt is, hogy Ákos apai házától kitiltatott — eredménye az volt, hogy Tengelyi megigéri, miként részéről leánya választásának többé akadályokat tenni nem fog. Mire Vándory örömragyogó szemekkel megölelve barátját, Ákoshoz sietett s őt magával hozá.

Mennyire hatott a jegyző határozatának megváltoztatására barátjának szónoklata, vagy azon meggyőződés, hogy a történtek után Vilmának jövőjét csak úgy biztosíthatja, hogy az Ákos nejéve válik; vagy végre Vilma maga, kinek minden tekintete egy ellenállhatlan könyörgésként emelkedett apjához: nem fogom elhatározni; bizonyos csak az, hogy midőn Ákos Vándoryval a házhoz jött, a jegyző melegen szorítá az ifjú kezét, s midőn ez, védelmére csak véghetlen szerelmét hozva fel, a multért engedelmet kért, sokkal hamarébb teljesíté e kérést, mint azt közönséges szigoruságától reményleni lehetett.

— Végre, — mondá, miután Ákost leányához vezetve szobájába visszatért, (az érzelmeket, melyekkel a

hölgy az ifjút fogadta, leirni szép olvasónőimre bizom, ki azokon éltökben vagy már átmentek, vagy bizonyára egyszer átmenendenek) — végre, — mondá — mit tegyünk? Szeretik egymást, s úgy látszik, maga a sors így akarta.

— Régen mondom, — válaszolt Vándory mosolyogva — csak nem akartad hinni, e két ember együvé való.

— Bár igazad legyen! én más véleményben voltam, — szólt Tengelyi komolyan. — Ha a szabadságról lemondunk, legalább egyenlőséget kell érte becserélni, hogy magunkat boldogoknak érezhessük, s a szerelem könnyen elfárad, ha szüntelen felemelkednie vagy leereszkednie kell a tárgyhoz, melyet körülfogott. Én lányomnak más, hozzá külső helyzetben is hasonló férjet kívántam, kívántam olyat, kinek karjai között soha eszébe ne jusson, miként kínos még kedvesünktől is szerfelett sokat elfogadni, mit hasonló adományokkal nem viszonozhatunk; de a sors másképp akarta, s valamint meghiusítá kívánataimat, úgy a jövő által, reménylem, meg fogja hazudtolni okoskodásaimat. Ákos becsületes ember, olyan, ki szegény s most nemtelenné vált fiamnak talán pártját foghatja. Vilmának hire csak ha Réty nejévé válik, állíttathatik helyre, s képzelhetni, miket fog az alispánné elkövetni, hogy jó nevében gázoljon, — képtelenség volna e házasságot tovább akadályoztatni, bármennyire ellenkezik is az elveimmel.

— Engedj meg barátom, — szól fejét csóválva Vándory, — elveid egészen hibásak. Valakit vagyonáért tisztelni balgaság; de vajjon az, ki valaki iránt csak birtokáért igazságtalan, kevesebbet hibázik-e? Az embernek becse önmagában fekszik.

— Kétségen kívül, — vága közbe Tengelyi, — de vajjon a tölgy, ha szűk üvegházban ülteted el, fel fogja-e annyira emelni sudarát, mint az, mely az erdő közepett hajtja ágait?... S a gyümölcsfa nem válik-e terméketlenné, ha örök árnyékba állítod, hol a nap meleg

érintése nem hathatja át törzsét? ... S nincs-e ez így emberekkel is, kikben a természettől nyert hasonló csirák a szerint fejlődnek ki, vagy vesznek el, mint azt a helyzet, melybe állíttattak, magával hozza? ... Hidd el barátom, én tapasztalásból szólok. Ritkábban csalódunk, ha az embernek becsét megítélve, értékét személyes tulajdonaitól levonjuk, mint ha azt azokhoz hozzáadjuk. Egyébiránt vannak kivételek, s reménylem, Ákos ezek közé tartozik. — Mit, hogy a jegyző nemcsak mondott, hanem hitt, arczának kifejezése mutatja, melylyel leányát, kire a boldog szerelem minden bájait önté, Ákos mellett látá.

A szerelem, mely a jegyző csendes házának nyugalmát nem régen feldúlta, most elárasztá minden örömeit lakói felett, s Erzsébet, férje meleg kézszorításából észrevevén, hogy hibája megbocsáttatott, örömkönyező szemekkel néze majd a boldog párra, majd férjére, kinek megelégedése neki e föld minden kincseinél többet ért.

Annyival több aggodalmat találunk a tiszaréti kastélyban.

Az alispán, ki mindjárt a jelenet után, melynek tanui valánk, nejétől minden eddig történteknek titkaiba beavattatott, s Macskaházytól a törvényszéken előfordult vitatkozásokat meghallá, mély gondolatokba merülve járt fel s alá szobájában; Rétyné azalatt hálószobájának pamlagán indulatos keservének engedte át magát. Hát ezért tettem mindent, ezért koczkáztattam lelki nyugalmamat, becsületemet, egész létemet, hogy e háládatlan tulajdon házamban ekkép bánjék velem? — így szólt magában. — Miért fáradtam, miért adám magamat ez aláváló Macskaházi kezébe, kit utálok? Nem azért-e, hogy a család tekintetét neveljem, hogy neki, épen neki, a semmirekellőnek dús birtokot szerezzek, hogy előtte nagyobb kilátást nyissak? És most! — Az indulatos asszony sírt haragjában. — Oh, én szerencsétlen! Mi volt éltem egy hosszú küzdésnél egyéb, hol érzelmeimet mindig oly czéloknak áldoz-

tam fel, melyeket nem érhettem el. Szerettem, de az, ki szerelmemet birta, nem birt egyebet s én érzém, hogy szivem azon nyugodt szerencsénél többre vágyódik, melyet kedvesem karjai közt találhattam volna, s Rétyvel léptem az oltárhoz, mert úgy látszott, birtoka s tulajdonai által oly helyre emelkedhetem, hol magamat jól fogom érezni, — s im tekintetes alispánné vagyok, s mint az fogok meghalni. Férjemben nincs annyi lélek, hogy többet reménylhetnék. Lemondtam fellengző álmaimról s más alapra kezdém építni terveimet. Talán Réty gyermekei emelkedhetnek a helyre, melyet apjok elfoglalni gyenge. Mi közöm nekem e gyermekekhez? nem véremből származtak, nem az enyéim; de végre azon nevet viselik, melyet én, s bármint utálják mostohájokat, az állásban, melyre emelkedhetnek, én is osztozom. Velök emelkedem én is. Éltem új irányt vett. Minden fáradozásom ide czélzott, — s most minden megsemmisül, minden terv, hosszú évek számolása, minden! s csak mert Ákos Vilmát szereti. Ő, ki előtt a világ nyitva áll, s ki mindent oda vet egy jegyzőleányért, — s én még boszút sem állhatok érte! — Rétyné újra s újra átgondolá helyzetét, módot keresve, mely által Ákost feltett szándékában akadályoztathassa; hasztalan! Lelkét tehetlenségének érzete sujtá le s azon meggyőződés, hogy az utált jegyző, kit gyűlölt, mert meg nem vetheté, rajta diadalmaskodni fog.

Az asszony elmerülve e kínos gondolatokban ült pamlagán, midőn az ajtó megnyilt s Macskaházy lépe be. Az alispánné, feléje fordulva, férjéről kérdezősködött.

— Az alispán úr igen fel van gerjedve, — mondá ügyvéd, kényelmesen asszonya mellé a pamlagra ereszkedve, min Rétyné, a dolog szokatlansága miatt, nem kissé hökkent meg, miután Macskaházy máskor ő nagysága előtt csak sok ajánlásra s akkor is tisztelő távolságban foglala helyet. — Nem képzelheti nagysád, a jó úr mennyire aggódik; nekem is szemrehányásokat

tett. Nem is csuda, a dolog főbenjáró, s persze az ő állásában —

Már esteledni kezde, s a szobában homály terjede el; de Macskaházy hangjában, egész magaviseletében valami olyan vala, mi Rétynének feltünt. — Ön ma különös kedvben van, — szakítá félbe a szólót — különös jó kedvben, mint látszik, s én nem látok semmi okot reá.

— Én látok édes nagysám — mondá a másik vígan, — ha az ember hosszú ideig valami után fáradt s végre czéljánál látja magát, én azt hiszem, joggal lehet jó kedvben.

— Igen, de mi elértük-e czélunkat? — válaszolt az alispánné sóhajtva. — Viola ismét szabadságban van s ránk nagy gyanú nehezedik.

— Nevetség! — mondá Macskaházy mindinkább jókedvűen, — mintha Viola szabadsága nekünk árthatna. Nem ítéltetett-e halálra? nem tudja-e, hogy ha ma jelenik meg, hogy ellenünk vádat emeljen, holnap felakasztják? s azt hiszi nagysád, a zsivány, csakhogy Rétyné ő nagysága s a szegény magam ellen olyan dolgokat beszélhessen, melyeket senki nem hisz, meg fog jelenni a törvényszék előtt? Az ellenünk emelt gyanú agyrém, melylyel kár magunkat kínozni; menynyivel súlyosabb a vád, melyet Viola emelt, annyival kevesebb hitelt fog találni.

— Oh ha ma Ákost hallotta volna, nem szólna így! — viszonzá az alispánné — neki biztos hirei lehetnek.

— Tréfa! — szólt a másik — tréfa, mondom. Ákosnak biztos hirei? kérdem, honnan? Kétségen kívül hallotta, mik a törvényszéken történtek, s haragjában elmondta, ép úgy, mint nagysád valamely vénasszonyt, ha rosszul surolt, boszorkánynak nevez, a nélkül, hogy egy perczig azt hinné, hogy seprőn a Szent-Gellért hegyére tánczolni száll. A jó hir olyan, mint a tőke, ki egyszer megszerezte magának, később kamatjaiból él, sőt, ha egy kis ügyességgel bir, három-

szor annyit kap hitelre, mint tőkéje valaha ért, csak mivel az egész világ gazdagnak hiszi.

— Ön ma rendkívül jó kedvben van s mindent rózsaszinekben lát, — mondá az alispánné, csudálkozva ügyvédje szeszélyén, ki egyébkor minden nehézséget nagyítani szokott.

— Miért is ne? szólt, mennyire tőle kitelt, bizodalmas hangon az előbbi, — mikor az ember egész életét egy család szolgálatának szentelé, s oly veszélynek tette ki magát, mint én utolsó időben, s végre a jutalom pillanatját elérte. Szegény ember, hogy ne örülne!

— Nem értem önt, — mondá Rétyné, midőn szemeit a válára meresztê.

— Dehogy nem érti édes nagysám! — válaszolt az ügyvéd, nyájas enyelgő hangon, midőn az alispánnét kezénél fogá, — már hogy' tréfálhat szegény szolgájával így! nincs-e nekem, ha Vándory irásait kezembe keríthetem, hív szolgálatomért, propter fidelia servitia, inscriptio igérve? — Egy pár nappal, mielőtt e házban az utolsó tisztujítási conferentia tartatott, szóltunk e tárgyról. Nagysád bizonyosan emlékezik; a kertben voltunk.

— Tudom, tudom — szakítá félbe a szólót Rétyné.

— És akkor — folytatá emez — mik voltak nagysád szavai? — Édes Macskaházym, az nap, melyen az átkozott irásokat kezébe keríti, együtt elmegyünk a káptalanhoz. — Oh, nagysám, én jól emlékezem erre, e szavak, melyek által örökre hálára kötelezett, arany betűkkel állnak feljegyezve keblemben, és —

— Minek hozza fel ön ez igéretet? — vága szavába türelmetlenül az alispánné — vagy talán kételkedik szavamban?

— Isten ments meg! — szólt, bizalmasan ismét kezét szorítva, Macskaházy — épen ellenkezőleg; meg vagyok győződve, hogy igéretét teljesíteni akarja, s épen csak azért jöttem kérdezni, mily módon tegyük fel az inscriptionalis levelet? Nagysád átláthatja, hogy miután

az oklevélben érdemeimnek említése szükséges, szerénységem —

— Nem engedi, hogy az érdemek, melyekkel az inscriptiót szerezte, különösen elsoroltassanak. — S Rétyné keserűen nevetett. — Ne féljen, gondom lesz reá, a kivánt oklevél kezébe fog adatni; de nem annyira sürgetős, reménylem, hogy még ma vagy holnap kell történnie?

— Ki tudja! — válaszolt az ügyvéd sóhajtva — az ember halandó, és —

— Talán csak nem vagyok haldoklóhoz hasonló, reménylem? — mondá Rétyné, ki Macskaházy szemtelen tolákodásai miatt mindinkább veszteni kezdé türelmét.

— Isten mentsen meg, — szóla közbe ismét sóhajtva az ügyvéd, — hogy leghivebb szolgáját ily csapás érje! De végre, ki biztos holnapjáról? és én, ki magamnak nagysád házánál ez igért kegyes ajándékán kívül semmit nem szereztem, miként koczkáztassam mindenemet?

Az alispánné elfojtá az indulatot, mely Macskaházy szemtelenségénél benne támadt, s a lehetőségig nyugodtan figyelmezteté őt, mennyire fogná nevelni a gyanút, ha az inscriptió, mely titokban nem maradhat, épen e pillanatban adatik ki. — Várjunk még egy ideig, — tevé az alispánné a lehetőségig nyájasan hozzá — csak egy ideig várjunk még, míg a most támadt zaj egy kissé elhallgatott, s becsületszavamra igérem még egyszer, a jutalomra számolhat.

— Már kérdezem én — szólt Macskaházy, elragadtatással csókolva az alispánné kezeit, — van-e ily asszony széles e hazában, mint az én főnököm, ennyire meggondolt, ügyes, ildomos?! Ritkállom az ügyvédet, ki ennyi előrelátással vinné dolgait. Nagysádnak igazsága van, inscriptió a jelen pillanatban a legnagyobb bajba keverhetne; s magam is azért jöttem tulajdonképen ide, hogy nagysádat erre figyelmeztetve, más valamit hozzak javallatba, mi által nemes szive szint oly nagylelkűen jutalmazhatja szolgálatimat s minden

a legbiztosabb titokban marad. Az egész dolog igen egyszerű — tevé rövid szünet után hozzá. — Nagysád nekem a teins úr által maga rendjében elfogadott öt darab váltót ad kezembe, mindeniket csak tízezer pengő forintról, s természet szerint, hogy nagysádnak legkisebb alkalmatlanságot ne okozzon, oly fizetési időszakkal, hogy félévenként csak egy-egy ily váltó váltassék be, azután —

— Ön tréfál! — szólt az alispánné, bámulattal Macskaházyra tekintve, — ötvenezer forint pengő!

— Soha nem szóltam komolyabban, — válaszolt a másik szeliden — által méltóztatik látni, hogy —

— De hisz ez az igért inscriptiónál háromszor több! — szakitá félbe Rétyné, indulattal felugorva pamlagáról.

— Körülbelül, ha a földnek mostani becsét felveszszük, — viszonzá a másik kis gondolkozás után, midőn szintén felkelt, — úgy fog kiütni; de a mint mondám, által méltóztatik látni, az irományok megszerzése menynyivel több bajba került, mint azt előre láthattuk; mennyi veszélyeknek tettem ki magam s nevem is mennyire compromittáltatott Viola vallomása által. Azonfelül a zsidónak is sokat kelle fizetnem; ki tudja, mily drágán leszek még ezután kénytelen hallgatását megvásárolni, pedig az nagysádnak is szintúgy érdekében fekszik, minthogy a zsidó, úgy hiszem az egésznek összefüggését igen jól ismeri, — csak igazságos tehát, hogy —

— S ön azt hiszi, hogy ezen szemtelen kívánatát teljesiteni fogom? — mondá Rétyné a legnagyobb haraggal, — hogy oly bolondok leszünk, akár én, akár férjem, s vagyonunkat adósságokkal fogjuk terhelni?

— Meg vagyok győződve, — válaszolt a megszólitott nyugodtan, — ha nagysád minden körülményeket szokott bölcsesége szerint megfontolva, érdemeimet számba veszi, vele született nagylelküségénél fogva —

— Soha! soha! — szakitá félbe Rétyné — erre ne számoljon. Ugy-e, Macskaházy uram! hát most ismerkedünk meg egymással, most tünik ki azon buzgóság, melynél fogva szivén csak családom java fekszik?

— Úgy tartom, nincs köztünk új ismerkedésre szükség, — mondá szokott éles hangján az előbbi — s valóban kár, ha nagysád felindulása által becses egészségének árt, holott előre tudom, miként, a mint mondám, minden körülményeket meggondolva, örömmel fogja elfogadni ajánlatomat.

— Ajánlatát?! alávaló szemtelen! — kiáltott Rétyné mérgesen — szeretném látni, ki kényszerithetne? Nem függ-e tisztán kegyelmemtől, fogom-e csak igéretemet is teljesiteni? Hol vannak tanúi, hol a bíró, ki engem reá szoríthatna? Minden szabad akaratomtól, nagylelküségemtől függ; főkép miután a feltétel, mely alatt az inscriptiót megigértem, ön által nem is teljesíttetett, s az irományok, melyeket kezembe szolgáltatni magára vállalt, soha szemeim elébe nem jutottak, s most is még Vándory vagy mit tudom én kinek kezében lehetnek, míg ön hallatlan szemtelenségével, hogy tőlem pénzt csikarjon, mindazt, mit elégetésökről beszélt, csak hazudta.

— Ha csak ez az, mi nagysádat aggasztja, — mondá az ügyvéd gúnyoló hangon, — s igen természetesnek tartom, hogy úgy van, — köztünk, a mint látszik, mindenki jól teszi, ha magát a lehetőségig biztosítani igyekszik; ez aggodalmat el fogom oszlatni, miután az irományok kezeimben vannak s nagysád által jelenlétemben akármikor áttekinthetők.

Az alispánné, mintha előtte villám csapott volna le, meredten bámult s ijedten állt Macskaházy előtt, s remegő hangon kérdé: — Nem emlékezik-e, miként azt mondta, hogy az irományokat tűzbe dobta?

— Emlékezem, — válaszolt az ügyvéd ismét gúnyosan — sőt mi több, nemcsak mondám, hogy az irományokat elégettem, de első pillanatban, midőn kezembe

kerültek, tenni is akartam; hála az égnek, hogy nem tettem; legalább meggyőzhetem nagysádat érdemeim valóságáról.

— De miért nem adta hát kezembe? — mondá az alispánné remegő hangon, melyből meglátszott, hogy Macskaházy indokait sejdíteni kezdi.

— Miért nem adtam kezébe? — mondá az ügyvéd kaczagva — s nagysád azt most kérdi tőlem? Hát csak, mert nem akartam, miután egész életemet e család szolgálatának szenteltem, haszontalan cselédként elküldetni; mert fáradságom érdemlett jutalmát bennszületett nagylelkűségére bízni tanácsosnak nem gondoltam; mert mindenesetre czélirányosabb, ha magamat bolondnak tartani nem hagyom senki által.

— Szóljunk nyugodtan egymással, s ha előbb indulatom elragadott, ily régi barátok, mint mi, miért ne volnának engedékenyek egymás iránt, — mondá az alispánné, mosolygásra kényszerítve magát. — Az irások ön kezében vannak, s mindenki tulajdonának maga szabja árát. De Macskaházy úrnak nem lehet komoly szándékában ötvenezer forintot kérni.

— Egy garassal sem fogadok el kevesebbet! — válaszolt a másik nyugodtan. — Oly irományok, melyekért ily jellemű asszony, mint nagysád, oly gonosztettekre vetemedik, minőket együtt véghez vittünk, kétségen kívül felszámolhatatlan becsűek.

— Hóhér — mormolá Rétyné fogai között, midőn szobájában nyugtalanul fel s alá járt. — Barátom, — szólt végre, midőn, magába fojtva mérgét, Macskaházy előtt megállt, — gondolja meg helyzetemet, nekem magamnak ennyi pénzről rendelkeznem nem lehet. A váltók érvényességére szükséges, hogy azok férjem által fogadtassanak el; már hogy' reménylheti ön, hogy férjemet ennyi pénz kiadására birhassam?

— Én ismerem a hatalmat, melyet nagysád e házban az egész család felett gyakorol, — válaszolt Macskaházy ismét gúnyosan, — s csak nagysádtól függ, hogy szokott szelid módjával az alispánt a váltók el-

fogadására birja. Nagysád ellenállhatatlan, azt tudja mindenki.

Az alispánné nem felelt e gúnyoló szavakra, s a szoba sötétebb vala, semhogy Macskaházy a könyeket láthatná, melyeket a harag szemeiből facsart; de ki csak a sebes lépteket hallá, melyekkel fel s alá járt, képzelheté felindulását. Az ügyvéd kinézve az ablakon, nyugodtan egy nótát dobolt ujjaival. Hosszabb szünet után az alispánné egyszerre megállt az ügyvéd előtt, s erős elhatározott hangon kérdé: — Az, mit mondott, utolsó szava-e?

— Utolsó szavam, — válaszolt a másik szintén határozottan.

— Ön nem adja vissza ötvenezer forinton alól irásait?

— Bizonyosan nem, — válaszolt amaz, meghökkenve a hangon, melyen az alispánné a kérdéseket hozzá intézé.

— Hát tartsa meg! — kaczagott fel Rétyné — s csináljon velök a mit akar; mit bánom én? Akár Ákosnak több, akár kevesebb vagyona lesz, miután velem így bánt s Tengelyi leányát veszi nőül: nekem ehhez igen kevés közöm s másra ez irományok úgy sem használhatók.

— Csináljak az irományokkal, a mit akarok? — szóla bámulva a fordulaton, melyet a dolgok vettek, Macskaházy — akármit?

— Akármit, — folytatá Rétyné mindig kaczagva, — alig foghatom meg, miként nem jutott eszembe azonnal, hogy mióta Ákos határozatát tudom, ez irások teljesen közönyösek előttem s mai bánásmódja után, ön várhat, míg az egykor igért, de most visszautasított inscriptióhoz jut.

— Majd meglássuk! — mondá legélesebb hangján a másik, — az irományok, miután nagysád Akos határozatát ismeri, szemei előtt minden becsöket elvesztették, — meglehet, — asszonyi sziv mindig változékony, — előttem a közönyösöknek tartott papir-

szeletek megtarták értéköket. A mód, melyen szereztük, nagyságos asszonyom, — tevé hozzá, az alispánnét kezénél fogva — szabja meg az irományok árát.

— Hogy' érti ezt? — kérdé Rétyné ijedten.

— Igen egyszerűen, nagyságos asszonyom, — válaszolt a másik, előbbi gúnyoló hangján. — Viola az előbbi törvényszék előtt az alispánné őnagyságát lopás rablási bujtogatással vádolta. Egy tanú s hozzá zsivány, ki ily magas jellemű személy ellen emel vádakat, aláváló rágalmat mond, melyet senki sem hisz. De ha ezen egy tanú után még egy másik lépne fel, én példának okáért, ki a zsivány minden szavát szép körülményes előadásommal megerősíteném s szavaim bebizonyítására az irományokat mutatnám elő, melyeket együtt loptunk s melyeknek tartalmából mindenki látja, hogy azoknak elrablása nagysád úri családján kívül senkinek érdekében nem feküdt, nem volna-e ez roppant lárma a vármegyében?

— Ijesztgessen ezzel másokat, — mondá az alispánné indulattal, — míg tudom, hogy meg nem ronthat, a nélkül, hogy magát is megrontaná, nyugodt vagyok.

— Ne méltóztassék oly felette nyugodt lenni, — mondá a másik keserüen — talán ez egyszer a számolás csalhatna. Nem egészen egyenlően állunk a dolognál. Nekem az elrabolt irományok tökéletesen közönyösek. Nagysádnak legnagyobb érdekében volt, hogy azokat magának megszerezze. Ha most én szegény prókátor létemre megjelenek a teins törvényszék előtt s elmondom, miként egész életemet e házban töltve, magamat háladatosságom által esküdt kötelességemen túl engedém ragadtatni s nagysádnak ez irományok megszerzésére segédkezeket nyujtottam; de hogy végre látva azon szerencsétlenséget, mely tettemből következett s ellent nem állhatva lelkiismeretem furdalásainak, inkább magamat adom fel s az irományokat a törvényszék kezei közé teszem le: nem lesz-e az egész jelenet érdekes és szivreható?

Nem számolhatok-e kegyes ítéletre azon biráktól, kiknek mindegyike hasonló ügyvédet kívánna magának?!

— Ördög?! — kiáltott Rétyné, magát a pamlagra vetve, s égő arczát kezeibe takarva.

— Sőt reám nézve az egész dolog a dicsőségen kívül anyagi haszon tekintetében sem oly rossz, mint első tekintetre látszik, — folytatá az ügyvéd, mintha csak fenszóval gondolkoznék. — Nincs semmi, mit Ákos, ha Tengelyi irományait visszaszerezhetem, nem adna. Ha előre bizonyos kikötéseket teszek, talán szép hasznot szerezhetek magamnak. Maga Vándory, ki semminek inkább, mint megtért bűnösöknek nem örvend, szólni fog mellettem. Ellenben nagysád —

— Ne kínozz hóhér! — kiálta Rétyné, kezeit görcsösen összekulcsolva.

— Alispánné a megye tömlöczében! folytatá a másik előbbi hangján. — Megengedem, nemsokára a pártfogás a büntetést talán fél, vagy fertály esztendőre fogja leszállítani. De mégis tömlöczben! és pedig lopásért, melyet zsidó czimboraságában elkövetett! és azután a szembeállítások, a tanúvallatások —

— Macskaházy! — kiáltott felugorva pamlagáról az alispánné — ön nem képes ezt tenni!

— Annyira vagyok — viszonzá a másik nyugodtan, — hogy ha a váltók egy hét alatt kezemben nincsenek, az egész dolog a törvényszéknek be fog jelentetni.

Rétyné legnagyobb felgerjedésben párszor fel s alá jára szobájában. — A váltók kezében lesznek, — szólt végre remegő hangon, megállva előtte.

— Öt darab váltó, mindenik tíz-tíz ezer forintról, s az alispán elfogadásával, — folytatá az előbbi.

— Tudom.

— A lejárás minden egyes váltónál — — —

— Tudom, tudom! csak hagyjon el, — mondá az alispánné csaknem rimánkodó hangon.

— Mihelyt a váltók kezemben vannak, az iromá-

nyok átaladatnak, — tevé hozzá, kalapját véve, a másik. — Alázatos szolgája. — S ezzel Macskaházy elhagyá a szobát, melybe az inas épen gyertyákat hozva, nem bámulhata eléggé, mi lelte egyszerre a nagyságos asszonyt, ki halványan, minden tagjában reszketve állt asztala mellett.

Midőn Macskaházy léptei a folyosón elhangzottak, a legközelebbi kályhalyuk ajtaja megnyilt s Peti dugta ki borzas fejét. A fütő czigány, ki gyanitva, hogy Tengelyi irományai még Macskaházy kezében lesznek, mióta Tiszarétre visszajött, hallgatódzásra adta magát. Midőn az ügyvédet este felé az alíspánnéhoz látta menni, halkan utána sietett s szokott foglalatossága helyéről, fülét a kályhához tartva, mely szerencséjére fűtve nem volt, az egész beszélgetést végig hallgatá.

— Ejnye Peti, mi lelt? — szólítá meg a távozót János, ki gyertyával kezében, vele a folyosón találkozott, — csupa korom s hamu képed.

— Nem csuda, — mondá a megszólított, képét ingujjával törölgetve, — mikor kályhából kályhába bujkálok.

— Csak bujkálj, — szólt a másik, — fűts nekik itt a házban jó melegen, hadd szokjanak a pokolhoz. Én uramhoz megyek, holmiját összeraktam, nincs több dolgom a kastélyban.

— Hát kend is elmegy? — kérdezi a másik sóhajtva.

— El biz én, — válaszolt János, nem hittem volna soha, hogy e háztól, hol annyi kenyeret ettem, így fogok megválni, a nélkül, hogy csak Isten áldjont mondjak; de hisz urfimnak is úgy kellett elmenni. Jó éjtszakát!

S ezzel János, gyertyáját a konyhában letéve, a lelkészlak felé indult, míg Peti felvevé bundáját s a kertbe lopódzott, hol sebes léptekkel tovább haladva, a homályban eltünt.

XXVII.

Az utolsó fejezetben leirt estét követő napon Réty házában külsőleg minden ismét szokott rendében folyt. Az alispán arczán talán mélyebb gondoknak kifejezése vala észrevehető, mint máskor, s Etelkát elhagyta szokott vidámsága; de mindenki munkája után járt, s Ákos neve csak a cselédházban említetett, hol, mióta az úrfi s öreg huszárja elmentek, senki sem fáradott ki dicséretökben. Hisz a szeretet megszerzésére, mint tudjuk, nincs biztosabb mód, mint ha távozásunk, vagy épen halálunk által biztosítjuk kedves barátainkat s szomszédainkat, hogy velünk végső ítélet előtt találkozni nem fognak. Szinte kár, hogy mindennapi életünk között néha nem jut eszünkbe, miként nagy útra készülünk valamennyien, s a nap talán közel van, melyen örökre el fogunk válni, meglehet, ez által engedékenyebbekké válnánk egymás iránt. Az alispánné halványabb vala, mint egyébkor, de ő is, úgy látszott, megnyugvék helyzetében, s habár a nyájas mosolygás, melylyel Macskaházynak kézcsókolását fogadá, egy kissé feszültebb volt, mint közönségesen, ezt az ügyvéden kívül, ki emberek előtt szokott alázatosságát vette fel, senki nem vette észre. Rétyné azok közé tartozott, kik bármiként hevüljenek fel, soha helyzetökről s czéljaikról megfelejtkezni nem szoktak. Voltak pillanatok, melyekben szenvedélye kitört, de ez hasonló volt az éjhez, melyben az eget villám hasítja át, s mi rémülve látjuk, mily vészfellegek tornyosulnak a sötétben; s alig tekintheténk e kebelnek titkaiba egy perczig, arcza ismét hidegen mosolyogva áll előttünk, mint máskor. Macskaházy sokkal inkább ismeré Rétynét, semhogy szinlelt nyugalmában bízna, főkép miután múlt este indulatának kitörését látta, s szobaleányától hallá, hogy az alispánné egész éjjel le sem feküdt, hanem fel s alá járva szobájában, reggel felé az ablakot oly erősen csapta fel, hogy kettő eltört, mi

benső nyugodtsága jelének alig vala tekinthető. Az ügyvéd a legnagyobb vigyázattal kémlelé tehát minden mozdulatát, de mint mondám, semmi sem vala észrevehető s csak a szobaleánynak tűnt fel, hogy az alispánné, a helyett, hogy a törött ablakokat a zsidóhoz vitetné, őt magát rendelte mindjárt reggel magához, s mi még csudálatosabb, az egész idő alatt, melyet a zsidó munkájánál töltött, nemcsak maga a szobában maradt, de nem is emelte szavát szidásra csak egyszer sem, mely rendkívüli történet azonban gyengélkedésének tulajdoníttatott, Rétyné ez nap többször panaszkodván, hogy rosszul érzi magát.

Harmad nap Rétyné férjével és leányával egy szomszéd jószágra indult, s Macskaházy maga maradt a házban.

Az ügyvéd rendkívül nyugtalannak érzé magát. — Ez asszony, — szólt magában, midőn a kocsi a kapun kigördült, s ő mély gondolatokba merűlve szobájába visszatért — boszút forral ellenem. Bizonyosan valami kész terve van, mely iránt magával tisztába jött, nem lenne máskép oly nyugodt. Ha szidna s lármáznék, nem bánnám; e keserű nyájasságra nem voltam elkészülve. De ugyan min törheti fejét? — Macskaházy átgondolt minden lehetőséget, s neki úgy látszott, hogy az alispánné semmit ellene nem tehet a nélkül, hogy önmagát meg ne rontsa. — De végre nem történhetik-e mindemellett, hogy boszúvágyának önbiztosságát feláldozza? — így gondolt magában — sőt ha ezt teszi, nem valószinű-e, hogy az egésznek végre is csak én leszek áldozatja? Nem voltam-e én az, ki a rablásban egyenes részt vett? s miként bizonyítsam be Rétyné czimboraságát? Viola ki tudja mikor kerül elé, a zsidó mindent tagadni fog, s egy bűnvád alatt álló ügyvédnek szava fog-e tekintetbe vétetni a hatalmas alispánné ellen? Pártfogóról kell gondoskodnom, — szolt magában, nagy léptekkel fel s alá járva szobájában, — az egész világ gyűlöl s egy ember, legyen a legokosabb, annyiak ellen nem tarthatja fel magát. De miként?

Átgondolva helyzetét, Macskaházy előtt két út nyilt. Az első, ha az alispánné kegyeit ujra megnyeri, mire a legbiztosabb módnak az látszott, ha Akos házasságát megakadályoztatja. A második, ha Ákosnak kedvét keresi, — s miért nem volna ez lehetséges s pedig a nélkül, hogy magának legkisebbet ártson? Ha a váltók kezeibe adatnak, — így folytatá gondolatait — ő Vándory irásaiból néhány darabot visszatarthat; az alispánné nem ismeri a levelek számát, s azért nem veheti észre. Ezeket Tengelyi irományaival együtt ő, Macskaházy, később átadja Ákosnak, s elbeszéli a módot, melyen hozzájuk jutott, s a részt, melyet mostohája az egészben vett. Ákos már nevének becsületeért sem fog szólni senkinek; Macskaházy vallomása ily módon teljes hitelességgel bir, s Rétyné őrizkedni fog oly lépésektől, melyek inkább magának mint neki ártanának.

Macskaházy teljesen megnyugtatva érzé magát e kilátás által, s mert azon emberek közé tartozott, kiknek azért sikerülnek tervei, mivel semmit ok nélkül elhalasztani nem szoktak, csak alkalmas pillanatot vára, hogy magát Tengelyiékkel érintkezésbe tegye. Mihelyt délután bizonyosságot szerzett magának, hogy a jegyző Vándoryval s Ákossal sétálni ment, s hogy csak az asszonyokat fogja honn találni, Tengelyi házához vevé útját, — s odamenve még egyszer átgondolta szerepét s azzal bátorítá magát, hogy bármi kellemetlen módon fogna a háznál fogadtatni, végre is csak asszonynyal leend dolga. Ily gondolatok között jött a házhoz. Halkan koczogott s a szobába lépett.

Erzsébet és Vilma, kik egymás mellett ülve, asszonyi munkával foglalkoztak, bámulva néztek a belépőre, — s az előbbinek hangja, melylyel kérdé: minek köszönhetik e látogatást? nem vala a legbarátságosabbak egyike. Azonban Macskaházy annyi lelki nyugalommal mondá, miként csak tiszteletét kívánta tenni, hogy végre a háziasszony nem tehetett mást, mint széket ajánlani váratlan vendégének.

Erzsébet s Vilma bámulva néztek a belépőre.

Macskaházy előre látta ezt, s azért választa oly pillanatot első látogatására, melyben az asszonynyal maga lehessen, mert sejdíté, hogy ha Tengelyit honn találta, mindazon szép dolgok elmondására, melyektől e családdal való kibékülését várá, alig leend alkalma, igen valószinű lévén, hogy a jegyző a beszélgetést Macskaházy kidobásával kezdi meg.

A beszélgetés eleinte az időjárás, a termés s más ehhez hasonló tárgyak körül forgott, s Erzsébet már hinni kezdé, hogy az ügyvéd minden különös ok nélkül, mint mondá, csak látogatni jött, midőn Vilma kiment s az egész más fordulatot vett.

— Jó, hogy e kedves gyermek kiment, — szólt, székét valamivel közelebb tolva Macskaházy, — nekem a nemzetes asszonynyal dolgom van, mely egész családját, ez angyali Vilmácskánkat is közelről érdekli, de melyet csak ily eszes és tapasztalt asszonynak mondhatok el, mint az, ki itt előttem ül.

E magasztalások úgy, mint az édeskés hang, melyen azok mondattak, nem tevék Erzsébetre azon hatást, melyre czélozva voltak; azonban a jegyzőné, ki az ügyvéd által mégis oly valaminek tudásához reményelt juthatni, mi családját érdekelheté, erőt vőn magán s kéré, hogy szóljon tartózkodás nélkül.

— Édes Erzsébet asszonyom, — folytatá az előbbi, mennyire lehetett, érzékeny hangon, — engedje, hogy ismét e névvel éljek, mely egykor szivemnek oly kedves vala, s melynél ifjúságom emlékei támadnak fel előttem.

— Jobb lesz, teins fiskális uram, ha ilyenekkel felhagyunk, — mondá Tengelyiné türelmetlenül — tudja, hogy azon időben is, melyről szól —

— Tudom, tudom! — sóhajtott Macskaházy, — hogy akkor is, midőn húsz és néhány év előtt szivemet s kezemet a nemzetes asszonynak ajánlottam, kérésem megvetéssel utasíttatott vissza, s a nyomor, melynek Tengelyi urammal elébe ment, elfogadhatóbbnak látszott, mint a nyugodt boldogság, melyet karjaim

között találhatott volna, — pedig mennyi szenvedést nem kerülhettünk volna ki mindketten, ha az én kedves Erzsébetem akkor Tengelyi uramnak látszólag fényes tulajdonait, melyek végre is semmit a konyhára nem hoznak, kevésbbé tiszteli!

— Ha fiscalis úrnak beszéde van, főkép olyan, mely gyermekeimet illeti, ám szóljon! — válaszolt Erzsébet, ki felindulását, midőn férjéről így halla beszélni, el nem nyomhatá, — férjemről az én jelenlétemben hallgasson, vagy beszéljen úgy, mint ő érdemli.

— Ments meg Isten, — szólt az ügyvéd alázatosan, — hogy Tengelyi uramról valami sértőt mondani, vagy csak gondolni akarnék. Én Tengelyi uramat tisztelem, s habár méltó okom volna neheztelésre, mert hisz ő az, ki által éltem főboldogságától, mely a nemzetes asszony birtokában állt, megfosztattam, és —

— Kérem a teins urat, — szakítá félbe a szólót, kire egy megvető tekintetet vetett Erzsébet, — hagyjunk fel e haszontalanságokkal. Ismerjük egymást. A tisztelet s szeretetnek, melylyel irántunk viseltetik, annyi tanuságaival birunk, hogy valóban kár ez iránt csak egy szót is vesztenünk.

— Látom, — szólt az ügyvéd felsóhajtva, — hogy a nemzetes asszony szint azon tévedésben van, mint maga Tengelyi úr, mintha az utolsó kellemetlen történeteknek, melyek őt Porváron érték, én lennék oka, vagy előmozdítója. Nem veszem senkinek rossz néven, ki felőlem ekként szól; a jövő meg fogja mutatni e vádak egész alaptalanságát.

— Adja az ég, hogy úgy legyen! — mondá Erzsébet sóhajtva — és bármennyi okunk legyen is panaszra az eddig történtekért, a teins fiscalis úr legalább az én részemről legnagyobb háladatosságra számolhat, ha szegény gyermekem javára valamit tehet.

— Semmi háladatosság, édes Erzsébet asszonyom — szóla neki melegülve az ügyész, — semmi hála-

datosság. Nincs forróbb kívánatom, mint hogy megmutassam, miként azon szeretet, melyet egykor éreztem, nem mult el a nélkül, hogy barátsággá ne váljék. Én tökéletesen megjutalmazva érzem magamat, ha ezt tettel bebizonyíthatom, s úgy hiszem, most alkalmam van reá.

Erzsébet nem győzé bámulni a szivességet, melylyel Macskaházy egyszerre szólt, s ámbár az egészben valami gazságot gyanított, minden tőle kitelhető nyájassággal mondá, hogy kétségen kívül a fiscalis úrnak helyzetében, s nagy befolyása mellett igen sok alkalmatossága lehet, melyben egy szegény falusi jegyző háznépén segíthet.

— Ne higye a nemzetes asszony, — mondá az ügyvéd szerényen, — hogy befolyásom oly nagy, mint azt az emberek hirdetik. Sokan úgy beszélnek, mintha a Rétyék házában csak az történnék, mit én akarok. Mindent, mit az alispán vagy a kevély báróné tesz, rám fognak, s nem hiszi senki, mennyi ellenséget csinál ez nekem, — pedig Isten látja lelkemet, ha a házban az történnék, mit én akarok, a dolgok máskép mennének. De hagyjuk ezt, — tevé egy kis szünet után hozzá, — tagadni nem lehet, hogy a Rétyék házában mindamellett bizonyos befolyással birok, s épen ez által lehetek önöknek talán hasznára. Tengelyi úr ellen, a mint hallom, nemességi per kezdetett?

A nyugodt mód, melyen e kérdés épen az által tétetett, kit Erzsébet minden, férje ellen mozgásba hozott cselszövények főtervezőjének tartott, annyira meglepé őt, hogy nem felelt.

— És az irományok, melyekkel Tengelyi úr nemességét bebizonyíthatná, — folytatá a másik kérdéseit, — úgy hallám, mind elraboltattak?

— Úgy tartom, — válaszolt Erzsébet, ki elvégre mégis megsokallá az ügyvéd szemtelenségét, — Macskaházy úr ezt oly jól tudja, mint bárki más a világon.

— Értem a czélzást, — szólt Macskaházy nyugod-

tan mosolyogva — noha megvallom, renkívülinek tartom, hogy e részben reám vettetik a gyanu, kire nézve — ha ily tett nem ellenkezném is annyira jellememmel, hogy azt rólam józanul feltenni nem is lehet — tökéletesen mindegy, bárkinek kezében vannak azon irományok, melyek e házból elrabottattak. Vagy mondja a nemzetes asszony maga, mily gondolható érdekem lehetne Tengelyi úr nemesleveleihez, holott semminemű atyafiságban vagy osztályi viszonyban nem állunk?

— Én mindezt nem értem, — mondá az asszony vállat vonva, — csak azt tudom, mit férjem mond s a mit Viola vallomásairól hallottam, s azok után —

— De kérem édes nemzetes assonyom, — vága szavába az előbbi, — ha úgy volna, azt hiszi. jönnék én magam, ide tulajdon házukhoz? Hisz a világ legszemtelenebb emberének kellene lennem, sőt a legbolondabbnak, — tevé hozzá, midőn észrevevé, hogy az első lehetőség, melyet felállított, Erzsébet által nem tartatik annyira hihetetlennek, mint gondolá, — igen, a legbolondabbnak édes Erzsébet asszonyom, ha miután annyi bajnak teszem ki magamat, csak azért, hogy Tengelyi uramat kellemetlenségekbe keverjem, most ismét mindent elkövetnék, hogy e dolog kiegyenlíttessék s belőle házukra semmi baj ne következzék.

— A fiscális úr ennek eddig nem sok bizonyítványait adá, — mondá Tengelyiné szárazon.

— Az ég látja, — szólt Macskaházy szemeit felfelé emelve, — mi igazságtalan a nemzetes asszony irántam! Ha tudná, mennyit fáradtam, hogy azt, de nem tartozik a dologhoz, kit — e lépéstől visszatartóztassam, nem beszélne így. De a mint mondom, én tettekkel akarom bebizonyítani barátságomat, s úgy hiszem, ezek után maga Tengelyi úr vissza fogja venni kemény ítéletét.

— Isten adja, hogy úgy legyen! — mondá Erzsébet, — részünkről mindig a legnagyobb háladatosságra számolhat, és — tevé hozzá kissé büszkébben —

talán ezentúl háladatosságunk bebizonyítása inkább fog hatalmunkban állni, mint eddig.

— Semmi háladatosság, — vágott szavába az ügyvéd, ki Erzsébet czélzását megérté, — ne szóljon háladatosságról, bizony megsért, én tisztán barátságát kívánom. Az irományok tehát — tevé halkabban hozzá, kis szünet után, mely alatt körültekintve, magát arról győzé meg, hogy senki a szobában nincs, s székét Erzsébethez közelebb tolá — mondom, az irományok, melyek Tengelyi uramtól elraboltattak, a mint a nemzetes asszony hiszi, olyanok, melyek által férje nemességét tökéletesen bebizonyíthatja?

— Minden kérdésen kivül, — válaszolt a kérdezett mindinkább bámulva Macskaházy különös magaviseletén.

— Hm, hm! — folytatá a másik mintegy magában — fontos irományok! A keresztelés nem szükségesebb az üdvösségre, mint Magyarországban a nemesség, hogy az ember becsülettel élhessen; s én igen felfoghatom a fájdalmat, melyet e veszteségen érzenek, főkép ha kis fioknak jövője jut eszökbe —

— Az Istenért, ne kinozzon! — szakítá félbe elmélkedéseit Tengelyiné, — ha valamit tud ez irományokról —

— De ugyan kérem a nemzetes asszonyt, — kérdé az előbbi, nem is figyelve a másik kérésére — minden irományok raboltattak-e hát el, melyek által nemességöket bebizonyíthatták? nem maradt kezökben semmi oklevél?

— Semmi! — sóhajtott Erzsébet, — férjem, rendes ember lévén, mind egy csomóban tartotta, s azt elvitték. Ha valamit tud felőlök, — tevé hozzá kérő hangon — ne tegye szerencsétlenné gyermekeimet. Ha valaha életemben megsértettem, az Istenre kérem, ne boszulja meg ez ártatlanokon!

Erzsébet gyülölte s megveté Macskaházyt; de mihelyt azon meggyőződés támada benne, hogy ez ember gyermekeinek hasznára lehet, minden más tekin-

tet háttérbe szorult s az anya összekulcsolt kezekkel könyörgött az előtt, kitől máskor undorral elfordult. Macskaházy alig titkolhatá el örömét, midőn a hatást látá, melyet szavaival tett. — Hej, — szóla végre sóhajtva — ha tőlem függne! — Higye el kedves Erzsébet asszonyom, csak tudnám, hol vannak az irományok, nem volna boldogabb ember, mint én! Ha szükség, gyalog elmennék utánok az ország végeig, nem lenne nyugtom, mig fel nem találtam.

— Hát nem tudja, hol vannak? — kérdé Tengelyiné bámulva.

— És miként tudnám én azt? — válaszolt a másik nyájasan, — csak gondolja meg édes Erzsébet asszonyom maga. Minden, mit Viola vallásánál a rablásról beszélt, koholmány. Bármi fontosak legyenek Tengelyi ur irományai tulajdon családjára nézve, az alispánnéra vagy magamra nézve azok tökéletesen közönyösek, s nem lehet feltenni, hogy valaki a legfontosabb ok nélkül oly veszélynek tenné ki magát, minővel a rangunkféle emberekre nézve az járna, ha rablókkal czimboraságba lépnének. A vád, mely ellenünk e tekintetben emeltetett, csak nevetséges lehet; s ugyan mi módon szerezhettem volna az említett irományokról tudomást magamnak?

— De ugyan mi által használhat a teins ur gyermekeimnek — kérdezé ismét szárazabban Erzsébet, — ha nemességünk visszanyerésére semmit nem tehet?

— De ki mondta azt, hogy nemességök visszanyerésére semmit nem tehetek, sőt nem fogok tenni igen sokat? — válaszolt az ügyvéd mosolyogva. — Mi szükség ehhez az irományokra?

Tengelyiné, ki első pillanatban gunynak vevé e szavakat, reá mereszté szemeit; Macskaházy mindig mosolyogva tovább szólt. — Édes Erzsébet asszonyom Magyarországban él, de úgy látszik, nem igen tudja, mi történik körülötte. Ugyan ki hallotta valaha, hogy nemességet csak épen irományok által lehet megsze-

rezni vagy megtartani? — Igaz, ez is egy mód; néha adomány vagy nemes-levél által a felség is nemesít egyetmást; de ez csak egy mód, s Isten mentsen meg, hogy ez lenne a legközönségesebb. Ha mindekitől, ki kiváltsággal él, leveleit kérnék, inkább meggyérülne számunk, mint a mohácsi veszedelem után. Lássa, édes nemzetes asszonyom, van a nemesedésnek egy más, sokkal jobb s czélszerűbb módja: — az usus. Ujabb időben, hol mindennek magyar nevet csinálnak, törvényes szokásnak szokták nevezni; de ez a dolgot nem fejezi ki, miután ott, hol törvény van, az ususra szükség nincs, sőt az ususnak az főtulajdona, hogy oly valami szokást jelent, mely a törvényen nem alapszik, vagy épen szokásban nem is volt. Például tegyük fel: a nemzetes asszonynak valami jószága van, nekem mellette egy kis darab földem. Minden esztendőben tovább megyek ekéimmel s egy darabot hozzá szántok, míg birtokom háromszor olyanná válik, mint egykor volt. A nemzetes asszony végre pert kezd. Én megmutatom, hogy ususom volt, hogy mindig ennyire szoktam szántani és vetni. A nemzetes asszony mondja, hogy ez rossz szokás, mert a föld az övé. Mindegy, nekem ususom van, — s csak törvénypert kezdhet ellenem, az pedig száz esztendeig tart. Vagy teszem, közbirtokosok vagyunk, a jószágnak fele az enyim, a másik a nemzetes asszonyé. Én emberek emlékezetére mindig juhokat tartottam, — a nemzetes asszony nem; végre maga is juhokat akarna tartani, . . . én nem engedem; ha nyája közös határunkra jő, elhajtatom, s miért? mert ususom van.

— De mit használ mindez nekünk? — kérdé Tengelyiné türelmetlenül.

— Hát csak azt, — válaszolt a másik mosolyogva, — hogy mint minden egyéb, úgy a nemességi kiváltság nálunk Magyarországban leginkább usus által szereztetik meg, s ehhez nincs szükség irományokra.

— Nem értem, — mondá Erzsébet.

— Pedig igen természetes, — folytatá az ügyvéd oktatólag. — Teszem. A. vagy B.-nek nincs egy darab irománya, melylyel nemességét bebizonyíthatná. Tegyük fel, talán ő maga is tudja, hogy nemtelen családból származott; de a megyében barátjai vannak, s ennek köszönheti, hogy reá adó soha kivetve nem volt, s az egész megye nemzetes vagy épen tekintetes urnak nevezé. Már most, ha nemessége iránt valamely rosszakarója által kérdés támasztatik, nem volna-e szörnyü baj reá nézve, ha azt kellene bebizonyítania, hogy teszem, eldődei a hazáért véröket ontva szereztek nemességet? — Ő e helyett azt mutatja meg, hogy soha a közterhekben részt nem vett, — s nemessége mentve van! főkép ha még azt bizonyíthatja be, hogy valamely tiszújításnál megverték vagy ő vert meg valakit, nincs is, ki valóságos ususán kételkedni merne. Tudok esetet, hol valaki nemességi perbe keveredve csak azt mutatta meg, miként apja lólopásért több izben fogva volt és soha pálcza-büntetésre nem ítéltetett — és az usus be volt bizonyítva. Higyje el nemzetes asszonyom, igen csalódik, ha azt hiszi, hogy a nemesség bebizonyítására irományok kivántatnak. Sok megyében minden tisztújításnál százakat csinálnak s oly jó nemeseket, mint bárki más a világon; csak barátok kellenek és —

— Igen, de vannak-e nekünk barátaink? — sóhajtott Tengelyiné.

— Vannak bizony, — szólt az előbbi tovább, fejével barátságosan integetve, — s pedig oly barátok, kik érdekökben mindent elkövetni készek, s ha épen kivántatnék, még arra is tudnának akármennyi esküdt tanukat találni, hogy Tengelyi uram egyenesen grófoktól származik. Maga az alispán —

— Az alispán mindent el fog követni ellenünk.

— A nemzetes asszony csalódik, — vága szavába az ügyvéd, — ha az alispán látni fogja a részt, melyet Tengelyi ur dolgaiban veszek, ő maga azon lesz, hogy a főügyész által kezdett per feledékenységbe

menjen vagy legalább kivánatunk szerint dőljön el. Réty ur ő nagysága magában véve igen jó szives uri ember, s ha azon egy ok, mely a két ház között viszongásokra alkalmat adott, elmozdíttatnék, meg vagyok győződve, szintúgy szeretné Tengelyi urat most, mint egykor, mikor együtt a német egyetemet járták.

— Nem értem önt.

— Az egész viszongásnak oka — folytatá Macskaházy bizodalmas hangon, — azon szerelem, melyet az alispán fiánál a mi angyali kis Vilmácskánk iránt észrevett. Higye el édes nemzetes asszonyom, semmi más, mint ez. Ha ez valami módon elmozdíttatik, minden rendében van. Ki tehet róla? a házasság, mint mondják földi mennyország! nem csuda, hogy mindenik, midőn belépni készül, azt hiszi, hogy feljebb kell emelkednie és az alispán — végre emberek vagyunk valamennyien —

— De nem tudja-e fiscalis ur, — kérdé Tengelyiné, ki most az ügyvéd szándékát gyanítani kezdé, élesebb hangon, — hogy ha az alispán ur neheztelésének csakugyan ez oka, ez elmozdíthatatlan? Ákos maga rendjében megkérte leányomat, s valamint Vilmám szeretetét, úgy tegnap óta megegyezésünket is birja. — Érti-e ön? Férjem megegyezését is! Ha az alispán úr barátságának megszerzésére más módot nem tud, mint hogy leányom boldogságát feláldozzam, akár ne is szóljunk tovább.

— De hát ki szól Vilma boldogsága feláldozásáról? — mondá Macskaházy szinte neheztelő hangon. — Hisz ez angyali teremtés szerencséje kinek fekszik inkább szivén, mint nekem? De vajjon, hát e kedves leány csak úgy lehet-e szerencsés, ha alispán fiához megy? — Szép név s birtok, kétségen kivül jó dolgok; higye el nemzetes asszonyom, senki nem tudja ezt jobban, mint én. Az embernek jól esik, ha leányát kastélyban, ha szép négylovas hintóban láthatja; de ez maga nem tesz boldoggá senkit! Hisz voltak idők, hol maga is, nem mondom épen ily gaz-

dag, de legalább oly férjet találhatott volna, ki mellett minden házi gondoktól ment lehetett — és mégis Tengelyinek nyujtá kezét és így —

— Ha fiscalis ur azt hiszi, — szakítá félbe Tengelyiné a szólót, — hogy e házasságot azért kivánjuk, mivel Ákos gazdag: erősen csalódik; sőt adná az ég, hogy ő hozzánk hasonló sorsu lenne! legalább senki nem keserítené el leányom örömét; Isten úgy is egymásnak teremtette e két embert!

— Ne higyje édes nemzetes asszonyom; — válaszolt a másik, fejét csóválva. — Az Isten csak egyszer elegyedett házassági dolgokba; s miután az oly rosszul ütött ki, s Ádám neki teremtett feleségével együtt a paradicsomból elüzetett, azóta nem elegyedik a dolgokba. Mindenik magának keresi párját s rosszul cselekszik ki nem magához hasonlót választ. Én részemről, ha leányom volna, soha magasabban álló vagy gazdag embernek nem adnám. Igaz, sok élvezetben részesíthetik nőiket, melyre azok szegényebb háznál nem számolhatnak, — mindenféle kényelem, fényűzés, öröm, mit tudom én?! — de azt a való szerelmet, lássa édes Erzsébet asszonyom, — szólt az ügyész, hangját érzékenynyé változtatva, — azt az igazi szerelmet, mint mi azt értjük, azt gazdag házban még sem lehet találni.

— Ákos kivételt képez, — mondá Erzsébet, ki beszéd között, mint asszonyok, sokszor elfeledé, hogy beszélni nem akart, — ő Vilmát imádja —

— Kérdésen kivül, — vága szavába Macskaházy nyájasan — kit nem imád ő? Nincs érzékenyebb sziv a világon! De lássa, az imádás, édes nemzetes asszonyom, igen különös dolog; az ember térdre borul, ég felé emeli kezét, félig magán kivül van és végre, ha imádságát elmondta: felkel és tovább megy. Az embernek természete különös: nem hisz semmit oly erősen, hogy azon soha nem kételkednék, s ismét nem tart semmit annyira lehetetlennek, hogy azt néha nem hinné; főkép ha valamit igen kivánunk,

vagy valamitől igen félünk, hajlandók vagyunk csudákat hinni valamennyien, — s noha Erzsébet Macskaházy egész aljasságát ismeré, a kétely, melyet Ákos szeretetéről kimondott, látszólag hatott reá, ámbár csak azt válaszolta, hogy ő Vilmának jegyesét ismeré, s ha nem becsülné őt, bizonyosan nem adta volna neki leányát.

— A nemzetes asszony jól teszi, ha Ákost tiszteli, — szólt helybenhagyólag integetve fejével az ügyvéd — a világon nincs jobb s becsületesebb ember, mint ő. Hisz első gyermeksége óta ismerem, — hányszor tánczoltattam térdeimen! — tulajdon fiamat nem szerethetném inkább. Hogy érzékeny, hogy szeretetében nem oly állandó, mint mi meglettebb koru emberek a fiatalságtól kivánjuk, ki veheti azt rossz néven? Lássa a nemzetes asszony, ily rangu fiatalembernél, minő Ákos, az csaknem lehetetlen.

— De én kivánom ezt! — szólt hévvel Tengelyiné. — Ha leányomat neki adom, én megkivánom, hogy mást ne szeressen.

— Az nem megy, — mondá Macskaházy mosolyogva, — ha Ákos hozzánk hasonló ember volna, a kivánat csak méltányos lenne; felsőbb körökben nevetséges. Mit mondana a világ hozzá, ha ily ember, mint ő, feleségén kivül nem udvarolna senkinek? Megszólnák.

— De Ákosról csak nem tud semmi rosszat? — kérdé Erzsébet mindig élénkebben.

— Rosszat? Isten ments meg! — válaszolt a másik nyugodtan. — Semmit, mi legkisebbé ellene szólna. Akosnak vannak szeretői, de —

— Szeretői! — kiálta a másik ijedten.

— Hát mi rossz volna ebben?

— Mi rossz?! — válaszolt Erzsébet, ki hevében egészen elfelejté, kivel szól. — Ha most, midőn leányomnak százszor mondá, hogy senki mást e világon nem szeret, szeretői lennének — hisz ez a legnagyobb aljasság!

— De mikor már mondom, — szólt megnyugtató hangon az előbbi, — hogy ezt ily fiatal uraknál rossz néven venni nem lehet.

— De én rossz néven fogom venni, — vága közbe az előbbi, — inkább, mint hogy ily valami történnék, készebb lennék —

— Édes nemzetes asszonyom, — szólt most Macskaházy ismét körültekintve s székét még valamivel közelebb vonva, — ismerem nézeteit, s azért becsületes ember lévén, ki sorsában a legnagyobb részt veszi, kénytelen vagyok azon meggyőződésemet kifejezni, hogy Ákos a nemzetes asszony kivánatainak soha megfelelni nem fog. Jó, becsületes, elmés fiatal ember, de mint mondám, hivséget, állandó szeretetet követelni tőle képtelenség! Ha vejében ezt keresi, — tevé hozzá halkabban, Erzsébet kezét fogva, minden tőle kitelhető nyájassággal — én ismernék egyet.

Erzsébet bámulva néze reá.

— Igen, kedves Erzsébet asszonyom, — folytatá Macskaházy mindig melegebben, — én ismerek egyet, kinek hivsége minden próbát megáll, kinek állandósága tántoríthatlan. Embert, ki talán külső fényből leányának kevesebbet nyujthat Ákosnál, de kinek karjai között Vilma mindazon csendes boldogságot fel fogja találhatni, melynek egész becsét a nemzetes asszony annyira tudja méltányolni. Én magam, kedves Erzsébet asszonyom, — tevé hozzá, kérdő tekintetet vetve a mellette ülőre, ki bámulatában szót nem talált, — kész vagyok Ákos helyét elfoglalni.

— A fiscalis ur?! — szólt kezét összecsapva végre Tengelyiné.

— És miért ne? — folytatá a másik mindig nyájasabban. — Való, nem vagyok oly ifju, mint akkor voltam, midőn kezemet a nemzetes asszonynak ajánlám; de nem vagyok vén, mondhatom, legjobb koromban, — azonkivül helyzetem megjavult, s becsületes ellátás helyett, mit akkor igérhettem, most szép vagyont hozok nőmnek. — Százötvenezer forintnál

többre megy szerzeményem. Ha Vilma feleségem: Tengelyi nemességéről kérdés sem tétetik többé, sőt talán Rétyék részéről még valami inscriptiót is reménylhetnék. Sokkal józanabb vagyok, semhogy azokat, mik Ákossal történtek, rossz néven venném és —

Macskaházy, ki a közte s Vilma között kötendő házasság hasznait felszámolva, a hatást, melyet szavai Tengelyinére tettek, nem is vette észre, a legnagyobb meglepetéssel hallgatott el, midőn Erzsébet, egyszerre felugorva székéről, az ajtó felé mutatva, szenvedélyesen kiáltá, hogy hagyja el a házát tüstént.

Az ügyvéd szólni akart. Az érzemény, melylyel ez ildomos férfiu Vilma iránt viseltetett, mint olvasóim tudják, a nyugodtabbak közé tartozott. A gondolat, hogy a megye egyik legszebb leányát feleségül veszi, nem vala kellemetlen előtte, főkép ha az által egyszersmind egyéb terveit elősegítheti; ha ez azonban nem sikerülne, Macskaházy más utat fog választani, s nem valószinű, hogy ezért sok szivfájdalmakat érzene. A szerelem — hogy e tárgyról, mely épen azért hasonlíttatik oly különböző dolgokhoz, mert csaknem annyiféle, mint azok, kik róla szólnak, én is hasonlattal éljek — nem mindenkinek Pegazus, mely által magát elragadtatni engedi. Vannak emberek, kik azt jól betanított paripa vagy épen kocsilóként használják, melyen magokat s holmijokat oda vontatják, hová tetszik, s Macskaházy ezek közé tartozott. Ha Tengelyiné szólni hagyja, ő kétségen kivül visszavonja vagy legalább teljes megelégedésre magyarázza ki szavait; de a jegyzőné nem volt oly kedélyállapotban, hogy neki erre időt engedjen. A gondolat, hogy ezen ember rágalmait, noha aláválóságát ismeré, egy pillanatig elhivé, hogy Ákosban, ha csak egy perczig is, kételkedett: annyira felindítá a máskép nyugodt asszonyt, hogy az ügyvéd minden iparkodása mellett szóhoz nem jöhetett, s már menni akart, más alkalomra hagyva az egésznek kiegyenlítését, mikor az

ajtó menyilt s nem kis rémülésére Tengelyi maga lépett a szobába.

— Mit akar az ur itt? — szólt a jegyző, homlokát komoly ránczokba szedve.

Macskaházy felelni akart, de Tengelyiné felmenté e fáradságtól, midőn előadását oly kifejezésekkel füszerezve, melyekre az ügyvédet érdemesnek tartá, a történteket férjének elmondá. Szavainak valósága ellen nem lehete kifogása senkinek, azon egy kivétellel, hogy mindent az alispánné meghagyásának tulajdonítá, noha ez egyszer, mint tudjuk, Macskaházy egészen önfeje szerint indult.

— Takarodjék mindjárt — s szemtelen pofáját e házban ne lássam többé! — Ezek voltak az egyedüli szavak, miket a jegyző Macskaházynak mondott, s ámbár mindent elkövetett, hogy magát mérsékelje, ki a hangot, melyen e szavak mondattak, hallá, sejdítheté belső felgerjedését. Épen e mérséklet azonban tévedésbe hozá Macskaházyt, s midőn a helyett, hogy távoznék, tettét magyarázgatni kezdé, s barátságáról, melylyel az egész család iránt viseltetik, szólt: Tengelyinek haragja nem ismert többé határokat, s maga Erzsébet megijedt, midőn férjének állapotát látá.

— El házamból tüstént! el semmirekellő! — kiáltott Tengelyi — ha nem akarod, hogy kidobjalak.

— De kérem, édes nemzetes uram, — szólt a másik nyugtatólag, — méltóztassék engem kihallgatni; úgy tartom, az ajánlat, melyet tettem, nem olyan, mely által e bánásmódot megérdemeltem; ha Vilma —

— Ne nevezd, — szakítá félbe a jegyző — ne merészelj felőle szólni alávaló! Te, leányom férje? te rabló, zsivány, söpredéke az emberi nemnek!

A lármára Vilmán s Liptáknén kivül, kik a szobába jöttek, több átalmenő az ablakoknál állt meg s kiváncsian benézett. Macskaházy, ki e tanuk által biztosítva gondolá magát, hogy megveretni nem fog, s egyszersmind érzé, hogy ha e bánásmódot nyugod-

tan eltűri, egész tekintélye elvész: most egyszerre magasabb hangon kezde beszélni.

— A mi sok, sok! — mondá rikácsoló hangján. — Nótárius úr meg fogja bánni szavait.

— Megbánni! megbánni!! — kiáltott Tengelyi mindig nagyobb indulatban.

— Igen, igen, édes nótárius uram, — folytatá a másik gúnyolva, — meg látszik feledkezni, hogy nem nemesember többé, ha! ha! ha!

— Gazságodra emlékeztetsz? — kiálta az előbbi botját emelve, mig karját neje s leánya alig birták visszatartani.

— S habár magamat megalázva, leányát nőül kértem, nem kellene soha megfeledkezni a különbségről, mely köztünk létezik.

— Igen, különbség, azon különbség, mely becsületes ember s gonosztevő között létezik. Hagyjatok! — kiálta nejéhez fordulva, ki kezét még mindig visszatartá. — Macskaházy jól kiszámítá a pillanatot, melyen túl maradása veszélyessé válhatnék, s még egy pár fenyegetést mondva, épen akkor érte el az ajtót, mikor a háziur megszabadulva, botjával utána rohant.

— Ez az ember még kezeim által hal meg! — szólt Tengelyi, midőn az udvarról, hová az elősiető ügyvédet követte, Vándory által, ki épen a házhoz jött, szobájába kisértetett, s a jegyző fáradtan felindulása után egy székre veté magát, s alig nyerheté vissza nyugalmát, noha a többiek s később Ákos, ki Vándory után eljött, nem egyszer mondák, miként ez alávaló nem is érdemli, hogy becsületes ember miatta csak egy perczig is felinduljon.

XXVIII.

Mig Tengelyi, családja körében megnyugodva, végre hevességét maga bánni kezdé, s mig azok, kik a jegyző házánál történt lármának az ablakoknál vagy

az udvar kapuja mellett tanui voltak, elszéledve, majd azt, hogy Tengelyi az ügyvédet meg akarta ölni, s azt, beszélték el szomszédaiknak, hogy Macskaházy megveretett s kidobatott, majd azt, ez csak futás által menekülhetett: addig e beszélgetéseknek tárgya, kinek megszidása az egész faluban kárörömmel fogadtatott, a legnagyobb felgerjedésben jára fel s alá szobájában.

Olvasóim tudják az okot, melyért Tengelyiéket felkereste. — Miként is lehettem oly bolond — szóla magában — hogy Vilmát megkérjem? Csak ostoba hivségem, melylyel a Rétyék iránt viseltetem, birhatott reá. Ha Vilmát elveszem is, mit nyerhetek? — Az ötvenezer forintnál, melyet magamnak kikötöttem, tőlök többet semmi esetre nem csikarhatok ki; s ha most Ákos házasságát akadályoztatom is, e háládatlan asszony soha nem fogja megbocsátani, hogy ennyi pénzébe kerültem. Ostobaságot követtem el, az világos! — De ki is hitte volna, hogy ez asszony anynyira fel fog indulni, s hogy szóhoz sem enged jutni? — S mikor Tengelyi hazatért, miket nem kelle eltűrnöm a cselédek s parasztok előtt? még boszút sem állhatok! — Ákost nem szabad megsértenem. — Utóljára is nem marad más hátra, mint hogy Tengelyi nemes-levelét s egyet-kettőt Vándory irományai közül, ha egyszer a váltók kezemben vannak, Ákosnak átadjam s neki az egészet felfedezzem, így legalább criminalis pertől mentem meg magamat.

Macskaházy még ezen határozat által sem érzé egészen megnyugtatva magát, miután a lehetőségek közé tartozott, hogy Ákos, ki őt régóta gyűlölte, még azon esetben is, ha a rablást önmaga fedezi fel s az irományoknak egy részét általadja, őt a biróságnak bevádolhatja. De, gondolta magában, előre kikérem becsületszavát, ily emberek, mint Ákos, ily előítéletekre sokat tartanak, s azonkivül nem hozhat bajba a nélkül, hogy mostohaját belé ne keverné s ettől őrizkedni fog, bármiként utálja is ez asszonyt, miután

nevét viseli, nem fogja azt megmocskolni. Ekkép vigasztalva magát, gyertyát gyújtott s Vándory irományait kezd átnézni.

Már tizenegy órához közelgett, mikor az ügyész e munkát bevégzé s a levelek közül, melyekből az irományok nagyrészint álltak, egy párt kiszedve s külön szekrénybe zárva, a többieket előbbi helyökre visszatette s aludni készült.

Macskaházy most az egész dologra nézve nem aggódott többé. — A leveleket átolvasva meggyőződött, hogy a Rétyek minden nyilvánosságot kerülni fognak, s hogy birói eljárástól mit sincs félnie. Jókedvüen jára párszor fel s alá szobájában. — Így, — szóla magában — még egy pár nap s az ötvenezer forint kezemben van. Ha Ákosnak mindent felfödözök s az irományokat, melyeket félretettem, kezébe adom, biztosítva vagyok ez asszony bosszúja ellen is. Végre nem hasztalan fáradtam annyi éven át! — S ezzel Macskaházy az ajtó felé ment, hogy azt bezárja. Ráfordítá a kulcsot s megpróbálta: az ajtó nyitva maradt. Ujra megkisérté: a kulcs forgott, de az ajtó nem záródott be. Macskaházy bámulva csóválta fejét. — Soha ez ajtóval baja nem volt és most egyszerre mi történhetett rajta? Rá akará tolni zárját, de bármint iparkodott, a tolózár sem vala megmozdítható — s az ajtó nyitva maradt. — Az ördög tudja, mi lelte ez ajtót, — szólt boszankodva, többször becsapva ajtaját s újra megkisértve, nem zárhatja-e be mégis? Eszébe jutott, hogy mióta Ákos kiköltözködött s Etelka szüleivel elment, a ház oldalán egészen maga lakik. Az utólsó időben annyit hallott zsiványokról beszélni, hogy a gondolat, miként az éjt magányosan s nyitott ajtókkal kell töltenie, őt első perczben aggasztá, sőt felgerjedésében neki úgy látszott, mintha kályhájában valami mozgást venne észre, de miután oda ment s hallgatódzva mindent ismét csendesen talált, megnyugodott. — Megbódultam-e? — szólt még egyszer ajtajához menve s ujra megkisértve bezárá-

sát. — Abban, hogy ajtómat be nem zárhatom, mi ok van rémülésre? A hajdu, midőn takarítás után szobámat becsukta, megfeszítette lakatomat; hogy pedig a tolózárt nem mozdíthatom, természetes, hisz soha nem éltem vele s berozsdásodott. — És ezzel Macskaházy levetkezett, s ágyába feküdve azon kellemes gondolatoknak engedé magát által, melyekhez csak oly ember juthat, ki egyszerre tetemes pénzösszegnek birtokába jövén, arról alkot terveket, hová fordítsa vagyonát?

E kellemes ábrándokból az ügyészt azonban nem sokára nesz zavará fel. A lépcsőn léptek hallatszottak, halkan, de tisztán. Macskaházy meg vala győződve, hogy nem csalódott. Tisztán hallá az egyes lépteket, melyekkel valaki lépcsőről-lépcsőre feljebb jön s végre a folyosón szobája felé közelget, — s épen ki akart ugrani ágyából, midőn ajtaja halkan megnyilt s előtte bundájában Viola állt.

— Viola! — szólt remegő hangon Macskaházy, mert kiáltására nem vala ereje, annyira elborzadott, midőn magát a zsiványnyal magányosan látá.

— Jó, hogy ismersz, — mondá a másik, az ajtót maga után bezárva s egyenesen az ágyhoz menve. — Ha segítségért kiáltasz, halál fia vagy! Ugyis hasztalan lármáznál, a ház ezen oldalán nincs senki, a ki hallhatna.

— Dehogy kiáltok, dehogy lármázok én, — szólt a másik s arczán halotti halványság terült el, — hisz kend csak nem fog engem bántani. Ha pénz kell, szegényebb ember vagyok, mint gondolja, de a mim csak van, azt elviheti. Miért is bántana kend engem szegény beteges embert? hisz a mim csak van, mindent oda adok.

— Miért bántanálak? — szólt Viola a szerencsétlen ügyvédre oly tekintetet vetve, melynél vére elfagyott, — talán lehetne okom. Ne hidd, hogy a multról egészen megfeledkeztem. Minden, mit rajtad elkövethetek, ha minden csepp véredet egyenként

ontom is ki, nem fizeti meg, mit te rajtam elkövettél.

— Kend nagy tévedésben van, — szólt az ügyvéd kétségbeesett tekintetet vetve maga körül, — én —

— Ki volt oka — szólt a másik komoran, — hogy zsiványnyá lettem? Kinek köszönhetem, hogy üldözve, mint a vad állat, erdők- s pusztákon kóboroltam, mig feleségem gyermekeimmel a könyörületesség keserű kenyerére szorúlt? — Mondd, hogy nem te voltál; hogy nem te követtél el mindent, hogy halálra itéltessem; hogy nem te vágyódtál életem után; hogy nem vagy halálos ellenségem?

— De mikor én mindent, mindent oda adok, a mim csak van, — válaszolt a másik könyörgő hangon, — uramtól is lesz egy pár száz forint nálam, azt is elviheti, habár később vissza kell téritenem, és —

— Kell is nekem pénzed, — szakítá félbe megvető hangon a zsivány a szólót, — add ide az irásokat, melyeket alávaló zsidóddal együtt a nótáriusnál elraboltál.

— Az irásokat? — mond az ügyvéd, bámuló tekintetet vetve Violára, — mily irásokat?

— Ugyanazon irásokat, — szólt a másik homlokát ránczokba szedve — melyeket, mikor elfogtak, kezemből kiragadtál, melyek helyett a törvényszéknél fehér ruhát mutattál elé, melyeket ha nem adsz ki mindjárt, ez ágyból nem fogsz felkelni.

— Tudom, tudom, — mondá Macskaházy, ki a hangból, melyen Viola szólt, látta, hogy türelmét próbára tenni nem lenne tanácsos — az irományok nálam voltak, — igaz, hogy én ragadtam ki kezedből, — de látod, mihelyt birtokomba jutottak, tűzbe dobtam. Minek titkolódzzam előtted, úgy is mindent tudsz; ezen irományok megsemmisítése Rétynének nagyon szivén feküdt s én, a mint tudod, hív embere voltam mindig, mindig; — mihelyt hozzájok juthattam, az égő kunyhóba vetettem, hogy több baj ne legyen velök.

— Mondd ezt másnak, — szólt a zsivány nyugodtan — én tudom, hogy az irások itt nálad vannak; hogy Rétyéktől kiadásukért ötvenezer forintot kívánsz.

— Ki mondta ezt kendnek? — szakítá félbe elbámulva Macskaházy, kiben egyszerre azon gondolat támadt, hogy Viola az alispánné zsoldjában áll.

— Akárki, — válaszolt amaz szárazon — de ha éltedet tenmagad nem becsülöd ötvenezer forintra s az irásokat nem adod ki mindjárt, látni fogod, hogy lehelleted, melyet csak rosszra használtál, előttem még kevesebb becsű.

— De kérlek, — szólt az ügyész rimánkodva, — csak mondd, kitől tudod, hogy az irások nálam vannak? ki küldött hozzám?

— Ne fecsegj, — mondá Viola, bundáját visszavetve, — hanem kelj fel s add ide irásaidat, mert —

A zsiványnak egész magaviselete mutatá, hogy mindenre elhatározott, — s Macskaházy érezve, hogy ellentállnia nem lehet, szó nélkül kelt fel s ment asztalához, míg Viola, minden mozdulatára figyelve, a szoba közepében megállt.

Az ügyvéd kezei remegtek, midőn a fiókból az irományokat kivéve, az asztalra tevé. Két csomó volt ott, melyeknek egyikében Vándory levelei, másikában Tengelyi fontosabb irományai voltak összekötve; ezenkívül még néhány egyes levél Tengelyitől, mely ezen irományokkal egy papirba takarva, a zsidó által a többivel egyszerre vitetett el s így kézről-kézre Macskaházyhoz került. — Itt vannak, — szólt elfojtott hangon, — de kend nem tudja, ez irományok mily becsűek reám nézve, kend nem veheti hasznát, kérjen akármit és —

— Tartsd meg pénzedet, mondom — szólt a zsivány megvetéssel, midőn az asztalhoz közelített. E pillanatban az ügyvédnek eszébe jutott, hogy fiókjában töltött pisztolya van, melyet, hogy egészen fegyvertelen ne legyen, egyszer oda tett. Ha meg-

gondoljuk, hogy az irományok, melyektől meg kelle válnia, reá nézve ötvenezer forintot értek, senki nem bámulhatja, hogy minden természetes gyávasága mellett, mintegy akaratlanul a fegyverhez nyúlt s azt Violára szegezé; de a pisztoly nem volt felhúzva s a jövő percz az ügyvédet földre terítve, a fegyvert a zsivány kezében találá.

Ez volt Macskaházynak veszte. Viola nem volt kegyetlen. A gondolat, hogy egy embernek vérét ontotta, sokszor borzadással tölté el lelkét s ámbár azzal menthette volna magát önszemei előtt, hogy e tettet önvédelem között s a legnagyobb kétségbeesés pillanatában követte el: a nép embere közönségesen a szándékos és más emberölés között nem nagy különbséget tesz s mindkettőt gyilkosságnak nevezi; s így ő is tette fölött elfelejté annak indokait s nem egyszer mondá, hogy mindent, mit azóta szenvedett, csak vétke büntetésének tekint. Macskaházynak, ha az irományokat által adja, nem volt oka félnie. A küzdés között, melylyel a zsivány most a pisztolyt ellensége kezéből kiragadta, feltámadt indulata. A gyülölség, mely keblét ez ember iránt tölté, kitől annyit szenvedett s ki most éltét fenyegeté, háttérbe szorított minden egyebet s félig magánkívül rohant a szerencsétlenre, ki segítségért kiáltva, a földről felkelni iparkodott. — Irgalmat! — kiáltott Macskaházy elfojtott hangon, midőn a zsivány torkát megragadta.

— Volt-e neked, mikor Zsuzsi koldult? mikor engem akasztófára itéltél? — mondá emez.

Macskaházy arcza kékült, szemei kiduzzadtak; de a kétségbeesés erőt ada gyenge kezeinek, midőn a fényes kést, melyet a zsivány az asztalról felkapott, maga fölött látá. E küzdés azonban nem tarthatott soká . . . Viola a házban lármát hallott; a cselédek felébredve Macskaházy sikoltásaira, közeledtek, — összeszedte egész erejét s kése háromszor merült a szerencsétlennek mellébe.

Viola a felszökő vértől nedves kezekkel felugrott,

felkapá az asztalról az irományokat s nem is véve észre, hogy néhány levelet elhullat, kirohant a szobából, épen elég jókor, hogy az udvarra érjen, még mielőtt futásában valaki által feltartatnék. Megláttatva itt a kocsis s még egy ember által, ki az istállóból lámpással jött s üzőbe vétetve, a mezőnek vevé futását s végre a Tisza partján álló bokrok alatt eltünt. A cselédek, kik mindjárt ezután Macskaházy szobájába rohantak, az ügyvédet vérében, a halállal küzdve találák. A rablásnak nyomai nem látszottak, még az óra s tárcza is ott feküdt az ágy mellett.

— Rablás! gyilkolás! — kiáltott a vastag szakács, ki hálósüvegében s gyertyával első jött a szobába. — Utána!

— Doctort! — kiáltott egy másik.

— Papot! — sikoltott a szakácsné.

Mindenki vad rendetlenségben futott ide s tova, míg a mindig nagyobb számmal összegyültek közül kettő a haldoklót ágyára fekteté.

— Utána! utána! — hörgött Macskaházy — irományaim —

— Mily irományok? — kérdé a szakács, a beteget egy kissé felemelve.

— Tengelyi, — mondá Macskaházy végerejét összeszedve; a többi, mit hihetőkép mondani akart, nem vala érthető, ajkai mozogtak, de szavak helyett csak hörgés vala hallható, mitől a jelenlevők borzadtak.

E pillanatban egyszerre a folyosón a hajdú kiáltása hallatszott, ki, mint mondá, a gyilkost megfogta s mindjárt azután az üveges zsidót torkánál fogva a szobába húzta. — Itt van, — mondá nem kis megelégedéssel — a kályhában találtam.

— Ah aláváló! — kiáltott a szakács, a remegő zsidót az ágyhoz vonva. — Úgy-e teins uram, — szólt Macskaházyhoz, — ez volt?

Az ügyvéd fejét rázá, ajkai mozogtak, de nem vala érthető semmi.

— De teins uram, hisz nem is lehete más! —

mondá a szakács ismét, — csak intsen a fejével, úgy-e ő volt?

Macskaházy ismét fejét rázá, megragadta a szakácsnak kezét s ismét szólni akart, — hasztalan! Még egyszer felnyitá ajkait, mintha lélekzetet keresne s vad kétségbeeséssel tekintve maga körül, visszadőlt vánkosára — és meghalt.

— Csak tudnám, mit akart mondani, — szólt a szakács, miután a halott betakartatott s az üveges zsidó, minden esküvéseinek daczára, melyekkel ártatlanságát bizonyítá, erősen megkötözve a pinczébe záratott. — Mikor a zsidót mutattam neki s kérdeztem: nem ez ölte-e meg? szörnyen rázta fejét s mégis éltemet teszem rá, ezt nem követte el senki más, mint e semmire való üveges.

— Mikor még szólni tudott, — mondá a szakácsné, szemeit törülve, nem mintha Macskaházy halálát bánná, de mert, felfogása szerint, fejérszemélynek ily alkalomnál úgy illik, — a fiscalis úr Tengelyit nevezte.

— Ne szóljon az ifjasszony ily bolondokat, — válaszolt a szakács, — Tengelyi uramról ilyent csak gondolni!

— Már én nem tudom, — vágott szavába amaz, ki szóvitára alkalmat találva, tökéletesen megvigasztalva érzé magát, — de a fiscalis úr, mikor kérdeztük: ki a gyilkos? csak mégis Tengelyit nevezte; úgy-e bár? — mondá a többiekhez fordulva, kik mind szavainak valóságát bizonyíták. — És mikor azután már szólni nem tudott, én jól vigyáztam ajkaira, azok épen úgy mozogtak, mintha Tengelyit, mindig csak Tengelyit akarna mondani. Mikor boldogult férjem — Isten nyugtassa meg! — vizibetegségben halálos ágyán feküdt, három napig nem tudott szólni; de én csak ajkaira néztem s mindent megértettem. Menj el, jőjj ide, adj vizet, a mit csak akart, én mindent megtettem — és az asszony ismét törülni kezdé szemeit.

— Csak a nótáriusra az ifjasszony nem fogja e gyilkosságot fogni akarni? — mondá a szakács felindulva.

— Isten mentsen ily alávalóságtól! Én nem mondok mást, — válaszolt emez mindig hevesebben, — minthogy mikor a fiscalist kérdeztük: ki ölte meg? Tengelyit nevezte és azt oly tisztán s érthetőn, hogy valamennyien hallottuk, — s erre, ha kell, megesküszöm.

— Jól van, jól — mondá a szakács rosszkedvűen, ki tudja, mit akart mondani?

— Én nem tudom — folytatá az előbbi még mindig neheztelve, — csak azt mondom, hogy a fiscalis mindig Tengelyit nevezte s ezt fogom mondani a végső ítéletig.

— Majd a szolgabiró ki fogja sütni, azért jót állok, — mondá a szakács, — s végre is látni fogja mindenki, hogy nekem volt igazságom s hogy a gyilkosságot a zsidónál nem követte el senki más. De most zárjuk be a szobát s küldjünk a szolgabiróért s esküdt emberekért. Régi időből tudom, hogy ott, hol valami rablás vagy gyilkosság követtetett el, semmihez nyulni nem szabad.

S ezzel valamennyien a szobából kimentek, hol a véres halott a sötétben magányosan hagyatott.

XXIX.

Azoknak megértésére, mik Macskaházy meggyilkoltatása után történtek, még egyszer azon este eseményeihez kell visszatérnünk, melyen a szerencsétlen ügyészt Tengelyi házában utólszor láttuk. A jegyző családja, melyhez most Ákos is tartozott, Vándoryval, ki évek óta majdnem minden estét e házban töltött, barátságos beszélgetés közt ült együtt Erzsébet szobájában, míg Tengelyi maga a másikban leveleket írt.

Irás között a jegyző figyelmét gyenge koczogás

vonta magára, mely ablakán hallatszott. Felnézett s miután senkit nem látott, tovább folytatá munkáját... miután azonban e nesz még kétszer ismételtetett, felkelt s felnyitá ablakát... Ismét nem látva senkit, türelmetlenül kérdezé, ki által háborgattatik? s már be akará zárni ablakát, midőn egy kis levélke dobatott a szobába s léptek hallatszottak, melyekkel valaki a fal mellett, a nélkül, hogy láttatnék vagy szólna, a sötétben távozott.

— Mi lehet ez? — szólt a jegyző, midőn ablakát betevé, a levelkét a földről felvevé s vele asztalához ment; — talán csak nem fenyegetés? Mióta itt lakom, nem volt eset — s sem én, sem a község bosszúra okot nem adtunk —

A levélke, melynek a jegyző mindenekelőtt külsejét vizsgálá meg, goromba papirra volt irva, mint összedörzsölt állapotából gyanitani lehetett' olyanra, mely már több szolgálatot látott; pecsétnyomó helyett krajczár használtatott, — a felirás nemzetes Tengelyi nótárius uramhoz szólt, — s a jegyző, midőn a pecsétet feltöré, nem kis meglepetésére ezeket olvasá:

«Én a nemzetes úrnak örök háladatossággal tartozom. Az emberek azt mondják, hogy az irásokat én raboltam el házából, de aláváló gazság ilyeneket mondani. — A rabló az üveges zsidó volt, kit a viczispán fiscálisa birt rá, — én csak a zsidótól vettem el; de mindezt hosszú elbeszélni. Jőjjön a nemzetes úr ma éjjel a nagy nyárfához, mely mindjárt a rév mellett áll, nem elébb, mint tizenegy órakor, — éjfélig az irásokat mind kezébe visszahozom, ha életembe kerülne is, — hisz a nemzetes úr tulajdon házában tartotta feleségemet s gyermekimet. Az Istenért, jőjjön bizonyosan. — Ne féljen tőlem, habár zsivány vagyok is, életemet adnám nótárius úr egész háznépeért, — és ha ma nem jő, nem tudom, kinek adjam az irásokat, — még éjjel át kell mennem a Tiszán, a faluba jönni nem merek. Azután még azt is instálom minden

alázatossággal, ne szóljon senkinek az egész dologról és csak maga jőjjön. Fejemre vérpénzt tett a vármegye, — ha tudják, hogy itt járok, halál fia vagyok. Egészen a nemzetes úr kezébe adom magamat. Viola.»

E sorok, melyeknek átolvasása, a gyakorlatlan kéz s itt-ott rendkívüli orthographia miatt, Tengelyinek némi fáradságába került, a becsületes jegyzőt nem kis nyugtalanságba ejtették. Mit tegyen? Ha a zsivány meghivását nem követi, az irományok hihetőkép örökre elvesznek. Viola, ha egyszer a megyét elhagyja, őrizkedni fog attól, hogy visszatérjen s inkább eldobja e reá nézve haszontalan papirokat, csakhogy bűnjelekül ne használtathassanak ellene; és ha elmegy — ha ő, egyike azoknak, kiket a törvény fentartása leginkább illet, zsiványnyal titkon összejő, a nélkül, hogy arról jelentést tenne, — mily világot vethet ez reá, miután már az is, hogy Viola feleségét s gyermekeit házába felvevé, ellenségei által azon vádra használtatott, hogy gonosztevőkkel czimboraságban áll. Másnak talán az jutott volna eszébe, hogy hivatalos kötelességeit saját érdekével úgy egyesítheti, ha a helyett, hogy maga menne a találkozás helyére, több embert visz magával s a zsiványt elfogatván, egyszersmind a nála talált irományokat magához veszi. E gondolat azonban nem fért jelleméhez s ha a világ boldogsága igértetett volna díjul, — ő erre képtelen vala. Előtte csak a két fentebbi lehetőség állt s kötelességének érzete s az apai szeretet között habozva, a legnagyobb felgerjedésben járt fel s alá szobájában, majd arra, hogy a zsivány meghivását követni fogja, majd az ellenkezőre határozva magát; s midőn Erzsébet a szobába jött, hogy őt a vacsorához hívja, mind ő, mind a többiek, nem csodálkozhattak eléggé nyugtalanságán, mely még a cselédeknek s Liptáknénak is feltünt. A levélkéről, melyet, hogy más kezébe ne jőjjön, elégetett, senki mitsem tudott. Ha Erzsébet, vagy más valaki, a mellék-

szobában hallotta volna is, hogy Tengelyinél koczogtak s hogy ablakát felnyitá: a kisbirák néha tízszer eljöttek napjában s a nélkül, hogy a házba lépnének, ablakánál kérdeztek egyet-mást s így a dolog közönségesebb vala, semhogy valakinek feltünhetett s Tengelyinek rossz kedve egészen a Macskaházy által okozott boszúságának tulajdoníttatott.

Vacsora végével Vándory Ákossal elment, Tengelyi pedig nejének s gyermekeinek jó éjtszakát kívánva, azon ürügy alatt, hogy még irnia kell, szobájába zárkózott s miután helyzetét még egyszer átgondolá, arra határozta magát, hogy a zsiványt fel fogja keresni. — Viola ittlétéről jelentést nem tehetek semmi esetre, — így gondolá magában — ily alóvalóságot nem kívánhat senki tőlem! S ugyan miben sérteném meg hivatalos kötelességemet, ha gyermekeim kedveért jogaim visszaszerzésére mindent elkövetek!? Ha irományaim csakugyan nála vannak, annyival jobb; ha nem, legalább azon szemrehányástól mentem meg magamat, hogy valamit elmulasztottam, mi által sajátomhoz juthattam volna. Hogy e lépésem valaki által megtudassék, arra nincs valószinűség, — s végre mitől féljek, ha lelkiismeretem semmivel nem vádol?

Már tizenegyhez közelgett, midőn a jegyző ily gondolatok között házát halkan elhagyá, s kertjén keresztül a Tisza partjához ért. — Esős novemberi éj vala, az égen nem látszott egy csillag sem, a tájon sötétség terült el s Tengelyinek egész tájismeretére vala szüksége, hogy a keskeny úton, mely kertek között a mezőre vezetett, tovább ballagva, árokba ne essék. A faluban mindenki régen aludt s Tengelyi a nélkül, hogy valakivel találkoznék, ért a helyére, mely neki Viola által kijelöltetett.

Nyárban e hely a tiszaréti határ egyik legkellemesbike vala. Az óriási nyárfa messze elterjedő árnyéka alatt egy kis pázsitos hely terült el, melynek füve, a nap sugaraitól megőrizve, mindig szépen zöldelt,

ha a juliusi forróság az egész határt már kopárrá égette is. E helyet három oldalról sürü bokrok s néhány alacsonyabb fa, a negyedikről a Tisza nyugodt tükre környezé, melyre a nagy fának egyes ágai kinyultak. Tengelyi sok órát töltött e fa alatt barátjával, ki ily alkalommal nem egyszer mondá, hogy szebb helyet a Tisza mentében csakugyan nem találhatni s hogy ha a Török-domb nem lenne is, e fa maga Tiszarétet már a kellemes lakhelyek sorába állitaná. Most e hely szomoru s elhagyottnak látszott, a fa alatti tért száraz levelek takarták. Fenn a lombtalan ágak között süvöltve zúgott át az éjszaki szél, míg a Tisza habokat vetve csapdosá a partot. A jegyző, bundájába burkolva, nyugtalanul járt fel s alá, időről-időre, ha a bokrokban valami nesz hallatszott, megállva s midőn magát meggyőzé, hogy senki sem jő, ismét tovább folytatva kedvetlen sétálását, vagy a révészházhoz fordítva szemét, mely tőle csak mintegy kétszáz lépésnyire lehetett s melynek ajtaján a konyhában még égő tűz kis fénykört terjeszte el.

Majdnem egy fél óra mult így s Tengelyi már hinni kezdé, hogy Viola megbánta vagy nem teljesítheti feltételét, midőn azoknak kiáltásai, kik a zsiványt Macskaházy meggyilkolása után űzőbe vevék, hozzá jutottak.

Tengelyi embereket hallva, kik gyilkost, rablót kiáltva, hozzá közelítének s meggyőződve, hogy Viola valahogy megismertetett s űzőbe vétetett, nehogy e gyanus helyen találtassék, sebes léptekkel visszavonult a falu felé.

Kevés perczczel, miután Tengelyi e helyet elhagyá, egy csomó irást kezében tartva, Viola tört keresztül a bokrokon. A zsivány egy pillanatig megállt s körültekintett; miután látá, hogy a jegyző nincs többé itt, s hátul a bokrokhoz közel üldözőinek kiáltásait hallá, egy a parton álló kis sajkába veté magát s erős lökéssel eltávozva a parttól, evezni kezdett.

— Itt van! itt kell lennie! — kiáltott a kocsis, ki noha lámpása elaludt, a zsiványt idáig soha szeme elől el nem veszté. Társai, kik szinte így valának meggyőződve, iszonyú lármával keresék a gonosztevőt a bokrok között, úgy hogy a mindig tovább távozó evező ütései nem vétettek általok észre s a zajra a révész két fiával kunyhójából a fához sietett.

— Mi a baj, Ferkó? — kiáltott a révész, midőn az égő darab fa világitásánál, melyet szövétnekként magával hozott, az uraság kocsisára ismert: — talán ellopták lovadat?

— Nem, nem! — mondá emez, lámpását meggyújtva — megölték fiscalisunkat; mi idáig kergettük a gyilkost s itt a bokrok alatt tünt el. Csak épen most láttam, — itt kell lennie; segítsen kend keresni.

— Mi a manó! — válaszolt a révész elbámulva — a fiscalist megölték? — No, nem nagy kár érte; de ha kendtek a gyilkost keresik s azt csakugyan idáig kergették, az nincs többé itt, — épen most, mielőtt kendtek jöttek, hallottam valakit innen sebesen a falu felé menni; ugy-e Andris, te is hallottad?

— Az lesz, bizonyosan az, csak utána! — kiáltott a kocsis, nem is várva a fiúnak feleletét s követve a többiektől, a falu felé sietett ugyanazon úton, melyen Tengelyi csak imént ment haza felé.

— Szemlátomást meglátszik, hogy erre ment, — szólt a révész, midőn a nagy sárban alig követhetve fiatalabb társait, csakhogy sietésöket mérsékelje, figyelmöket az útra irányozá. — Ni, még a nyomokat is meglátni, — ez mind friss nyom, — még a víz is meglátszik, a mint minden lépésnél körülfecscsent.

— És ez mi itt? — mondá a kocsis lehajolva s valamit a földről felvéve. — Bot és pedig urias bot, réz csákánynyal, — ezt talán most lopta s itt vesztette. — Csak utána! e nyomon tovább; bizonyosan a kertek között bújt el. — S az egész csapat a kocsis után, ki lámpájával mindig a nyomot követé, a jegyző kert kerítéséhez ért.

— Mi az ördög! — szólt a kocsis, ki a kerítés ajtajánál pár lépéssel tovább menve, egyszerre lámpásával megállt — itt nem látni több nyomot! A többiek, kezéből kivéve a lámpást, szintén megnézték az utat. A friss nyom, melyet eddig követtek, eltünt. — Szemlátomást nem látni semmi nyomot! — mondá a révész, — csak talán a föld nem nyelte el? ott hátul a kerítés ajtajánál még láttam.

— Talán a kerítés mögé bújt, — szólt a kocsis egy kissé gondolkozva; — maradjanak kendtek itt, én átmászok s megnézem, — hátha itt találjuk —

— Hagyja el kend, még főbe ütik, — mondá a révész, Ferkót visszatartóztatva, ki már félig átmászott s kit egy a többiek közül követni akart, — mi közünk van ahhoz, hogy a fiscalist megölték? Bár tavaly vitte volna el az ördög, nem kellene most százötven forintot fizetnem esztendőnkint. — De a kocsis, kit bizonyosan nem Macskaházynak szeretete birt arra, hogy gyilkosát üldözze, a nélkül, hogy ez ildomos tanácsra hallgatna, a legnagyobb figyelemmel végig ment a kerítésen s azon meggyőződéssel tért vissza, hogy a gonosztevőnek nyoma veszett. Már ismét vissza akara menni, midőn a révész egyik fia, ki addig az ajtó mellett állt, észre vevé, hogy a kertnek a házhoz vezető útján szintén nyomok látszanak. A kocsis lámpásával oda futott, a többiek, kik azalatt az ajtót megpróbálva, azt nyitva találák, szintén bementek s mindenki világosan látá a nyomot, melyet eddig követtek s mely egyenesen a házhoz vezetett.

— A nótárius házában van; ott van talán a fészer alatt, — mondá a kocsis, ki, mint minden ember, ha valami után erősen fáradott, bár az reá nézve tökéletesen közönyös legyen, most mindent inkább tűrt volna, minthogy egész fáradtságát meghiusulva lássa; — jerünk be, ott megtaláljuk.

— Már hova gondol kend! — szólt a révész a már indulót visszatartva; — nótárius uram házánál a zsiványt csak nem fogja keresni?

— És miért nem? — válaszolt a másik; — nem tudja-e, hogy e háznál már több zsivány is megfordult? Úrfinkat is itt lőtték meg.

— De kend szemlátomást elfelejti, hogy Tengelyi uram háza nemes curia, — mondá a másik.

— Bánom is én! — szólt az előbbi tovább menve — mikor Violát kerestük, akkor is feldúltuk e házat, pedig maga a szolgabiró vezetett.

— Igen, de azok urak voltak, — mondá a révész, — minket ebrúdon dobnak ki.

— Majd meglátjuk! — én a nagyságos asszony liberiás kocsisa vagyok s szeretném látni, mily nótárius dobna engem ki házából! — S ezzel Ferkó, a nélkül, hogy magát többé feltartatná, két társával, ki vele a kastélyból jött, egyenesen az udvarba ment, míg a révész fiaival valamit mormogva fogai között, miként nem ártana, ha e büszke cselédeket egyszer jól megvernék, hátrább maradt.

De bármi nagy volt is a kocsis bátorsága, midőn Tengelyi, ki csak imént jött haza s még le sem vetkezett, a zajra, melyet hallott, egyszerre szobájából az udvarra lépett s erős hanggal kérdezé; mit akarnak itt? Ferkó meghökkenve, első pillanatban szótlanul állt s csak később mondhatá el, hogy Macskaházyt megölték s hogy gyilkosának nyomait követve jöttek idáig.

Nem fogom leirni az érzeményt, mely a jegyző keblét e pillanatban eltölté. — Viola levelére emlékezve, nem lehete kétségben, hogy az ügyész e szerencsétlen által gyilkoltatott meg, valószinűleg azért, hogy az irományokat tőle elvegye, — s Tengelyi borzadott e gondolatnál, hogy a gyilkosságnak, habár tudatlanul, ő vala indoka. A kocsis és társai minden míveletlenségök mellett észrevevék a hatást, melyet e hír Tengelyire tett, s bámulva néztek egymásra, míg a jegyző, kinek kezében a gyertya reszketett, miután magán erőt vett, egyes kérdéseket tett a gyilkosság elkövetésének módjáról s idejéről.

— Utána jöttünk, — mondá a kocsis, majd Tengelyinek bokáig sáros csizmáit nézve, majd társaihoz fordulva a legnagyobb zavarban, — a Tisza partjáig előttem szaladt, világosan láttam, onnan nyomán jövünk.

— Azaz, követem alássan, — mondá a révész, — hogy szemlátomást nyomon jöttünk, az olyan igaz, minthogy itt vagyok; de hogy épen a zsivány nyoma volt-e? azt biz én nem tudom; és én a többieknek itt mondtam is, hogy ne jőjjenek be, mert tudom, hogy a ház curia, de —

— Kend bolond! — mondá Tengelyi a legnagyobb felgerjedésben, — ha azt hiszik, hogy a gyilkos házamban van, kutassanak fel mindent, hogy egy hely ne maradjon vizsgálat nélkül.

A lármára lassankint a ház többi lakói is felkeltek. Erzsébet Vilmával sietve felöltöztek s Tengelyi, lámpással elől, szobáról-szobára, a padra s istállóba ment el követőivel, míg valamennyien meggyőződtek, hogy semmi idegen a háznál nincs. Tengelyihez azalatt a biró jött, hogy őt a kastélyba hívja s a jegyző a többiekkel elment.

— Látta kend, — szólt a kocsis, ki a révészszel hátrább maradt s a többieket követé, — miként reszketett a nótárius, mikor hallotta, hogy a fiscalist megölték?

— Hát hogyne láttam volna! — mondá emez, — hisz csak van szemem!

— És azután csizmája bokáig sáros volt, — folytatá az előbbi.

— Nagy csoda, ily időben! — válaszolt a révész, bámulva Ferkó furcsa beszédeit.

— Bizony Isten, ha nem ismerném a nótáriust tíz esztendő óta, én —

— Talán csak nem hiszi, hogy a fiscalist ez ölte meg? — vágott szavába az előbbi, megállva.

— Én bizony, mert a házban mást nem találtunk, azt hinném bátyám, — mondá a kocsis halkan társához.

— Megbolondult-e kend? — kérdé a révész s ezzel mindketten gondolataikba mélyedve, szó nélkül mentek egymás mellett.

XXX.

Ha az emberek oly nagylelkűleg bánnának mindennel, a mit birnak, mint gondolataikkal, való boldogság volna élni! Egyéb birtokunkra nézve abban gyönyörködünk, hogy másokat belőle kizárunk, csak gondolatjait közli mindenki szivesen s ha valami eszébe jutott, nem nyugszik, míg elméje legújabb gyümölcsében nem részesíté szomszédait. Történjék, sőt mondassék csak valami új s az emberek között azonnal gondolatcsere támad, a legigazságosabb csere a világon, hol ritka ad mást, mint ócska dolgokat s még ritkább kap mást, mint ócskákat vissza. A boldogság, mely reánk a mennyországban vár, úgy hiszszük, nagy részben az angyalok s üdvezültek énekében áll; e földön az emberek örömei természet szerint egy fokkal alantabb keresendők s kétségen kívül abban találhatók, hogy beszélhetünk. — Mint a méh minden virágból mézet: úgy az ember a legkellemetlenebb tárgyból egy hosszú beszélgetés minden édességeit vonhatja ki s pedig nemcsak azon ritka s a természettől megáldott teremtések, kiknek az ég tulajdon gondolatokat adott, hanem mindenikünk; mert hisz eszmék, mint a pénz, szaporodni látszanak körözések által s a zacskó inkább peng, ha fölötte tele nincs. Valamint azon arany, melyet Krœsus egykor a görög bölcsnek mutatott, valószínűleg el nem veszett, hanem aranyokra verve, talán épen midőn ezeket irom, örömdobogó szívvel olvastatik át valamely tőzsér által: úgy van az eszméinkkel is. A gondolat, mely ezredek előtt egyben támadt, milliók által használtatott azóta; ezerek hivék gazdagoknak magukat, ezerek hetvenkedtek birtokával, mert hisz a gondo-

lat, mint a pénz, azé, ki vele él. Ki nagy sommákat penget, az gazdagnak tartatik, habár minden darab előtte ezer kezeken fordult volna meg. Van még egy hasonlat, mely a pénz s beszéd között létezik s mert véletlenül e tárgyra jöttem, miért ne mondjam el? — Valamint azon országokban, hol arany s ezüst a földben terem, ritkán találunk sok nemes érczet forgásban s áldott hazánkban papirral fizetünk, míg Anglia- s Francziaország aranyinkat méri: úgy van a gondolatokkal is; ki velök élni akar, nem keresi fáradságosan, hanem felgyüjti, mit mások homlokuk izzadságában napvilágra hoztak; mert hisz pénznél csak az, hogy legyen mit kiadnunk, gondolatoknál, hogy legyen mit elmondanunk — képezi az egésznek becsét; az eszmék ujsága, sőt a tárgy kellemetessége, közönyös; maga a beszélgetés az, mi élvet ad. Az emberi nem ezen természete mellett olvasóim nem bámulhatják, ha a tiszaréti kastély lakóit Macskaházy meggyilkoltatása után nem találják oly levert állapotban, mint azt első pillanatban talán gondolák. A borzadás, melyet az ügyvéd halála okozott, megszünt s az esemény most csak a beszélgetésnek kimeríthetetlen tárgya maradt, melyben a konyha tüze mellett az egész ház részt vett. Noha csaknem az egész háznép mindjárt a gonosztett után majdnem egyszerre rohant Macskaházy szobájába, mégis nem volt közöttük, kinek valami különös mondani valója nem lett volna s reggelig, hol a társaság együtt maradt, a történet majdnem annyiféleképen adatott elé, mint Hannibalnak az Alpokon való átmenete; mindenik külön hypothesist állíta fel, melynek bebizonyítására egész erejét megfeszíté.

Ezen előadások között a legnagyobb különbség a haldoklónak végszavai iránt fejlődött ki. A szakácsné, a kulcsártól s mindenestől pártolva, esküvés mellett azt állítá, hogy Macskaházy, mikor kérdeztetett, ki ölte meg? egyenesen ezen kérdésre felelve nevezte Tengelyit. A szakács, kinek ily roppant hazugság elle-

nében lehetetlen vala tisztán az igazságnál maradni, s ki, mint vitatkozás között sok becsületes ember, szükségesnek tartá az igazságnál még valamivel többet mondani, szinte Istent s annak minden szenteit hivá tanubizonyságul arra, hogy az ügyvéd csak azt mondta, hogy Tengelyi úrral szólni akar, mire nézve szinte a konyhaszolgáló, az inas s egy pesztonka vele tökéletesen egyetértettek. Tengelyire, ki még éjtszaka a házhoz jött, s a szobát, melyben a gonosztett elkövettetett, a birák által bepecsételteté az, hogy a haldoklónak utolsó szava az ő neve volt, észrevehető hatást tett, s képzelhetni, hogy ez nem kissé nevelé a viták élénkségét. Reggel végre a szolgabiró, kire az egész éjtszakán át szakács s szakácsné egyaránt hivatkoztak, eljött.

— Megölték fiscalisunkat, — mondá a szakács, még azalatt, hogy Nyúzót kocsijából kisegíté.

— Szegény teins úr! — vága közbe a szakácsné — és utolsó szava —

Itt a szakács nagy örömmel jelenté, hogy a gyilkos megfogatott.

— Azt én fogtam, — szólt a hajdú.

— Igen, a kályhalyukban fogták, — pótolá a pesztonka.

— Nem fogták meg! — mondá hangosabban a szakácsné.

— Az az üveges zsidó, a kit a teins úr ismer, — szólt közbe a szakács, ki mint a legmagasabb rangú személy, különösen felhivatva érzé magát, hogy a szolgabirónak ő adja a szükséges felvilágosításokat.

— Csakhogy elszökött, — szólalt fel Ferkó kocsis, ki most szinte előre tolakodott — a Tiszáig kergettük, ott —

— Lenn van a pinczében, — mondá a mindenes — úgy megkötöztem kezét, lábát, hogy —

— Igen teins uram, — folytatá a kocsis, — úgy szaladt, nem tudtuk elérni; mikor a bokrokhoz jött —

— Az ajtó maga rendjében be van pecsételve, a zsidót bezárattam — mondá a szakács méltósággal.

— Nem volt biz az zsidó soha életében, — vágott szavába a szakácsné.

— De bizony a zsidó volt! — kiáltott a szakács, pesztonka s konyhaszolgáló egyszerre.

— Hát ha a zsidó volt, — kiáltott a szakácsné, — a teins fiscalis úr minek rázta fejét így ne?! — s ezzel a szakácsné fejét irtózatosan rázni kezdé, míg a többiek azt, hogy zsidó volt, s hogy nem volt zsidó, kiáltozák egymás ellenében.

— Megbolondultak-e valamennyien? — harsogott végre a szolgabiró hatalmas szavával a lárma között, — az ember tulajdon szavát nem hallhatja e fecsegés között.

Mind hallgattak, csak a szakácsné rázá még mindig fejét, azt súgva az esküdtnek fülébe, kihez közel állt s kiben türelmesb hallgatót remélt, hogy a fiscalis úr, miután megölték s a zsidót látta, épen így tett.

— Édes szakács úr, — szólt végre Nyúzó, ez érdemes férfihoz fordulva, szelidebb hangon, — nem kaphatnánk-e früstököt? szörnyen megfáztunk. Mire a megszólított arra kérve a teins urakat, hogy addig csak az ő jól fűtött szobájába menjenek, rövid idő mulva a reggelire szükséges sligoviczát s kenyeret hozá, csak addig, míg a kávé vagy más, a mit parancsolnának, elkészül.

Míg a szakácsné panaszkodva, hogy ki sem hallgatják, rosszkedvűen szobájába ment, s a kávé-csinálást a pesztonkának engedé által, addig a szakács a főbirót egészen akkép értesíté a történtekről, mint azokat magának elképzelte. Szerinte Macskaházy minden kérdésen kívül a zsidó által öletett meg, ki mihelyt a tettet elkövette s embereket hallott, még mielőtt valamit elrabolhatott volna, a kályhalyukba menté magát, honnan a hajdú által kihuzatott. — Ha az embernek a gyilkosságról csak egy kis fogalma van, — folytatá a szakács előadását, — világosan látja, hogy nem is

lehet más. Minden gyilkos, ha tetten kapják, elbujik hordó vagy deszka alá, vagy valami kályhalyukba, százszor olvastam ily históriákat; de az a szakácsné nem tud semmit és azután disputál.

— Persze szakács úrnak igazsága van, — mondá Nyúzó, miután második poharát kiitta, s gondolataiba mélyedve, véletlenül harmadikat töltött magának. — A dolog világos, kár is minden nyomozás.

— De nem mondtam-e én mindjárt? — szólt az esküdt a legnagyobb önmegelégedés kifejezésével integetve fejével.

— Mit mondtál mindjárt Bandi? — kérdé a főbiró, ki csak arra emlékezett, hogy esküdtjét alig birta felkölteni.

— Hát azt mondtam, — válaszolt a másik büszkén, — hogy ezt a gyilkosságot bizonyosan valami oly semmirevaló gazember követte el.

— Igazság, Bandi mindjárt mondta ezt, — szólt a főbiró, — én nem gondoltam volna, hogy ez a zsidó ilyenre vetemedik; szegény Macskaházy, áldott jó ember volt!

— És még minap hogy' tarokkozott, — mondá elérzékenyedve Kenyházy, — kétszer húzta be a zsidót. Zátonyinak öt tarokkal elfogta ultimóját és most az a zsidó —!

— De a zsidó mindent tagad, — szólt midőn az épen behozott kávét, vagy mi annak neveztetett, vendégei elébe helyezé, a szakács — hacsak a teins úrnak nem sikerül.

— Nem sikerül? — kérdé Nyúzó, boszús tekintetet vetve a szakácsra, hogy ily valamit csak gondolni mert, — egy haszontalan zsidónál, s nem sikerül! Húsz esztendeje szolgálom a vármegyét s még mindent kisütöttem, a mit csak akartam.

— Hisz az egész világ tudja ezt, — mentegetődzött a szakács, — mindenki irígyli járásunkat, hogy a teins urat birjuk; de ezek a zsidók néha szörnyű makacsok.

— Ha szólni nem akar, — mondá Nyúzó, félre taszítva kiivott findzsáját — majd kiált.

— Elől Pali, hátul a hajdú, — mondá megelégedett mosolylyal az esküdt, — én meg az asztal mellett tentával s papirossal. No majd lát valamit szakács úr, fogadom, ilyent még nem látott. Ha mi valakit körülfogunk, az nem tagad sokáig, azért jót állok.

A kávézás, melyre a két tisztviselő inkább csak azért határozta el magát, hogy mívelt embernek tartassék, ez alatt be vala végezve. Kenyházy bámulva, mint ily alkalomkor mindig, az emberek balgatagságán, kik Magyarországban, hol a legjobb bor s pálinka terem, a kávéra vetemedtek, — egy pohár sligoviczával mosá le a kellemetlen italnak emlékét. Nyúzó meggyújtá az ivás közt félre tett pipáját, s miután torkát köszörülve a szobában egy párszor fel s alá járt, a szakácsnak tudtára adá, hogy a rabot felhozathatja, s hogy a hajdú készen legyen. Mire emez, ki már úgy is alig mérsékelheté kiváncsiságát, azonnal elment, s Kenyházy jókedvűen, mert egy pár ív konyhapapirt talált az almáriumon, melyre az önkéntes vallomást felirhatta, a nélkül, hogy a megyének beszámolandó papirost fogyasztaná, pennákat vágva készült munkájához.

Olvasóim ismerik a módot, melylyel Nyúzó az elébe állított gyanus személyekkel bánni szokott, s azért ne várják, hogy az üveges zsidónak vallatását hosszasan előadjam. Igaz, vannak, kik azt hiszik, hogy bánásmódunkat mindig azon egyedek jelleméhez kell alkalmaznunk, kikkel dolgunk van; de ezen általánosnak látszó elv többnyire csak oly személyek irányában alkalmaztatik, kiknél bánásmódunkat később megbánhatnók, — alsóbbakra nézve majdnem mindenki bánásmódját Prokrustes-ágynak tekinti, melyet mindenkire egyenlően alkalmaz. Ha az egyed, ki kezei közé akadt, nem illik belé, annyival rosszabb neki; húzni, vonni fogja, vagy összetörni, míg beléillesztheti; — mit bánja ő, hogy' tetszik neki? s Nyúzó ezen többség közé tartozott. A főbiró egyike vala

azon embereknek, kiknek a természet, úgy látszik, kötelességül tevé, hogy azzal, kivel épen szólnak, mindig parallelvonalt képezzenek; ha ez fejét felemeli s hátraveti magát: meghajlanak; ha a másik hajlik meg: felemelik fejöket s hátragörbülnek méltóságuk érzetében. Ily jellemek, melyeknek magyarázatára e geometriai formánál jobb módot nem ismerek, hazánkban nem ritkák, s olvasóim talán ismerőseik között is fognak találni olyanokat, kikre jellemzésem illik; én részemről, fájdalom! sokra akadtam, kinek emberekkel való bánását jóváhagyni csak akkor lehetne, ha az alsóbbak iránt mutatott büszkeség pótlékául azon kutya-alázatosságot fogadjuk el, melylyel felsőbbek iránt mindig viseltetnek. Ha azon tiszteletet, melyből egy résznek kelleténél többet, a másiknak kevesebbet adtak, összeszámítjuk, s az egész mennyiséget az egyesek közt újra felosztjuk, talán kisülne, hogy mindenkinek megadták a magáét. — Nyúzótól az üveges zsidó más bánásmódot, mint melyet Peti czigány a Török-dombon tapasztalt, nem várhata; sőt sorsa nehezebb vala, a mennyiben senki jelen nem volt, ki pártját foghatá; és mind Kenyházy, mind a szakács, ki a zsidókat utálá, mindent elkövettek, hogy a főbirót még inkább felgerjeszszék szerencsétlen vádlottja ellen. A zsidó azonban, noha minden kérdés úgy intéztetett, hogy feleletét mintegy magában foglalá, a gyilkosságot állandóan tagadta.

Nyúzó nem osztozott a zsidók iránti előitéletben. Ellenszenve semmi esetre nem ment annyira, mint a szakácsé, ki oly nép iránt, mely hurkát s kolbászokat megvet, sódartól undorodással elfordul, s kocsonyáról hallani sem akar, természetesen semmi rokonszenvet nem érezhetett; sőt voltak, kik a főbirónak az úr választott népe iránt részrehajlást hánytak szemére, s azt állíták, hogy előtte zsidó ellen pert nyerni majdnem ép oly nehéz, mint — (elfelejtém hamarjában, mily vármegyében). De mindennek megvannak határ-

ha a főbiró a zsidó népnek gazdagabb részét

korunk felvilágosodott szempontjából tekinté is, ebből nem következik, hogy ugyanezen elvek szerint járjon el oly egyed irányában, ki mint az üveges, egész töredékeny vagyonát hátán hordá, s drágakövet az egy gyémánton kívül, melylyel tábláit vágja, nem birt. Az emancipatió, tagadni nem lehet, hazánkban nagy lépéseket tesz. A zsidók, — mert magokat egyenesen nem emancipálhatják — lassanként mindenféle kötelezvények által a keresztyéneket kezdik mancipálni, s ez, mint tudva van, eredményre nézve egyre megy. A zsidóság hazánkban e pillanatban oly hegyhez hasonló, melynek alja még sötét homályban áll, de melynek aranyozott csúcsára nézve a nap már feljött; — s ha az üveges, népének ezen részéhez tartozik, bizonyosan más volna helyzete; — így, miután senkinek gyapját vagy gubicsát meg nem veheté, sőt még a dohánykereskedésben sem vett részt, kedvezésekre számot nem tarthatott, s birája bizonyosan nem felejté el, hogy elődei üdvezitőnket keresztre feszíték.

A főbiró, miután vádlottján a vallatásnak minden nemét — a Kenyházy által említett körülfogást is ide értve, melyhez a hajdú botjával felhivatott — megpróbálta, a legnagyobb felindulásban jára fel s alá a szobában. — Farkasgúzsba köttetlek, agyonveretlek, ha nem szólsz! — kiálta, midőn a szerencsétlent ismét mellbe löké, s az remegve könyörgő hangon újra ártatlanságát bizonyítá.

— Ártatlan! — kaczagott a főbiró — s így néz ki az ártatlanság? — mire Kenyházy s a szakács, a zsidóra fordítva szemeiket, szintén nevetni kezdének, míg Üveges Jancsi egy preszeméből nehéz könyek gördültek le arczán. Meg kell vallani, a zsidó külsejében nem vala semmi, mi őt arra jogosítá, hogy bárki által az ártatlanság képének tartassék. Veres haja, mely a pinczében, hol az egész éjt tölté, megnedvesedett, s még mélyebben lógott le homlokába, mint máskor; ruhája s szakálla még mocskosabb vala, mint közönségesen, s csunya arczvonásait a fájdalom, melyet

kötéllel összeszorított kezei okoztak, még inkább elvadítá, — gonosztevőt nem lehetne máskép festeni; — de a zsidó azért mindegyre hirdeté ártatlanságát. — De kérem a tekintetes főszolgabiró urat — rimánkodott — és a tekintetes esküdt urat és a szakács urat is, a ki engem régen ismer —

— Igen, hogy semmirevaló gazember vagy, — szólt az utóbbi, — a ki valahányszor valamit csináltattam, mindig megcsalt.

— De kérem alássan, biz én nem csaltam meg senkit; — sóhajtott a másik, — a kastélyban az ablakoknak nagy táblái vannak és az üveg igen drága és én —

— Megint másról locsogsz, akasztófára való! — kiáltott a főbiró, — még egyszer kérdezlek utólszor, ha nem vallasz, meglátod mi történik veled; miért ölted meg a fiscalis urat?

— Nem öltem meg biz én, — válaszolt sirva a kérdezett, — már miért öltem volna meg? Macskaházy úr jó kegyes uram volt, ha ő élne, nem bánnának így velem!

— Persze, ha nem ölted volna meg, — vága szavába a főbiró.

— Én nem öltem meg, — folytatá a másik mindig zokogva; — mikor szakács úr engem Macskaházy úrhoz vezetett s kérdezte: én öltem-e meg? a fiscalis úr nem tudott szólni, de mindegyre rázta fejét. Mondja szakács úr maga, — szólt tovább ehhez fordulva.

— Az igaz, — mondá emez, — mikor e gazembert az ágyhoz vezettem s a fiscalis urat kérdeztem: ez gyilkolta-e meg? ő fejét rázta; de ki tudja, mit értett alatta, talán már magán kívül is volt.

— Nem volt magán kívül, — mondá a zsidó könyörgő hangon — már hogy lett volna magán kívül, mikor szakács úr kétszer kérdezte meg, s az áldott szegény fiscalis úr mindig rázta fejét.

— Alkalmasint ez lesz, — szólt most Kenyházy, —

miről a szakácsné, mikor jöttünk, szüntelen fecsegett.

— A szakácsné igen, — folytatá a rab — és az egész ház mind ott voltak s látták, hogy a fiscalis úr fejét rázta; áldott ember! Nem is tett semmi mást, mihelyt a szobába jöttem, hanem mindig rázta fejét.

— Hivja be valaki azt a szakácsnét, — szóla Nyúzó, ki most szintén ez asszony különös magaviseletére s szüntelen fejrázására visszaemlékezett.

— Bizony kár, ha teins úr ezzel fárad, — mondá a szakács, — fecseg mint a kofa, s végre még is bizonyos, hogy a fiscalis urat csak az az átkozott zsidó ölte meg.

— Azt én is tudom, — mondá Nyúzó méltósággal, — de a formákat minden vallomásnál meg kell tartani; — s ezzel hajdúját elküldé a szakácsnéért.

Katalin, vagy mint közönségesen neveztetni szokott: Kata asszony — mert mint ő maga többször helyesen megjegyzé, szegény özvegynek senki nem adja meg a magáét, s még nevét is megrövidítik, mintha csak konyhaszolgáló volna, — míg természetes ellensége, a szakács, benn a vallatásnál volt párthiveivel, azaz a kulcsárral és mindenessel folyvást a főbiró ostobaságáról beszélt, ki okos embert nem is kérdez. — A szakács bizonyosan tévedésbe fogja hozni, nincs árulkodóbb ember a világon! A nagyságos asszonynál is minden izgágának ő oka, s most mindent a zsidóra fog tolni, pedig a zsidó oly ártatlan, mint a ma született gyermek. Mikor Macskaházy ágyához vezették stb. —

Alig lépett be a hajdú főbirájának parancsával, hogy az ifjasszony mint tanu elébe jőjjön, midőn e panaszok helyett a főbiró egyszerre fain emberré vált, s Kata, egy kis tükördarab előtt, mely a konyhaablakon állt, helyreigazítva főkötőjét, miután azon meggyőződését nyilvánítá a jelenlevők előtt, hogy most az igazság bizonyosan ki fog sülni, — a meghivást követve, nem kevés bókkal jelent meg a vizsgálók előtt.

Kata, ki még soha mint tanu biró előtt nem állt, első pillanatban meghökkent, midőn tőle neve s élete módja, melyet úgy hivé, az egész világ tud, s főkép kora kérdeztetett. A gúnyos mosoly, melyre a szakács ajkai vonultak, midőn magát alig hallható hangon negyvenkét esztendősnek mondá, s még inkább az, hogy a főbiró által mindjárt ezen előleges kérdések után arra intetett, hogy vallomására meg fog eskettetni, s ha az igazságtól eltér — büntettetni: azon gondolatot támaszták benne, hogy az egész csak az alávaló szakácsnak kabalája, ki őt bajba akarja keverni, minek elkerülésére mindjárt ez intés után megjegyzé, hogy a mi korát illeti, ő keresztlevelét nem látva, semmi bizonyost nem mondhat, hogy azonban, a mi saját meggyőződését illeti, ő még sokkal fiatalabbnak tartja magát. A szakács s esküdt felkaczagtak, s Nyúzó mosolyogva kijelenté, hogy csak a többiekre nézve mondjon igazat, saját korára nézve akár huszonnégyet mondhatott volna, — minek oly késő megtudását a szakácsné kétségen kívül sajnálta.

Az ezt követő kérdések: — Ismerte e Macskaházy urat? Mióta? Látta-e már a zsidót életében? Mit tud felőle? stb. — a szakácsnét azon kellemetlen benyomásért, melyet kikérdeztetése előtt első pillanatban érzett, bőven kármentesíték. Ő azoknak vala egyike, kik Istentől nyert szónoki tehetségeiket el nem ássák; Katalin asszony beszélt reggeltől estig tisztán jószántából is; — ki várhatna most rövid feleleteket tőle, midőn neki talán életében először kötelességül tétetett, hogy beszéljen, s a főbiró őt különösen arra inté, hogy előadásában semmit el ne hagyjon. Katalin elmondott mindent, hol szolgált előbb, miként jött a házba, mi történt azóta, mikor veszett először össze a szakácscsal, miként csalatott meg ugyanezen zsidó által egy forint huszonnégy krajczárig, midőn mult vásárkor tizenkét rőf kék kartont hozatott magának Debreczenből. A jó asszony a szó szoros értelmében nem hagyott el semmit; ha tudós tár-

saságunknak tagja volna, — mire, ha mindazok, kik a nyelvet mívelik, e czímre alkalmasak, neki is nem kis hivatása van, — ez egy vallomás után parentatióját lehetne irni.

Nyúzó rosszkedvűen jára fel s alá a szobában. Az esküdt, ki egy egész könyv irására magában hivatást nem érzett, félre tette pennáját; a szakács mosolyogva néze majd az egyik, majd a másikra, mintha mondani akarná: nem volna-e igaza, midőn előre mondta, hogy ez asszony kikérdezése haszontalan?

— De végre — mondá a főbiró, nem mérsékelhetve többé türelmetlenségét — mit akar az ifjasszony mindezzel? Gyóntatóatyának tart-e vagy bolondjának, hogy egész életét kezdettől egész mostanig elmondja?

— Követem alássan, — szólt a szakácsné bámulva, hogy ily dolgok valakit nem érdekelhetnek, — mikor a teins úr mondta, hogy ne hagyjak el semmit.

— Hogy ne hagyjon el semmit, mi a dologhoz tartozik, — szakítá félbe Nyúzó a szólót, — ezek voltak szavaim.

— Igen, — folytatá a másik, — de ha nevemért s állapotomért kérdeznek, s én azt mondom, hogy özvegy vagyok, akkor csak férjemet is meg kell nevezni, és hogy meddig éltünk egymással, s kérem alássan, azt is, hogy jól éltünk, s mikor halt meg, s mily betegségben, és —

— Jól van, jól, — vágott szavába a főbiró, belsőkép átkozva a fecsegését; — de most mondja meg, ha lehet röviden s egyedül e kérdésre felelve: igaz-e, hogy mikor ez átkozott zsidót szakács úr a haldoklóhoz vezette, Macskaházy fejét rázta?

— Igaz bizony, — válaszolt a kérdezett, kihivó tekintetet vetve a szakácsra, — persze rázta fejét, és ha a teins úr még látta volna, miként rázta; mióta férjem halálos ágyánál voltam, — szegény ember, Isten nyugtassa, szakács volt —

— Tudjuk, tudjuk, — vágta közbe a főbiró türelmetlenül, — és vizi betegségben halt meg; de mondja

meg, ifjasszony most csak azt, vajjon igaz-e, hogy szegény meghalt barátom, midőn szakács úr másodszor is ugyane kérdést intézte hozzá, ismét rázta fejét?

— Igen, és a teins urak nem is hinnék — folytatá az előbbi, — miképen rázta fejét; a mint mondom, épen úgy, mint boldogult férjem, Isten nyugoszsza, az utolsó tizennégy nap és éjtszaka mindig nála voltam —

— Ki tudja, talán már magán kívül is volt, — szólt közbe a szakács.

— Kicsoda? férjem magán kívül? — mondá az előbbi, — férjem magánál volt végső pillanatáig, nem tudott már szólni, szegény ember, nem is értette senki, csak én magam, de a mit akart —

— Ki szól itt férjéről? — vága szavába Nyúzó, — Isten nyugtassa, neki is elég baja lehetett a világon; csak az a kérdés: Macskaházy, mikor kérdezték, s fejét rázta, nem volt-e magán kívül?

— Magán kívül? — kérdé a szakácsné; — követem alássan, azt csak oly bolond mondhatná — a tekintet, melyet a szakácsra vetett, mutatá, kit ért, — a ki az embert, ha szólni nem tud, nem érti. Én férjemet, mikor a viz mellére jött s többé nem beszélhetett, végső pillanatig megértettem. Oly szomorú édes szemeket csinált rám, mintha csak úgy mondaná mint máskor: édes galambom, köszönöm. De hogy a fiscalishoz visszatérjek, — tevé hozzá, szemeit törülve, midőn a főbiró türelmetlenségét észre vevé, — szegény, hogy lett volna magán kívül, hiszen mikor kérdezték, még szólt.

— Szólt? és mit? — kérdé kíváncsian a főbiró.

— Hát nem sokat, az igaz, — válaszolt az aszszony, — de világosan, mind a kik jelen voltunk, hallottuk. Mikor szakács úr kérdezte: ki ölte meg? csak azt mondta: Tengelyi; azután mindjárt rájött a hörgés.

— Tengelyi?! — kiáltának a főbiró s esküdt elbámulva, majdnem egyszerre, — ez különös!

— Miként is hallgatnak a teins urak ily haszontalan fecsegésre? — mondá a szakács türelmetlenül — ez asszony, csakhogy szólhasson, halálos ítélet alá hozná tulajdon apját.

— Haszontalan fecsegés, a mit én mondok?! — kiáltott a szakácsné; — hát miért kérdez engem a teins főbiró úr? s miért irja fel esküdt úr azt, a mit mondtam? Ha a teins főbiró úrnak terhére vagyok, nem bánom, én nem láttam, nem hallottam semmit; ha nem kérdeznek, én bizonyosan nem szóltam volna senkinek.

A főbiró alig juthatott szóhoz, hogy a szakácsot arra intse, miként a tanut ne zavarja; s emezt újra kérdezé: tisztán emlékezik-e, hogy Macskaházy csakugyan Tengelyit nevezte halála előtt?

— Hogyne emlékezném! — folytatá emez félbeszakadt beszédjét, — mikor a fiscalis, szegény tekintetes úr, csak oly tisztán szólt, mint mi most szólunk. Tengelyit mondott, az egész ház ott volt, valamenynyien hallották.

— Azt nem is tagadja senki, — szólt közbe a szakács, ki minden intés mellett nem birhatá magát hallgatásra, — a kérdés csak az, mikor nevezte Tengelyi urat? miért nevezte? és itt én mondom —

— Akkor nevezte, mikor a zsidót ágyához vezeték s azt kérdék tőle: ez ölte meg? — vágott szavába a szakácsné, ki a régi vitát újra megkezdve, mindig inkább neki lelkesedett. Először fejét rázta, azután Tengelyit hítta, azután —

— Nem úgy volt! — szakítá félbe a szakács a szólót, — először nevezte Tengelyit, azután csak később rázta fejét.

— S én meg azt mondom, hogy először rázta fejét, azután nevezte Tengelyit, — kiáltott a másik, — mind azt fogják mondani.

— S én az ellenkezőt mondom! — lármázott még hangosabban az előbbi, s a ki nem úgy vall, az hazudik, ha száz esküvést tesz is le reá.

— Az egész házat felhíhatom tanubizonyságul, — szólt ismét a főbiróhoz fordulva lángoló arczczal az asszony.

— És én szinte felhíhatom tanubizonyságul, — válaszolt a szakács.

— Az egésznek tisztába hozására — mondá végre a főbiró — alig is leend más mód, mint további tanuvallatások, . . . s míg a hajdú kiküldetett, hogy a háznép közül azokat híja be, kik Macskaházy halálánál jelen voltak, a szakács és szakácsné tovább veszekedtek. Nyúzó Kenyházyt figyelmezteté, hogy jegyezze fel különösen, miként a szakácsné vallomása szerint Macskaházy, midőn halála előtt gyilkosa iránt megkérdeztetett, Tengelyit nevezte.

Ha a főbiró a többi tanukat, kiket a hajdú a konyhában mind együtt talált, s kik vele most a szobába jöttek, csakugyan azért rendelte maga elébe, hogy a kérdésben levő pontot tisztába hozza, nem csalódott senki reménységében inkább, mint ő. Kettő helyett, az igaz, hat tanu álla most előtte, de közöttök az igazságnak azon kriteriumához sem juthatott, melyet a többségben keresünk, miután a kulcsár és mindenes most is a szakácsnéval, a szolgáló s pesztonka a szakácscsal tartva, egészen egyenlő voksokkal álltak egymás ellenében.

Végre — mondá a főbiró, miután e lármát egy ideig békességesen meghallgatá, vállát vonva — a dolog tökéletesen mindegy. Elébb rázta-e fejét Macskaházy vagy később, ahhoz semmi közünk; fődolog csak az, hogy mikor kérdezték: ki ölte meg? világosan a nótáriust nevezte, s erre nézve valamennyien megegyeznek. Ezt, reménylem, feljegyezted? — szólt Kenyházyhoz fordulva, ki még tovább irva, fejével intett.

A vitatkozók bámulva néztek egymásra; a szakácsné, kinek nem az vala szándoka, hogy Tengelyi ellen gyanút támaszszon, s ki minden mellékgondolat nélkül egyedül azon állítását akará bebizonyítani,

hogy az ügyvéd csakugyan elébb rázta fejét s később nevezte Tengelyit, most megijedve a főbiró szavain, elhallgatott; csak a szakács tarta még elég lelki nyugalmat, hogy Nyúzót figyelmetessé tegye, miként ő ezen állításban soha meg nem egyezett, s most is azt mondja, hogy a haldokló Tengelyit ugyan nevezte, de nem akkor, mikor gyilkosa iránt kérdeztetett. Valamennyien helybenhagyólag integetének fejeikkel, főkép a szakácsné, ki mióta szavainak következését látta, csaknem sírva mondá, hogy ő szegény özvegy s a nemzetes szakács úr bizonyosan jobban érti e dolgokat, hogy azonkívül a fiscalis úr véres mellét látva úgy megijedt, hogy nem is tudta, mi történik körülötte. A főbiró azonban a szerencsétlen tanut, ki előbbi vallomását most minden módon visszahúzni akarta, azon figyelmeztetéssel némítá el, miként mi mondva van, az az esküdt által feljegyeztetett, s hogy ha azokat, mik vallomásában Tengelyi ellen gyanút támasztanak, visszavonja vagy módosítja, majd meg fogja látni, mi történik vele azért, mert a biróság előtt hazudni merészelt. Mire az asszony elrémülve a kályhához vonult s csak nehéz sóhajokban könnyíté keblét, nehogy ismét valamit mondjon, mit később megbánna.

— Én nem tudom, — szólt azalatt a szakács, ki Tengelyinek egyik legfőbb tisztelője levén, mindazon hódolat mellett, melylyel a főbirói hivatal iránt viseltetett, Nyúzó utolsó szavain látszólag megindult — mindabban, a mit a teins úr eddig hallott, mi ok volna a legkisebb gyanúra a nótárius ellen?

— Mi ok? — szólt a főbiró megvető tekintetet vetve a szólóra — azt semmi esetre sem szakács uram fogja megítélni; egyébiránt úgy hiszem, némi ok csak van; midőn ez az asszony s még két tanu világosan állítják, hogy Macskaházy haldokolva — pedig a halál pillanatában adott tanusága annyit ér, mintha száz esküvel erősíttetnék — Tengelyit mondta gyilkosának.

— Én nem mondtam azt soha, — sóhajta a szakácsné, midőn a kályhától ismét előre jött — én csak azt mondtam, hogy a fiscalis elébb rázta fejét, azután szólt; sohasem juthatott volna eszembe, hogy Tengelyi úr az által gyanúba jöhet.

— Hiszen végre igaz, — mondá a szakács elég szárazan, mert nemes ember létére a módot, melyen Nyúzó hozzá szólt, rossz néven vevé — gyanúja lehet, a kinek tetszik, s az is igaz, hogy engem kérdezni nem fognak: csak azt gondolom, hol gyilkosságról van szó, ily ember ellen, mint Tengelyi uram, minden bolond beszéd után gyanakodni nem lehet.

— De nem mondta-e szakács úr maga, — kérdé éles hangján a főbiró, — hogy Macskaházy a nótáriust nevezte?

— És ez teljesen igaz, — válaszolt a másik — de épen nem csudálatos, miután Macskaházy úr Tengelyivel egész életén át összeköttetésekben volt. Sokan hiszik, hogy a nótáriussal nem bánt úgy, mint kellett volna; még tegnap is erősen összeszólalkoztak, — ki tudja, a fiscalis úr utolsó pillanatban nem szállt-e magába?

— Ugyan úgy-e? hát még tegnap este erősen összeszólalkoztak? ird fel ezt is Bandi! — mondá esküdtéhez a főbiró. — Igazság! ők ketten egész éltökön át halálos ellenségeskedésben voltak egymással. És hát azt mondja a szakács úr, még tegnap este erősen összevesztek?

A szakács nem tagadhatta ennek valóságát; a többiek szintén bizonyíták ezen állítását; a szakácsné pedig, ki azt hivé, hogy Tengelyinek az által használhat, mindazon nagyításokkal beszélé el a jegyző s ügyvéd között történteket, melyekkel azok a faluban elbeszéltettek.

— Különös, igen különös! — mondá Nyúzó esküdtjéhez fordulva. — A nótárius Macskaházyval összevesz s a legszörnyebb fenyegetésekkel válik el

tőle. A mint a szakácsné mondja, a nótárius azt esküvé, hogy szegény barátom az ő kezei által fog meghalni, — s azután mindjárt reá ugyanazon éjtszaka emezt meggyilkolva találják szobájában. Reménylem, ezt kiemelted, Bandi? — szóla esküdtjéhez fordulva, mély gondolkozás kifejezésére kényszerítve arczát, nehogy az öröm meglátszassék, melyet a miatt érzett, hogy Tengelyit bajba keverheti.

A szakácsné szólni akart, de midőn látta, hogy Nyúzó reá épen nem figyel, félhalkan csak azt jegyzé meg az esküdtnek, hogy ha a fiscalist nem a zsidó, hanem más valaki ölte meg, ő nem tudja, a zsidó mit kereshetett a kályhalyukban; mire a főbiró, a helyett, hogy felelne, azon kérdéssel fordult a zsidóhoz: kik voltak e gonosztette elkövetésére tanácsadói, segítői, vagy biztatói? — Mert hogy a tettet magát senki más, mint te, aláváló kutya, el nem követte, — tevé hozzá mérgesen — arról kétség nincs. Vallj igazán! úgy is látod, hogy czimboráidnak már nyomán vagyunk; ha tétovázás nélkül megnevezed, talán segíthetsz magadon. Ha még egy perczczel tovább tagadsz . . .; itt a főbiró nem monda többet, de jobb kezén, melynek épen tenyerét mutatta, a zsidó chiromantia nélkül annyira olvashatá jövőjét, hogy mintegy ösztönszerűleg vállát felvonva egyik arczát rejté el, s a mit valamennyien előreláttak, kétségen kívül bekövetkezik, ha kocsizörgés épen e pillanatban a főbirót az ablakhoz nem csábítja.

Az alispán, ki, mint tudjuk, az előbbi napot közel jószágán tölté, mihelyt a házában történt gyilkolásról hirt vett, nejével s leányával azonnal Tiszarétre indult, s vele majdnem egyszerre érkezett meg Serer, kiért a látlelet elkészítése végett még éjjel szekér küldetett. Etelkát kivéve a többiek azonnal a vallatás színhelyére siettek, hol egy ideig mindenki a háziurat s asszonyt fogadva, a rabot nyugodtan hagyá.

Az alispán s főkép neje mélyen meghatva látszának.

— Szörnyűség! — mondá Réty, midőn a főbirótól a történet részletes leirását meghallá — ily gyilkosság s pedig tulajdon házamban, ennyi cselédek között; hallatlan merészség! Szegény feleségem egészen oda van! már tegnap mintha sejdítette volna, hogy szerencsétlenség fog történni, soha úgy felgerjedve nem láttam.

— Ne beszélj olyakat, — szólt türelmetlenül Rétyné, s ajkai körül különös reszketés vala észrevehető — még végre holdkórosnak kiáltasz ki, ki mindent előre lát. Rosszul éreztem magamat, mint ma is, ez az egész.

A főbiró s esküdt kijelentették sajnálkozásukat. Serer azonnal az ütér után nyult; a zsidó arczán, kire az alispánné e pillanatban nézett, különös kifejezés vala látható, majdnem gúnyhoz hasonló, melyet azonban senki, figyelmét reá nem fordítva, észre nem vett.

— A gonosztettet — szólt ismét Réty — csak oly valaki követhette el, ki a házban jó ismeretes; a legkülönösebb az, hogy rablás, a mint hallom, nem történt.

— Még nem tudjuk, — mondá Nyúzó — a cselédek azt mondják, hogy a meggyilkoltnak óráját s tárczáját a szobában találták, bővebb vizsgálatot nem tevénk, miután Macskaházy a teins úr fiscalisa lévén, gondoltuk, hogy talán irományok lehetnek holmijai között, melyek a családot érdeklik, s az ajtót, melyet a birák bepecsételtek, zárva hagytuk, míg a teins úr visszajő, vagy ez iránt valamit rendelni méltóztatik.

— Azt jól tették, — szólt közbe az alispánné élénken, — Macskaházy kezében mindenféle peres irományok voltak, melyek csak engem illettek. Magam fel fogok menni.

— Nagysád, — mondá kezét összecsapva Serer, — beteges állapotjában! hová gondol nagyságos asszonyom?

— Az az én dolgom, — válaszolt az alispánné szárazan.

— Bizony jobb lenne, ha nagysád nem megy fel, — jegyzé meg most a szakács minden alázatossággal, — még a holttest is ott van, és . . .

— A holttest? — mondá Rétyné, nem titkolhatva el borzadását — azt vigyék ki, — tevé hozzá erőt véve magán, — majd azután felmegyek. Én legjobban tudom, hol szokta tartani irásait, s nem lehetek nyugodt, míg meg nem győztem magamat, hogy semmi el nem veszett.

Serer, az esküdttel s a cselédekkel, az alispánné kívánatának teljesítésére, eltávozott. Rétyné a legnagyobb felgerjedésben jára fel s alá a szobában.

— Legalább a gonosztevőt, — mondá Nyúzó Rétyhez, ki mély gondolatokba merülve mellette állt, — hála Istennek! megkerítettük. Ezt a zsidót — tevé hozzá a rabra mutatva — mindjárt a tett után a kályhalyukból húzták ki.

— Üveges Jancsi? — szólt fel az alispánné, egyszerre megállva, az lehetetlen! . . . Tudom, hogy Macskaházy mindig pártfogója volt és . . .

— Lelkem, — mondá Réty — ez nem bizonyít semmit. Fájdalom, igen is sok példa van, hol ily alávaló teremtések épen legnagyobb jóltevőjükön követték el gonosztetteiket.

— Annyival inkább, — vágott szavába a főbiró — minthogy minden kérdésen kívül áll, miként a zsidó ez esetben csak más boszújának eszköze volt.

Az alispánné annyira elhalványult e pillanatban, hogy mind férje, mind Nyúzó egyszerre kérdék: rosszul érzi-e magát? Mire amaz csak azt kérdé: vajon a zsidó megvallotta-e gonosztettét?

— A mit úgy szorosan véve vallásnak lehet nevezni, — válaszolt a főbiró — a zsidó még nem vallott semmit; azonban az legkisebb gondom. Kihozom én belőle, ha még oly makacs volna is; és a bűnjelek olyanok, hogy a tettesről kétség sem

lehet, s itt Nyúzó nagy megelégedéssel elmondá mindazt, mi nézete szerint Tengelyit terhelé.

Alig képzelhetni a hatást, melyet a főbiró szavai mind az alispánra, mind nejére tettek. Amaz egyre rázta fejét s mondá, hogy Tengelyiről ily valamit feltenni nem lehet; ez egyszerre megnyugodva látszott s csak azt jegyzé meg, hogy miután Macskaházy s a jegyző között csakugyan halálos ellenségeskedés létezett, nem tudhatja senki, szenvedélyes ember, mint Tengelyi, mire vetemedhetik.

— Majd kihozzuk, — mondá Nyúzó önmegelégedéssel — én kifacsarom a zsidóból, ha mégegyszer oly gazember volna is.

— Már ha így bánnak velem, — szólt emez, szemét az alispánnéra függesztve — én bizony megvallok mindent.

— Bánni veled? majd meglátod, hogy' bánnak veled, — mondá Nyúzó mérgesen, — ha szép szerivel nem szólsz, majd megismerkedtetünk a farkasgúzszsal.

— A nagyságos asszony — szólt a zsidó rimánkodó hangon — régen ismer, mindig becsületesen viseltem magamat; de a tekintetes úr úgy megkínoz, hogy végre inkább mindent magamra veszek. Hátul a hajdu ver, elől a főbiró úr maga mellbe lökdös s szakállamat tépi. Én akárkit belékeverek inkább a bajba, semhogy tovább ennyit szenvedjek.

Az alispánné a főbirót az ablakhoz hivá, s neki halkan mondá, hogy a zsidót csakugyan ártatlannak hiszi, s hogy jobbnak tartaná, ha vallatásánál semmi erőszakos eszközök nem használtatnának. Nyúzó, midőn lelkére esküdött, hogy a zsidó hazudik, s hogy a lehetőségig nyájasan bánt vele eddig is, belsőkép nem győzé csudálni az egész Réty-család különös szeszélyét. — A fiatal — így szólt magában, míg az alispánt s nejét az ügyész szobájába követé, honnan a holttest azalatt kivitetett — a czigányokat veszi pártfogása alá; az öregek, úgy látszik, a zsidókat

pártolják; ha így megy, maholnap az igazság kiszolgáltatása lehetetlenné válik.

Midőn a szobába lépett, Rétyné nem titkolhatá el meghatását. A nagy vérfolt, mely a szobának egyik oldalán az asztal mellett látszott, közelében a még véres kés, mely a cselédek által ugyanazon helyre tétetett vissza, hol azt, midőn először beléptek, találák, a padozaton körülhányt irományok, — minden a szörnyű tettre emlékeztetett, melynek e szoba tanúja volt; s az alispánné, midőn szemeit e tárgyakon körüljártatá, elborzadva állt meg az ajtó mellett. — Asszonyi gyengeség, semmi más! — mondá, midőn férje s Nyúzó meghatását észrevevék, őt kérék, hogy inkább menjen vissza; — ne féljetek, el fog mulni. Ki tehet róla? Macskaházy hív emberünk volt, még nem szoktam meg a gondolatot, hogy ily szörnyű módon kelle őt elvesztenünk. — S ezzel erőt véve magán, először az asztalfiókban, később az ügyvéd más szekrényeiben keresé az irományokat, melyekért ennyit tett, a nélkül, hogy eddig birtokukhoz jusson, s melyek közül most is csak azon néhány levelet találhatá, miket, mint olvasóim emlékezni fognak, Macskaházy meggyilkoltatása előtt külön tett.

Az alispánné jól tudva, hogy e néhány levél Vándory irományainak csak egy kis részét teszi, a legnagyobb türelmetlenséggel hánya fel mindent; hasztalan! s már hinni kezdé, hogy Macskaházy, a többit elégetve, csak e pár levelet tartá meg, mely arra, hogy velök a kívánt váltókat kicsikarja, elégséges vala, midőn férje s Nyúzó beszélgetése, kik addig minden a szobában talált tárgyakat megvizsgáltak, figyelmét magára vonta.

— A mint mondom, teins uram, — szólt Nyúzó — e véres irományok, miket a földön találtunk, mind Tengelyié, a két levél ott az asztalon egyik tekintetes, másik nemzetes és vitézlő Tengelyi János úrhoz stb. szól, s itt épen most találok a földön egy

számadást félig véresen, mely egészen a nótárius kezével irott. Vilmának könyveket, nyolcz forint, — tevé hozzá olvasva, — Erzsébetnek ruhára tíz; a munkásoknak stb., stb., méltóztassék maga általnézni.

— A dolog tagadhatatlan, — mondá Réty, midőn az irást, melyből Nyúzó olvasott, kezébe vevé — ez Tengelyi irása; de miként jöhetett ez ide?

— Már mi engem illet, — válaszolt Nyúzó sóhajtva — azok után, miket a vallatásnál hallottam, én talán megmondhatnám.

— Lehetetlen! teljes lehetetlen! — mondá Réty, ki minden hibái mellett becsületesebb ember volt, semhogy a jegyzőről ily valamit feltehetne; — főbiró úr nem szólhat komolyan. Tudja, nem szeretem Tengelyit, nincs is okom rá; de minden emberek között, kiket ismerek, bizonyosan ő volna az utolsó, kiről ily valamit feltehetnék. Nem foghatom meg az egészet.

Rétyné, kinek e beszélgetés élénk figyelmét vonta magára, jól érté az egésznek összefüggését. Miután tudta, hogy az irományok, melyek Tengelyi házától elraboltattak, Macskaházynál voltak, igen természetes, hogy a jegyzőhöz szóló egyes levelek s más irományok is itt találtattak; csak azt nem foghatá fel: ha Macskakázy, mint már hinni kezdé, a megtalált leveleken kívül a többi irományokat elégeté, miként történhetett, hogy szobájában Tengelyi egyes levelei elszórva találtattak? s pedig olyanok, melyek, a jegyzőt kivévén, senkire nézve fontossággal nem birtak, s lelkén a gondolat villant át, nem raboltattak-e el mégis ez irományok — vagy maga Tengelyi, vagy felszólítására más által. E gondolatban az alispánnét még inkább megerősíté az, midőn hallá, hogy a zsidónál hamis kulcsok, de semmi elrabolt tárgyak nem találtattak. Ha az irományok akár a jegyző, akár más által, kit ő erre felfogadott, raboltattak el, — így gondolkozott tovább, mert hisz ritkán találkozik, ki rosszban más valakiről oly valamit feltenni nem akarna,

mire magát késznek érzi: s így az alispánné is Tengelyit e tettnek elkövetésére nem tartá képtelennek, — a legbiztosabb mód, mely által ezen irományok ártalmatlanokká válnak, az, ha a jegyző ellen támadt gyanu mindinkább neveltetik. Tengelyi maga azt állítá, hogy irományai Macskaházynál vannak, s most, ha azok kezébe kerültek is, nem léphet fel velök a nélkül, hogy az ellene támadt gyanut megerősítse.

E gondolatok után, melyek agyán pillanat alatt átvonultak, Rétyné el vala határozva magaviselete iránt; s midőn az asztalra tett véres irományok egyikét felvéve megnézé, azon meggyőződését mondá ki, hogy a dolgot mindenesetre szigorúan kell megvizsgálni, ha csak azért is, mert a gyilkossággal más valaki vádoltatik, s ő részéről a zsidót teljesen ártatlannak hiszi. — Meglehet, — tevé hozzá — hogy a semmirevaló lopni jött a házhoz, de ha rajta a vérnek nyomai nem látszottak, lehetetlen, hogy a gyilkolásban részt vett volna, hisz az egész szoba csupa vér.

— Megvizsgálni! — igen, — mondá Réty, ki a gondolaton, hogy az, ki ifjúságában egykor legjobb barátja vala, ily gonosztettel vádoltatik, annyira megindult, hogy e pillanatban az engedékenységről, melyet neje iránt máskor mutatott, megfeledkezett; — meg fogjuk vizsgálni, meg fogom vizsgálni magam, hogy az aláváló rágalom, mely Tengelyi ellen koholtatott, egész semmiségében tünjék ki még ma.

— Bámulom e nem szokott lelkesedést, — szólt Rétyné halk, de keserű hangon, midőn Nyúzótól követve, férjével a lépcsőkön le ismét a szakács szobája felé ment; — nem volt eddig szokásodban Tengelyit ennyire pártolni.

— Ennyire pártolni, — válaszolt az alispán szintén halkan, de a legnagyobb felgerjedésben — úgy tartom, többet üldöztük ez embert, mint miért Isten előtt számolhatunk! — De mindennek megvannak

határai. Ez embert, ki egykor barátom volt, ki évekig házamban élt s ki mindent összevéve, nem vétett ellenünk semmit, mit mi bőven vissza nem fizettünk, oly bűnnel vádolni, mely főbejáró büntetést von maga után, — ez több, mint hogy nyugodtan eltűrhetném.

Az alispánné látva, hogy férje nincs oly hangulatban, hogy vele e tárgy iránt tovább szólhatna, csak azt jegyzé meg, hogy az egésznél rágalomról szó sem lehet, s hogy részéről maga sem kíván egyebet, mint hogy a bűnjelek, melyek eddig mind Tengelyi ellen mutatnak, máskép magyaráztathassanak meg. Mire az alispán, ki azalatt a szakács szobájába lépett, csak azzal felelt, hogy ebbeli kívánata bizonyosan teljesedni fog.

Serer s az esküdt a látlelettől már e szobába visszatértek s fel s alá járva, a sebek nagyságáról szóltak, melyeket a sebész — megtudva, hogy a gyilkosság csak egy szegény zsidó által követtetett el — természet szerint ép oly előreláthatólag halálosaknak talált, mint megfordítva oly esetekben, hol a vádlott előkelő volt, tagadhatatlanul be szokta bizonyítani, hogy az agyonütött nem sebei, hanem egy e pillanatban bekövetkezett gutaütés, vagy más valami belső baj miatt halt meg. — A rab s mellette a hajdu előbbi helyükön álltak, s az előbbi nyugtalan tekintetet vetve maga körül, a legnagyobb felgerjedésben várá a pillanatot, melyben kikérdeztetése folytattatni fog.

Az alispán még egyszer behivatá a cselédeket, s miután őket vallomásuk következéseire inté, még egyszer kérdé Macskaházy halálának körülményeiről. A szakácsné sírva fakadt, mintha a teins fiscalis úr akkor nevezte volna Tengelyit, mikor a szakács őt gyilkosa iránt kérdezé, de hogy bizonyosan csalódott, s hogy ő ostoba asszony, ki mindent csak félig ért. Szintúgy vallott a kulcsár és mindenes, s habár a többiek is előbbi ellenkező vallomásuknál megmarad-

tak, nem tagadta senki, hogy a haldokló, midőn a zsidó elébe vezettetett, fejét rázta s az egész idő alatt Tengelyi nevén kívül semmit sem mondott, úgy mint az is valamennyiök által bebizonyíttatott, hogy az ügyész meggyilkoltatása előtti estén a jegyzővel keményen összeszólalkozott, s általa bottal űzetett ki házából.

— De hisz a zsidónak mindent tudni kell, — szólt az alispán, ki mély gondolatokba merülve, a szobában egy ideig fel s alá járt. — A kályhalyukban találták, azt nem tagadhatja; ha nem is vett volna részt a gyilkolásban, neki mindent hallani kellett. Semmirevaló! — szólt a zsidóhoz fordulva — mit kerestél rejtekedben?

— Lopni jöttél, nemde, gazember? — szólt közbe, látszólag a legnagyobb felgerjedésben, Rétyné — tagadd, ha merészeled, miután még a hamis kulcsokat is nálad találták.

A zsidó, ki régen észrevette, hogy a gyanu Tengelyi ellen fordul, felfogta az adott intést s térdre borulva megvallá, hogy csakugyan lopási szándékkal jött. — A nagyságos kisasszonynak sok mindenféle drágaságai vannak, — szóla rimánkodva — minap, mikor az ablakot javítottam, láttam meg. Szegény szerencsétlen ember vagyok s azt gondoltam, ha ezeknek csak egy részét szerezhetem meg, segítek magamon. A kisasszony nem volt idehaza, — kérem tekintetes nagyságos uraim, csak most könyörüljenek rajtam, nem teszem soha többé, becsületes ember leszek!

— Figura! — vágott szavába gúnyosan mosolyogva a főbiró — most persze azt akarná, hogy csak tolvajnak tartsuk, mert ha a gyilkosság sülne ki reá, felakasztanák, de azért mégis bizonyos, hogy része volt az ölésben is.

— De ugyan kérem, — rimánkodott a zsidó még mindig térdepelve — már miként lett volna részem benne? Hisz a fiscalis maga tízszer is intett fejével,

hogy nem én öltem meg; azután ily gyenge ember, mint én, oly erős urat, mint Macskaházy, hogy is ölhetne meg?

— No már zsidó, — mondá Nyúzó — keress más mentséget. Macskaházy erejéről most hallok először szólni életemben.

— Igen, kérem alássan, — folytatá a rab könyörgő hangon — de ha az ember valakit meg akar gyilkolni, így fegyver nélkül, mint engem találtak, csak nem megy oda!

— Egy nagy konyhakést találtunk a kályhában, — vágott szavába a szakács.

— Biz én nem tudtam, hogy az ott van, — sóhajtott a rab — talán a házhoz való s valaki ott felejtette.

— Persze a házhoz való! — szólt közbe ismét a szakács. — Tegnapelőtt loptad a konyhában.

— De kérem alássan, — folytatá igazolását a zsidó — hát az a kés, melyet ott találtak, véres volt-e, és ha a fiscalis urat én öltem volna meg a késsel, nem lettem volna-e véres én is?

A kulcsár itt megjegyzé, hogy a zsidók nagy mesterek, csak a minap egy olyan volt a háznál, — így szól — a ki feliratta papirosra mindenki által nevét, s alig fordult meg az ember, az irás elenyészett. Ki tudja, az üveges nem tanulta-e tőle meg e mesterséget? s pedig tudvalevő dolog, hogy vérfoltokat könnyebben moshatni ki akármilyen tentánál!

Ez okoskodás, az esküdtet s szakácsnét kivéve, senkire nagy hatást nem tett, s az alispán maga elismeré, hogy a vérmennyiség után, melyet Macskaházy vesztett, csakugyan alig foghatni meg, gyilkosa hogy' maradhatott volna vérfoltok nélkül. De — tevé hozzá a zsidóhoz fordulva — ha nem te ölted is meg, azt nem tagadhatod, hogy a kályhalyukban voltál? Neked mindent hallani kellett, neked a gyilkost ismerni kell.

— Persze hallottam, — mondá a zsidó sóhajtva —

mindent kezdettől végig; még most is borzadok, ha eszembe jut! . . . Tízszer segítségére akartam menni a szegény úrnak, de először féltem, azután meggondoltam, ha ott találnak, s ha valahogy baj történt, még rám fogják.

— S hát mit hallottál? — vágott szavába élénken az alispánné — te legjobban mondhatod, csakugyan Tengelyi volt-e? mint, úgy látszik, a főbiró gyanítja, — tevé hozzá magát mintegy kiigazítva, midőn a tekintetet látá, melyet férje a kérdésnél reá vetett.

— Ha valahogy azt hiszed, — szólt az alispán szintén a zsidóhoz fordulva — hogy más becsületes embert gyanuba keverve magadon segítesz, úgy csalódol. Akármit mondasz, a főgyanu rajtad marad.

A zsidó sokkal okosabb vala, semhogy ily viszonyok között Tengelyit egyenesen vádolná s mást mondana, mint hogy a gyilkos tettetett hangon szólt s hogy csak azt hallá, miként bizonyos irásokat kért vissza. — Tengelyi urat is hallottam egypárszor nevezni, — tevé hozzá félénken — de, a mint mondom, a gyilkost én nem ismertem meg. Azok, a kik űzőbe vették, talán legjobban megmondhatják.

Ferkó kocsis, ki eddig esak mint néző veve részt a vallatásban, midőn most az alispán által azoknak körülményes elmondására szólíttatott fel, miket tapasztalt, nem kis zavarodással vakará fejét. Vannak emberek, kik mindent, mi kötelességökhöz nem tartozik, határtalan buzgósággal teljesítenek; ezekhez tartozott Ferkó is. Midőn a házban lárma támadt, ő volt az első, ki a béressel — kivel épen beszélgetett — a zsiványt űzőbe vevé, habár az istálló, melyben egy gyertyát égve hagyott, százszor kigyulna azalatt. De mikor üldözése oly egészen más eredményhez vezetett, mint gondolá, s mikor a helyett, hogy a gyilkost megfogja, nyomról-nyomra Tengelyi házáig jött s végre a jegyzőt magát látá; az élénkség, melyet az egész üldözés alatt mutatott, egyszerre megszünt, s benne csak azon gondolat támadt: nem lenne-e jobb,

ha semmit nem látott volna? — Benne, min bámulnunk nem lehet, a jegyző ellen csakugyan gyanu támadt; de akár azon félelem, mely a szegényebbet oly országban, hol mint nálunk, személyes bátorsága a törvény által tökéletesen biztosítva nincs, tartóztat, hogy valami hatalmasabb ellen fellépjen; akár az, hogy Macskabázynak halálát oly nagy szerencsétlenségnek nem tartá, mely végett a jegyzőt, kinek ő maga is köszönettel tartozott, háborgatni érdemes volna: Ferkó egyszersmind elhatározá, hogy semmit, mi által a jegyzőre gyanu háramolnék, mondani nem fog, s miután e határozata legjobb barátja, azaz Peti czigány által helybenhagyatott, csak úgy adá elé egész kalandját, mintha a gyilkost a Tisza partjáig kergetve, ott nyomát elvesztette s azután társaival azért ment volna a jegyzőhöz, hogy neki az egészről jelentést tegyen.

A kocsis most is egészen így beszélé el a történteket, s kétségen kívül mindenki megnyugodott volna előadásában, ha a béres, ki szintén jelen volt, — s mint Ferkóval előre kicsinálta, mindenre nézve vele tökéletesen egyet értett, csakhogy valami különöst mondva magát kitüntesse — a botról nem szól, melyet az úton találtak s mely a révésznél van. Midőn most a révész hivatott, minden Tengelyit terhelő körülmények egymás után kijöttek, s az egész annyival gyanúsabbnak látszott, mennyivel inkább iparkodtak a kérdezettek, — a révész nem kevésbbé Ferkónál — hogy a gyanút a jegyzőről elhárítsák.

— De hát a bot, a melyről szóltok, — mondá Nyúzó, kinek vonásain a vizsgálat ezen eredményénél a legnagyobb megelégedés látszott — hol van?

— Hát kérem — válaszolt a révész — a botot, mikor a Tiszától Tengelyi úr házához mentünk, ott az út közepén találtuk, szemlátomást ott feküdt.

— De hol van? — kérdé ismét Nyúzó élénken.

— Hát kérem minden alázatossággal, — felelt az

előbbi — kinn a konyhában hagytam, csak bottal a teins főbiró úr elébe nem jöhetek!

— Hozza be kend mindjárt! — parancsolá a főbiró, s a révész kimenve, pár percz után egy fekete pálczával jött be, melynek gombját rézfokos képezé. Ha tündér egyszerre pálczájával nyult volna a társaság közé, alig idézhetett volna elé nagyobb hatást, mint a révész, ki most e botot a főbirónak átadá. Nyúzó diadalragyogó képpel átadá azt az alispánnak, ki összecsapva kezét, mintegy elmeredve bámulatában állt, míg Rétyné néhány halk szót válta az esküdttel, s a szakács mintegy akaratlanul felsóhajta: — Ez Tengelyi úr botja! — A révész s minden jelenlevők elbámulva álltak.

— Kendtek meg fognak esküdni, — szólt most Nyúzó a révész s kocsishoz fordulva — hogy ez ugyanazon bot, melyet tegnap találtak.

A révész, ki százszor elátkozá belsőkép önmagát, hogy a fokost nem dobta inkább a Tiszába, minden alázatossággal csak azt jegyzé meg, hogy a bot ugyan bizonyosan az, melyet találtak, de hogy sem ő, sem pajtásai egy szóval sem mondták, hogy e botot a gyilkos vesztette el; miután a fokost Tengelyi kertje közelében találták, igen valószínű, hogy a jegyző aznap elvesztette. Mire Nyúzó a szólót csak arra figyelmezteté, hogy akkorra tartsa beszédét, ha kérdeztetik; s minden jelenlevőket azon intéssel küldte ki a szobából, hogy senki a legszigorúbb büntetés alatt az udvart elhagyni ne merészelje.

A cselédek egymásután szomorúan kimentek, a rab elvezettetett, s a szobában csak Réty nejével, az esküdt s szolgabirája maradtak.

— Mit mondtam? — szólt végre emez Rétyhez fordulva — a dolog úgy hiszem, világos!

— Nem lehet kétség! — mondá Rétyné, újra az asztalra tett fokost nézve — százszor láttam e botot Tengelyi kezében; s rezén nevének első betűi állanak: T. J., szörnyűség!

— Én nem tudom, — mondá Réty a legnagyobb felgerjedésben, — a bűnjelek mind Tengelyi ellen mutatnak, de belsőmben van valami, mi nekem azt mondja, hogy lehetetlen!

— De kérem a teins urat, — szólt Nyúzó, ujjain előszámirva gyanújának egyes okait, — Tengelyi tegnap Macskaházyval összevész s boszút esküszik. Ma éjjel az utóbbit meggyilkolják. Midőn a haldoklót kérdezik: ki ölte meg? Tengelyit nevezi. A zsidó, kiről most magam is hinni kezdem, hogy csakugyan Igpásért jött, hallja, hogy a gyilkos Macskaházytól Tengelyi elrabolt irományait követeli. A kocsis a gonosztevőt mindjárt tette után üzőbe veszi s nyomát a Tisza partján egy pillanatra elveszti, de midőn a révészszel tovább keres, nyomról nyomra a jegyző szobájáig ér, kit éjfélkor még felöltözve, egészen sárosan s a legnagyobb felgerjedésben talál. Macskaházy szobájában Tengelyihez szóló leveleket s más irományokat találunk összevérezve — s most e bot. Volt-e valaha ennyi bűnjel együtt?

— Megengedem, — válaszolt az alispán fejét rázva — de mindez Tengelyi jelleme ellenében, melyet harmincz év óta ismerek, előttem nem bir bizonyító erővel.

— Már ez sok! — szólt Rétyné éles hangon, — úgy látszik, megint a nótárius testi-lelki barátjává váltál.

— Én nem váltam barátjává, — mondá az alispán komolyan, — de ily dolgot soha nem fogok hinni felőle.

— Szolgálni fogok bővebb bizonyságokkal, — válaszolt Nyúzó, — mindjárt házához megyek, s ott vallatom őt s háznépét.

— De meggondolta-e főbiró úr, hogy — szólt az alispán, midőn neje által azon megjegyzéssel szakittatott félbe, hogy Nyúzónak igazsága van, máskép a bűnjelek elenyésztethetnek.

— De Tengelyi nemes ember, — mondá ismét Réty.

— Nemesembernek mondja magát, — pótolá az alispánné — és a gyűlésen elhatároztatott, hogy míg nemességét be nem bizonyítja, mint nemtelennel fogtok vele bánni. Menjen csak a teins úr mindjárt házához, — tevé hozzá Nyúzóhoz fordulva, — ha ide vezettetné, az egész falu összeszalad, s ki tudja, a jegyző talán mégis ártatlan, nem akarnám megszégyeníteni.

Nyúzó esküdtjével kezet csókolva távozott, s a szobában csak az alispán maradt nejével.

— Hát valóban hiszed — szólt az első, nejét kezénél fogva, komolyan, — hogy Tengelyi ily tettre képes volna?

— S miért ne? — kérdé az asszony, szemét férjére függesztve.

— De Tengelyi egész eddigi élete, Tengelyi jelleme, melyet szintúgy ismersz, mint enmagam.

— Én Tengelyiről csak egyet tudok, — mondá az alispánné éles hangon, — azt, hogy ellenségem; s ne félj, erről nem fogok megfeledkezni! — S ezzel Rétyné férjét magára hagyá.

Réty szivét borzadás tölté el, midőn ez asszony lelkét egész meztelenségében látva, eszébe jutott, hogy eddig egész életét e szivtelen teremtés kivánata szerint irányozá, ki még ily pillanatban sem tud megbocsátani. — És ha Tengelyi csakugyan e szörnyű tettre vetemedett volna, — így gondolt magában, — mi az, mi őt arra majdnem kényszeríté, mi más, mint azon üldözések, melyeket aláváló gyengeségemben megengedtem? S miért? Oh, ha a mult hatalmunkban volna, vagy valaha gondolhatám, hogy mind ennek ily véghez kell vezetni! . . . De legalább most eleget teszek kötelességemnek. Nyúzó, ki régen észrevette, hogy ha Tengelyit sérti, nőmnek kedves szolgálatot tesz, a szerencsétlen ellen használni fogja hivatalának egész szigoruságát; — én magam leszek ez egyszer pártolója! — És az alispán e szándékkal azonnal a jegyző házához sietett.

XXXI.

Tengelyi, ámbár az ellene támadt gyanúról még mit sem sejdíte, az éjet kínos érzelmek között tölté. Későn térve vissza házához, fáradtan ágyára vetette magát, de lelkének felgerjedt állapota nem engedé, hogy nyugalmat találjon. Azon meggyőződés, hogy a szerencsétlen ügyvéd Viola által gyilkoltatott meg; érzete annak, miként ő maga a zsivány jelenlétét tudva, a helyett, hogy a gonosztettet megakadályozná, a Tisza partján várá annak véghezvitelét, melyből minden haszon egyedül reá háromolhatott, — borzadással töltötte lelkét. Neki úgy tetszett, mintha a gonosztevő czimborája volna; mintha ő, ki eddig majdnem túlzott szigorussággal teljesíté minden kötelességeit, most az emberek tiszteletére egyszerre érdemetlenné tette volna magát. Mihelyt szürkülni kezdett, elment Vándoryhoz, hogy tőle az új szerencsétlenségében tanácsot kérjen.

Vándory, ki télben-nyárban négykor kelt, már fenn vala, s midőn ajtaját nyilni hallván, könyvéről feltekintett, nem kevéssé bámult, Tengelyire ismerve, kit ily korán ritkán, s ennyire elváltozott arczvonásokkal soha nem látott.

Tengelyi röviden elmondá a történteket.

— Szörnyűség! — sóhajtott elborzadva Vándory. — Vétkeinek közepette, a nélkül, hogy egy percz engedtetnék, melyben bűneit megbánhatná!

— Igen! — szólt kétségbeesve a másik, — s nem fekszik-e az egésznek felelet-terhe rajtam, ki gyanitva, hogy irományaim Macskaházynál vannak, elgondolhatám, hogy Viola csak erőszakos módon juthat hozzájok, s ki a helyett, hogy őt ebben megakadályoztassam, a zsívány meghivását követtem, hogy véres zsákmányát tőle átvegyem?

— Víola tette szörnyű! — vágott szavába a lelkész, — én értem a borzadást, melylyel e gondolat

szivedet tölti, hogy e szerencsétlen azt hihetőképen csak irományaid visszaszerzése végett követte el; de vajjon tudtad-e ezt? s miként állt volna hatalmadban Violát tettétől visszatartóztatni?

— Ha kötelességemet teljesítem, — válaszolt a jegyző komolyan, — mely azt parancsolá, hogy mihelyt a zsivány ittlétéről tudomást szereztem, annak elfogatását eszközöljem —

— Elfogatását? — mondá Vándory szinte elijedve a gondolattól, — oly embernek az elfogatását, ki magát reád bízta? s oly körülmények között, hol nem arról hogy birájának, hanem csak hogy hóhérjának adjad által, van a kérdés? — miként szólhatsz így?

— Való, a kötelesség, melynek teljeitését tőlem polgári állásom követelé, nehéz vala, — szólt Tengelyi szomorúan, — de kevésbbé volt-e kötelességem? Ha minden polgár, valahányszor az, mit a közjó követel, egyes nemesebb érzelmeivel ellentétbe jő, magát kötelessége alól fölmentheti, nem bomlik-e fel állományunk? Ha irgalom annak, ki a gonosztevőt az igazság sujtó karja ellen oltalmazza, mentségül szolgál, kit fogsz mint orgazdát büntetni?

Vándory felhozá, hogy ha ezen okoskodás más esetben állna is, ott, hol halálos büntetésről van szó, senkit még polgárilag sem lehet kötelezni arra, hogy felebarátjának halálához segédkezet nyujtson; hogy ő részéről készebb volna a legszigorúbb büntetésnek kitenni magát, hogysem valaha ily kötelességet teljesítsen; hogy Tengelyi helyzetében minden becsületes ember bizonyosan ugyanezt tette volna, — szóval felhozott mindent, mi barátját vigasztalhatá. Tengelyi mindezekre csak azt válaszolá, hogy ő az egész dolgot egészen más világban tekinti, s hogy azok, kik felőle ítélni fognak, kétségen kívül vele egy értelemben lesznek.

Vándory, ki jól látta, mily károsan hathat barátjára, ha a levél, melyet Violától kapott, közhirré válik, mindent elkövetett, hogy őt az egész történet bejelentésétől visszatartóztassa, melyből semmi haszon, s reá

Igazságod van, — mondá Tengelyi keserüen.

a legnagyobb kár háramolhatik, miután számos ellenségei, kik őt már azért is gyanúsíták, hogy Viola nejet házába felvevé, most kétségen kívül újabb rágalmakra fogják használni e hirt. De Tengelyi e tekintetben hajthatatlan volt. — Csak nyiltság által óvhatjuk meg magunkat hazugság ellen — így szólt, — ki a valót elakarja titkolni, előbb utóbb annak megváltoztatására fog kényszeríttetni, s tudod, ha akarnám is, én nem erre születtem! Ez esetben pedig nem is volnék reá feljogosítva, miután Macskaházy meggyilkoltatása iránt egy embert nehéz gyanú terhel, s vallomásom arra szolgáland, hogy az róla elháríttassék. — Minden, mit Vándory barátjától elérhetett, az volt, hogy felfedezésével várni fog, míg Réty visszatér, s azt neki teendi.

— Igazságod van — mondá Tengelyi keserűen, — ki tudja, ha az egész történetet elmondom, Nyúzó vagy alispánod, kit, úgy hiszem alap nélkül a másiknál jobbnak tartasz, nem küldenek-e vasban a megyeházhoz? Való! hogy helyzetemben szintúgy cselekedtek volna, — legalább Rétyről az egész világ tudja, miként zsiványokat eleséggel tart, csakhogy nyájait ne bántsák; de hisz ők nemesemberek, parasztnál, mint én ez más!

— Miként gondolhatsz ilyenekre? — szólt a másik megnyugtatva.

— S miért ne? — válaszolt Tengelyi keserűen mosolyogva. — Olvastam többször, hogy a tizenhetedik században több udvarnál a nevelendő koronaörökös mellett más szegény gyermek tartatott, ki, valahányszor a herczeg leczkéit meg nem tanulta, vagy más valami csinyt követett el, derekasan megveretett, hogy példáján amaz lássa, mit érdemlelt volna ő; nálunk, úgy látszik, e szokás fentartotta magát. Koronánk úgynevezett tagjai nem büntettetnek; de hogy a példa ne hiányozzék, annyival keményebben sujtatnak mások! Mi ezt illeti, Réty s Nyúzó közt nem nagy különbséget fogsz találni.

— Hidd el, barátom, — mondá a lelkész fejét rázva, — igazságtalan vagy Réty iránt. Megfoghatom, hogy te, ki vele egykor oly szoros viszonyban álltál, most, miután barátok lenni megszüntetek, szigorúabb vagy iránta, mint mások; de én őt jobban ismerem. Ő belsejében nem romlott meg úgy, mint gondolod; vétke inkább csak gyengeség, mi miatt neje akaratának ellentállni nem tud.

— Igen, gyengeség, — szólt Tengelyi, — nevezd annak, ha úgy tetszik; de ha e gyengeség minden aláválóságnak mentségül szolgálhat, miért vagy hát Nyúzó vagy mások iránt szigorúabb? — Ha az, ki legjobb barátját szükségében elhagyá, sőt szerencsétlenségét tulajdon emelkedésére használta; ki elveit százszor megtagadta; ki meggyőződését vitorlakét használta, hogy egyszer egy, másszor más oldalra igazítva azt, minden széllel az óhajtott part felé haladjon — ha az nem érdemli megvetésedet, s már igazolva látod, ha gyengeségére mutathatsz: mily joggal fordulsz el a gonosztevőtől, kinek tette borzadást gerjeszt? hisz ő is, lám csak gyengeségből vétkezett! A szenvedély, mely őt gonosztettére kényszeríté, erősebb vala, hogy sem annak ellentállhatna. Ne vesd meg Nyúzót, mert az igazságot áruba bocsátja, — szegény, nem tehet róla! gyengeség, semmi más. Hiába, a pénznek nem tud ellentállni! Nincs ok, miért a hazugot utáld, őt is csak képzete ragadta el, vagy oly körülmények között él, hol az igazság kimondására erőt magában nem érez. Fogadd el a gyengeséget mentségül, s a különbség, mely jók s rosszak között létezik, megszűnt; nincs gonosztett, melynek elkövetője iránt másra, mint sajnálkozásra érezhetnéd feljogosítva magadat, hisz bűnének oka nem más, mint hogy érdeke vagy szenvedélyei őt szerencsétlenségére rossz irányba ragadták el.

— Távol legyen tőlem, hogy ezt tegyem, — mondá Vándory nyugodtan; — jól tudom, hogy az erény nem más azon erőnél, melylyel elveinkhez ragaszkodunk, s nem akarom védelmezni Rétyt azokért, miket

tett. Csak azt állitom, hogy bármi menthetetlen legyen is gyengesége, van egy bizonyos pont, melyen túl az bizonyosan terjedni nem fog, s hogy sem neje befolyása, sem más érdek őt olyakra nem birhatja, miket felőle feltevél. Nyúzóra nézve nem vagyok meggyőződve erről.

— Ez ez, miben csalódol, — szólt a jegyző felgerjedve. — Réty mint Nyúzó, s ez mint a többiek; ha az egész megyén végig mégysz, nem fogsz találni hármat, kik oly ember iránt, ki magát nemesi kiváltsággal nem védelmezheti, a legkisebb kiméletre érzenék lekötelezve magokat; s ez az, mi, ha eszembe jut, hogy fiam hihetőkép a nemtelenek sorához tartozik, szivemet keserűséggel tölti.

Vándory szólni akart, Tengelyi szenvedélylyel folytatá: — Tudom, mit akarsz mondani. Mi gazdagok vagyunk szabadelvű emberekben; nemcsak a hazában, itt e megyében is szebbnél szebb kijelentéseket hallhatsz mindenfelől. — A szabadság, az egyenlőség, a népnek jogai — mit tudom én! A mívelt világban nem hangzik szép phrasis, melyet nem fordítunk le, melyet nem hirdetünk tátott torokkal: de tekints a szavak értelmére, s ha magadat ámitani nem akarod, mit találsz? Szabadságot s egyenlőséget? igen, azon szabadságot, melylyel a nemes saját s a népnek dolgait viszi, a nélkül, hogy tőle Istenen kivül valaki számot kérhetne! — azon egyenlőséget, melynél fogva az utolsó kortes a jobbágyra szint azon megvetéssel néz, mint a zászlós úr! A népnek jogait? igen, azon népét, melyről Verbőczy szól, s mely alatt a nemesség értetik! tovább e szabadelvű urak nagylelkűsége nem terjed. Hisz a magyar paraszt nem szavaz tisztujításoknál, nem éljenez, nem szokott fáklyás-zenéket csinálni, miért keresse valaki kegyeit?!

— Fel vagy gerjedve, — mondá Vándory, — nem szólnál máskép ily általánosságban. Vannak egyesek, ezt, ha igazságos vagy, nem tagadhatod, kikre vádjaid nem illenek.

— Egyesek — szakítá félbe Tengelyi — igaz, vannak, kikre szavaim nem illenek, s kik undorral fordulnak el a tömegtől, mely körülettük zajong. De az, hogy e hazában néhány száz, vagy legfeljebb ezer ember van, ki úgy érez, mint mi, kiknek lelke, midőn ez óriási hazugságot, mely között élünk, látja, fáj, mint a mienk, vigasztalhat-e? Fiam kevésbbé fog-e megfosztatni polgári jogaitól, kevésbbé fog-e megvettetni, lábbal tiportatni?

— Fiad nem fog lábbal tiportatni senki által, — mondá Vándory nyugodtan. — Bármi szomorú legyen az állapot, melyben hazánk nem-nemes lakói jelenleg vannak, az nem tarthatja fel magát többé, — s ki tudja, nem fognak-e jőni idők, hol fiad áldani fogja végzetét, mely által nemességétől megfosztva, a nép soraiba löketett vissza, de csak hogy egész osztályával azon állásra emelkedjék, melyet egykor mint kiváltságost elfoglalt, s melyet ezentúl mint jogot követelhet? Megengedem, hogy azok, kik most a szabadság elveit leginkább hangoztatják, nem komolyak szándékukban; de vajon a szó, melyet kimondanak, nem győz-e meg ezreket mind a mellett? — s ha a kő akaratuk nélkül, sőt ellene indult is meg, nem fog-e azért mégis oda gördülni, hová azt természetes súlya vonja, elragadva mindent, mi neki ellentállni akarna?! — Igen, barátom, — tevé hozzá, lelkesedéssel megragadva Tengelyi kezét, — szebb napok közelgnek, e nemzet minden osztályaira szebb jövő vár, s bár hajam ősz, én még látni reménylem az időt, midőn jelen állapotunk, egy nehéz álomként elvonulva, majdnem hihetetlennek fog látszani még azok előtt is, kik egész éltöket benne tölték.

Tengelyi épen válaszolni akart, midőn az ajtó megnyilván, Liptákné rohant a szobába. — Az Istenért, jőjjön a nemzetes úr mindjárt haza, — mondá az asszony lélekzetén kívül.

— Mi történt? — kérdé Vándory s Tengelyi majdnem egyszerre, megijedve mindketten a módon, melyen

Liptákné szólt, s mely bennök azon gondolatot támasztá, hogy a jegyző házánál szerencsétlenség történt.

— A főbiró s esküdt jöttek a házhoz, — válaszolt amaz, még mindig az előbbi hangon.

— Jó asszony, mi lelte kendet? — szólt Vándory bámulva. — Mi rendkívüli van abban, hogy a főbiró barátom házához jő? Nem jő-e hivatalos dolgaiban húszszor évenként?

— De tudja-e a tiszteletes úr, miért jött? — mondá Liptákné. — A főbiró azt mondja, hogy a fiskalist, azt az átkozott Macskaházyt, a nemzetes úr ölte meg! s ott van esküdtjével s hajdúival s minden egyes embert egyenként kikérdez.

Tengelyi megszokta a sors csapásait; ő annyiszor érezte az emberek igazságtalanságát, mint, többször mondá, semmi rosszat tőlük tapasztalni hogy nem fog, min bámulna; azonban e hír, melyet Liptákné hozott, mégis készületlenül találta őt. — Ez sok! — mondá, s hangja remegett, — el voltam készülve mindenre, de hogy valaha gonosztettel fogok vádoltatni, hogy valaha biró előtt az iránt leendek kénytelen védeni magamat, hogy gyilkosságot nem követtem el, ezt nem hittem soha!

— Lehetetlen, — szólt Vándory, ki, barátjánál nem kevésbbé megindulva, kalapját s botját keresé, hogy Tengelyit házához kövesse. — Az egész csak félreértés lehet.

— Én is azt gondoltam eleinte, — mondá Liptákné szomorúan. — Mikor a főbiró a nemzetes asszonynak mondta, hogy Tengelyi úron nehéz gyanú fekszik, s hogy őt vallatni fogja: azt hittem, csak tréfál; de mikor a szolgálót behítták és a bérest és a szomszédokat, s egyiket a másik után kikérdezték, míg az esküdt minden betűt felirt, láttam, hogy a gazember csakugyan úgy tetteti magát, mintha e szörnyű dolgot hinné. A nemzetes asszony, mikor őt akarta kikérdezni, mondta, hogy ő nemes asszony, s másra

felelni nem tartozik, mint a mire felelni akar,; a főbiró azt felelte, hogy a nemzetes úr nem nemes többé, s hogy ha nem felel, majd ő tudni fogja, miként kényszerítse. Mikor ezt hallottam, elfutottam ide a nemzetes úrért, hogy csak valaki legyen a háznál, ki ilyen törvényes dolgokat ért.

— Hisz látod, minden rendiben van, — mondá Tengelyi barátjához keserűen, — miért is fáradtak volna annyit, hogy nemességemtől fosszanak meg, ha nem az vala a szándékuk, hogy annyival jobban üldözhessenek.

— De — szólt Vándory.

— Csak jerünk, jerünk, — szakítá félbe Liptákné, — midőn a háztól elmentem, épen az alispán is oda jött.

— Jerünk! — mondá Tengelyi a lelkészhez még nagyobb keserűséggel, — hallod, nincs mit aggódnunk, ott van Réty barátunk is, kinek pártolására számolhatunk. — S ezzel a férfiak Liptáknétól követve a jegyző házához mentek.

Itt a dolgok azalatt Tengelyire nézve mindig roszszabb alakban tüntek fel. Erzsébet szilárdan ragaszkodva nemesi kiváltságához, nem birathatott arra, hogy a főbiró kérdéseire feleljen; de minden, mit a többi kihallgatott vallott, egyaránt a jegyző ellen szólt. A szomszédok bizonyságot tettek a szóvitáról, melynek következtében Macskaházy a házból tegnap bottal űzetett ki. Az egyik világosan emlékezett Tengelyi szavaira, melyekben Macskaházyról szólva, mondá: hogy ez ember még kezei által fog meghalni. A szolgáló urát tizenegy óra felé ki látta menni a házból, mi egyébként soha szokása nem vala. Az előmutatott pálczát az égész háznép a jegyző tulajdonának ismerte, szóval, minden oly összhangzásban volt, hogy az alispán, ki Nyúzót minden lehető kiméletre intve, a vallatás nagy részénél jelen volt, ámbár bensőleg meggyőződve Tengelyi ártatlanságáról, nem tagadhatá, miként a külső jelek csakugyan ellene bizonyítanak.

Midőn Tengelyi Vándorytól követve a szobába lépett, minden szem feléje fordult, s Nyúzót kivéve, nem vala senki, ki a szenvedélyes keservet, melyel Erzsébet férje nyakába borult, közönyösen nézte volna.

— Nyugtasd meg magadat, — mondá Tengelyi nyogodtan, — nem ma tapasztaljuk az emberek üldözését először s a jó lelkiismeret mellett, Isten segedelmével, most sem fogunk elnyomatni ellenségeink által.

A méltóság, mely Tengelyi egész magaviseletében mutatkozott, nem hatott senkire inkább, mint az alispánra, ki egykori barátjához közelítve, érzékeny hangon bizonyossá tevé, miként csalódik, ha a főbiró ittlétét üldözésnek tekinti. — Különös körülmények találkozása által — így szóla tovább — a legbecsületesebb ember azon kénytelenségbe juthat, hogy magát igazolnia kell, s ez, meg vagyok győződve, Tengelyi úrnak a jelen esetben nem sok fáradságába fog kerülni.

— Nagy köszönettel tartozom — mondá Tengelyi szárazan — a jó véleményért, melyet a tekintetes úr irántam nyilvánítani méltóztatott, s meg vagyok győződve, hogyha a teins úrtól függ vala, azon eljárás követtetett volna irányomban is, melyet hasonló esetben minden jó hírű ember joggal követelhet, azonban legyen szabad a főbiró úrtól kérdenem: mik hát azon viszonyok s körülmények, melyeknél fogva reám Macskaházy meggyilkoltatására nézve — mert azt hallom, ezzel vádoltattam — a legkisebb gyanú háramolhatik?

— Mindjárt szolgálunk Tengelyi úrnak, — mondá a főbiró, ki most, mint minden hivatalos eljárásnál, esküdtjét oda értve, mindig pluralisban szólt, s Nyúzó egyenként elsorolá azon olvasóim által ismert körülményeket, melyek Tengelyire gyanút vetettek, míg esküdtje minden egyes pontnál fejét hajtogatá, mintha legalább jelek által akarna részesülni az eddig oly

ügyesen vitt vizsgálódás dícsőségében. — Már miután Macskaházynak gyilkosa nem ismertetik, — így végzé előadását, — miután rablás nem történvén, senki nem tudatik, kinek e férfiú halála érdekében feküdhetett volna, ellenben Tengelyi úrnak iránta való gyűlölsége köztudomású dolog, melynek legújabb bizonyságára csak a jegyző úr tegnapi kitöréseit említjük, melyek között, mint több tanú állitja, világosan azt mondá, hogy a most meggyilkolt még a jegyző úr által fog meghalni; miután tudatik, hogy a meggyilkolt iránt azon igazságtalan gyanúban élt, mintha némely irományai általa raboltattak volna el, s így e gyilkolás igenis érdekében feküdhetett: mi a legsúlyosabb gyanú okát találjuk Tengelyi úr ellen, annyival inkább, minthogy a gyilkosság éjjeli fél tizenkét óra felé történvén, egy tanúnak vallomása szerint a nótárius úr házát aznap éjjeli tizenegykor szokása ellen elhagyá, s midőn a rabot üldöző kocsis és révész még néhány társaikkal éjfél felé e házhoz jött, Tengelyi úr ismét szokása ellen még ébren, felöltözve és pedig egészen összesározott ruhákkal találtatott, főkép miután nemcsak a gyilkolás szinhelyén lelt irományok, hanem a bot is, melyet a gyilkost üldöző révész a Tisza partjától Tengelyi úr házához vezető úton talált, a jegyző úrnak valóságos tulajdonához tartoztak. Mit mond nótárius úr ezekhez?

E hosszú előadás, mely, mint olvasóim látják, egészen a magyar törvényszéki ítéletek irásmódján mondatott el, azaz, melynél a lehetőségig sok mindenféle tárgy a lehetőségig kevés pont felhasználása mellett adatott elő, Nyúzót magát kivéve,talán nem bámultatott senki által annyira, mint hív esküdtje által; azonban ennyi bűnjeleknek ily módoni összeállítása nem kis hatást tett másokra is, s főkép Tengelyi, ki azoknak egész fontosságát érezve, átlátá önigazolásának nehézségeit, nem titkolhatá el meglepetését, s egy perczig hallgatott.

— Ne méltóztassék megzavarodni Tengelyi úrnak, —

mondá Nyúzó gúnyosan, — csak a tiszta igazságot méltóztassék előadni. Mi, a mint a nótárius úr látja, minden uvariassággal kérdezünk.

— Ne felelj neki egy szót se, — szóla közbe Tengelyiné szenvedélyesen, — még hála Istennek, nem mutatta meg senki, hogy nem vagyunk nemes emberek, téged szólásra nem kényszeríthetnek.

— Én szólni akarok, — mondá Tengelyi ismét visszanyerve nyugalmát, — szólni fogok; nincs ember a világon, kit, ha tudnám, hogy ellenem ily gyanúban van, nem tartanék érdemesnek arra, hogy vele a dolgok való állását megismertessem.

— Hisz látja Tengelyiné asszonyom, férje minket feleletére érdemeseknek tart, — szólt a főbiró mindig gúnyolva, mert miután az alispán által kíméletre intetett, csak ily módon töltheté boszúját. — Hadd szóljon, fogadok, mihelyt beszél, minden tisztába jő, úgy is a mi a nemesi kiváltságot illeti, már elébb mondám, hogy hol a nemesség mellett irás nem szól, mi jó kálvinista létünkre, az ily traditióra nem sokat tartunk.

— Ha Nyúzó úr azt hiszi, — mondá Tengelyi, kinek vére arczába szökött, — hogy a gúnyoló szeszély hivatalos állásának tekintélyét nevelheti, a teins alispán úr talán kegyes leend őt tévedéséről meggyőzni. Mi magát a dolgot illeti — tevé hozzá, erőt véve magán, — nem tagadom, hogy sok körülmény első tekintetre ellenem látszik szólni; egyébiránt, a dolgok való állásának előadása, úgy hiszem meg fogja győzni még a főbiró urat is, hogy csalódott. — S itt Tengelyi körülményesen előada minden történteket. A gyanú, melyet irományainak elrablása iránt Macskaházy ellen nyilvánított, a kislaki törvényszéknél történtek után helyzetében csak természetes vala, valamint e gyanúnak alaposságát semmi nem bizonyíthatá inkább, mint az, hogy az ügyész szobájában oly irományok találtattak, melyeknek birtokához Macskaházy csak e rablásban való részvétele által juthatott.

Annak magyarázatára, miért hagyá el házát tegnap szokása ellen oly későn, s miként történt, hogy a révész s kocsis által összesározott ruhákkal találtatott, a jegyző elmondá a levélnek foglalatját, melyet Violától oly rejtélyes módon kapott.

— És ugyan honnan van — kérdé Nyúzó, ki az egész idő alatt kételkedő mosolygással ült ott, — hogy Tengelyi úr Viola meghivását azonnal követte? hogy késő éjszaka egészen magányosan s fegyver nélkül, mint mondá, egészen magányos helyre ment, csak azért, hogy az ország legnagyobb zsiványával találkozzék, kitől mások harmadmagokkal is félnek?

— Én soha életemben Violát nem bántottam — válaszolt Tengelyi, — s azért nem is féltem tőle, főkép miután hozzám írt soraiból látám, hogy magát irántam háládatosságra kötelesnek érzi. Azonkívül mit tehettem egyebet? más módot, mi által a tőlem elrablott irományokhoz juthattam, nem ismerék, elfogadtam azt, mely ajánlkozott.

— És ugyan kérjük, — mondá ismét Nyúzó, — a levelkét, melyről szó van, nem lehetne látnunk? érdekes volna, hacsak már azért, hogy a híres zsivány kezevonásával megismerkedjünk.

— A levélkét az író kérése szerint azonnal elégettem, — válaszolt Tengelyi.

— Az igen kár volt, — szólt Nyúzó, — főkép ha Tengelyi úrnak ez igen rendkívüli és legalább is csudálatos mesének, vagy akarom mondani előadásnak bebizonyítására két jólelkű részrehajlatlan tanúja nincs, kikkel Violától vett levelét közlé.

— Én a dolgot csak Vándory barátommal közöltem ma reggel.

— Igen, ma reggel, értem, — folytatá az előbbi, — mikor már a faluban voltam s vizsgálataimat megkezdém. Más mondani valója Tengelyi úrnak nincs?

Tengelyi kijelenté, hogy elmondott mindent, mi a dologhoz tartozik.

— Azokból, miket hallánk, — szólt a főbiró

esküdtjéhez fordulva, — annyi legalább Tengelyi úr önvallomása szerint is bizonyos, hogy ő a gyilkosnak szándékát ismerte.

Tengelyi megjegyzé, miként ő, mennyire emlékezik, ezt egy szóval sem mondta.

— Úgy tartom, e részben minden tagadás feleslegessé vált, — mondá éles hangon a főbiró. — Jegyző úr elismeri, hogy irományait Macskaházy birtokában gondolá. Már ha ez így van, Viola sorait véve — ha azok csakugyan irattak volna — miként gondolhatott csak egy pillanatig mást, mint hogy a zsivány erőszakos módon fog ez irományokhoz jutni. Sőt — folytatá a főbiró rövid hallgatás után, mely alatt szemeit a jegyzőre szegezé, — már önvallomása szerint majdnem a bizonyosságig kisül, hogy a gyilkosságnak elkövetését nemcsak előre tudta, hanem benne mint felbujtó részt is vett, miután Viola maga sem az irományoknak becsét nem ismerheté, sem magát megszerzésökért ily veszélynek, minő e gonosztettével össze vala kötve, ki nem tette volna, ha arra más valaki által nem buzdíttatik; s hogy ez csak a jegyző úr lehetett, világos, minthogy ez irományok megszerzése senki másnak érdekében nem feküdt.

Tengelyi szólni akart, Nyúzó folytatá: — És ki teszi ezt? ki követi el e szörnyű bűnt? kérdem. Egy jegyző, oly ember, kinek a gonosztevők üldözése kötelességében áll, s ki a bizodalmat, melylyel iránta a megye s nagyságos urasága viselteték, arra használja fel, hogy házát gonosztevők tanyájává tegye. Ez súlyosabb eset, — szólt esküdtjéhez fordulva, tovább — hogysem mi róla végezhessünk. A vádlottat be kell küldenünk a megye házához, s pedig jó őrizet alatt, nehogy Viola s czimborái, kik, a mint látszik, vele szoros összeköttetésben állnak, őt az igazság kezei közül kiszabadítsák.

Az alispán, ki a dolgok kifejlődésében érzékeny részt vett, Nyúzót figyelmessé tevé, hogy erre semmi szükség nincs, miután Tengelyi urért, ha úgy kíván-

tatnék, ő szivesen maga is felvállalja a kezességet; de Nyúzó, ki eddig az alispán kívánatát teljesítendő, mindazon durvaságtól, melylyel máskor hasonló alkalommal élni szokott, visszatartóztatá magát, nem tartá szükségesnek, hogy elöljárójának e pontra nézve is engedjen, s ünnepélyesen kijelenté, miként a feleletteher rajta fekszik, s ő ehhez hasonló esetben kezességet elfogadni nem fog, ha Tengelyinek nemessége nem vonatott volna is kétségbe, miután nyilvános rablók czimboráinak letartóztatására nézve még a nemesi kiváltság sem vétetik tekintetbe.

— Hogy' merészel az úr engem rablók czimborájának nevezni! — kiáltá Tengelyi, ki a mérsékletet, melyre magát eddig kényszeríté, tovább fentartani képes nem volt, — ön, kiről az egész megye tudja, miként nem egyszer hivatalát orgazdaságra használta fel?

A mi Tengelyinek ezen vádját illeti, meg kell vallanunk, a jegyző alig mondhatott volna olyat, mely az érdemdús főbirót, főkép alispánja s ennyi emberek jelenlétében, kellemetlenebbül érinthette volna, miután a megyében csakugyan több esetről beszéltek az emberek, hol az elrablott marha a tulajdonosok által állitólag Nyúzó istállóiban találtatott meg, min természetesen az emberek annyira elbámultak, hogy első pillanatban nem tudva mit mondjanak, elhallgattak, s ha később valamely tanuval az istállóba visszatértek, a marhát soha többé nem találták ott. Azonban a pillanatnyi zavar, melybe a főbiró hozatott, csak arra szolgált, hogy elfojtott dühét kitörésre ingerelje, s minden kimélettel felhagyjon, melylyel magát eddig viselte. — Hogy' merészelem így nevezni?! — kiálta a felbőszült tisztviselő, — hogy' merészelem én így nevezni, ki a tekintetes nemes megyének főbirája vagyok? s ha a teins alispán úr iránt kimélettel nem vagyok, régen vasra verettem volna, miután tudva való dolog, hogy mikor Violát mult restauratio előtt itt a faluban kerestük, a zsivány az

egész idő alatt e házban rejtve volt, hová midőn őreimmel belépni akartam, a nótáriusné még oppositióval szemtelenkedett fenyegetni.

— Ki mer házam ellen ily rágalommal fellépni? — kérdé a jegyző mindig hevesebben — Viola az én házamban? — Felfogadtam nejét s gyermekeit, mert nyomorúságban voltak; a zsiványt nem láttam soha! — Szólj te Erzsébet, — mondá nejéhez fordulva, — volt-e Viola valaha házamban?

Erzsébet, ki, mint Tengelyi maga, arról, hogy Viola Vilma megegyezésével Liptákné által a házban elrejtetett, mit sem tudott, esküvéssel bizonyítá, hogy az üldözött soha, mióta rossz életre adta magát, e házban nem volt; mire a főbiró, gúnyosan mosolyogva, Liptáknét hivatá elé, ki azt, mit a rögtönitélő törvényszék előtt esküvéssel vallott, többé vissza nem veheté. — Igazság, teins uram, — mondá az asszony sóhajtva, — hogy mikor Violát a faluban üldözték, szegény az egész idő alatt itt a házban volt. Én magam rejtettem el a kamarába a hordók alá, de sem a nemzetes úr, sem a nemzetes asszony nem tudtak semmit felőle, annyira féltem, ha megtudják, hogy még azt sem beszéltem el nekik, a mire szegény Viola, mikor elment, kért, hogy megmondjam, hogy a nemzetes úr irásaira vigyázzon; s pedig ha elmondom, ki tudja, mennyi bajt kerülhettünk volna ki.

— A ki hiszi, üdvezül, — mondá a főbiró gúnyosan — miként vezethetted volna a zsiványt e ház kamarájába, a nélkül, hogy valaki tudná?

— Ki mondta azt, hogy senki nem tudta? — válaszolt Liptákné. — Én csak azt mondtam, hogy a nemzetes úr nem tudta, s a nemzetes asszony sem, ki akkor már alunni ment. Mikor szegény Viola a házhoz jött, csak Vilma kisasszony s én voltunk ébren. Épen Zsuzsi ágya mellett ültünk, mikor az utczán a lármát hallottuk. Én kimentem a kertbe s ott találtam Violát, körül volt véve a ház mindenfelől, sehol menekülés, azt tudtam, ha megfogják, fel fogják akasz-

tani, s kértem Vilmát, hogy a szegényt a házba hozhassam. Az angyali leánynak megesett szive szerencsétlenségén s megengedte. Ez az egész; ne üdvezüljek, ha kivülünk más valaki tudta, hogy az, a kit keresnek, itt van. Ha rosszul cselekedtünk, hogy Violát elrejtettük, ám nem bánom, csináljanak velem, a mit akarnak, úgy is elég vén vagyok, s nem bűnös senki más, mint én!

— Ne félj, meg fogsz lakolni te is, vén boszorkány! — mondá a főbiró mérgesen. — Most még csak a kisasszonyt kell kérdenünk, úgy látszik, az egész család egyetértésben van. Hívja be leányát, — tevé hozzá Tengelyihez fordulva, — hadd kérdezzük meg azt is.

— Mit, az én leányomat?! — szólt Erzsébet szenvedélylyel, — abból ugyan nem lesz semmi! Leányom Réty Ákosnak jegyese, azt próbálja valaki megsérteni, ha merészli — Vilmám ily emberek előtt! vallatva mint a gonosztevő! — S a jámbor asszony hihetőkép még többet mondott volna, ha Tengelyi maga nem kéri, hogy menjen leányaért, mint kívántatott.

— De meggondoltad-e kedves Jónásom? — kérdé Erzsébet, bámulva férjét.

— Mondom, menj szobádba, s hídd ki leányodat, — válaszolt Tengelyi komolyan, — én meg vagyok győződve, hogy Liptákné hazudik. Soha leányom nem titkolt semmit előttem.

Erzsébet kiment s rövid idő mulva leányával tért vissza a szobába. A szépségnek hatalma ellenállhatlan, s maga Nyúzó, minden természetes nyersesége mellett, midőn a hölyet látá, ki anyjától vezetve előtte megjelent, e halvány szabályos arcznak szelíd kifejezése előtt elveszté bátorságát, s váratlan nyájassággal mondá, miként bizonyos körülményeknek felvilágosítása szükségessé teszi, hogy némely kérdésekre feleljen — azaz ha e pillanatban ellenére nincs, mert azon esetben ő kikérdeztetését szivesen máskorra is halaszthatná.

— Nem lesz szükséges, — mondá Tengelyi szárazan. — Szólj nyiltan, — tevé hozzá Vilmához fordulva — igaz-e, hogy Viola, mikor a faluban kerestett, házunknál elrejtve volt?

— Atyám, — szólt Vilma, s halvány arczait egyszerre pirosság futotta el.

— Ne félj semmit, kedvesem, — folytatá amaz biztató hangon, — lám te jó kedves leányom voltál mindig, soha semmit szüleid előtt nem titkoltál el. Mondd meg tartózkodás nélkül: igaz-e, hogy Viola házunknál volt, s hogy te ittlétére engedelmet adál?

Vilma hallgatott, a szegény leány egész testén remegett, s maga Nyúzó sajnálni kezdé a hölgyet, midőn a hatást látá, melyet e kérdések reá tettek.

— Mondom, ne félj Vilmám, — folytatá Tengelyi ismét, — én tudom, hogy az egész csak rágalom. Tudom, hogy nem lettél volna képes ily valamit tenni engedelmem vagy legalább a nélkül, hogy később tudósítanál. Lám ez asszony itt — tevé hozzá, Liptáknéra mutatva, — kitől mást vártam s érdemeltem, azon hazugsággal mentegeti magát, hogy Violát engedelmeddel rejtette el házunkban.

A gondolat, hogy az igazságnak nyilt megvallása Liptákné igazolására szükséges, Vilma szivében háttérbe szorítá a gyermeki félelmet, mely őt eddig visszatartóztatá, s a szegény leány, könytelt szemeit apjára emelve, bizonyságot tett, hogy ez asszony igazat mondott. — Bocsánatot kedves apám! — tevé hozzá könyörgő hangon, — a szerencsétlenségnek egyedüli oka én vagyok. Én magam mondtam Liptáknénak, hogy ha lehet, Violát rejtse el házunkban; én magam kértem őt, hogy csak apámnak ne mondjon semmit, mert tudtam, hogy bármi természetes, ha mindent elkövetek, hogy egy szerencsétlent halálától megmentsek, mégis apám, mert Violát gonosztevőnek mondják, ez esetben neheztelni fog.

— A ki hiszi, üdvezül! — mormoga Nyúzó fogai közt, míg Kenyházy nagyokat sóhajtott, s Réty meg-

jegyzé, hogy az egész előadásban semmit, mi azt valószinűetlennek tenné, nem lát.

Tengelyi, az egész idő alatt szemeit éghez emelve, hallgatott, de arczának kifejezése mutatá, hogy lelkén azon fájdalmaknak egyike vonul át, melyeknek kimondására nyelvünknek szók, szemeinkben könyek hiányzanak. Vilma néma kétségbeeséssel függeszté szemeit apjára, s a kínos hallgatást csak Vándory szakítá félbe, ki midőn barátjához közelített s kezét fogá, kéré, hogy ne nyomassa el magát fájdalma által.

— Ne félj, — mondá Tengelyi komoran — ha oda kelle jutnom, hogy tulajdon leányomtól csak úgy hallhatok igazságot, ha biró előtt kérdezem, nincs többé, min e világon bámulhatnék. De hagyjuk ezt! — tevé hozzá egy sóhajjal, a főbiró- s esküdtjéhez fordulva, — vessünk véget e kínos jelenetnek. A mit a teins urak vizsgálatuk által megtudni kívántak, tudják, a bűnjelek mind ellenem szólnak, nincs ok, miért többé fáradjanak. Engedjenek két órát, hogy dolgaimat rendbe szedve, családomtól búcsút vegyek; nem bánom, őriztessék házamat addig, a mint tetszik, s azután vitessenek be Porvárra.

— Ha Tengelyi úrnak mentségére semmi több mondani valója nincs, — szólt Nyúzó felkelve, — csakugyan véget vethetünk az egésznek. A dolog világos. Két óra mulva szekere készen lesz, addig rakja össze holmiját, s előre mondom, jól fogja tenni, ha hosszabb maradásra készül.

— Mi vele megyünk! — mondá Erzsébet könyekre fakadva, — én férjemet nem fogom elhagyni végső nyomorúságában.

— Kedves Erzsébetem — szólt a jegyző meghatva, — maradj te itt házamnál. Miután ily terhes vád emeltetik ellenem, szükség, hogy védelmemre készüljek, s legjobb, ha egy ideig magamra hagytok.

Erzsébet még inkább sírt, s Nyúzó, miután még megjegyzé, hogy úgy sem tudja, mennyire egyezett volna meg a tömlöcz szabályaival, hogy a vádlott

családjával szólhasson, esküdtjével együtt a szobát elhagyá; s én részemről azt hiszem, hogy valamint e viszonyok között a jegyző családjának semmi kedvesebbet, úgy önmagára nézve semmi czélirányosabbat nem tehetett volna, miután alig hagyá el a házat, midőn Ákos a legnagyobb felgerjedésben a szobába lépett.

Ákos, ki, miután Vándoryval tegnap este mátkájától haza tért, a fél éjet szobájában fel s alá járva boldog ábrándok között tölté, midőn szerencséjének érzetében végre lefeküdt, oly édes álomba szenderült, hogy noha szobája a lelkész szobájához a második vala, sem Tengelyi, sem Liptákné jöttéről mit sem hallott, s csak most, midőn az öreg János által felébresztetett, tudá meg mind az elkövetett gyilkosságot, mind azon lépéseket, melyeket a főbiró Tengelyi ellen tesz. — Az érzelmeket, melyek Ákos szivét e híreknél eltölték, s melyekkel midőn a jegyző házához sietett, kedvesét halványan, siró anyja mellett látá, nem fogom leirni. — Az Istenért, mi történt itt? — mondá mihelyt a szobába lépett.

— Kedves Ákosom, — szólt kezét megragadva, Erzsébet — oda vagyunk, nevünk megbecstelenítve. Férjemet gyilkossággal vádolják s a megye tömlöczébe fogják vinni, — itt könyei elfojták szavait.

— És apámat én rontottam meg, — szólt kétségbeesve Vilma. — Ákos! ha valaha szeretett, mentse meg őt — s ezzel a szerencsétlen leány magán kívül az ifjú karjai közé rogyott.

Ákos, Erzsébettől követve, kedvesét a mellékszobába vivé; a jegyző hallgatva nézett utánok, s szemében köny ragyogott, midőn Vándorynak kezét szorítva halkan mondá: — Ha elmegyek, légy te e szegényeknek apjok.

Réty mélyen meghatva állt ott az egész jelenet alatt; azonban a hideg formaság, melylyel Tengelyi, valahányszor az alispán mellette szót emelt, pártfogását visszautasítá, visszatartóztatta őt e részvétnek

nyilvánításától. Most erőt véve magán, midőn a jegyző s Vándoryhoz közelített, megindulástól elfojtott hangon kéré, hogy bármi történt is közöttök eddig, most legyen meggyőződve, miként ő mindent el fog követni, hogy egykori barátját e szerencsétlen helyzetből megmentse.

— Igen köszönöm a meleg részvétet, melylyel a tekintetes alispán úr helyzetem iránt viseltetik, — mondá Tengelyi hidegen, midőn a szólóhoz fordult. — Megvallom, nem is vevém észre, hogy még szerencsénk van, úgy hivém, hogy miután a dolog, mely érdekét ébreszté, bevégeztetett, a főbiróval együtt eltávozott. Hisz a teins úr látja, minden rendiben van, a gonosztett, úgy látszik, egészen kisült ellenem.

— Tengelyi! — mondá Réty mélyen meghatva, — ne legyen igazságtalan irántam! Engem e házhoz semmi más nem vezetett, mint hogy jelenlétem által önnek, ha lehet, hasznára legyek, s Nyúzót azon kiméletre birjam, melyet hivatalának teljesítése ily esetben megkíván.

— Ha a teins úrnak ez vala szándéka, — szólt Tengelyi keserűen, — egyszerűbb lett volna, ha a tisztujításnál nem használja befolyását arra, hogy oly szolgabiró választassék, kit csak előljárójának jelenléte tartóztathat vissza attól, hogy hivatalával vissza ne éljen.

— Nem fogok önnel erről vitatkozni, — válaszolt az alispán zavarodtan, — csak arról akarom biztossá tenni, hogy bármi súlyosaknak látszassanak a jelek, melyek ön ellen szólnak, én ártatlanságáról meg vagyok győződve; reám számolhat.

— Teins uram, — mondá Tengelyi komolyan, — volt idő, hol a számolás ezen nemével foglalkoztam. Barátim elég jók voltak meggyőzni, hogy azon véghetlen s határtalan érzés, melyet barátságnak nevezünk, sokkal fenségesebb, semhogy reá e földön számolhatnánk. Rövid idő mulva talán meg fogok jelenni biráim előtt, s ha a teins úr elég erőt érez magában

megfeledkezni a barátságról, melylyel irántam eddig viseltetett, örömmel fogom látni közöttök; most megbocsát, ha távozom. Csak két órát tölthetek házamban, s azt családommal akarom tölteni. — S ezzel mélyen meghajtva magát, Tengelyi, Vándoryt magával vezetve, a mellékszobába ment.

Réty sokáig utána nézett, azután mélyen felsóhajtva, a házat elhagyá.

XXXII.

Minden elválás bánatos érzéssel tölti lelkeinket. Kevés napok leforgása alatt annyi történhetik, hogy még a boldogabb ember is, midőn kedveseitől búcsút vesz, alig titkolhatja el megindulását, midőn barátja kezét utolszor szorítja. — De mi ezen érzés ahhoz képest, mely a keblet eltölti, midőn kedveseink körét életünk szomorú pillanatainak egyikében kénytelenittetünk elhagyni! A szív, mely a multat s jövőt mindig a jelennek világításában látja, csak fenyegető veszélyeket sejt maga előtt ily pillanatokban, s nem szabadulhat a gondolattól, hogy a kört, melyből habár csak napokra kilép, mikor visszatér, úgy, mint elhagyá, nem fogja többé feltalálni. Hogy Tengelyi veszélyes állásában mindezt kettősen érezé, természetes; s valóban egész férfiasságára vala szüksége, hogy kesergő családja számára vigasztaló szavakat találjon, hol semmit, mihez reményei horgonyát köthetné, maga előtt nem látott, főkép leányának vigasztalatlansága szivét soha nem érzett keserűséggel tölté el.

— Ne sírj, kedves leányom! — mondá Vilmához fordulva. — Lám, apád ártatlan, azt tudhatod. Kevés nap, s a dolgok való állása ki fog világlani, s akkor visszatérek hozzátok, s te ismét szép víg leányom léssz, nemde?

— Oh atyám! — szólt Vilma s hangja remegett, — te tömlöczbe, ott a rossz emberek között, hacsak egy

napra, egy órára is, s ha meggondolom, hogy mind ennek én vagyok oka!

— Te leányom? — kérdé Tengelyi bámulva — mikép kínozhatod magad ekkép? Azt gondolod talán, hogy vallomásod helyzetemet nehezítheti?

— Atyám, — mondá a hölgy szomorúan, — ne szóljon ily nyájasan velem, én nem érdemlem szeretetét. Nem fogják-e most e rossz emberek atyámra fogni, hogy Viola elrejtését maga is tudta s csak el akarja titkolni, s ha ez nem lenne is, mi hozta minde szerencsétlenséget reánk, ha nem az, hogy Zsuzsit s gyermekeit házunkhoz fogadtuk? s azt én tevém!

— S épen mert ez oka szerencsétlenségteknek, — szólt közbe Vándory, — Isten nem fog elhagyni bajaitok között. A gondviselésnek útjai csodálatosak, de jó tett soha embert nem vezetett még romláshoz.

Tengelyi e szavaknál mélyen felsóhajtott; de Vilma nyugodtabbnak érzé magát, s maga Erzsébet csendesebben zokogott, midőn Vándory arra emlékeztette, hogy talán épen ez igazságtalan vád leend az út, mely ellenségeinek megszégyenítéséhez vezetend, s melyen talán elrabolt irományaihoz juthat.

Tengelyi maga azzal vigasztalá nejét, hogy fogsága minden esetre csak rövid lehet, s hogy addig is, miután Vándory nálok marad, nem fognak pártfogó barátok nélkül hagyatni.

Erzsébet újra kéré, hogy őt Porvárra követhesse, de a jegyző érzé, hogy ha azon kínos pillanatokban, midőn lába a tömlöcz küszöbén átlép, családja keservét látná maga körül, szilárdsága megtörne ennyi szenvedés alatt, s Vándory segedelmével arra birá feleségét, hogy legalább most, az első napokban álljon el feltételétől.

— Ha, a mitől nem félek — tevé hozzá, — rabságom tovább tartana, bejöhettek később. Az első napokban szükség, hogy egészen enhelyzetemmel foglalatoskodjam. Völgyesy, mennyire ismerem, becsületes ember s szivesen magára vállalja védelmemet.

Ákos módot fog szerezni, hogy tőletek minél többször tudósítást kapjak. De hol van Ákos?

Erzsébet mondá, hogy midőn az alispán elment, ő is eltávozott, hihetőkép hogy vele szóljon, s rövid idővel ez után, melyet Tengelyi a kevés holminak összerakására használt, mit magával vinni szándékozott, Ákos maga lépe a szobába. Az ifjúnak arcza lángolt, szemein látszott, hogy sírt.

— Szóltál apáddal? — kérdé Erzsébet a belépőt élénken.

— Szóltam! — mondá emez remegő hangon.

— S mit mondott? — kérdé Erzsébet s Vándory majdnem egyszerre.

— A legszebb, legépületesebb dolgokat, arról meg lehettek győződve, — válaszolt Ákos keserűen. — Sírt, valósággal sírt, nyakamba borult, kedves fiának nevezett; mondá, hogy Tengelyinek ártatlanságáról meg van győződve, hogy szive vérzik, ha arra gondol, miként ily becsületes ember s ki egykor barátja volt, ennyire szerencsétlen helyzetbe juthat. Mit tudom én! Ő elmondott mindent, mi akárkit a világon meggyőzhetne, hogy Tengelyi ártatlan, s hogy minden becsületes ember kötelessége pártját fogni; de minde szép beszédnek vége az vala, hogy kérésemet nem teljesítheti, s miután Nyúzó kezességet elfogadni nem akar, ő nem kényszerítheti reá — szóval, hogy nem tehet semmit. Hisz nem mondta-e, hogy szive vérzik, — mi többet kívánhatunk tőle?

— Azt előre mondhattam volna, — szólt Tengelyi nyugodtan.

— Nem, barátom! — folytatá Ákos indulattal, — azt te nem mondhattad volna előre. Ha Istennek angyala jő le, s azt mondja nekem, hogy apám így fog felelni kéréseimre: én nem hiszek neki. Ti nem tudjátok, miként kértem őt. Sírtam, mint a gyermek, lábaihoz borultam, anyámnak emlékére hivatkoztam; mondtam: ha életében valaha szeretett, ha tőlem örökre megválni nem akar, ha nem akarja, hogy át-

kozzam végzetemet, mely őt adta apámnak, csak egy kérésemet teljesítse, — s ő megtagadta!

— S ki tudja, — mondá Vándory, kinek a keserűség, melylyel Ákos apjáról szólt, fájt — nem szólt-e igazat, midőn mondá, hogy kérésedet nem teljesitheti.

— Hát azt gondolod, — válaszolt Ákos még keserűebben, — ha apám Tengelyiért csakugyan kezességet vállalt volna, vagy ha, mit tőle később kértem, őt tulajdon házának valamely szobájában akarja őriztetni, míg e szerencsétlen dolog világosságra jő, Nyúzó ellent merne állni kivánatának? Igen, de mit fog mondani a nagyméltóságú főispán? nem veszik-e rossz néven a teins Karok és Rendek, ha ő Tengelyinek, kit e megyében sokan gyűlölnek, pártját fogja? Ez az, mi apámat, most mint mindig életében, meggyőződésének követésétől visszatartóztatá, miért fiát magától eltaszította!

— Ne ítélj apádról ily szigorúan — mondá Vándory meghatva, — ki tudja, mily nehéz küzdelmeibe került, hogy kérésedet megtagadja.

— Hagyjuk ezt! — szakítá félbe Ákos. — Mikor a háztól elmenék, Nyúzó már a kocsikat rendelé. Kevés időnk marad; ne keserítsük ezt oly vitatkozásokkal, melyek semmihez nem vezethetnek. Ha megengeded, — szólt Tengelyihez fordulva, — veled megyek Porvárra.

A jegyző ismétlé, mit már családjának mondott, s csak arra kéré Ákost, hogy a mennyiben lehet, őt fogsága alatt Vilma s Erzsébet hogylétéről tudósítsa. — Hogy pártfogásodba ajánljam, — tevé hozzá mosolyogva, — arra nincs szükség!

— Oh, bár e pártfogásra még több jogom volna! — mondá Ákos, Tengelyinek kezét szorítva, — bár Vilmát nőmnek nevezhetném! Ki tudja, mit apám fia boldogságáért nem tett, azt talán megtenné nevéért.

— Értelek, — válaszolt Tengelyi nyugodtan. — De, hála az égnek! ártatlanságom bebizonyítására párt-

fogóra szükségem nincs; becsületes nevénél nem adhatok leányomnak más hozományt, de mielőtt azt helyreállíthatám, nem fogom soha engedni egyesüléseteket.

Ákos felelni akart; a kocsi zörgése, mely a ház előtt hallatszott, minden gondolatoknak más irányt adott. Tengelyi, nehogy családja könyeit látva elcsüggedjen, sietve megölelé nejét s leányát, s felvéve bundáját, a kocsiba veté magát, melyet Réty érte küldött, Nyúzónak nem kis boszúságára, ki a jegyzőt teljességgel szekeren, s vasban akará Porvárra vitetni. Tengelyi mellé az esküdt ült. A kocsis mellett s hátul a bakon egy-egy hajdú foglalt helyet, — s a szerencsétlen jegyző áldá Istenét, midőn Ákosnak még egyszer kezét szorítva, a lovak végre elindultak s őt kétségbeesett családjának látásától elvonák. — Bármi vár reá ott, hová megy, jobb embernek semmi kinzóbb e világon nem lehet, mint ha keservekben kell látnia azokat, kiket szeret.

*

Hagyjuk most Vilmát anyjával s Ákossal, kikhez később Etelka jött, fájdalmukban, s kövessük a jegyzőt a megye házához.

Midőn lord Byron Velenczében az úgynevezett «fohászok hidján» állt, a gondolat, hogy minden oldalán palotát s tömlöczöt lát, a nagy költőnek szép elmélkedésekre adott alkalmat:

I stood in Venice on the bridge of sighs
A palace and a prison on each side.

A velenczei dogepalota, mint tudva van, egyaránt híres pompás termei s szörnyű börtönei által, melyek fenn az ón tető, s lenn a canalis alatt a palota fényét szenvedésekkel keríték be. Való képe ez sok államnak, hol, kik a boldog középnél magasabban vagy alantabb állnak, az állam áldásainak élvezetéből kizáratnak; s mondhatlan szenvedéseket látunk minden-

felől, melyek között egy pár száz bohócz vagy ámító a szabadság feltartásáról tanácskozik. Velencze kétségen kívül szép, szép a doge palotája, szépek Byron sorai is, melyek az utasnak — ha gondoláján a szomorú hid alatt, melyen a velenczei rab birája elébe vagy a halálhoz vezettetett, átmegy — akaratlanul eszébe jutnak; de abban, hogy a dogepalotában palotát s tömlöczöt együtt látunk, magyar ember csakugyan semmi bámulásra méltót nem találhat; sőt nálunk minden gyermek tudja, miként a tömlöcz nem is lehet máshol, mint a megye palotájában vagy legalább palotája alatt, mi kétségen kívül a legczélszerűbb, már csak azért is, mert miután a karok és rendek valahányszor nagy számmal összegyülekeznek, előre gondoskodnak, hogy tanácskozásaik alatt szomjuság által ne kínoztassanak — a megyeházban borpinczére szükség nincs, s így a rabok számára oly helyet, mely minden másra haszonvehetetlen, a pinczéken kívül alig találni.

Vannak emberek, — mert e kétlábú tollatlan állatnak, miként Plátó az embert értelmezé, mi nem jut eszébe, főkép miután természetének hiányát a jámbor lúd tollaival pótolá s ezekkel emelkedik? — mondom vannak emberek, kik tömlöczeink ezen helyzetét rossznak hirdetik. Hígvelejü ábrándozók, misericordianus fráterek, politikus különczök, kiknek gyenge fejökbe nem fér, hogy minden dolgok között épen tömlöczeink igénylik legkevésbbé figyelmünket; s kik midőn örvendenek, hogy a pest-budai part lánczhíddal köttetik össze: egyszersmind nem tartják közönyösnek, hogy rabjaink — s közöttök talán sok ártatlan — harmincz vagy még több fontos lánczokkal járnak körül. De az ildomos többség, hála végzetünknek! nem hallgat e holdkórosok szavára, s Taksony-megye rendei börtöneiket eddig minden haszontalan ujításoktól menten tartották. Tagadni nem lehet, itt is történtek újabb időben dolgok, melyek nemzetünk geniuszából fejlődött büntetési rendszerünket veszély-

lyel fenyegeték. Nem régen ezelőtt egy fiatal táblabiró utazott keresztül a megyén, csak azért, hogy tömlöczeit megtekintse; s noha a várnagy ez napon minden rabnak egy fél messzely pálinkát adatott s rájok parancsolt, hogy valamennyien kártyázzanak, csakhogy az idegen meggyőződjék, mi jól bánik Taksony-megye rabjaival: ez, magyarázhatatlan vakságában, sokat lármázott Karvaly úr tömlöcztartása ellen. Még nagyobb veszély fenyegeté a régi állapotot, midőn épen e látogatást követő télen, egyik szomszéd megye börtönében öt vagy hat rabnak lába megfagyott. Mert ámbár a megye minden tőle kitelhető gonddal járt el, s az illető lábakat fafürészszel levágatá, s ámbár a betegek, kiken e sebészi műtét véghezvitetett, egyen kívül mind meghaltak s így nem panaszolkodtak, s ámbár ehhez hasonló esetek már többször történtek és soha elébb különös figyelmet nem gerjesztének: most az egész hazában egyszerre hallatlan lárma támadt az említett megye rendeinek kegyetlensége ellen. Mintha bizony ők lennének okai, hogy az említett tél rendkívül hideg volt, s mintha épen akkor, mikor az alsó tömlöczben e lábak elfagytak, fenn, hol egy szobában nyolczvan rab együtt tartatott, nem panaszkodott volna mindenik a hőség ellen, világos tanuságul, hogy ily gonosz emberek a legellenkezőbb vádakkal lépnek fel felsőbbségök ellen. De miután az idegen táblabiró, ki a porvári casinóban a börtönök mikénti javításáról szép felolvasást tartott, tovább utazott; s a szomszéd megye azok irányában, kik az elfagyott lábakról kérdezősködtek, fel tudta tartani autonomiáját; úgyszintén az ezen esetből támadt lárma megszünt, s az erre vonatkozó parancsolatok a levéltárba tétettek: Karvaly úr is megmaradt régi tisztán magyar rendszerénél, melynek czélirányossága mellett már az is szól, hogy a nevelőintézetnek (hisz minden börtön újabb időben annak tekintetik) növendékei évről-évre szaporodnak.

Olvasóim tudják, hogy megyeházaink nemcsak ta-

nácskozó helyül szolgálnak. Ez épületek, melyeket ha nem is a nemesség épített, kizárólag a nemesség használ — kivéve a tömlöczöt, hol a nem-nemest is eltűri — kellemesb czélokra is használtatnak. Például a nagy terem — melynek zöld asztala mellett reggel a legszebb hazafiság szavai hangzanak, vagy néha illő komolysággal (melyet, mint tudva van, semmi a pipázásnál inkább nem nevel) halálos ítéletek mondatnak ki, — kétségen kívül a legillendőbb hely, hol az alispán nagy ebédjeit tarthatja. Ez azon hely, hol a rendnek hiányát, melyet reggel a tanácskozásnál tapasztalánk, helyrehozza — az esti tánczvigalom, midőn száz pár, a hegedűk s brugók hangjainál, a legszebb táncz-rendben mozog. A megyeház ezen mellékes czéljainak egyik legfőbbike az: hogy találkozó helyül szolgáljon, — s noha a megyei főhelyeken egy idő óta majdnem mindenütt casinók jöttek létre s a táblabirák társalkodásra más termeket is találhatnának, a legkényelmesebb mégis csak a megyeháza marad, melyet hosszú megszokás mindenkinek kedvessé tett; s alig mehetünk jegyzői vagy főügyészi hivatalba a nélkül, hogy a dolgozó egyedeket egész társaságtól ne találnók körülvéve, mely, hogy a munkán segítsen, beszélgetve s pipázva a szobában fel s alá jár. A magyar nemességben sok van, mi Rómára emlékeztet, s ilyen azon hajlamunk is, melyet követve a lehetőségig legtöbb időnket megyeházainkban töltjük. A római csak forumán érzé jól magát, — a táblabirónak a megye házánál kedvesebb helye nincs. Itt mulat, itt dolgozik, nem eszik sehol jóízűbben, mint azon asztalon, mely mellett tanácskozott, nem kártyázik senkinél szivesebben, mint a főügyész vagy főadószedő hivatalában. E szokás divatozott Taksony-megyében is, s így olvasóim nem bámulhatnak, ha Nyúzó — ki, mihelyt vallatását Tengelyi házánál bevégzé s az alispánnét annak eredményeiről tudósította, Porvárra indult, — itt megérkezve, a főügyész szobáiban egész társaságot ta-

lált, s mely, miután a főbíró által a történtekről értesíttetett, ott maradt, hogy az egykor oly büszke s most rabságra jutott falusi jegyzőnek megérkezését várja. A háziúr közelében a megye egykori adószedője Sáskai, Zátonyi táblabiróval, egymásnak burnótszelenczéjöket kínálva, a mostani világ romlottságáról szólnak. A kandalló mellett Bántornyi James néhány al- s a főjegyzőnek, ki székén elaludva, nem távozhatott, a jurynek eljárását magyarázá meg, tudományos előadását egyes igen érdekes s ép azért már sokszor elmondott angol példákkal világosítva fel; míg egy nyugalmazott kapitány, ki Porváron élt, ezen esetet is a jelen büntető eljárás felette nagy szelidségének tulajdonítá, s néhány táblabiró, fejét hajtogatva, mélyeket sóhajtott, vagy legfeljebb egyes felkiáltásokkal, mint: bizony igaz! már két esztendeje, hogy nem fejeztek le senkit! végre minket is megölnek! — buzdítá a szenvedélyes előadású szónokot. Maga Völgyesi, ámbár ily társaságoknak nem nagy kedvelője, ma jelen volt, s a többiek — főkép Nyúzónak — nagy megbotránkozására többször kijelenté azon meggyőződését, hogy Tengelyit e vádra nézve egészen ártatlannak tartja. Porvár előkelőbb férfiai közül csak a másodalispánná lett Krivér hiányzott, ki miután Nyúzótól hallá, hogy az alispánné a rabot a lehető legnagyobb szigorusággal kívánja tartatni, míg az alispán ellenkezőleg a legnagyobb kíméletet parancsolta, ily ellenkező kívánatokat egyesíteni nem tudván, sokkal czélirányosabbnak tartá, ha a megyeháztól távozik és Tengelyi fogadását másokra hagyja.

Kenyházynak belépte s a hír, hogy rabjával együtt szerencsésen megérkezett, minden egyes beszélgetésnek véget vetve, a közfigyelmet az esküdtben központosítá, s mondhatom, hogy Bandi minden érdemei mellett, fellépése soha ily nagy hatást nem tett, még akkor sem, mikor szürke báránynyal béllelt mentéjét, melyben most a szoba közepén áll, először húzta fel. Van egy római közmondás, hogy: ki jól

el tudott a világ figyelme elől rejtőzni, jól élt; s én részemről nem vonom kétségbe ez állítás valóságát. Természetünkben fekszik, hogy a tapshoz, melyet ez élet szinpadán találunk, ép oly könnyen szokunk, mint nehezen azon tojás- és rothadt almával való dobáltatáshoz, mely szintén e mesterséggel jár; — s úgy hiszem, kevés ember tüntette ki magát, ki élete végén be nem vallotta volna legalább önmaga előtt: hogy sokkal jobb vala elrejtve maradnia. Nálunk azonban, úgy látszik, e régi közmondás nem nagy meggyőző erővel bir, s alig van valaki, ki magát kitüntetve látván, a dolgot oly felette kellemetlennek hinné, — s midőn a világ által mázsának tartatik — mindamellett hogy oly könnyen érzi magát, mintha csak egy fél fontot nyomna — mégis ne nézne ép oly megelégedéssel maga körül, mint Kenyházy e pillanatban. — Bizony nehéz út volt! — mondá, midőn homlokát ránczokba vonva, képének a lehetőségig ünnepélyes kifejezést ada. — Soha sem hittem volna, hogy ennyi bajunk lesz!

— Hát volt baj? — kérdé Nyúzó élénken, — mindjárt gondolám! sokkal későbben jösz, mint vártalak. Tudtam, hogy valaminek kell lenni, mi utadban feltartóztatott.

— Feltartóztatott? — válaszolt az előbbi, — és még mennyire! Ha két hajdú nincs velem, nem tudom mi történik?

— Mi a manó! — szólt a főbíró bámulva, — hát a nótárius végre ellentállt? vagy csakugyan megszabadítására tétetett kisérlet?

— Nem épen ez, — felelt az esküdt, ki az érdeket látva, melyet e kérdések a jelenlevőkben gerjesztének, igen sajnálá, hogy azokra tagadólag kell felelnie, — de elakadtunk. A hidak egyikét most igazítják, a kocsisnak le kellett menni a töltésről, s a hintó tengelyig sülyedt a sárba. Ha mint mondám, két hajdúm nincs, s én s a nótárius maga nem segítjük a kocsit tolni, holnapig ott maradtunk volna,

s akkor a zsiványok, úgy hiszem, a rabnak megszabadítását megkisértették volna. De csak próbálták volna meg, — tevé hozzá öklét felemelve hősi kifejezéssel, — majd meglátták volna, kivel van dolguk!

Későbbi érkezésének ezen magyarázata sokkal természetesebb vala, semhogy a hallgatókat egészen kielégíthetné; azonban a főérdek, mely Tengelyi személyében központosult, megmaradt, s három-négy hang egyszerre kérdezé: a nótárius útközben mit csinált? Miről beszélt? Hogy' viselte magát?

— Hát sehogy' se — válaszolt a kérdezett; — miután a teins alispán nagyon szivemre kötötte, hogy rabommal a lehető legnagyobb kimélettel bánjak.

— Micsoda! — vágott szavába a főügyész, kire e szavak még több hatást tevének, mint minden jelenlevőkre, — az alispán úr csakugyan ezt parancsolta volna?

— És pedig mennyire! — válaszolt az előbbi. — Soha oly határozottan nem hallám beszélni, mint mikor azt mondá, hogy: Tengelyi úr — még úrnak is nevezte, úgy tudom mintha most szólna — hogy Tengelyi úrnak, mondá, ártatlanságáról meg van győződve, s hogy mindent elkerüljek, mi úgy is kínos helyzetét még kellemetlenebbé tehetné.

— Csudálatos! — mondá fejét csóválva Sáskay.

— Én is annak tartottam, — folytatá az esküdt, — de mert már a teins alispán úr úgy kivánta —

— Én a teins alispánnak ezen intését igen természetesnek tartom — szólt közbe Nyúzó, ki a hatást, melyet esküdtje szavai főkép a főügyészre tettek, látván, bensőkép átkozá Bandiját. — Szegény, mit tegyen? Fia belébolondult a nótárius leányába. Ha most, midőn Tengelyi bajba keveredett, nem tetteti magát, mintha mellette mindent elkövetne, Ákos, szenvedélyességében, ki tudja, mire vetemedhetnék. Azonban én ismerem való gondolkozását e tárgyban. — A nagyságos asszony még mielőtt elmentem, különösen megkért, hogy a gonosztett kinyomozásában,

mely által leghivebb emberétől fosztatott meg, a legnagyobb szigorúsággal járjak el, s tudva van, hogy az alispán nejével soha ellenkező véleményben nincs.

— Én nem tudom, — mondá fejét vakarva az esküdt, — meglehet hibát követtem el; de mikor a teins alispán nekem ezeket mondta, biz én még nem is kötöztettem meg, s minden becsülettel bántam vele. Beszélni is akartam mindenféléről, de alig felelt.

— A rossz lelkiismeret! — mondá Sáskay sóhajtva.

— Magam is azt hiszem, — folytatá az előbbi, — mikor még pipázni sem akart, pedig háromszor is megkínáltam.

— Azt esküdt úr el is hagyhatta volna, — mondá Zátonyi komolyan. — Rabok irányában mindig fel kell tartanunk auctoritásunkat; mindig egy bizonyos gravitással kell fellépnünk, máskép még egészen hasonlóinknak képzelik magokat.

— No se baj! — mondá Nyúzó jókedvűen, midőn ez intésnél esküdtjének levertségét észrevevé, — hiába, te Bandi, mindig galant gyerek voltál. Hozasd fel rabunkat, hadd adjuk által; itt, ne félj, majd a kellő gravitással bánnak vele.

Az esküdt kiment, s kevés perczczel később Tengelyi a várnagy s egy hajdú kiséretében lépett a szobába, Völgyesytől követve, ki mihelyt érkezéséről hirt vett, a szobát elhagyva eleibe ment. A jegyzőnek magavlselete komoly s férfias vala, mint mindig, egyenlően távol kérkedéstől s alázatosságtól, s a nyugalom, melylyel azok előtt megjelent, kiktől sorsa nagy részben függött, Zátonyit s Nyúzót kivéve, a többiekre nem maradt hatás nélkül.

— Nézd csak, mily átkozott büszke, — mondá a főbíró a főügyészhez halkan, — majd megtörjük!

— Persze, persze! csak az alispán ne vette volna pártfogása alá, — válaszolt emez sóhajtva.

A rab s irományok átadásának s átvételének formasága hamar be vala végezve, s Tengelyi hallgatva várá a pillanatot, melyben mint rab tömlöcztartója

által börtönébe vezettetik, midőn Karvaly azon kérdéssel fordult a főügyészhez, mily vasat veressen rabjára?
E kérdés Karvaly helyzetében igen természetes vala, nemcsak mert tapasztalásból tudta, hogy vannak az életben oly körülmények, midőn az elszökéshez rendkívüli hajlandóságot érzünk magunkban: de mert Taksony-megyében, mint e haza igen sok törvényhatóságaiban, a vas és vas között nem kis különbség létezett, s a rabra nézve nem lehetett közönyös, ha egypár fontos láncz vagy azon félmázsás békók egyike veretik-e lábaira, melyek e megyében oly erőseknek mutatkoztak, hogy nemcsak a rabok szabadulási kisérleteinek, hanem azon felsőbb parancsoknak is ellentálltak, melyek által ily nehéz vasak használata tiltatott. Való, e megyében eddig azon szokás divatozott, hogy a lánczok megválasztása Karvalynak bölcs belátására bizatott, s ő ismét e jogát egészen a hajdúkáplárnak adta által; de a jelen eset, hol az alispán, mint Kenyházytól hallá, a legnagyobb kíméletet kívánta, azok közé tartozott, melyekben Karvaly a felelet terhét inkább másra akarta hárítani.

Bármi természetes vala tehát e kérdés, mégis a főügyész látszólag megzavarodott rajta, s csak azt jegyzé meg, miként részéről jónak tartaná, ha a vasra veretéssel a másodalispán visszatéréseig várnának.

— Már minek? — mondá Nyúzó türelmetlenül, — a rab a főügyésznek adatik által, s nem látok semmi okot, melyért e dolog elhatározásával várni kellene. Veress reá akármicsoda vasat, egyet a nyolcz vagy tíz fontosak közül, s azzal vége.

Mielőtt még a főügyész e felszólításra felelhetne, Völgyesy lépe fel azon véleménynyel, hogy a vas felveretesében csak hasztalan kínzást lát, mennyiben az a rabnak biztos letartóztatására nem szükséges.

— Úgy látszik, — mondá Zátonyi rosszkedvűen, — Völgyesy úrban minden gonosztevő pártfogóra talál.

— Minden gonosztevő nem, — válaszolt emez komolyan, — de azt, ki valamely gonosztettel vádol-

tatik, s kinek ártatlanságáról meg vagyok győződve, védelmezni dicsőségemnek tartom, s ezen oknál fogva magam kértem meg Tengelyi urat, hogy ügyét reám bízza.

— Igy hát alügyész úrban Tengelyi prókátorát van szerencsénk tisztelni? — mondá Nyúzó megvető mosolylyal tekintve Völgyesyre.

— Desperatarum causarum advocatus! — nevete Zátonyi. — Csak Viola ne szökött volna meg, majd megláttuk volna, védelmének mi hasznát veszi.

— Mily hasznát veszik védelmemnek, nem tőlem függ, — mondá Völgyesy, megvetéssel nézve a szólóra, — én csak azt nyilatkoztathatom ki: miként kötelességem szerint mindent el fogok követni, hogy azt, kinek védelmét magamra vállaltam, minden sanyargatástól megoltalmazzam, melyet sem törvényeink, sem a környülmények nem kívánnak, s meg vagyok győződve, hogy e részben tisztelt alispánunk egész támogatására számíthatok.

Ez utolsó szavak a főügyészre nem hibázták el hatásukat s miután Tengelyit a hajdúkkal kiküldé, a rövid tanácskozásnak — melyet a jelenlevőkkel nagyrészint halkan tartott — az lőn eredménye, hogy Tengelyi további rendelésig csakugyan vas nélkül zárassék el.

Karvaly s Nyúzó igen rosszkedvűen hallák e határozatot, s főkép az első megjegyzé, mi borzasztó igazságtalanság (midőn az egész felelet terhe rajta fekszik), hogy Tengelyi elszökése ellen azon óvó szereket nem használhatja, melyek nélkül rabot biztosan tartani nem lehet. Azonban az alispánnak akarata, főkép pár héttel választása után, többet nyom, semhogy ellene egy várnagy okai győzhetnének, s Karvaly ellenmondásával csak azt nyeré, hogy Sáskay arra emlékeztette, miként rabot tömlöczben tartani sokkal könnyebb, mint bizonyos embereket a csatamezőn, — s az általános hahota alatt még elmés feleletét sem teheté érthetővé, mely szerint a megye-

házban minden tárgynál kettős vigyázat kívántatik, tudva lévén, hogy bizonyos pénztárnak tartalma, noha lábatlan volt s vasban tartatott, mégis bizonyos emberek kezelése alatt eltűnt.

A várnagy megvető tekintetet vetve maga körül, vállait vonítá, s miután a közvígság megszűnt, s maga a nyugalmazott kapitány valamivel mérsékeltebben nevetett, csak azon óvását adá elé, hogy miután a teins alispán azt kivánja, hogy Tengelyivel minden kímélettel bánjanak, legalább nem őt okolhatják, ha e parancsolat nem egészen teljesíttetik, természetes lévén, hogy mivel a rab vas nélkül záratik el, őt csak a legerősebb alsó tömlöczöknek egyikébe teheti.

Olvasóim nem érthetik e szavak értelmét, s főkép a borzadást nem, mely Völgyesy arczán mutatkozott, midőn azokat hallá — ha velök Taksony-megye börtöneit meg nem ismertetem. Ne higye az olvasó, hogy midőn ezeket leírom, talán azon törvényhatóságra czélzok, melyben ő él, vagy hivatalt visel. Én a taksonyi tömlöczöket írom le; nem hibám, ha hazánk sok megyéjének fogházai hozzá mind maiglan hasonlók maradtak.

Hajdanában a rabokat föld alá zárták, nincs is semmi czélszerűbb. Ily eljárás mellett az ártatlanul lánczokat viselőnek szenvedései botrányt nem okozhattak; a vétkesnek sorsa pedig még elijesztőbb példaként hatott, ha titkon elfogatva, zárt ajtók megett tanu nélkül elítélve, földalatti börtönbe vezettetett, s senki azt sem tudta, hova tünt el? Kik a szentirás szavai szerint: nem a gonosznak halálát, hanem azt kívánták, hogy megjavuljon s éljen, azzal vigasztalhaták magokat, hogy pinczében a bor megjavul, s hogy ugyanez történik talán oly emberekkel is, kiket sokszor épen a bor vezetett gonosztetteikhez. Kik kevesebbé érzelgően gondolkoztak, elmondhaták, hogy miután a pokol köztudomás szerint alant fekszik, ők rabjaiknak csak az utat rövidítették meg, mely oda vezet.

Alkotmányunk, mint egy elmés barátom minap megjegyzé, a középkor alkotmányaihoz tartozik, — s igazsága van! Megromlott prózai századunk nem is érdemli, hogy fiai ily alkotmánynyal bírjanak, annyira szép s regényes az! Földmívelésünk állapotja, s a törvények, melyek azt előidézték; közlekedési eszközeink, akár vizen, akár szárazon; iskolai rendszerünk; azon szabadság, melyet mi nemesek élvezünk, s melyet hazánkban még másoknak hasonló szabadsága sem korlátoz; polgári s büntető törvénykezésünk — lehet-e valami mind ennél költőibb?! Valóban, csak Scott kellene, s hazánk Skócziát regényességre nézve háttérbe szoríthatná, a nélkül, hogy a költőnek szüksége volna történetével pár századdal hátramenni. A középkorban egyeseknek adott várhatalom nálunk még divatban van; s a regényes középkori kínpad helyett dereseinkben legalább igen szép pótlékra tettünk szert. Hazánk tehát, a mint mondám, középkori alkotmánynyal bir; az egész, hogy új hasonlattal éljek, gyönyörű, egészen góth ízlésben készült épület! — Való, vannak egyes részei, melyek az úgynevezett parókamodorra emlékeztetnek, de az majdnem minden góth épületnél így van. Az is igaz, itt-ott ez épület düledezni kezd, úgy, hogy csak támaszok által tartatik, melyek miatt néha alig mozdulhatunk belsejében — — de végre góth, s ez a fődolog, nemcsak regényiróra nézve, ki sehol jobban nem érezheti magát, mint hegyes ívek alatt, de azoknak megnyugtatására is, kik nem foghatják meg, rabjaink miért tartatnak sok helyen föld alatt? holott köztudomású dolog, miként góth épületben, minő állományunk, a rabot máshol tartani nem is lehet.

Taksony-megye, noha minden magasabb szellemi kérdésekre nézve a haladás zászlóját tűzte ki, aljas anyagi dolgokat, főkép ha azok pénzbe kerültek, nem tarta figyelemre méltóknak; s így a mult században megyeházával együtt épült földalatti tömlöczeit is változás nélkül tartotta meg. Ne képzeljenek magoknak

olvasóim — kik közül sokan tömlöczöket csak a szinpadon láttak — hosszú magas bolthajtást, melynek félhomályában az egyetlen rabon kívül, ki nagy lépésekkel fel s alá jár, csak egy ágyat, vízkorsót s darab kenyeret látnak. A porvári börtön félig sem oly borzasztó. Az udvaron van egy ajtó, ha azt felnyitják, tizenkét lépcsőt látunk magunk előtt. Ha ezeken lemegyünk, folyosóra jutunk, s hosszán végig tekintve, husz vasrostélyt veszünk észre, melyeknek mindegyike egy-egy külön börtönbe nyílik. Ez az egész. Sehol rémséges magasságú boltozat, melynek zárkövét a szem a homályban alig érheti el. — A porvári börtönök szép alacsonyak, valamivel magasabb ember nemcsak szemével, hanem kezével is felérheti. Sehol vizkorsó, hanem, a mennyire a rabok pénzzel győzik, borkulacsok s egész palaczkok pálinkával. Semmi magányos fel s alá járás — mi az elzártak száma miatt nem könnyen volna eszközölhető, miután minden egyes három öl hosszú s másfél öl széles börtönben nyolcztól tizenkét rab található, — hanem a legmulatságosabb társaság, kényelmes pipázás s heverészés, hatalmas káromkodások, s ének, — szóval minden, mit magyar ember csak kivánhat. A porvári alsó tömlöczök, mint olvasóim ezekből láthatják, azokra nézve legalább, kiknek számára építtettek, korántsem voltak oly borzasztók, mint azt némelyek hirdetik; tanuk s vádlottak azonban, kik tömlöczi élethez nem szokva, annak társasági örömeit nem élvezék, s néha hónapokig ide zárattak, mégis panaszkodni szoktak. Nem mintha attól kellene tartaniok, hogy tömlöcztartójok által elfelejtve szomjan halhatnak meg, mert az utczára menő ablakokon esős napokon mindig elég viz folyt be börtönükbe, de főkép a levegő ellen, mely — mindig csak azokról szólok, kik hozzá nem szoktak — rossznak látszott, s talán oka volt, hogy e tömlöczben a scorbut soha meg nem szünt, s az úgynevezett börtönláz évenként uralkodott.

Ennyire egészségtelen tömlöczök minden kérdésen kívül igen kellemetlenek, főkép miután előítéleteinknél fogva szokássá vált minden beteget orvossággal ellátni, s a gyógyszertárak oly méreg-drágák; azonban nem hiszem, hogy ez maga Taksony-megye rendeit új börtönök építésére birta volna. Midőn a gyógyszertári árjegyzékek szerfölött magasra emelkedtek, a közgyűlés, a főorvos ellenmondásának daczára, elhatározta, hogy bizonyos drágább orvosságok ne használtassanak; később pedig, szintén határozatilag, börtönei számára a homoeopathiát fogadta el, mi által a költség igen mérsékelt mennyiségre szállíttatott le, úgy hogy az új börtönök felállítását bizonyosan nem aljas pénzérdek javaslá. — De van bizonyos szám, melyen túl bizonyos nagyságú börtönbe még Taksony mindenható rendei sem zárhatnak el többet s egyedül ezen körülménynek lehete köszönni, hogy a megye, ámbár rabjainak felét kezesség mellett mindig szabad lábon tartá, végre mégis tömlöcz építésére határozta el magát. Az újabb tömlöczök, mint felvilágosodottabb korunkhoz illik, már nem föld alá, hanem emeletes ház formájában építtettek, s mindössze nyolcz középszerű s egy nagyobb szobából állottak, melyeknek elsőiben mindig huszonöttől negyven, utolsójában ötventől nyolczvan rabig tartatott. A rabok egészségi állapotja ez új, úgynevezett felső tömlöczben nem vala kedvezőbb, mint az elébb leírt pinczékben, mi az idősebb táblabiráknak egy részét teljesen meggyőzé, miként a számos betegségi esetek csakugyan nem e tömlöczök rosszaságának következései.

Ilyenek voltak a tömlöczök, melyekben Taksonymegye ötszáz rabját tartá, s olvasóim nem bámulhatnak, ha Völgyesi borzadott a gondolatnál, hogy Tengelyi ezeknek akármelyikébe záratik. A megyeház első emeletében azonban e tömlöczökön kívül még négy kisebb szoba volt, mely oly rabok elzárására használtatott, kik vagy polgári állásuk, vagy más te-

kinteteknél fogva a közös tömlöcztől felmentettek; s a fiatal ügyész védettje részére azt követelé, hogy míg pere tart, ezeknek egyikébe helyeztessék el.

— Majd bizony! — mondá Zátonyi nevetve, — magányos börtön egy falusi jegyzőnek! hallott-e ilyet a világ?

— I say, — szólt közbe Bántornyi James — Völgyesi úrnak igazsága van. Minden rabot magányosan kell elzárni, solitary confinement. Benn csak egy ágya van, faszék és asztal, melyen dolgozik, a szentirás, vagy ha pápista, nem bánom, egy feszület; nincs ennél jobb, magam láttam Angliában. Nem olvasta senki a második reportot, Second Report on prison discipline?

— Ugyan hagyjon fel a teins úr ezekkel az angol haszontalanságokkal, — vágott szavába türelmetlenül Zátonyi, — hála Istennek, Magyarországban élünk.

— De kérem, I say — mondá ismét az előbbi — a solitary confinementnál nincs szigorúbb büntetés; az auburni rendszer, melyet Bridewellben láttam, semmi hozzá képest.

— Persze, még czukrot, kávét kellene adni rabjainknak, — szólt nevetve ismét Zátonyi, — és rizskását, mint minap valaki Amerikáról beszélte, hol az a tömlöczrendszerhez tartozik. De ugyan kérem domine spectabilis, mikor az egész megyeházban mindössze harminczhárom börtön van, miként fog ötszáz rabot úgy elzárni, hogy mindenik külön-külön lakjék? Hisz nincs hely!

— Nincs hely? — szólt itt a nyugalmazott kapitány szokott indulatos hangján — és miért nincs hely? Mert a helyett, hogy az embereket, mint kellene, felakasztanák, ide zárják; ez az ok! Csak függne tőlem, majd lenne hely, jót állok. Ötven bot vagy akasztófa! a többi mind szamárság.

— Én épen nem ellenzeném, hogy Tengelyi magányosan zárassék el, — mondá most Völgyesyhez fordulva a főügyész, kire, úgy látszott, a hír igen ha-

tott, hogy az alispán Tengelyivel minden lehető kímélettel kiván bánatni, — de valóban, nincs helyünk, — a négy kisebb tömlöcz, melyet magányos elzárásra használunk, el van foglalva.

— Tehát mégis négy tömlöcz, melyben a rabok magányosan záratnak el! — vágott szavába élénken James úr. — Mit mondtam? végre oda jutunk mi is, hol Anglia áll. A solitary confinement be van hozva négy rabra nézve; lassanként ki fog terjedni a többiekre is. Én, mint O'Connel, elfogadom a legkevesebbet is részfizetésként.

— Igazságod van! — mondá a főügyész már félve, hogy Millbanke tömlöczének századszor fogja hallani leirását; — de mit tehetünk róla, hogy négy szobába egyenként elzárva csak négy ember fér, s hogy e magánybörtönök el vannak foglalva.

— Elfoglalva! s ugyan ki által? — kérdé James, kit, mint mindig mondá, semmi a tömlöcztartásnál inkább nem érdekelt, majdnem épen úgy, mint mindenikünket az érdekli, mi vele halála után történni fog, a nélkül, hogy kiváncsiságát tapasztalás által kielégíteni vágyódnék.

— Hát teins uram, — válaszolt Karvaly, — az elsőben a bárót tartjuk. Szegény úr, már harmadik esztendeje hogy itt van, pedig biz az ártatlanul szenved.

— Indeed? ártatlanul? — kérdé James.

— Biz úgy! — válaszolt sóhajtva a várnagy, ki minden rabjai közül talán ez egy iránt érze könyörületet. — A báró heves ember volt, s néha bizony megtörtént, hogy egyet-mást a parasztok vagy cselédek közül megveretett vagy maga is megzsákolt. Ki tehet róla? mikor a parasztokkal máskép bánni nem lehet. Más becsületes emberen is megtörténik és senki sem szól felőle. Ő szerencsétlen volt. Már vagy harmincz esztendeje lehet, mikor egyik inasát oly erősen főbe ütötte, hogy véletlenül meghalt, s akkor mindjárt pert kezdtek. A per alatt, mely csen-

desen tovább folyt, s melyet már mindenki felejteni kezdett, a báró szerencsétlenségére új bajba keveredett. Igen sokat tart kertjére, s a parasztok egyre lopták gyümölcsét s virágait, úgy, hogy végre boszúságában megesküdött, hogy akárkit lopáson kap, arra negyvenet veret. Másnap szerencsétlenségére egy fiút fogtak, a ki épen cseresnyét szedett a fáról. A báró szavát akarta tartani, — s ki tehet róla? — a fiú csak tíz esztendős volt — nem tartotta ki, s meghalt. Erre szörnyű lárma támadt — új per, s a nemes megye nem tehetett mást, mint hogy a bárót hat hónapi fogságra ítélte; a hétszemélyes tábla az ítéletet négy esztendőre terjesztette ki, pedig már hetven esztendős; valóban szörnyű kegyetlenség ily embert négy esztendőre elzáratni!

— Yes, yes! emlékezem mondá James, — mikor Angliából visszatértem, hallottam felőle beszélni. De azt hivém, hogy a báró régen megszabadult, hisz minap láttam jószágán!

— Ha néha ki nem eresztjük — mondá a főügyész — egész gazdasága tönkre jut.

— A második szobában — folytatá a várnagy, — a fiscalis van bezárva, a ki, mint a teins úr tudja, hamis váltókért záratott el. A harmadikban egy mérnök ül, ki bankócsinálásért került fogságba.

— No s mit tapasztalt Karvaly úr? — kérdé James a legnagyobb érdekkel, — nemde e magányos elzárás, a solitary confinement, csudálatosan jóhatású a rabokra?

— Csudálatosan jó hatású, — válaszolt a kérdezett egész komolysággal. — A báró, mióta nálunk van, meghízott; nincs is egyéb panasza, mint hogy — a mint mondja — soha tarokkban annyit nem vesztett, mint mióta esténként Sáskayval játszik, s hogy egy idő óta kedve szerinti bort nem találhat, — gyengéli mindegyiket.

— Bor s kártya a solitary confinementhez nem való, — jegyzé meg James, — azonban már An-

gliában is felhagynak a felette szigorú rendszerrel. Hát a másik kettő mit csinál?

— A fiscalis, a kit a hamis váltókért zártak be, — folytatá az előbbi, — olyanoknak, a kik pénzt keresnek vagy pénzt akarnak kiadni, törvényes tanácsokat ad. A bankócsináló egyre ír s rajzol. A teins úr talán látta a quodlibetet, melyet minap csinált. A közepiben az alispán úr arczképe volt, köröskörül mindenféle irások, két vagy három ötös és tízes is, s oly tökéletesen utánozva, hogy senki nem ismerhette volna meg.

— Már ez jól van! — mondta James helybenhagyólag fejével integetve, — munka a prison-disciplinák lelke, csak ez javíthatja meg a gonosztevőt.

— De kérem, — szólt végre Völgyesy, ki az egész beszélgetés alatt alig titkolhatá el türelmetlenségét, — egyik e magán-tömlöczök közül üresen áll, miért nem lehetne Tengelyit ide zárni?

— Lehetetlen, — válaszolt a várnagy szárazon. — A teins megye azt határozta, hogy egynek e tömlöczök közül, váratlan esetekre számítván, mindig üresen kell maradnia.

— De hát ez nem váratlan eset-e? — kérdé Völgyesy.

— Akár váratlan, akár nem, — mondá a várnagy bajszát pödörve s gránátosi méltósággal lenézve a kis ügyészre, — a teins megye azt parancsolta, hogy egy szoba üresen tartassék, s én ehhez tartom magamat. Azonkívül a notáriust e szobába zárni semmi esetre sem lehet: Rétyné ő nagysága három esztendő óta eleségkamarának használja s a kulcs nála van.

Ez utolsó ok, mint olvasóink látják, olyan volt, mely ellen Völgyesy nem győzhetett. Maga a főügyész sem hivé, hogy a kimélet, melylyel Réty a rabbal bánni kiván, annyira mehet, hogy kedvéért felesége eleségkamaráját kiüríttesse s azért határozottan ellentmondott fiatal collegájának, ki valóban rendkívüli

tapintatlanságot árult el, midőn a dolgok állását megtudva, még tovább vitatá kivánatát.

— De végre, — mondá Völgyesy, midőn látta, hogy e téren nem győzhet, — ha az alispán úr eleségkamrája csakugyan azon czélra, melyre építtetett, nem fordítható többé, mi akadályoztat, hogy inkább a három rab közül, kik úgy is már elítéltettek, kettőt egy szobába ne tegyünk, s az így megürült tömlöczöt Tengelyinek adjuk?

— Az kellene még! — kiáltott fel Karvaly, — a báró szépen nézne szemembe, ha szobájába még valakit hoznék, főkép ha hallaná, hogy ez egy notárius kedvéért történik.

Völgyesy még többször emlékezteté a jelenlevőket, mennyire sértő és igazságtalan, ha becsületes ember, minő Tengelyi, elismert gonosztevők közé záratik, de Nyúzó véget vetett e hosszú vitatkozásnak, midőn, oly tekintettel Völgyesyre, melyben megvetés haraggal párosult, megjegyzé, hogy ily gyermekség felett napokig vitatkozni nevetséges, s hogy Völgyesy úr a perben védelmezheti notáriusát, a mint akarja, de jól fogja tenni, ha nem felejti el, miként tiszteletbeli alügyész a megyeházánál nem parancsol.

— Hadd el öcsém! — mondá egyik a táblabirák közül, midőn Völgyesy felelni akart, — ha megharagítasz, nótáriusodat még vasra veretjük — s a fiatal ügyész azért csakugyan jobbnak tartá, ha az érzelmeket, melyek keblét szorongaták, magába fojtja.

— Mindenesetre — szólt most a főügyész Karvalyhoz, — oly tömlöczbe kell zárni, hol kevesen vannak.

— Numero huszba teszem, — felelt Karvaly, — ott mindössze csak öten vannak. A vén orgazda, ki most tizenkettedik esztendejét üli, egy gyilkos, egy lótolvaj s két gyerek, gyujtogatásért.

— Jól van, — válaszolt helybenhagyólag a főügyész, — ott legjobban elfér. Ha Tengelyinek valamire szüksége van, — tevé hozzá, — mindent, mit csak lehet,

adni kell neki. A teins alispán akarja, hogy minden kimélettel bánjunk vele.

Völgyesy szorult szívvel követé Karvalyt a folyosóra, hol Tengelyi, padon ülve, nyugodtan várá a felette tartott tanácskozásnak végét.

— Bámulom, hogy legalább is fél mázsás vasat nem verettek lábaimra, — mondá a jegyző, midőn a határozatot hallván, Völgyesyvel a tömlöcztartó kiséretében a lépcsőkön lement. — Hatalmukban vagyok; legyen bizonyos a teins úr, ők éreztetni fogják velem. Az ügyész mondá, hogy ez embertelen bánásmód legfeljebb csak holnapig tarthat, s hogy maga kimegy az alispánhoz, ki midőn azt üzenteté, hogy Tengelyivel minden kimélettel bánjanak, nem akarta, hogy a legnagyobb gonosztevőkkel együvé zárassék.

— Kár fáradnia, — mondá Tengelyi keserűen, — először, mert lépéseinek nem lesz sikere; másodszor, mert azon ponthoz értem, hol egy szenvedéssel több vagy kevesebb, közönyössé vált. Ön nagy szerencsétlenségnek tartja, hogy gonosztevőkkel egy börtönbe záratom, — legyen csak ily idős, s látni fogja, hogy ebben a tömlöcz az élettől nem annyira különbözik, mint most hiszi. — S ezzel a jegyző nem tűrve, hogy őt a tömlöcz ajtajánál tovább kisérje, fiatal barátjának kezét szorítá s Isten szabad ege alatt még egyszer körültekintve, a tömlöcztartó- s egy hajdúval a lépcsőkön lement.

Midőn Völgyesy, ki mély gondolatokba merülve soká a tömlöcz előtt állt, végre a nehéz ajtókat becsapni hallván, lassú léptekkel a megyeházat elhagyá, Kislaky Kálmán jött elébe. Tiszarétről érkezett, s mint mondá azért, hogy Tengelyi mintlétéről kérdezősködjék, miután maga Ákos mátkáját a kedélyállapotban, melybe az utolsó történetek által jutott, elhagyni nem akarta. Az érzeményt, melylyel Tengelyi sorsát hallá, olvasóim képzelhetik. Visszasietett a kocsmába, hol lovát hagyta, s a nélkül, hogy a szegény állatot kipihentetné, felült, s ismét Tiszarét felé

nyargalt, meggyőződve, hogy az alispán, ha Tengelyi helyzetéről értesíttetik, ez illetlen bánásnak azonnal véget vetend.

XXXIII.

Még a nap nem nyugodott le, midőn Tengelyi Völgyesytől búcsút véve, tömlöczébe vezettetett. Mielőtt a szerencsétlen küszöbön átlépne, még egyszer körültekintve nézé a nap végső sugarait, melyek az őszi ködön napok óta először áthatottak s a megyeház kéményeit fénybe boríták. Szive szorult a gondolatnál, miként Istennek ezen adományai, a napfény s szabad levegő, melyeket minden koldus élvez, tőle ezentúl elvonatnak. Lenn a tömlöczben már sötét vala. Az alacsony ablakok mocskos üvegtábláin kívül, melyek itt-ott papirral beragasztva a világosság kiszorítására már magokban is elégségesek lettek volna, erős vasrostélyzat s drótfonás a nap sugárait e szerencsétlen helyről annyira kizárák, hogy ott még déltájban is legfeljebb félhomályt lehete találni. Alkonyat felé, mint most, az, ki a világos udvarról lejött, míg szeme lassankint a homályhoz szokott, tökéletes sötétben érezte magát. E sötétség, főleg pedig a nedves rossz bűzű levegő, melyet a belépő már a negyedik lépcsőn érezni kezde, annyira lenyomó hatást gyakoroltak Tengelyire, hogy a tömlöcztartó biztatásait alig hallá, ki minden vagyonosabb rabban jövedelmi kútforrást látva, iránta sem mulasztá el ily alkalommal közönséges udvariasságát. Miután ez érdemes tisztviselő, ki egyébiránt káplári czímet is viselt, rabjának a kamarában a lehetőségig jó helyet csinált, hová podgyászát lerakta, s a többi, helyeikből kiszorított rabokat káromkodva megintette, hogy új társuknak semmikép ne alkalmatlankodjanak, még egyszer kérdé Tengelyit, nem kíván-e semmit éjszakára?

A jegyző mondá, hogy legfeljebb még egy szalmazsákot vagy madráczot óhajtana.

— Meglesz — mondá a másik, — természetesen még kölcsön kell kérni valakitől, s az, nem tudom, mit fog érte naponként követelni; de ha az úr megfizeti, bizonyosan meglesz.

A jegyző késznek nyilatkozott.

— No semmi baj! — folytatá az előbbi, — kinek pénze van, nálunk mindent kap: bort, pálinkát, hust, akármit, csak pénz legyen. Nem rossz lesz, — tevé hozzá halkan Tengelyihez, — ha ezeknek itt egy kis bort vagy pálinkát hozat. Valahányszor új rab jő, mindig meg szokták inni áldomását, s ezek ma igen rossz kedvűek, mert helyökből kiszorítottuk. Jó volna egy kissé kedvökben járni, máskép ezer baja lehet velök.

Tengelyi mondá, hogy ha jónak látja, hozzon akármit, csakhogy rabtársai által békében hagyassék.

— Természetesen az illendő fizetés mellett.

Tengelyi kérdé, mennyire lesz szükség? s a kívánt pénzt azonnal kezeibe adá.

— Halljátok-e! — szólt most a tömlöcztartó, — ez az úr jó becsületes ember. Ma lámpagyujtáskor bort s pálinkát hozat nektek, igyátok ki egészségére, s hogy senki ne háborgassa semmiben. — S ezzel a tömlöcztartó, míg a setétben több hang az igéret felett zajosan kinyilatkoztatá örömét, a vasrostélyt bezárva, eltávozott. Tengelyi leült podgyászára, s fejét kezére támasztva, szomorú gondolatokba mélyedett.

Ha volt valaha ember, ki szilárd jelleme által a férfi nevet megérdemlé, ő vala az. Elhagyatva barátjaitól, vagyon s pártfogó nélkül, üldözve a sors által, Tengelyi eddig férfiasan megküzdött végzetével, s habár sokszor remény nélkül, soha a bizodalmat önmagához nem vesztette el, — most először érzé elcsüggedni lelkét. Helyzete szörnyebb vala, mint hogy azt átgondolva, vigasztalást találhatna. Eddig minden

bajai közt legalább szabadságát s becsületes nevét tartotta meg, — most megfosztatott ezektől is. Gonosztevők társaságába zárva, minden jobb ember iszonynyal fordul el tőle, s nincs mód kezében, mely által ártatlanságát bebizonyíthatná.

Midőn Macskaházy meggyilkoltatásának minden környülményeit átgondolá, meggyőződött, hogy hacsak Viola a hatóság kezébe nem kerül, s tettét meg nem vallja, — minek mindkettejére semmi valószinűség nem létezett, — a gonosztettnek gyanuja rajta marad, s reá csak becstelen halál, vagy élte fogytáig tartó rabság vár; s mi lesz akkor gyermekeiből, kikre egyedüli örökségül csak meggyalázott nevét hagyhatja?

E szomorú gondolatokból Tengelyit a tömlöcz másik oldaláról hozzá intézett szavak ébreszték fel.

— Nem kell szomorkodni atyafi, — szólt egy rekedt gyenge hang, — itt ez átkozott pinczében elég hideg van úgy is; a ki búsul, megbetegszik.

Tengelyi a setétben nem láthatá a szólót, de a megtörött hang, a nehéz lélekzet s köhécselés, melylyel beszélt, meggyőzé, hogy a beszélő igen öreg lehet.

— Már mit ér ez az örökkévaló hallgatás? — mondá az előbbi, midőn észrevette, hogy az új jövevény válaszolni nem akar. — Ha az ember együtt lakik, meg kell ismerkedni egymással; mi mindössze is nem oly szomorú életet élünk, mint sokan hiszik. Ugy-e fiúk?

— Nem bizony! — válaszolt itt egy férfi- s gyermekhang egyszerre a setétből.

— Nem bizony! — szólt az előbbi rekedt nevetés közt, — csak hogy kis Imrécskémet itt minden fertály esztendőben megvesszőzik, Pistát meg, ha itélete Bécset megjárta, le fogják fejezni, ez egy kis baj!

— Minek szól kend ilyenről? — mondá most a férfihang látszólag remegve.

— No sebaj! — mondá az előbbi, — talán grá-

tiát kapsz. Csak húsz esztendős voltál, mikor a tót gyereket megölted; úgy is elég szamárság volt, hogy ha már valakit megölni akartál, e haszontalan olajárost kerested ki magadnak. Csak tizenöt garast láttál volt nála. Én is már kétszer voltam halálra itélve, s azért mégis itt vagyok; s ha lefejeznek, gondold, édes apádat meg felakasztották, s utoljára talán mégis később halsz meg, mint én. Hej, mikor az ember kilenczvenhárom esztendős —

— Kilenczvenhárom esztendős! — sóhajta fel mintegy akaratlanul Tengelyi, kit ez egész beszélgetés borzadással töltött.

— Kilenczvenhárom esztendős, — folytatá a másik köhécselve, — úgy-e sok? s pedig ötvennégy esztendőt töltöttem a tömlöczben, — s csak megvagyok, — s ha Isten éltet, szt. István napjára megint kiszabadulok.

— Ötvennégy esztendőt?! — kérdé a jegyző bámulva.

— Bizony, inkább több, mint kevesebb, — válaszolt az előbbi. — Lólopásért is voltam zárva; marhalopásért nem tudom hányszor; aztán meg gyilkosságba keveredtem. Kétszer bezártak gyujtogatásért, de akkor ártatlan voltam; most pedig azt fogták rám, hogy a pásti rablásnál, hol három embert megöltek, én voltam az egésznek főmestere. No, — tevé hozzá nevetve — szt. Istvánra kiszabadulok; meglehet a teins uraknak mégis igazságuk volt, mikor rám fogták.

— Kend apó próbált ember, — mondá a gyermeki hang, — ugyan beszélje el azt, mikor a zsidót megölték.

— Majd neked, — szólt köhögve az öreg, — nem látod, hogy köhögök? Kérd meg Pistát, hogy ő beszélje el, mikép ölte meg a tótot?

— Az nem tud oly jóizűen beszélni, mint kend apó, — válaszolt a gyermek. — Ha kend szól, szinte kedve jő az embernek.

— No ne félj, neked is lesz részed benne, —

mondá az öreg nevetve s köhécselve egyszerre. — Ha te nem ölsz meg valakit, mielőtt még bajszod nő, ne jőjjek ki soha tömlöczömből.

— Megölök biz én akárkit! — mondá a gyermek dicsekedve, — csak ereszszenek ki egyszer.

— Nem mered te azt, — mondá az öreg ingerkedve.

— Nem merem? — szólt a gyerek rikácsoló hangon, — majd meglátja kend! Mikor ide zártak, akkor félénk mamlasz voltam, ha csak kést láttam, elfutottam előle; de mióta kend apó annyi szép históriát mondott el, egészen megváltoztam. Még éjtszaka is a vén zsidóról álmodom, kit az erdőben a fára akasztottak. Csak legyen ismét baltám, én vele fagalyakat nem vágok többé!

— Jól van jól! — mondá az öreg — belőled derék gyerek lesz! de mit csinál pajtásod?

— Megint alszik, — válaszolt a gyermek.

— Megint? — mondá az öreg mérgesen, — rántsd meg üstökét, de jól, hogy felébredjen, azután vágd pofon. Utálatos gyerek, soha sem lesz semmi belőle.

A fájdalmas kiáltozás, melyet Tengelyi most hallott, s a könyörgő hang, melylyel egy más gyermek irgalomért kért, mutaták, hogy a vén gonosztevő parancsolata teljesíttetett; s ámbár a jegyző feltevé magában, hogy rabtársaival semmi érintkezésbe lépni nem fog, a gyermek jajgatásai elfeledteték feltételét. Felkelt, s a tömlöcz azon oldala felé menve, honnan a szó hallatszott, haragosan kérdé: miért nem hagyják alunni a szegény fiút?

— Hagyja békével gyerekeimet, — mondá az öreg zsivány nevetve, — néha meg kell őket tépáztatnom, az a neveléshez tartozik. Elég bajom van velök. Imrécskémből talán lesz valami, az becsületemre válik; de ebből az alamuszi fattyúból soha nem lesz semmi. Pedig egy esztendeje, hogy a két gyerekkel bajlódom.

— Kend is jobban tenné, — mondá Tengelyi ko-

molyan, — ha halála órájára gondolna, mint hogy vén korában e szegény gyermekeket rontja.

— Dehogy rontom, — szólt a másik köhécselve, — sőt embereket csinálok belőlök. Megköszönhetik a nemes vármegyének, hogy őket hozzám záratta, itt legalább tanulhatnak valamit.

E pillanatban a tömlöcz nagy ajtajának nyikorgása szakítá félbe beszélgetésüket. Lámpa hozatott, mely a folyosó azon végén függesztetvén fel, hol Tengelyi börtöne állt, az őt környező tárgyakra világosságot vetett. Borzadott, midőn a helyet látá, hová szerencsétlen sorsa s ellenségeinek gonoszsága által jutott. Nem a barna foltok, melyek az alacsony tömlöcz falán szemébe tüntek, míg más helyeken, hová a lámpa világított, a leszivárgó nedvesség fényes csepp-jei látszottak; nem a helynek elhagyottsága, hol félig rothadt szalmán s egy törött korsón kívül semmi, mi az embernek már szükségessé vált kényelmeihez tartozik, nem vala látható; nem is az undorító mocsok, mely őt mindenfelől környezé, tölté őt borzadással, — mindez csak anyagi szenvedéseket foglal magában! — Minden nélkülözés, a legkínzóbb testi szenvedések, maga a halálnak veszélye, mely őt ez egészségtelen helyen talán környezé, szivét nem ijesztheté meg; de midőn a nehéz vasrostélyra nézve, melynek rúdjai a börtönfalra sötét árnyékot vetének, s lánczcsörgést hallva maga körül, rabsága s az ocsmány bűn jutott eszébe, melylyel vádoltatik; midőn körültekintve azokat látá, kikkel együvé záratott: férfi keble nehéz fohásztól emelkedett.

A börtön egyik szögletét a vén rab foglalá el, kivel Tengelyi imént beszélt. Összezsugorodva szalmája felett, háttal a falnak támaszkodva ült ott, s feje lehajlott úgy, hogy alig lehete látni vonásait; csak ha néha beszéd között feltekintett s villogó szemeit valakire függeszté, tünt fel az arcz, melyre majdnem százados bűn nyomta rá bélyegét. — Egyike azon arczoknak vala ez, melyeket egyszer látva, felejteni

nem szoktunk; s maga a tömlöcztartó, minden érzéketlensége mellett, bizonyos félelemmel közelgett ezen rabjához, ki, mint mondá, inkább kisértethez, mint élő emberhez hasonló. A fehér szakáll, mely képének alsó részét majdnem egészen eltakará, a fejéről lelógó ritka ezüsthaj, mélyen beesett szemei s halántékai: minden azt mutatá, hogy oly korhoz jutott, minőt kevesen érnek el, s mely másnál tiszteletet, vagy legalább könyörületesség tárgya. Nem úgy ezen embernél. Szemeinek tekintete, melyek, mintha az egész testet túlélték volna, ifjú tűzben ragyogtak hosszú szemivei alatt, s az egész arcznak leirhatatlan s ijesztő kifejezést adtak, mutatá, hogy e tömlöczpatriarchánál, ha a gonosz véghezvitelére szükséges erő hiányzik is, legalább az akarat megmaradt; s midőn kiszáradt remegő kezeit feléd emelé, könyörületesség helyett inkább megnyugtatást érezél, hogy e kéz tőrt ragadni nem képes többé. Az elgyengült hang, mely csak mult gonosztetteinek elmondására s káromlásra használtatott, undorral tölté lelkedet, s bármily boldogtalan helyzetben látád őt, nem kivánhattad, hogy e szerencsétlennek szenvedései, kinek szivéhez soha bánat nem fért, máskép, mint a halállal végződjenek.

Az öreg mellett térdeire könyökölve s fejét kezeire támasztva, szintén a földön, egy gyermek ült, — legalább gyenge tagjai s vékony gyermeki szava szerint itélve, legfölebb tizennégy évesnek gondolád. — Képén időelőtti vénség látszott. E halvány arczokon az ifjúság szelid mosolygását hasztalan kereséd; a gyermeki homlokon redők látszottak, s vidám tekintet helyett szemei tompa gondatlansággal néztek körül, kivévén, ha a mellette ülő vén rab által néha nevénél szólíttatott, vagy reszkető kezének érintését érzé, mely haját simogatá. Akkor érzelem kifejezése lelkesíté arczát, s úgy látszott, mintha a gyermek belső ösztön által szeretni kényszerítve, érzelmeinek egész kincsét ez egy aláváló teremtésnek akarná adni. A má-

sik gyermek, kinek jajgatása Tengelyit előbb közbeszólásra birta, mióta a folyosóra lámpa hozatott, mozdulatlanul állt a vasrostély előtt s az égő mécsre mereszté szemeit. Ha néha a láng fellobbant, a gyermek arczán leirhatatlan gyönyör látszott, összecsapta kezeit s felkaczagott örömében; ha a mécs gyengébben égett, szomorúan panaszkodott, hogy bizonyosan rosszul igazították s megint el fog alunni, mint minap! — Oh, csak kimehetnék! — sóhajta — csak én gyújthatnám meg! Kihúznám bélét szép magasan, olajt tölteném rá, s lobogna szépen, vörös, sárga, kék lánggal, még szebben, mint most. Ni, ni! hogy felnyúl a láng; csak nőjj, nőjj lángocska, fel, fel egész a háztetőig, az egész város fölébe, fényesen s melegen. Oh, nézzék csak, mi szép! — S a szegény fiú a vasrostélyhoz szorítá égő arczait. — Oh, csak közelebb mehetnék! csak hozzá nyúlhatnék!

— Majd bizony, — mondá az ifjú gyilkos, ki a tömlöcz másik szegletében bundájába takarva hevert, — hogy megint az egész tömlöczöt felgyújtsd. Takarodj a rostélytól kölyök, mert üstöködnél fogva húzlak el.

— Jól teszed Pista, ha megüstökölöd, — szólt köhécselve az öreg, — minap is majd megfúltunk a füstben. Látod a gyerek egészen magán kívül van, se nem hall, se nem lát.

Tengelyi, midőn a fiatal rabot, ki felkelve már a szerencsétlen gyermek után nyúlt, visszatartóztatá, kérdé: miként történhetett, hogy e fiú még a tömlöczben is valamit meggyújtott.

— Hát soha ilyen gyereket nem láttam, — felelt amaz. — Órákig rimánkodott, csakhogy kohám s aczélomat adjam neki. Ha kezébe kapta, erőszakkal kellett visszavennem. Elcsiholt volna reggelig, s valahányszor a szikrákat látta, nevetett s kiabált, mint a bolond. Egyszer egy darab taplót lopott tőlem, meggyújtotta s az öregnek szalmájába dugta, majd megégett.

— De üsd már nyakon Pista, — mondá az öreg, kiben e veszély emlékénél a gyűlölség, melylyel e gyermek iránt viseltetett, újra feltámadt, s Tengelyi alig menthette volna meg a szerencsétlent a bántástól, ha épen akkor a tömlöcztartó kulacscsal s egy itczés palaczk pálinkával nem jő a rostélyhoz, s az öreg, Pista és a kis Imre gondolatainak más irányt nem ád.

— Hozd csak ide azt a pálinkát Imrécske, — mondá az öreg, — te meg fogd a kulacsot Pista s hadd békével azt a haszontalan gyereket, ha az ott, ki a pálinkát hozatta, úgy kivánja; nem bánom, holnapig bámészkodhatik a lámpásra, csak taplódra vigyázz. Hát kigyelmed nem iszik? — szólt Tengelyihez fordulva, kire, mióta a lámpa hozatott, a legnagyobb figyelemmel tekinte, s kinek felelete, hogy inni nem fog, a tömlöczök régi lakóját talán még nagyobb bámulásba ejté, mint becsületes külseje s börtönben szokatlan tisztaságú ruhája.

— Mit bánom én! — szólt végre, miután ismételt kisérletei, melyekkel Tengelyivel beszédbe ereszkedni iparkodott, nem sikerültek, — a pálinkát ő fizette, hagyjuk most békével. Holnap — tevé hozzá halkabban — megkínozhatjátok, míg ismét pálinkát hozat, így pinczének használhatjuk, úgy látszik, pénze van. Igyál Imrécském, csak a pálinkához tartsd magad, már most is félre áll szemed, ne bándd, ehhez is szokni kell, azért mégis legény lesz belőled.

A vén rab ezen számításának köszönheté Tengelyi, hogy most békén hagyatott, s míg ifjú rabtársai az erős italtól részegülve mindig hangosabb hahotában nyilvánították örömüket, s vén mesterök végre álomba szenderült, szabadon átengedheté magát gondolatainak. Vannak emberek, kik közdolgokkal nem foglalatoskodhatnak a nélkül, hogy egy félórában tízszer személyes érdekeik ne jutnának eszökbe, — de vannak olyanok is, kiket épen ellenkezőleg, minden gondolat, melyet személyes helyzetök bennök tá-

masztott, általános, az egészet illető tárgyakra vezet, s Tengelyi ezekhez tartozott. A szerencsétlen állapot, melyben magát látá, s a veszélyek, melyek által környeztetett, eszébe juttaták: hány, az övéhez hasonló szenvedések takarvák e haza száz tömlöczfalai által, — s a jegyző megfeledkezett személyes bajáról, midőn azon állapotra fordítá gondolkozását, melyben a büntető igazság honunkban majdnem általánosan találtatik.

És ha vannak tárgyak, melyek a férfi-szivet is borzadással tölthetik, ez azokhoz tartozik. Nem szükséges, hogy érzékeny philanthropia szempontjából tekintsük tömlöczeinket, — hisz tudom, egy idő óta a philanthropia gúny tárgyává vált! Mert az arany között itt-ott hamis ércz találtatott, voltak, kiket gyengeség, vagy, mert valódi emberszeretet keblöket nem hatotta által, ez érzeménynek utánzása túlságokhoz vezetett; napjainkban mindenki szabadkozik a philanthrop nevezettől. De vessünk, mint hideg számolók, csak egy tekintetet börtöneinkre, s vajon mi, kik haladásunkban büszkélkedünk a tizenkilenczedik század közepett, még tovább tűrhetjük-e ezen állapotot?

Miután jelen socialis viszonyaink mellett sokan vannak, kik hosszú meggondolás után sem igen láthatják által, hogy a jogállapotok fentartása az ő érdekökben is fekszik, átlátom, hogy az államban szigorú büntetések kivántatnak. De vajon hát szükséges-e azért, hogy a rab börtöne homályában büntetésén kívül ezer szenvedéseknek tétessék ki, melyeket sem ő, sem birája, sem azok, kiknek büntetése például szolgálhatna, nem gyanítanak? vajon szükséges-e, hogy a rab sorsa inkább a tömlöcztől, melybe véletlenül került, vagy hajdúi kedélyétől, mint birájától függjön? hogy míg gyűléseinkben a halálos büntetés megszüntetéséről szebbnél-szebb beszédeket tartunk, a tanácskozó-terem alatt rabjaink ragályos betegségeknek áldozatai legyenek? — Legyenek büntoté-

seink szigorúak, kegyetlenek, nem bánom. — Léptessük életbe Drako törvényhozását, mely szerint minden bűntett halállal fenyíttetett. Közbátorságunk egyedüli védője legyen a bakó; legyen államunk talpköve az akasztófa, — borzadni fogunk ily törvényektől, de a kegyetlenség csak látszólag nagyobb. Napjainkban nem végezzük ki rabjainkat hóhérpallossal, de ki tömlöczeink küszöbén átlép, morális halálra itéltetett, s a vesztőhelyet, melyen életét egy perczben végzené, sokszor csak hosszú nyomorral cserélte fel, mely őt kínosabb úton sirjához vezeti. — S hány ártatlan, ki, mint Tengelyi, csak azért, mert valamely gonosztettel vádoltatott, — hány, kinek bűntette csak pillanatnyi szenvedély vagy véletlennek vala eredménye, lakja tömlöczeinket!

Ne vegyék olvasóim egészen eltérésnek a mondottakat. Azon szerencsés helyzetben vagyok, hogy nézeteim e tárgyra nézve hősöm nézeteitől nem különböznek, s a fönnebbiekben körülbelül azon gondolatok foglaltatnak, melyek Tengelyi lelkén a pillanatban, hová történetünk jutott, átvonultak.

Ez álmélkodásokból, melyekben, miután lerészegült tömlöcztársai álomba merültek, senki által nem zavartatott, Tengelyi a tömlöczajtók isméti felzárása s egy rabnak belépte által ébresztetett fel, ki, midőn Tengelyi mellé madráczot, takarót s vánkosokat rakott le, magát mint Csavargós Gazsit, e tömlöcznek lakóját, jelenleg pedig a főügyész konyhás rabját mutatá be, s még egy kis kosarat húzva ki a vánkosok közül, melyben egy palaczk bor, kenyér és sült vala, a jegyzőt tudósítá, hogy mindez Völgyesy úrtól jő, s hogy csak ma legyen béketűréssel, holnap külön szobát kap. — Majd megcsinálom én az ágyat, — tevé hozzá jókedvűen, — hogy király is elfeküdhetnék rajta. A fiscalis úrnák is én csináltam.

— Nem akar kend valamit enni? — mondá Tengelyi, ki, miután egész napon át ételhez nem nyúlt, minden szomorúsága mellett jóizűen falatozni kezdett.

— Köszönöm alássan, — válaszolt amaz, — jóllaktam. Ma este a főjegyzőnél vacsora volt s ott szolgáltam én is; akár holnaputánig koplalhatnám. Reménylem, csak jó a bor? — mondá, egyszerre megállva ágyvetésében, midőn észrevette, hogy Tengelyi borát alig kóstolja. — Völgyesy úr különösen szivemre kötötte, hogy a legjobból hozzak. Magam voltam a kocsmában, s ha én megyek, a kocsmáros nem szokott tréfálni, tudja, ha egyszer megcsal, mindjárt az «Oroszlánhoz» járok.

Tengelyi alig nyomhatá el mosolygását, midőn e rabot hallá. — Győződjék meg kend maga, — mondá a palaczkot oda nyujtva, — én úgy sem iszom többé.

— Köszönöm alássan, — szólt a rab a palaczkot ajkához emelve. — Ah, — tevé hozzá, midőn ivott, — ez már bor! Isten tartsa Völgyesy urat s a nemzetes urat is. Ha mindennap ily bort adnak, életem fogytáig nem mennék el.

— Kend, úgy látszik, megelégedettnek érzi magát fogsága alatt? — szólt Tengelyi.

— Nem oly rossz dolgom van, mint akkor gondoltam, mikor behoztak; — válaszolt a másik jókedvűen. — Szolga ember voltam egész életemen át, most konyhás rab vagyok, a különbség nem nagy. Sőt néha rossz időben, ha én szárazon a konyha ajtajában ülök, s eszembe jut, hogy' hajtottak máskor télben-nyárban munkára, úgy látszik, soha jobb dolgom nem volt. Koszt jó, ruha jó, néha egy kis borravaló, és a hajdúk se bántanak, — szegény ember ily szolgálattal mindig beérheti.

— De hát nem jut-e kendnek eszébe a szabadság? — kérdé Tengelyi élénken. — Nem vágyódik-e, hogy e lánczoktól megszabaduljon?

— A lánczok, az igaz, néha bosszantanak, — válaszolt a másik nyugodtan, — főkép ha csizmát váltok, nem hiszi senki, mennyi bajom van velök, pedig már a legkönnyebb vasat verték reám. De ki tudja, ha a lánczokat leveszik rólam, nem kell-e, csakhogy

mindennapi kenyeremet szerezzem, sokkal nagyobb terheket czepelni vállamon? — És a szabadság? no, ha igen szép idő van, főkép csillagos estéken, néha eszembe jut, hogy jó volna pajtásaimmal a mezőn körülnyargalni; s néha otthon is szeretnék lenni, mert ott a csapszékben a bor jobban esett, mint ez átkozott porvári kocsmárosoknál. De hát a szabadságnak is megvan a rossz oldala: — az embernek szolgálatba kell menni.

Tengelyi felsóhajtott. — No nem kell szomorkodni, — mondá Csavargós, ki e pillanatban mindent inkább gondolt volna, mint hogy a jegyző az ő erkölcsi romlottsága felett sóhajtozik. — Holnap az urat külön szobába teszik s nem lesz semmi baja. Ha Völgyesyt vallotta prókátorának, megszabadul, oly biztosan, mint én itt vagyok. Ebben a pinczelyukban az ördög sem tartaná ki; nincs egy valamire való ember az egész tömlöczben.

— A társaság másokban sem lehet igen jó, — szólt közbe Tengelyi ágyára feküdve.

— Dehogy nem! — mondá a másik. — Voltam én tömlöczben, hol egész boldogság volt lenni. Csupa próbált ember; soha szebb históriákat nem hallottam. Az egyik alig végezte, már a másik kezdte; még asszony is volt köztünk. De itt az embernek kétségbe kellene esni.

— Hát ez nem a kend tömlöcze? — kérdé Tengelyi.

— Nem bizony; — válaszolt a másik — én közönségesen a fiscalis úr konyhájában vagy az udvaron hálok. Ma csak azért jöttem le, mert Völgyesy úr mondta, hogy vigyázzak, hogy a nemzetes úrnak valami baja ne történjék.

— Bajom?

— Ettől a vén gazembertől minden kitelik; — mondá a konyhás rab. — Az egyik gyereket egy párszor úgy megkínozta, hogy majdnem szörnyű nyavalyába esett.

— De hát miért hagyják e gyereket nála? — kérdé a jegyző borzadva.

— Hát azt mondják, — felelt a másik, ki azalatt szintén bundájára feküdt — hogy valahányszor csak férfit zártak hozzá, mindenik, mihelyt kiszabadult, nagy gonosztettet követett el. Pistát is azért zárták ide, mert azt, úgymond fiscalis uram, bizonyosan le fogják fejezni. Az ilyen gyerek, ha kiszabadul is, nem tehet nagy csint.

— De mi csint tehettek azok eddig, hogy rabságra jutottak? — kérdé a jegyző ismét.

— Az furcsa dolog! — válaszolt a kérdezett nagyokat ásítva; — a faluban, honnan valók, egy tűz a másikat érte, s a vizsgálódásnál kisült, hogy csupa gyerekek rakták, mind úgy tizenhárom-tizennégy esztendős suhanczok. Völgyesy úr azt mondja, hogy betegség! Meg is hiszem; a gyermekeknek egyike már mióta fogva van is gyujtogatott; de akár betegség, akár nem, a szolgabiró a többieket megvesszőztette s ezt a kettőt, minthogy szüléik nem élnek, beküldte ide hozzánk. Ha felnőnek, szép gazember lesz belőlük. Jó éjtszakát! — S ezzel Csavargós bundájába takarózva, rövid idő mulva hortyogni kezde. Tengelyi egy ideig ébren maradt, s a mécsnek mindinkább elapadó világánál alvó társait nézé. Végre a fáradtság, melyet szokatlan felgerjedése, az utazás s az, hogy mult éjtszaka nem aludt, okoztak, meghozták álmát. — Hagyjuk őt pihenni; s adjon az ég boldog álmakat minden szenvedőnek.

XXXIV.

Vannak az emberi életben pillanatok, hol az, ki munkássága czéljául dús vagyont, hatalmat vagy kitüntetést tűzött ki, mélyen érzi iparkodásainak haszontalanságát. A széles úton is, melyen a többség a szerencse külső adományai után fárad, van egy pont,

hol az, ki rajta halad, midőn annyi fáradság után még mindig távol czéljától, midőn a körülötte tolongó tömeg által minden lépésében akadályozva, s mégis magányosan találja magát, azon szomorú meggyőződésre jut: hogy a megelégedés, melyet keresett, ezen úton el nem érhető; s ki a sokaságtól elválva, magányos utakon törekszik felfelé, nem hogy a tömeg fenséges állását bámulja, de hogy önmagát emeltebbnek érezhesse; nem hogy sokaktól láttassék, de hogy szemeinek tágasabb kilátás nyiljék; nem mert magasságáról uralkodni akar, de mert szabadság után vágyódik: az, habár a kevesektől járt ösvényen néha erejét lankadni érzi is, soha annyi keserűséggel nem tekinthet multjára, mint most az alispán, ki szobájában fel s alá járva, midőn jelen helyzetét átgondolá, azon meggyőződéshez jutott, hogy egész életének irányát elhibázta.

Rétyt a természet nem alkotta érzéketlennek. Fiatalabb korában nem volt senki, kinek másokhoz simulni, kinek sokaktól szerettetni annyira szükséges vala, mint neki. A sors által nem rendkívüli, de nem is középszerű elmetehetségekkel, szép vagyonnal s azon külső tökélyekkel ajándékozva meg, melyek arra, hogy szerencsések legyünk, belső jelességünknél talán még szükségesebbek, az ifjú Réty joggal boldognak mondhatá magát. Úgy látszott, személyes tulajdonaiból, valamint helyzetéből nem hiányzott semmi, mi őt azzá teheté, s ha természetét követve a körön, melybe a végzet által állíttatott, túl nem emelkedik, most hihetőkép azon szerencsés egyediségek egyikét látnók benne, kiknek az élet majdnem minden kívánságaikat megvalósítá.

De volt Réty jellemének egy oldala, mely minde reményeket meghiusítá: gyengesége, s mi azt, hol az nem észhiányból ered, közönségesen követni szokta: — hiúsága, s ezek nem engedék, hogy azt, mit sorsától nyert, nyugodtan élvezhesse. Kiragadva természetes helyzetéből e hibái által, élte a csalódások s

keserűségek hosszú sorává vált. Valamint azon ragaszkodás, melyet rajta iskolatársai s első ifjúságának barátjai tapasztaltak, nem érzékenységnek, hanem nagyrészint annak volt következése, mert Rétynek mindig szüksége vala valakire, kihez támaszkodhassék, úgy midőn az egyetemről visszatérve a gyakorlati életbe lépett, szüleinek nézetei s tanácsai nem maradhattak befolyás nélkül az ifjúra; s ámbár ő atyja nagyravágyó terveinek eleinte inkább engedett, mint bennök osztozott, rövid idő kellett, hogy a hiúsághoz hajlandó ifjú a kilátást megkedvelje, mely naponként szemei elébe állíttatott s azon kitüntetések után maga is vágyódjék, melyeket eleinte csak azért nem taszított el magától, mert atyja kívánatainak ellenállni nem tudott.

Olvasóim tudják, miként Réty mindjárt első fellépésénél egyetemi barátjával, Tengelyivel jött összeütközésbe. Az ifjú érzé tettének aljasságát, s elkövetett mindent, hogy atyját e szándékáról lebeszélje. Százszor mondá, miként megvetné önmagát, ha legjobb barátja iránt ily bánásra képes volna. De mikor atyjától hallá, hogy ez által életének legszebb reményét hiusítaná meg; mikor anyja rimánkodott s a férfiak mondák, hogy soha a megyében ily fiatal, az asszonyok, hogy soha ily csinos főbiró nem volt, s valamennyien abban megegyeztek, hogy Tengelyi e hivatalt úgy sem nyerheti el: Réty nem állhatott ellent, s minden szebb feltétel s nemesebb érzés, mely keblében felszólalt, csak arra használt, hogy átlátva hibáját, barátja társaságát ezentúl kerülje, nehogy előtte megszégyenülve álljon.

A közélet körébe ragadtatva e lépés által, megszokva azon apró dicsőséget s haszontalan kitüntetéseket, melyeket a megyei élet nyujt s melyek a hiúságnak inkább ingerül, mint kielégítésül szolgálnak (s felfogásom szerint főka annak, hogy e hiba nemzetünknél annyira elterjedett), Rétynek természetes hajlama ily körülmények között még inkább kifejlő-

dött; s csak természetes, ha apja után az alispáni széket elfoglalva, magát e helyen, hol őt hódolók fogták körül, teljesen kielégítve érzé.

Voltak, kik neki már ekkor elvtelenséget vetettek szemére s azt hivék, hogy a tartózkodás, melylyel minden tárgy iránt nyilatkozik, mélyen átgondolt tervből ered, de ők tévedtek. Az alispán sokáig nem kívánt mást, mint hogy Taksony-megyében ő legyen az első, ő az, kit leginkább szeretnek s magasztalnak; óvatossága csak onnan származott, mert senkit megsérteni s így magát egy magasztalótól megfosztani nem akará. Hiúsága szerény vala követeléseiben. Azon emberek közé tartozott, kiknek nem nagyszerű dicsőség vagy hatáskör szükséges, hogy magokat kielégítve érezzék, de kik örvendenek, ha lassanként lépcsőről-lépcsőre mászhatnak, csakhogy mindig oly embereket találjanak magok körül, kik által bámultatnak; s miután a taksonyi alispánság e követeléseknek megfelelt s Rétynek eszébe se jutott, hogy minden párttól egyaránt kedveltetni férfinak a lehető legnagyobb szégyen, ő nem is kívánt egyebet.

E látszó megelégedés azonban csak addig tartott, míg körülötte senki nem találkozott, ki azt megzavarja, s a hiú férfi csak addig élvezheté jelen kitüntetését, míg benne senki magasabb vágyakat nem ébresztett. Ákos anyjának halála s második házassága előidézte ezt.

Réty, ki első házasságánál szívét követte, mert szerencséjére szüleinek akarata ez alkalommal önkívánataival ellentétben nem állt, midőn második feleségét választá, csak hiúságának kielégítését kereste, s oly nőt hozott házához, ki noha szegény, nagy családból származott, s részint szépsége, részint esze miatt mindenkitől egyaránt magasztaltatott. A gondolat, hogy sokak által irigyeltetik, hogy majdnem mindenki bámulja, miként ő özvegy létére a környék legszebb leányát kaphatta meg, szívének minden más boldogságnál jobban esett, s később is, midőn átlátá, hogy

neje szépségén s elmésségén kívül még más tulajdonokkal is bir, legalább nagy vigasztalásul szolgált. E nő, kit olvasóim ismernek, azon helyzetben, melyet mint Taksony-megye alispánnéja elfoglalt, magát megelégedve nem érezheté.

Fényes, habár elszegényedett családból származva, melynek egyes tagjai magasabb hivatalokat viseltek, s így az alispánnét szüntelen csak arra emlékezteték, mennyivel szerényebb helyzetben él ő, hanem egyszersmind férje emelkedésére segédkezet is nyujthatának, épen a lehetőség, melyet emelkedésére maga előtt látott, a büszke asszonynak jelen állását türhetetlenné tevé, s azon pillanattól, melyben férje házába lépett, czélul tüzte ki magának, hogy Réty hiúságát azon magasabb nagyravágyásra változtassa által, melyet ő maga érzett.

Ily befolyás ellenében az alispán megelégedése nem tartható fel magát. Ha eddig örült, hogy a megyében elsőnek tartatik, most naponként arra emlékeztetett, mi csekély e dicsőség s mennyire nem érdemes, hogy egy élet czéljául tüzessék ki. A közszeretet s bizodalom hangos kitörései, melyek mint a káromkodás, sehol nem közönségesebbek, mint hazánkban, elveszték becsöket Réty előtt, mióta naponként arra intetett, hogy inkább borának, mint érdemeinek köszönheti. A helyzetében szükséges leereszkedés mindig terhesebbé vált a gúny által, melylyel őt neje ily önmegalázásért — mint azt büszkeségében nevezé — üldözni szokta; szóval az alispán, ki egész élte boldogságát abban kereste, hogy vele mindenki megelégedjék, nejénél most csak elégedetlenséget, gúnyt s mindazon czéloknak, melyek után fáradott, megvetését találá, s mintegy megalázva érzé magát önszemei előtt.

Csalódik, ki azt hiszi, hogy ki ifjú korában gyengének mutatkozott, később mint férfiú szilárdabb jelleművé válik. Sőt valamint az, ki meredek hegyen állva lefelé kezd sietni, akaratlanabb szaladásnak

indul, minél tovább ér: úgy az ember pályája kezdetén könnyebben állhat ellen, mint később, midőn már egy bizonyos irányban elragadtatá magát; s Réty, ha nejét soha forrón nem szerette is, az eszes s mindig egy czél után törekedő asszony nem szünő befolyása által hamar oda vezettetett, hogy eddig szerencsésnek tartott helyzetéből magasabbra kivánkozzék.

Rétynek élte azóta szerencsétlenné vált. Kit az ég hiúnak teremtett, nem arra való, hogy magának magasabb vagy távolabb fekvő czélokat tűzzön ki. A hiúság szüntelen kielégítés után vágyódik, neki minden szavára taps, minden tettéért dicséret, minden pillanatban magasztalók kellenek, s magasabb czélok kivívása csak azoknak adatik jutalmul, kik mindezeket nélkülözni készek. Réty tudta, hogy ha emelkedni akar, egy bizonyos utat kell választania, de midőn ezt tevé, az általános megelégedés helyett, melylyel hivatalát eddig viselé, egyszerre ellenségeket látott maga előtt, kiknek megtámadása s ócsárlásai őt szerencsétlenné tevék. Ha ismét természetes hajlamának engedve czéljairól megfeledkezett s előbbi modorához, mely szerint minden pártnak megelégedését keresé, visszatért, a köztapsot, melyet rövid időre aratott, elkeseríté nejének elégedetlensége. Az alispán minden tetteiben habozás és bizonytalanság vala észrevehető, s nem érezé a kétes helyzetet, melyet elfoglalt senki inkább mint ő maga.

Mennyivel kellemetlenebbé vált azonban állása, s mennyivel inkább sejdíteni kezdé, hogy közte s azon párt között, melyet új czéljainak feláldozott, való kibékülésről többé szó nem lehet: annyival nagyobbá vált a hatalom, melyet felette neje gyakorolt. Annyit áldozott fel megelégedésének, hogy legalább ennek tökéletes elérése után kelle fáradnia és végre minden hiú ember könnyen változtatja meg hiúsága tárgyait, s ha magát e téren reményeitől megfosztva látja, vágyait más s néha ellenkező czélok felé fordítja, —

s így Réty is. Meggyőződve, hogy a népszerűség, melylyel egykor birt, visszaszerezhetlen, ő most egészen osztozott neje kívánatában s majdnem vakon követte tanácsait.

E gyengeség, melylyel neje iránt viseltetett, Rétyt oda vezeté, hogy barátai tőle mindinkább visszavonultak. Tengelyi, kivel mióta őt Tiszarét jegyzőnek fogadá, főkép míg első neje élt s özvegy korában a régi lábon állt, ismét alig jött a házhoz. Vándory maga, ki nála eddig mindennapos vala, hidegebbnek látszott. Az öreg Kislaky s Bántornyi Tiszarétre, hol előbb sok víg órát töltöttek, ritkábban jöttek. Az alispán körül csak hizelgőinek csoportja maradt, Macskaházy s hozzá hasonló emberek, kik az alispánné hatalmát ismerve, az uralkodó hatalomnak minden módon kedvében jártak, úgy hogy Réty, ha nejének ellent akart volna is állni, senkit, kihez támaszkodhatik, maga mellett nem látott, s nehogy a a megalázó akaratlanság, melybe jutott, mások által is észrevétessék, végre a gyengeségnél közönséges szinleléssel úgy tetteté magát, mintha az, minek ellent nem állhatott, tulajdon akaratának lenne kifolyása.

Olvasóim tudják a részt, melyet Rétyné Tengelyi irományainak elrablásában vett. Midőn Viola vallomása által, mely, mint mindenki gondolhatja, titokban nem maradt, az egész dolog közbeszélgetés tárgyává vált, nem volt senki a megyében, ki a zsivány előadásának hitelt adva, az alispánt az egész terv részesének ne gondolná. Ezen szigorú ítélet azonban ismét igazságtalan vala. Réty nejének tervét, mielőtt az véghezvitetett, nem ismerte, sőt bármennyire érzé azon irományok fontosságát, melyeket Vándory s később Tengelyi kezében tudott, az alispán minden hibái mellett becsületesebb, s ha ez nem volna is, sokkal gyávább vala, hogysem a gonosztettben, melyet neje czéloz, valaha megegyezett volna. Miután azonban a dolog megtörtént s neje által Viola vallomásáról tudósíttatott, mit tehetett?

Elborzadva kérdé nejét: vajjon a zsivány igazat mondott-e?

— És ha minden, a mit a zsivány mondott, igaz volna, — válaszolt neje — ha azt, mivel vádoltatom, tettem, nem tettem-e családom javára, nevednek fentartására, érdekeid előmozdítására? Fel fogsz-e lépni ellenem? Biró elébe fogod-e idézni nődet, mint rabot? Önmagad fogsz-e gázolni a névben, melyet viselsz? — Tönkre teszed magad s még ártatlanságodat sem fogod elhitetni az emberekkel. Az egész világ most is inkább téged, mint engem vádol. Ha ellenem fellépnél is, a világ ebben is egy új aláválóságot s nem bűntelenségedet fogja látni. Előtted egy út áll, az egyedüli, melyen becsületedet megmentheted, az, hogy egész befolyásodat e szerencsétlen történet elpalástolására használd.

Réty soha szerencsétlenebbnek nem érzé magát, mint e pillanatban. Lelke eliszonyodott a gondolattól, hogy gonosztevőkkel akaratlan czimboraságba jutott. Ő előre látá mindazon nehézségeket, melyekbe e tett elpalástolása által jőni fog. Sejdíté, hogy éltének nyugalma elveszett, s hogy mint a gonosztevőnek, ezentúl minden pillanatban a szörnyű titok felfedezésétől kell remegnie, — s mégis mit tehetett? — Neje helyesen fogta fel állását. Vagy mint a gonosztett üldözője, vagy ha azt eltitkolni segíté, mint részese kelle fellépnie; középút nem volt. Hogy e kettő között Réty a másodikat választá, jelleménél fogva természetes. A befolyás, melyet neje felette évekig gyakorolt; meggondolása annak, hogy a tett eltitkolása lehetséges, s ha az sikerül, becsületes nevét s jelen állását megtarthatja, holott ellenkező esetben, ha az egésznek felfedezéséhez segédkezeket nyujt, legtitkosabb családi viszonyai közbeszélgetés tárgyává válnak, s ő maga, ha nem is a biró, legalább a közvélemény által elítéltetik: alig engedett választást s az alispán oly irány követésére látá magát kényszerítve, melyet rosszalt, sőt melytől egész valója borzadott.

Macskaházy meggyilkoltatása által ez állás még nehezebbé vált. Macskaházy szobájában egyes irományok találtattak, melyek Tengelyi sajátjai voltak. Míg Tengelyi tartatik a gyilkosnak, ez irományoknak ottléte az által magyarázható, hogy a jegyző azokat gonosztette elkövetésénél ottvesztette; de ha ő felmentetik, nem válik-e ezen irományok ott találása által a vád valószínűbbé, mely az alispán ellen ez irományok elrablása iránt emeltetett? nem fogja-e maga Tengelyi e körülményt annak bebizonyítására használni? — Vesztőhelyre vinni egy oly embert, kinek ártatlanságáról meg vagyok győződve, ki egykor barátom volt s kinek leánya fiam neje lesz; vagy enmagamat örök gyalázatnak, sőt szigorú büntetésnek kitenni; ez a választás, mely számomra marad, — így szólt Réty magában s szívét leirhatlan kínok tölték el.

Réty, mint gyenge emberek közönségesen, azt, kinek hatalmától megmenekülni nem tudott, azaz nejét, nem szerette soha; a hidegség, melylyel iránta viseltetett, most gyűlöletté változott. Elhagyva barátjaitól, megvetve s talán gyűlölve tulajdon gyermekei által, megfosztva a közbecsüléstől, mely után egész életén át vágyódott, kitéve veszélynek s gyalázatnak — ez vala a helyzet, melyben magát látá; s Réty annyival inkább gyűlölte nejét, mennyivel kevesebbé bocsáthatá meg önmagának a gyengeséget, melylyel eddig tanácsait követte.

Az alispánné sokkal inkább ismerte férjét, semhogy a változást, mely kedélyében történt, észre ne vette volna. A büszke asszony azonban e látszó hidegséget azon megvetéssel viszonzá, melylyel oly emberek, kik bár rosszat, legalább erősen akarni tudnak, olyanok iránt viseltetnek, kik magukat általuk eszközül használtatták, meggyőződve arról, hogy férjének jóléte önterveinek sikerülésétől elválaszthatlan, közönyösen látá annak haragját.

Az alispánnak nyugtalanságát, melyet helyzete

eléggé megmagyarázhat, ez alkalommal azonban, úgy játszott, nem kevéssé nevelé egy levél, mely asztalán feküdt s melyet, midőn a szobában körüljárva néha asztala mellett megállt, időről-időre fölvett s látszólag a legnagyobb felgerjedésben helyenként újra olvasott.

A levél, mint irásából láthatjuk, Vándorytól vala, s miután regényolvasók mindig azon kiváltsággal birnak, melyet egyes kormányok néha igénybe vesznek: hogy mindenkinek legtitkosabb leveleit szabadon elolvashatják, legczélirányosabbnak tartom, ha a levelet, mely Rétyt oly nyugtalanságba hozá, itt egész kiterjedésében előmutatom.

A levél így szólt:

«Kedves öcsém!

Tudod, nem szoktam visszaélni e névvel, mely egykor szívemnek kedves vala, de melylyel élni megszüntem, mióta meggyőződtem, hogy használása neked káros lehet. Testvéred vagyok, de nem követeltem soha más jogot, mint melyet szíved ád, s most is csak azért akarlak emlékeztetni e viszonyunkra, hogy szavam, ha lehet, az ösvényről, melyen jársz, visszatérítsen.

Te egy örvényen állsz, Sámuelem! Tekints körül! még egy lépés, s a rossz, mit tevél, talán helyrehozhatlan; becsületed, mely most veszélyeztetik, talán elveszett; lelkedet oly tettek fogják terhelni, melyeket késő bánatod helyre nem hozhat többé. Oh, térj magadba öcsém! s gondold meg, azon külső fény s földi vagyon, melynek már ennyit áldozál, megérdemlik-e, hogy értök lelked nyugalmát örökre koczkáztasd?

Volt egy idő, hol Tengelyit barátodnak nevezted; de hagyjuk ezt! Jónak látád szétszakítani e köteléket, s ámbár egy becsületes embernek barátsága ép oly jótéteménye az Istennek, mint ha egy nagy férfi szeretetét nyerhettük meg, te eltaszítád e jótéteményt magadtól, ám legyen; de ha Tengelyi soha barátod

nem lett volna, ha ellenségednek tartod, vajjon nem szólal-e fel szived, midőn őt ezen helyzetben látod? Meg vagy győződve ártatlanságáról, ismered a viszonyokat, melyeknek ő áldozatja, tudod mindezen szerencsétlenségnek kik okai, ismered az alávalókat, kik hogy ön gonosztetteiket elpalástolják, ellene vádat emelnek; tűrheted-e, hogy e föld legbecsületesebb embere ellenei által így elnyomassék? hogy a legjobb, legszeretőbb család ennyit szenvedjen, miután segíthetsz, miután ennyi embernek megmentése csak tőled függ?

Nem gondoltam, hogy azt, mit tőled legszorosabb kötelességed kíván, kérni kényteleníttessem; meg voltam győződve, hogy miután Tengelyi szenvedéseinek oka nagyrészben magad vagy, mindent el fogsz követni, mi önvétked helyrehozására kívántatik; úgy látszik, csalódtam, sőt tulajdon fiad kérései nem birhattak arra, hogy e szerencsétlen, általad megrontott család sorsát csak enyhítsed is. Lelkemnek fáj, de szükséges, hogy emlékeztesselek sokszor tett igéretedre, miszerint semmi igazságos kívánatomat megtagadni nem fogod; hogy eszedbe juttassam azon kötelességeket, melyekről — mint annyiszor állítád — soha megfeledkezni nem akarsz.

Igen, Sámuel, ha a mult időre visszatekintesz, nem tagadhatod, hogy mindig testvérileg bántam veled, s javadra sokat áldoztam fel, mi az emberek nézete szerint nagy becscsel bir.

Még gyermek valék, midőn anyám meghalt, de már eléggé kifejlődve, hogy a változást észrevegyem, mely főkép miután apánk másodszor házasodott meg, helyzetemben történt. Mióta anyád e házba lépett, jó napjaim elmultak. Mielőtt gyermeke született, gyűlölt, mert arra emlékeztetém, mi után leginkább vágyódott; később pedig, mikor a világra jöttél: mivel félt, hogy apám örökségét meg fogom osztani veled. Az egész világ sajnálta helyzetemet, nem hiányoztak, kik ellened gyűlölséget igyekeztek bennem

ébreszteni, de én forrón szerettelek mind e mellett. Nekem úgy látszott: mindazon kínzás, melyet apám házában, mióta te a világra jöttél, tűrök, semmi az örömhöz képest, melyet élvezék, ha karjaim közé szoríthattalak, ha bátyádnak neveztél, ha egyes szavakra vagy valamely játékra taníthattalak. Mostohám üldöz, így gondolám magamban, apám nem véd, szidnak és kínoznak, de végre van testvérem, s ha majd az felnő, mi boldogok leszünk egymással.

Gyermekségem annyira szerencsétlen volt, hogy reményeimmel mindig a távol jövőben kelle tévelyegnem, s minél idősebb levék, annyival tűrhetetlenebbnek tetszett állapotom. Hét esztendős korodban hozzád nevelő jött s elválaszttattam tőled is. Apám egész szeretetét benned központosítva, irántam naponként hidegebbé vált. Anyád mindinkább gyűlölt, magok a szolgák visszavonultak tőlem, s úgy látszott, közmegvetés és üldözés tárgya lettem. Nem tűrhettem többé helyzetemet. Tizenhat éves korában mindenikünk többet remél az élettől s inkább bízik magában, mint hogy merész feltételektől visszaijedne. A kötelékek, melyek mindenikünket később oly ellenállhatatlanul lánczolják munkássága köréhez, még gyengék, s az ifjú nem gyanítja, hogy midőn más pályára lép, bajait közönségesen csak újakkal cseréli fel, s hogy az örömek, melyeket élvezett, kipótolhatlanok. Hosszú küzdés után elhagyám e hazát s a külföldön kerestem nyugalmat s szabadságot.

Hosszú évek multak, mióta ezt tevém, de ha szobádban körültekintek, mely akkor apámé volt, s a pillanat jut eszembe, melyben kezét utólszor ajkaimhoz szorítám, lelkemet még most is bánat tölti el. Ha egy szerető szót szól, ha nyugtalanságomat észrevevé, látva az el nem titkolható könyeket, melyek arczomon lefolytak, a helyett, hogy mint máskor tevé, a pityergő gyermeket türelmetlenül elküldi, csak egyszerűen szomorúságom okáért kérdez: soha határozatom véghezvitelére nem éreztem volna erőt ma-

gamban. Én apámat szerettem még e pillanatban is; egy meleg szó ajkairól, s nekem mennyi önszemrehányás, apámnak talán mennyi bánat meg lett volna kimélve.

Apám, mint sokszor mondád, szeretett, s én elhagyám őt. Oh, Sámuel, ez fáj lelkemnek! s noha még félig gyermek valék, fájt már akkor, midőn házunkat elhagyám. De ifjúságunk napjaiban, hol magunk előtt mit szívünk érez nem titkolhatjuk el, ki gyanítja, hogy a szerelem, melyet mások iránt éreznek, hidegség palástjába rejtőzhetik? S én azon meggyőződéssel mentem el, hogy senki által nélküleztetni, senkitől visszakívántatni nem fogok, téged talán kivéve, ki gyermekjátékaid között észre fogod venni a hiányt, mely távozásom által történt, s ki talán vissza fogod óhajtani bátyádat.

Anyámnak egy közel rokona, ki mindig különös szeretettel viseltetett irántam, s ki, miután a módot látá, melylyel velem mindenki bánt, e lépésre leginkább bátorított, segédkezet nyujtott czélom kivitelére is. Ő szerzé meg a szükséges irományokat, melyekkel azon név alatt, melyet most viselek, külföldre meheték; neki köszönöm, hogy távollétem első éveiben, noha majdnem pénz nélkül indultam el, szükséget nem ismerék. — Három év leforgása után e bátyám meghalt s oly sebesen és váratlanul, hogy hollétemről senkit nem tudósíthatván, segélyezésem iránt rendeléseket nem tehetett, s Göttingában, hol akkor épen egyetemi éveimet kezdém, egyszerre önerőmre hagyatva látám magamat. Senki a hontalanságnak kínjait nálamnál fájdalmasabban nem érzé. Könnyen símulok bárkihez, s mire később tapasztalás tanított, azt már félig gyermekkoromban sejdíteni kezdém: hogy alig van ember, kiben közelebb ismeretség után igen sok szeretetreméltót nem találhatnánk, s így nem voltam barátok nélkül külföldön sem; de a gondolat, hogy mindezen kötelékek, melyek szívemet egyes emberekhez fűzték, végre ha hazámba visszatérek,

mégis meg fognak szakadni; hogy azok, kiket szeretni tanultam, nem ugyanazon körben fogják később használni erejöket, mint én; hogy semmi maradandó viszonyba nem léphetek: elkeseríté minden örömeimet. Olyanhoz valék hasonló, ki e földön élve halhatatlanságot nem hisz, s így félve a haláltól s azt gondolva, hogy ez mindennek véget vet: nem örülhet létének, mely ez élet szűk határai közé szoríttatik. Ha társaim hazájukról szólván, lelkesedésökben részt nem vehettem; ha láttam, miként köztök azok is, kik egymástól távol álltak, legalább honuk multjában s jövőjében egy közös emlék- s reménykincset birnak, mely őket egybefűzi, s melyben csak én, a számkivetett, nem részesülhetek: lelkemben véghetetlen vágy támadott távol hazám után. — De nem biztam atyám szeretetében, nem hittem, hogy gondatlan lépésemet megbocsáthatja, s magamba fojtám vágyamat. Az, hogy bátyám halála után senki által nem segíttetém, határozatom megváltoztatására indokul nem szolgálhatott. Kevés szükségeim voltak, s azoknak fedezésére munkám elég vala, sőt mint hasonló helyzetben minden ifjú, a gondolat, hogy mindent magamnak köszönhetek, az önmegelégedésnek egy neméve1 tölté szívemet, melyet semmivel nem cseréltem volna fel.

Tíz évnél többet töltöttem így. Honi emlékeim távolabb estek tőlem s kevesebb fájdalommal tölték. Maga nyelvünk, melyet csak ritkán gyakorolhaték, szokatlanná vált, s egyetemi gradust véve, új hazámban otthonosnak kezdém érzeni magamat; s habár a reményről, hogy szülőföldemre egykor visszatérek, le nem mondék, legalább már nyugodtan várám a pillanatot, melyben ezt tehetem, midőn hírt vevék, hogy a heidelbergi egyetemre jöttél. Az ottani deákok névsorában olvastam nevedet. Más Réty Sámuel is lehetett a világon, de nekem szívem mondta, hogy testvéremet fogom találni. Félbehagytam a magántanítással, melyből Göttingában éltem, félbesza-

szakasztottam összeköttetéseimet, s hozzád jövék, hogy éltem tapasztalásait s azt, mit tanultam, hasznodra fordíthassam.

Nem azért irom mindezeket, hogy szemrehányásokat tegyek — úgy hiszem, a szorgalom, melylyel egyetemi éveid alatt segítélek, nem volt egészen hasztalan és szeretetem a messze idegen földön szivednek jól esett, — de tudom, helyzetemben mindenki szintúgy cselekedett volna s ha érdemem volt, azt bőven megjutalmazá a boldogság, melyet társaságodban élvezék. Honi nyelvemen, ifjúságom boldog emlékeiről szólhattam ismét, kérdéseimre testvérem felelt s évek óta először ismét azon meggyőződés ébredt keblemben, hogy nem állok egészen elhagyatva a világon. Nem, Sámuelem, nem szemrehányásokat akarok tenni, de vissza akarlak emlékeztetni a boldog napokra, melyeket együtt töltének, — a napokra, hol közöttünk titok nem vala, hol az, hogy én tőled valamit kérjek, minek megadása neked kellemetlen volna, ép oly valószinűtlennek látszott, mint az, hogy te kérésemet megtagadhatnád.

A viszonyt, melyben egymással álltunk, senki nem gyanítá, sőt voltak, kik bámulák, hogy annyira különböző korunk mellett ennyire barátok lehetünk. Maga Tengelyi, ki előtt egyébiránt titkunk nem vala, soha nem sejdíté, hogy testvérek vagyunk. Csak magunk között határoztuk el, hogy ha egyetemi esztendeid elteltek, együtt térünk meg apám házához, együtt kérjük bocsánatát a meggondolatlan lépésért, melylyel agg napjait elszomorítám.

Az ég máskép rendelé. Ismerted az angyalt, kinek szeretete minden egyéb kötelékeket velem elfelejtete s azon határozatra birt, hogy Németországot válaszszam hazámnak. — Cselekvésem vétkes vala kétségen kívül; bármi csekély legyen az erő, melyet magában érez, elhagyni hazáját nem áll soha senkinek szabadságában s vétkezik, ki az Isten által számára kijelölt napszámot elhagyva, más térre fordítja

talán csak itt valóban használható tehetségeit. Tudtam általad azt is, hogy apám vágyódik utánam; de egyszer szerettem éltemben s midőn választanom kelle szerelmem s kötelességeim között, ennyi boldogságnak feláldozására nem éreztem keblemben erőt. Ha a hölgyet, kit magamnak választék, mint nőmet apám házához vezetem, ő, kinek büszkeségét ismerém, öröm helyett csak új fájdalmat fogna érezni. A gondolat, hogy fia egy mesterember leányát választá párjául, nézetei szerint nagyobb szerencsétlenség vala, mint mit fiának megtalálása pótolhatna s te magad jobbnak látád, ha a kis hivatalt, melyet nyertem, elfogadva, álnév alatt egy ideig még külföldön maradok.

Emlékszel-e még elválásunk pillanataira, Sámuel? A gondolat, miként egymást sokáig látni nem fogjuk, fájdalommal tölté szivünket, szemeink könyekkel teltek, midőn utólszor kezet nyújtánk s mégis boldogok valánk. Te egy munkás élet küszöbén látád magadat, melyben ifjúságod feltételeit valósíthatni gondolád; én szerényebb kilátásokkal, a viszonzott szeretet egész boldogságát hordva keblemben, tekinték a jövőnek elébe.

E legboldogabb korszaka életemnek, mint tudod, rövid vala. Kevés hónap mulva, miután te hazádba visszatértél, nőm meghalt s annyi szerencséből, melylyel magamat környezve látám, csak emlékeim maradtak. Te, kinek bánatomat legjobban elpanaszolhattam volna, távol valál; Tengelyi, ki, mint tudod, kívüled szivemhez legközelebb állt, még előtted tért vissza hazájába. Volt idő, mikor azon élvezet, melyet a tudományokban találtam s azon örömek, melyeket az ismerőseimmel való társalkodás nyújta, lelkemet kielégíték; de a szív hamar megszokja a szerencsét s most, miután a szeretet boldogságát ismerni tanultam s tőle egyszerre megfosztatám, lelkemet leirhatlan szomorúság, ellentállhatlan vágyódás tölté el. Elhatározám, hogy haza térek s a nélkül, hogy szándékomról tudósítanálak, útnak indultam.

Látni akartam apámat s házi viszonyait, mielőtt magamat előtte fiának vallom. A mit e házban találtam, midőn kívüled senkitől nem ismerve, küszöbén először átléptem, meggyőzött, hogy jobban teszem, ha míg atyám él, magamat nem nevezem meg. Ha nevem- s követeléseimmel fellépek, anyádnak gyűlölsége talán újra fel fogott volna támadni ellenem s vesztett fiának feltalálása csak apám végnapjainak nyugalmát zavarhatá. Feltettük, hogy nem szólunk s miután közbenjárásod által e falu lelkészének választva itt telepedhettem le, minden ok megszünt, melyért e helyzet változtatását kívánatosnak tarthatám. Mint a családnak egyik tagja éltem házunkban, apám, kit talán természetes ösztöne vezérlett, határtalan szeretettel fogadott s bár nem ismerve, arra szentelhetém napjaimat, hogy végső éveit derültebbekké tegyem.

Végre anyád meghalt, kevéssel utána apám is, kinek hátralevő erejét a fájdalom, melyet neje vesztén érzett, hamar felemészté. Midőn végórájához közelgett, ágyához borultam s elmondva titkomat, bocsánatáért kértem. Szemeiben könyek ragyogtak, végső erővel kebléhez szorított, fiának nevezett s áldást monda fölöttem. Te a szobában voltál; atyánk ágyához hítt téged is s mindkettőt kezünknél fogva kért, hogy egyetértők legyünk s egymást soha el ne hagyjuk.

Atyám halála után annak, hogy álnevemet letéve, mint testvéred lépjek fel a világ előtt, semmi útjában nem állt. De azon idő alatt, melyet veletek töltöttem, sokat tapasztaltam, mi e természetesnek látszó lépéstől visszatartóztatott. Atyám nem volt takarékos s vagyonát adósságokkal terhelte. Te magad nőddel többet költöttél, semhogy, míg apánk élt, szintén adósságokba ne keveredtél volna; ha most mint testvéred lépek fel s az apai örökségnek felét követelem, oly vagyonbeli állapotba hozlak, melyben megszokott életmódodat nem folytathatod. Fellépni ne-

vemmel s nem követelni örökségemet, nem vala kivihető, nemcsak mert ily lemondás által magadat a jövőre biztosítva nem érezhetéd, hanem mert nem akartam, hogy a világ előtt irántam ennyire lekötelezettnek látszassál. Azonfelül azon idő alatt, melyet mint lelkész a faluban töltöttem, megtanultam kedvelni új hivatásomat s érzém, hogy azt családi nevem alatt, a nélkül, hogy különcznek neveztessem, nem folytathatom többé. Maga a lárma, melyet Réty Boldizsárnak fellépése okozni fog, az, hogy közbeszélgetés tárgyává válok, visszatartóztatott titkom fölfedezésétől s két nappal apám halála után magam kértelek, hogy valóságos viszonyunkról senkinek ne szólj. Hisz veled maradhattam, testvérileg szerethettelek így is s nekem más nem kellett.

Nagylelkűségről szóltál akkor; a mit tettem, az talán nem vala az. Megvallom, voltak perczek, mielőtt magamat e lépésre határozám, hol az, mit tenni akartam, áldozatnak látszott. Nincs ember, ki néha életében vagyon után ne vágyódott volna s míg emberek lesznek, kiknek szenvedéseit vagyonunkkal enyhíthetjük, e vágyban nincs, mit szégyenlenünk kellene. Miután azonban egész helyzetemet meggondolám, az okok, melyek azt javaslák, hogy benne megmaradjak, számosabbak voltak s valamint soha tettemet meg nem bántam, úgy akkor önmegtagadás nélkül határozám el magamat. Biztosítva voltam a szükség ellen s te önként igérted, hogy soha semmit tőled nem kérhetek, mit te megtagadnál; így ha néha valakit segíteni akartam, saját birtokra nem vala szükségem. Igen, Sámuelem, te nekem megigérted ezt; az idő eljött, hol téged ez igéretre emlékeztetlek.

A világ fogalma szerint sokat áldoztam neked. Nevet, melyre magad is büszke vagy, szép vagyont, polgári állást, melyet irigyelhetőnek mondhatni; bármi távol van lelkemtől a nagyravágyás, nem egyszer érzém életemben, hogy embertársaimnak inkább használhattam volna, ha születési jogaimról le nem mon-

dok. Oh, öcsém, ne ébreszd bennem a meggyőződést, hogy mindezt érdemetlenért tettem, hogy mindenemről csak azért mondtam le, hogy általad rosszra használtassék!

Tengelyi sorsa tőled függ, megmentheted s visszaszerezheted megtámadt becsületét. Nem szükséges, hogy a módokat elmondjam; de ha valaha szerettél s apád végkérése szent előtted, ha nem akarod, hogy a pillanatot átkozzam, melyben szeretetem által arra biratám magamat, hogy önérdekeimet jólétednek alája rendeljem: gyermekeid boldogságára, önnyugalmadra kérlek, tedd azt, mit tőled kötelesség- s önlelkiismereted kíván, mit tőled az kér, ki, miként minden vagyonát, úgy életét neked áldozta volna s áldozná, ha javad kívánja, bátyád Boldizsár.«

Az alispán épen ismét e levél végső sorait olvasva át, székére veté magát s szemeit az égő gyertyákra meresztve szomorú gondolatokba mélyedett, midőn az ajtó megnyilt s egyszerre bátyja állt előtte.

Kálmán Porvárról visszatérve, egyenesen Vándory házához ment s elbeszélé neki Tengelyi helyzetét. S a lelkész azonnal az alispánhoz sietett, hogy vele barátja iránt szóljon.

Vándory jötte meglepé az alispánt; nem vala elkészülve, hogy bátyjával most szóljon s látszó zavarban nyújtá kezét a belépőnek. A lelkész nem fogadá el kezét s közönségesen oly szelid arczain ünnepélyes komolyság vala észrevehető.

— Boldizsár, — szólt az alispán szomorúan, rövid szünet után, mely alatt szemeit a lelkészre függeszté, — nem fogadod el kezemet, melyet szeretve nyújtok feléd?

— Sámuel, — mondá emez komolyan, — ha a szivek megváltak, minek fogódzzanak kezeink? Ezek az egymástól távozókat nem fogják együtt tartani.

— Hát te is, — szólt az alispán fájdalmasan, midőn magát székébe visszaveté, — te is eltaszítasz magadtól? Oh, Boldizsár! ha még te is, ki oly irgalmas s

oly szerető vagy mindenki iránt, fölöttem pálczát törtél!

— Én nem törtem pálczát senki fölött, — válaszolt Vándory mélyen meghatva a fájdalom által, mely testvére arczain mutatkozott, — s elhiheted, nem jöttem volna hozzád, ha nem lennék meggyőződve, hogy a jó indulat, melyet Isten kebledbe teremtett, győzedelmeskedni fog a bűnös szenvedélyek fölött, melyeknek magadat átengedéd. De nincs időd késni, ha magadhoz nem térsz, a rossz, mit tevél, talán helyrehozhatlanná válik. Tengelyi tömlöczben —

Ritka az, ki azon ember iránt, kit megsértett, főkép ha hibáját jóvá nem teheti, néha a gyűlölségnek egy nemét nem érzené keblében. Vétkes tetteinknek érzete oly kínzó, hogy tőle menekülni akarván, mindenhez folyamodunk s inkább igazságtalanná válunk az egész világ iránt, hogysem a kínzó igazságot önmagunknak megvalljuk; nem bámulhatjuk tehát, ha Réty Tengelyi nevénél e pillanatban hasonló érzelmekkel telt el; s csak arra emlékezve, mit a jegyző végett szenvedett, Vándoryt félbeszakasztá. — Ne nevezd őt, — mondá türelmetlenül, — bár soha se hallottam volna nevét életemben!

— Hát annyira jutottál, — sóhajtott Vándory, — hogy tetteid megbánása helyett gyűlölséggel szólsz arról, kitől bocsánatot kellene kérned?!

— Bocsánatot tőle?! — szólt Réty s arcza lángolt. — Ki dúlta fel életem csendjét, mint ő? kinek köszönhetem, hogy egyetlen fiam házamat haragban hagyta el s fülem hallatára átkozá végzetét, mert neki engem adott apául? ki foszt meg benned az utolsó szívtől, melyet eddig birhattam? Mutass egyet fájdalmaim között, melyet nem általa vagy miatta szenvedek s térden állva bocsánatot fogok kérni tőle.

— És ki mind ennek oka? — kérdé Vándory nyugodtan.

Az alispán hallgatott.

— Ki oka, — folytatá Vándory feddő hangon, — hogy a szelid kötelék, melylyel egykor az élet kettőtöket összefűzze, szétszakíttatott? ki üldözé a másikat?

Az alispán szólni akart, Vándory félbeszakasztá.

— Tengelyi tömlöczben, a legnagyobb gonosztevőkkel egy börtönbe zárva s te, a megye alispánja, csak arra használod Istentől adott hatalmadat, hogy kínozod azt, ki egykor barátod volt s kit most gyűlölsz, mert minden rosszat, mit neki tevél, elfelejteni nem tudsz. Kinek van itt oka panaszra?

— Én Tengelyi szenvedéseinek oka nem vagyok, — mondá az alispán türelmetlenül, — meg vagyok győződve ártatlanságáról, de az igazság karját, habár látnám, hogy hibázik, én nem tarthatom fel.

— Sámuel, — szólt a lelkész szomorúan, — e mentség jó lehet emberek előtt, de fogsz-e vele felléphetni Isten előtt, ha tőled majdan Tengelyi szenvedéseiért számot kér?

— Én mindent tettem, a mit csak tehettem, — válaszolt Réty mindig nyugtalanabbul, — tulajdon kezességemet ajánlottam; kértem Nyúzót, meghagytam esküdtjének, hogy míg Tengelyi rabsága tart, vele minden lehető kimélettel bánjék; többet józanul senki sem kívánhat tőlem.

— Én sem, testvéred sem kívánhat tőled többet? — mondá Vándory szemeit öcscsére függesztve, — az, ki érted mindent feláldozott, mit mások e világon becsesnek tartanak?

Réty látszó zavarral tekinte körül.

— Ne félj, — mondá a lelkész s évek óta talán először keserű mosolygás játszék ajkai körül, — nincs senki a szobában, ki szavaimat hallhatná, ki előtt magadat szégyenlened kellene, midőn arra emlékeztetlek, hogy testvéred szól hozzád.

Réty szólni akart, Vándory félbeszakasztá.

— Igen, testvéred. Az irományok, melyekkel születésemet bebizonyíthatnám, elvesztek s világi biró

talán elutasítana, ha most egyszerre nevemet s birtokomat követelve lépnék fel. Te tudod, hogy valót mondok s nem fogod tagadni, hogy testvérileg bántam veled.

Réty háladatosságáról rebegett valamit.

— Ez háladatosságod? — kérdé Vándory keserűen; — ez azon testvéri szeretet, melynek birtokában minden egyébről lemondva, magamat gazdagnak érzém? ez teljesítése azon nem kért, de általad számtalanszor adott igéretednek, hogy soha semmit, mi emberileg lehetséges, tőled nem kívánhatok, mit te megtagadnál?

Réty szólni akart, Vándory félbeszakasztá.

— Én bíztam szavadban, bíztam annyival erősebben, mennyivel inkább meg valék győződve, hogy semmit tőled kérni nem fogok, minek teljesítése nagy áldozatodba kerülne. Boldogok voltunk mindketten e viszonyok alatt s én midőn a befolyást látám, melyet helyzetemben a földmívelő nép jobblétére gyakorolhaték, nem egyszer áldám Istenemet, hogy magamat e pálya elhagyására elcsábíttatni nem engedém. Maga a viszony, melyben egykor Tengelyihez álltunk, helyreállt. A derék férfiú mindent, mit általad szenvedett, megbocsátva, szilárd lelkének egész barátságával fogott körül s úgy látszott, a szeretet, mely közted és közte az egyetemen szinte közmondássá vált, tovább fog élni gyermekeitekben. S ki oka, hogy e szerencsés napok megváltoztak?

Réty ismét szólni akart.

— Nem akarok senkit vádolni, — folytatá Boldizsár, — csak kérdezni akarlak: ha ezen időt későbbi életeddel összehasonlítod, hol lelkedet nagyravágyás ragadta meg s terveidnek szivedet feláldozád, mikor voltál boldogabb? — Sóhajtasz! — tevé hozzá rövid szünet után, mely alatt, mintha feleletét várná, szemeit reá függeszté. — Oh, Sámuelem, miért nem hittél akkor nekem, miért nem követted benső érzésedet, mely tetteid ellen felszólalt? — Nem szólok

a szívtelen módról, melylyel Tengelyivel bántál. Ákos Vilmát szereté. Tudtad, éltem leghőbb kívánata, hogy e két fiatal ember, kiket én neveltem s kiről tudtam, hogy egymást boldogítandják, el ne választassék egymástól; de büszkeséged nem tűrheté, hogy fiad egy jegyző leányát vezesse az oltárhoz s Tengelyi, kit egész éltében barátnak neveztél, megszégyenítve küldetett el házadtól.

— Nem ismertem nőm szándékát, — szakítá félbe Réty a szólót, — máskép bizonyosan nem tűrtem volna, hogy Tengelyivel így bánjék.

— Hagyján! — folytatá az előbbi, ki mindig melegebben, majdnem indulatosan kezde szólni, — nem fogok veled vitatkozni arról, mennyiben egyezik meg ezen állításod azokkal, miket később tettél. Bármennyire ferde a nézet, apának a világ fogalmai szerint joga van gyermekeinek jövőjéről határozni s én nem fogok szemrehányásokat tenni, ha e joggal visszaéltél is. De vajjon irományaim elrablása — —

Réty görcsösen megragadá a lelkész kezét, arcza égett.

— Hát te is?! — mondá fájdalmas hangon; — te is képesnek tartanál ily ocsmányság elkövetésére?!

— Isten látja lelkemet, — szólt szemeit az éghez emelve az előbbi, — midőn házamnál az első rablási kisérlet tétetett, a gondolat távol vala tőlem. Önként lemondék minden követelésekről, melyekhez születésem feljogosított, miként juthatott volna eszembe, hogy valakinek érdekében lehet engem azon irományoktól megfosztani, melyekkel jogaimat bebizonyíthatám; a levelek, melyeket egykor tőled vagy nőmtől kaptam, magamon kívül ki előtt birhattak becscsel? Mennyire nem gyanakodtam irántatok, láthatád abból, hogy midőn a történet után irományaimat Tengelyi gondjára biztam, e határozatomat előtted s nőd előtt magam beszéltem el. De miután a rablás Tengelyi házában megtörtént, miután Viola vallomásában egyenesen Macskaházyt s nődet vádolá, miután meggon-

dolám, hogy Tengelyi irományai senki előtt annyi becscsel nem birhatának, hogy ily gonosztett elkövetésére birják s leveleid, melyek kezemben voltak, születésem bebizonyítására csakugyan elégségesek lettek volna —

Vándory, mielőtt mindezen egyes tételeknek következését kimondaná, elhallgatott; Réty kezével takarta el arczát.

— Nem vagyok természetemnél fogva gyanakodó — mondá a lelkész, midőn a fájdalmat látá, melyet szavai Rétynek okoztak, — éltem legnagyobb keserve, hogy felőled csak egy perczig ekkép kelle gondolkoznom. Magyarázd meg minde szörnyű körülményeknek találkozását s én áldani fogom Istenemet, ha tőled igazságtalanságomért térden á·lva bocsánatot kérhetek.

Réty fölkelt s szobájában egy párszor a legnagyobb felgerjedésben fel s alá járt. Azon pillanatok egyikéhez jutott ő, hol a szív, tovább nem viselhetve terhét, kitárja legtitkosabb érzelmeit. Ha birája előtt áll, ha vallomása életébe kerülne, a szerencsétlen férfi elmondott volna mindent. Minden tűrhetőbbnek látszott, minthogy senkivel helyzetéről ne szóljon. — Vess meg, — mondá szenvedélylyel, miután elbeszélte, mi részt vett neje az irományok elrablásában, mit ő csak a tett elkövetése után tudott meg, — vess meg bátyám, vond el tőlem örökre szeretetedet, melyre úgy is érdemes nem vagyok, de én nem cselekedhettem máskép. Szerencsétlen végzetem úgy akarta, hogy e szörnyeteget válaszszam nőmnek. Családi összeköttetései, szépsége s a magasztalók, kik őt az egész vidék legkitünőbb hölgyének nevezék, elvakítának. Mielőtt őt az oltárhoz vezettem, nehogy határozata, melyre, mint jól tudtam, vagyonom befolyás nélkül nem volt, megváltozzék, nem említém soha testvéremet; miután nőmmé vált, napról-napra föltevém magamban, hogy őt e titokba beavatom, napról-napra vártam a kedvező alkalmat s min-

dig elhalasztva feltételemet, soha annak kivitelére elég bátorsággal nem birtam; így történt, hogy nőm e viszonyról mindaddig semmit sem tudott, míg annak felfödözését meggyőződésem szerint továbbra nem halaszthatám. Észrevéve Ákos szerelmét, e szerencsétlen asszony, ki büszkeségének mindent feláldozni képes, azt kívánta tőlem, hogy Tengelyit vagy inkább leányát kitiltsam házamból. Megvallom, szerettem volna, hogy fiam máskép válaszszon, de részint mert téged, ki iránt annyi köszönettel tartozom, megsérteni nem akartalak, részint mert fiam önbelátásától vártam szándéka megváltoztatását, mindig elleneztem nőm akaratát. Ekkor ő, hogy — mint mondá — gyengeségemet jóvá tegye, önmaga tette azt, mire engem nem birhatott. A gondolat, nem fogsz-e te, midőn legjobb barátodat általam megbántva látod, annyira neheztelni, hogy megbánod nagylelkű tettedet, melyért ily hálátlansággal fizeték, mondhatlan aggodalommal tölté lelkemet. Szemrehányásokat tettem feleségemnek s miután általa kigúnyoltatám, hogy egy szegény lelkész- s egy falusi jegyzőtől annyira félek, elmondtam a viszonyt, melyben hozzád állok s miként ha a hatalmadban lévő irományokkal, melyeknek nagy része saját kezemmel írt levelekből áll, élni akarsz, csak tőled függ, hogy jószágaink felének birtokába helyezzed magadat. A szerencsétlen asszony nem bízott nagylelkűségedben s elcsábítva az aljávaló által, ki teljes bizalmát birá, gonosztettekre vetemedett. Mondd magad, előre láthattam, vagy csak képzelhettem-e, hogy midőn a viszonyt, melyben hozzád állok, nőmmel közlöm, szavaimnak ez lesz következése?

— Szegény Sámuelem! — sóhajta Vándory.

— Oh, bátyám, — folytatá a másik, szemeit ég felé emelve, — nem sejdíti senki, mit szenvedek! Gyermekeim megvetéssel fordulnak tőlem el, becsületes nevem veszélyben forog, te magad gonosztevők czimborájának gondolsz.

Vándory szólni akart.

— Ne szólj, ne vigasztalj; — mondá emez. — Gonosztevők czimborájának! s hát nem vagyok-e az, kényszerítve helyzetem által, hogy minden befolyásomat ez aljávalóság elpalástolására használjam?

— Való, a kötelékek szentek, melyek nődhez kötnek, — mondá a lelkész rövid gondolkozás után, — te el nem hagyhatod őt bajában, sőt bármi mélyre sülyedett, te őt, a mennyire lelkiismereted engedi, védelmezni tartozol. Fel szabad, sőt fel kell áldozni önmagadat, ha java kívánja; de hol egy embernek élete forog veszélyben s vétkes nőd büntetlensége csak úgy érethetik el, ha érte az ártatlant áldozod fel — —

— Értelek, — válaszolt a másik, — s hidd el, ha nőm feláldozása Tengelyinek hasznára lehetne, egy perczig sem kételkedném. Én ez asszonyt ismerni s gyűlölni tanultam. De ha nőmet a biró elébe állítom, ha tulajdon, ha gyermekeim nevét megmocskolom, mit használok? Mennyivel bizonyosabb, hogy Tengelyi irományai ügyvédünk által nőm parancsára raboltattak el, annál valószinűbbé válik a biró előtt, hogy a gyilkolás, melylyel vádoltatik, csakugyan Tengelyi által követtetett el.

Vándory átlátá e nézet helyességét s midőn maga is meggyőződött, hogy az alispán Tengelyi megszabaditására jelenleg semmit nem tehet, szomorúan csak arra kérte, hogy a jegyzőt fogsága alatt legalább minden haszontalan kínzástól oltalmazza meg.

Réty bámulva hallá a módot, melyen Tengelyi iránt adott parancsai teljesíttettek s megigéré, hogy holnap maga Porvárra megy s a szerencsétlen rabot minden lehető kényelemmel látja el.

— Így Sámuelem, — szólt Vándory meghatva, — tégy mindent, mit szegény Jónásunk sorsának enyhítésére tehetsz; a többit bízd Istenre.

Réty felsóhajtott.

— Ne mondj le reményeidről, — folytatá az előbbi

biztató hangon, — meglátod, végre minden jó lesz,

— Bátyám, — mondá Réty szomorúan, — kit önkeble vádol, annak nincsenek reményei;

A hang, melylyel e szavak mondattak, mélyen hatott Vándoryra. Azért jött, hogy öcscsének szemrehányásokat tegyen; de mihelyt fájdalmát látá, e föltétel feledve volt s a jámbor lelkész most csak vigasztalásra érzé fölhíva magát. Elmonda minden lehetőséget, mely által Tengelyi szomorú helyzetéből megmenekülhet; emlékezteté öcscsét azon üdvös befolyásra, melyet ő mint a megye alispánja a vádlott sorsára gyakorolhat; szólt azon boldogabb napokról, melyek bizonyosan jönni fognak, hol Ákos s Vilmának szeretete felbonthatatlan kötelékekkel fogja újra összefűzni az egykori barátokat. — Valamint a félelem, úgy ragályos a remény is s Réty nem állhata ellent a bizodalomnak, melylyel bátyja a jövőről szólt s végre önmaga is nyugodtabbá lett.

— Boldizsárom — szólt végre, — mi boldog vagy te, kinek keblét annyi bizalom tölti el, hogy a kincs, melyet magadban hordasz, elterjed azokra is, kik hozzád közelítenek.

— Boldog? igen Sámuel, én az vagyok, — válaszolt emez, testvére kezét fogva, — de hidd el, ti is azzá lesztek. Optimistának szoktál nevezni, meglátod, hogy életnézetem nemcsak a legboldogítóbb, hanem a leghelyesebb. Kinek hite nem puszta szavakban áll, az nem kétkedik Isten jóságában. Én, részemről, előbb hiszem, hogy a nap többé fel nem jő láthatárunkon, mint azt, hogy Isten nem boldogságra teremtette az embereket. Te más úton akartál szerencséssé lenni, mint melyet a végzet elődbe jelölt s nem panaszkodhatol, ha boldogtalanná váltál. A bányász, ki a föld gyomrában kincseket keres s munkássága czéljául oly tárgyat jelölt ki, melyet a sors előtte elrejtett, örök sötétben dolgozik, de a hegytetőn melegen világít a napsugár most is, mint mikor aknájába merült. Térjen vissza homályos ösvényéről

s e szép világot minden örömeivel oly bájolón fogja ismét találni, mint azt elhagyá. De öcsém, — tevé hozzá, — Isten veled, éjfél elmult, mennem kell. Holnap reggel veled megyek Porvárra, addig is vigasztalják boldog álmok lelkedet!

Réty a távozót kebléhez vonta s midőn hosszú ölelkezés után elváltak, mindkettőnek könyek ragyogtak szemeiben.

XXXV.

Azon ponthoz értem, hol elhagyva előadásom eddigi modorát, történetem fonalát megszakaszthatom. A regény- s történetírónak legszebb kiváltságai közé tartozik, hogy érdektelen korszakokon átlejtve, csak azt veszi föl előadásába, mit legszebbnek vagy nagyszerűebbnek tart; miért ne élnék e kiváltsággal, melyet az életben is néha oly nehezen nélkülözünk? Ha a gazda tavaszkor földjét megmunkálta s elvetette, néha mi jól esnék neki aludva átlejteni az időszakon, mely e pillanat s az aratás között fekszik; s ha életünk regényét bevégeztük, — mert hisz van regénye minden életnek s a legszárazabb tanárnak voltak napjai, midőn a kevés nedvesség, mely még benne volt, könyekben pergett le arczán, — mi jól esnék aludni a rövid ábránd után, mely néha oly unalmas valósághoz vezet! A sors az embertől ez adományt megtagadta s csak a regény- és történetíró tartotta fel e kiváltságot.

A regény- s történetíró; — a komoly tudományt s derült művészetet miként mertem egymás mellé állítani? — De valóban oly nagy-e a merény? Kik való vagy legalább valóknak tartott történeteket azért adnak elő, hogy belőlük többnyire hamis erkölcsi tanokat vonjanak ki, magasabban állanak-e azoknál, kik, hogy bizonyos morális igazságokat jobban elmondhassanak, egy történetet költenek, mely sokszor hasznosabb, sőt néha valóbb is igen soknál, mit

történetkönyveinkben tanulunk? Ki a jelen erkölcsök képét adva, kortársaink jellemén a századokon keresztül viselt lánczok nyomait mutatja fel, nem inti-e az embereket ugyanarra, mint azok, kik régiségtáraikban a valódi lánczokat csörgetik előttünk, melyeket apáink viseltek? nem intenek-e arra mindketten, hogy őrizkedjünk a szolgaságtól? A valónak felkeresése az, mit a regény-, mint a történetíró feladatául kitűz; s az előbbi, ha állításainak bebizonyítására az emberi természetre hivatkozhatik, miért pirulna a tudós előtt, ki minden tényt tíz irott oklevéllel bizonyíta be. — A történetíró nagy jellemek leirásával foglalkozik, — a regényíró néha a mindennapi élet szerényebb körében választja személyeit; de csakugyan oly nagy-e e különbség? Azon jellemek, melyeket nagyoknak nevezünk, nem koruk s körülményeik által váltak-e azokká? A történészet egy nagyszerű microscop, a hová fordítod, óriásokat látsz, de azért az általad bámult egyén nem válik nagyobbá s a dicső jellem néha tökéletes képmása annak, mely évekig észrevétlenül melletted állt. Nem tetteinek szinhelye, nem a lárma, melylyel fellép, nem czíme teszi valóban érdekessé az embert. Az egyetlen jel, min valóban nagy sziveket a gyáva csoport között, mely nagyságot utánoz, kiismerhetsz: a nagy szeretet, melylyel valamely nemes tárgy iránt elteltek s a történet nem mindig ilyenekből választja marionetjeit, melyekkel az egyes korszakoknak eszméit eljátszatja.

De ismét tévelygek, s mint a világon sok becsületes ember, kötelességeimről szólok, a helyett, hogy azokat teljesítsem, azaz regényemet folytassam; — azonban három hónapra (s pedig ily hosszú időszakon lejtettem át), ennyi elmélkedés talán nem sok, s ha olvasóim megfontolják, hogy egy egész kellemetlen tél leirásával kiméltem meg őket, megbocsátják e kitérést, főkép ha tekintetbe veszik, mennyi történhetett Taksony-megye főhelyén a farsangon által, mi engem leirásra csábított már csak azért is, hogy az ellenem

emelt vádat — miként történetem csak aljas körökben forog s a paraszt szemvedések apthoeosisát foglalja magában — megczáfoljam.

Tudva való dolog, hogy a magyar nemesség, mely a nemzet többi rendeivel mindenben testvérileg osztozik, Castor és Polluxként a parasztokkal úgy rendezte el dolgait, hogy nyárban, őszkor és tavaszkor ezek, télben ő maga fáradjon, s pedig nemcsak nappal, hanem egész éjszakákon keresztül; azt tűzvén ki magának feladatul, hogy a hires csárdás, melynek fentartása, mint mindenki átlátja, a nemzet legnagyobb érdekében fekszik, mindig nagyobb tökélyre emeltessék. Csak tőlem függ, s ha e három hónap történetét elmondom, oly bálokat irhatnék le, melyeknek leirásánál szép olvasónéim szivöket dobogni, tiszteletreméltó anyáik, kik őket tánczvigalmakra vezetni szokták, egész testöket izzadni érzenék. Bálokat, mondom, olyakat, melyek a szegények számára tartattak, s melyekből, mindent levonva, harminczkét forint tizenkét krajczár tiszta jövedelem az inség enyhítésére maradt; egyet, mely a kisdenóvó intézet javára adatott, s melyből, ez intézetre nézve anyagi haszon ugyan nem, de annyival nagyobb morális jó háromolt, miután egy földesasszonynak gyermeke, azalatt, míg anyja idegen kisdedek javára tánczolt, szamárhurutban meghalván, a kisdedóvás szüksége az egész megyében elismertetett; bálokat, mondom, melyek a polgári casino termeiben tartattak, s melyeken felvilágosodott századunk szelleméhez képest az egész nemesség részt vett, noha a nemes casino polgári meghivóitól soha ezen megtiszteltetés viszonzását nem kívánta meg. Ebédekről szólhatnék, hol ha a közmondás: in vino veritas, igaz, az, ki a felköszöntéseket hallá s megérté, — mihez legalább négy pohár bornak kiivása kívántatott, — meggyőződött, miként e haza nemcsak jó borokban, de nagy férfiakban is gazdag, — s hol olvasóimat annyira jó társaságba vezethetém, hogy azok között, kik lerészegedtek, a legalsóbb rangú legalább is fő-

esküdt volt. Játszó társaságoknál mulathatnék, hol azon francziák, kik a nyilvános játék törvény általi eltiltását hazájokban ellenezték, meggyőződhetnének: mennyire hibáztak e törekvésökben, miután a játék törvény által el lehet tiltva, s azért a kávéházban a fáró-asztal mellett szint oly jól mulathatni, főkép ha a bank az alispánok egyike által tartatik, mert — birálóim engedelmével ismét deák szavakkal élve — a közmondás szerint præsente medico nihil nocet, ha az, ki a törvények fentartásával megbizatott, jelen van, a törvények megszegése természetesen senkinek nem árthat. — Elmondhatnék sok nemzetes esti mulatságot, vitézlő szerelmet, sőt néhány tekintetes házasságot is, s azok, kik regényemet szivesen nemesebb körökben látnák mozogni, elbájolva olvasnák ezen kötetemet, — — de ki tehet róla! nem mindenki bir azon finom tapintattal, mely ily dolgok leírására kívántatik, s annyi ideig foglalkoztam regényem szegény személyeivel, hogy végre magam is szinte alparasztosodtam.

Senki nem tiszteli a nagy világot inkább, mint én. Voltak idők, hol szerettem is, s ez érzemény — mint sokszor — azzal végződött, hogy hajlandóságom egykori tárgyát csupa tiszteletből, a mennyire lehet, kikerülöm. Azt is tudom, hogy oly regény soha nem érdekelt szobaleányt, melynek hőse nem legalább gróf; inasok pedig nem tapsolnak, ha pénzökért nem valami herczeget látnak meghalni. De hiába! azon különczök közé tartozom, kiket a kis világ — melyet Isten teremtett — az úgynevezett nagy világnál inkább érdekel; kik a napkeletet szebbnek tartják, mint ha az utczáról valamely nagy úr termeiben a gyertyák gyújtását kémlelhetik; s oly szerencsétlen valék, hogy több érdekes egyediséggel találkoztam, ki gyolcsingben, — mint olyannal, ki divatos köntösben járt; a minta-regénynek irását, melynek minden kitünő személye tizenhat őssel bir — s az egy jóra való ember is, ki parasztnak látszik, a regény végén felnyitja ru-

háját s csillagot mutat, hogy mindenki a herczegre ráismerjen — ügyesebb kezekre kell biznom. Ez utódom Porvár magasabb társaságában sok egyént fog találni, kit én olvasóimmal nem ismertettem meg, s kit ő igen jól használhat.

Ott van mindenek előtt Csatlósy táblabiró úr, hires hazafisága által ismeretes, nemcsak Taksony, de a szomszéd megyékben is. Ha kedves ételeit kérded: a kocsonya s disznótokánynyal nem mérkőzhetik semmi; izlése szerint Beethoven művei Bandi czigány nótáit nem pótolhatják; soha idegen kelmét — kivévén csak ha a magyarnál olcsóbb — nem vásárol. És mennyire szereti hazáját?! Ha vele egy ideig társalkodtál, a haza, a szabadság, mindazon felséges szavak, melyeknek hallásánál máskor szivedet dobogni érzéd, annyira szokottakká válnak, hogy kimondásuk csak oly hatást tesz, mintha valaki jóreggelt vagy alázatos szolgát mondana. Nem mindennapi szeretet ez, mely tolakodás által kedvesének alkalmatlanná válik, hanem rendkívüli érzemény, minőt Schiller Toggenburgjában leirt, hol a lovag ott ül a zárdája előtt, s felnéz kedvesére, s néz mindig, néz végső órájáig, és soha nem tesz semmit, de szeret véghetetlenül. Schiller egy más lovagról is énekelt, kinek kedvese keztyűjét vad állatok közé dobta, s őt felszólítá, hogy azt hozza vissza. A lovag megtette, de elhagyta kedvesét. Csatlósy, ha egyetlen kedvese, a haza, tőle ily valamit követelne, egészen másképviselte volna magát. Ő ott hagyta volna a keztyűt, de szeretete nem változott volna, — e szeretet benne második természetévé vált. Tudja mindenki, nincs érzelmünk állandóságára nézve semmi veszedelmesebb, mintha kedvesünk sok költségünkbe kerül. A rendes fizetés elöli legszebb érzelmeinket. A táblabiró tudta ezt, s ezért őrizkedett, hogy kedves hazájával ily viszonyba ne jőjjön, legfelebb néha egy kis ajándék vagy nagy igéret — ez az, mi szerelmünknek nem árt, s mire ő késznek mutatkozott. Csatlósy tagja,

sőt választmányi tagja vala majdnem minden társaságnak. Azoknak egyike, kik a választmányi ülésekben meg nem jelennek, s évenkinti aláirásukat meg nem fizetik, de minden névkönyvben feltalálhatók, s így a számos részvétleneknek például szolgálhatnak. Szóval Csatlósy egyike a legtiszteletreméltóbb egyedeknek, valóban népszerű jellem, habár nem oly ritka, mint ennyi érdemei után gondolhatnók.

Palaczky, volt főbiró, szintén érdekes egyéniség. Miután Solon azt, ki az atheni polgárok között semmi párthoz nem tartozott, büntetéssel fenyíté: ha e törvény Corpus juriusunkban állna, Palaczky jutalomra számolhatna — mindig nemcsak egy, hanem valamennyi párthoz tartozván. Senki nálánál nem tudta jobban, miként arra, hogy haladjunk, szükséges egyszer jobb, másszor bal lábunkkal előre lépni; senki nem volt inkább meggyőződve, hogy a természet, midőn két fület s pedig mindeniket fejünk különböző oldalán s csak egy szájat adott, mely e két fül között áll, arra akart figyelmeztetni: hogy hallgassunk jobbra s balra mindenre, mit mások körülöttünk mondanak, de beszédünkkel maradjunk mindig a két vélemény között. Szóval, Palaczky a világ legildomosabb embere volt.

Nem kis szerepet játszik ezeken kívül Talléros János, Porvárnak millionárusa, kinek legalább kétszázezer forintja van, s ki Taksony-megyében az új kor aristokratiáját, azaz a pénzaristokratiát képviseli. Nevetségessé szoktuk tenni az aristokratiának ezen nemét épen úgy, mint a régiebbet tiszteljük. Én nem látom át miért? A régi aristokratiának kezdete homályos, s valóban nem egy család alig tudja megmondani, kitől származik; nincs-e ez így újabb aristokratiánknál is, hol senki nem tudja: a tőzsérnek apja vagy nagyapja hol szerezte az első forintot, melyen roppant vagyona épül? Az első, ki nagy családokból magát kitünteté, sokszor hires rabló volt, ki hatalmas karával egész vidékeket rémülésben tartott. A tőzsér néha

hires uzsorástól, vagy csalótól, vagy tolvajtól származik. Nagy családok emlékei legalább hazájok, de néha a világ történeteivel összekötvék; de nem úgy van-e az pénzaristokratáinkkal is, kik egész vagyonukat az öt vagy három percenteseknél szerezték. Nagy családok, ha valamely uralkodó meghal, gyászt öltenek fel; de volt-e valaha királyoknál hasonló gyászolás ahhoz, melyet Európa tőzsérei között Filep Lajos halálánál látni fogunk? Nagy családok ivadékát néha arczvonásairól ismerjük meg; de nincsenek-e jellemes vonásai a pénzaristokratiának is; azoknál különös hajlamokat s szeszélyeket találunk, — ezeknél is; azok a nem-nemest néha megvetik, — ezek azt, kinek pénze nincs — mindig; szóval a hasonlatosság tökéletes, s csak észre mutat, ha Porváron az új aristokratiának képviselőjét a főispán után leginkább tisztelik.

Még sokakat említhetnék, Zászlósy urat, ki mióta a diáknyelv divatból kijött, elszomorodott nagyon, mert — mint mondá — e szerint egészen hasztalanul járt iskolába. Egy mezei táblabirót, ki soha regényeket nem irt, hanem szántatott, vettetett, pálinkát égetett és sőréket hizlalt, s így egészen oly ember vala, ki a politikára kiképezte magát, miután hihető, hogy egész életében gazdálkodva megtanulta, miként válhatik ez is jövedelmezővé, legalább magára nézve. A megye főmérnökét, kinél senki jobban tarokkozni nem tudott, s egy tudóst, ki úgy járva körül, mintha ő valami különös volna, miután semmi másnak nem tarthatott, végre nagy tudományosság hiréhez jutott; de a mint mondám, másokra kell biznom mindezeket, s visszatérnem Tengelyi családjához, mely Porváron egészen visszavonulva élt.

Tengelyiné kevés nappal, miután férje elzáratott, szintén Porvárra jött s egy kis házban vevé lakását. A szegény asszony alig birta el keservét. Erzsébet büszke vala férjére. Igaz, egy falusi jegyző feleségének büszkeségre talán kevés oka lehet, de a tisztelet,

melyben férje az egész megyében állt, Vándorynak s egykor magának az alispánnak barátsága, az általános bizodalom, melylyel majdnem mindenki iránta viseltetett: feljogosíták őt, hogy emeltebb fővel járjon körül, mint más jegyzők feleségei. A hová jött, mindenütt férje magasztalását hallá; nincs becsületesebb ember a megyében, mint Tengelyi, — ez vala a közvélemény, s ennek tudása Erzsébetnek jobban esett, mint ha nagyságoltatnék. És most — férje tömlöczben, ocsmány gonosztettel vádolva, kitéve oly veszélyeknek, melyekre csak borzadva gondolhatott — Erzsébet erős lelkű asszony vala; Tengelyi minden bajai közt benne mindig támaszt talált, melynek szilárdságában bizhatott; de az, mi most történt, több volt, mint a mit a szegény nő elbirhatott. Mintegy elkábulva fájdalmában járt körül, kis háztartásának gondjai elveszték előtte érdeköket, — leánya maga sem birá többé felderiteni kedvét, s kik őt előbb ismerék, most résztvevőleg suttogták egymásnak, hogy Erzsébet szerencsétlenségét túl nem fogja élni.

Egészen máskép hatottak e viszonyok Vilmára. Mint a virág, melyet minden szellő ingat, s melynek a természet, hogy eltiportatástól megőrizze, csak szépségét adta, — ilyen volt ő boldogabb napjaiban. Senki e szelid teremtésben, mely a gyengeség minden szeretetreméltó tulajdonaival birt, lelki erőt s szilárdságot nem keresett volna. Apjának szerencsétlensége, s a kétségbeesés, melyben anyját látá, erőt adának neki, hogy azzá legyen, mire szüleinek szükségök vala: vigasztalójok. Vilma meg vala győződve apja ártatlanságáról, s erősen remélé, hogy az igazság ki fog világlani nem sokára, de a helyzet, melyben e tisztelt férfit látá, mélyen fájt szivének, annyival inkább, mert azt hivé, hogy szenvedéseinek egyik oka ő maga. Éjtszaka ha észrevevé, hogy anyja alszik, néha órákig térden állva kérte Istenét, hogy könyörüljön szülőinek ártatlan szenvedésein; arczát vánkosával takarva sírt sokszor reggelig, de mikorra

anyja felébredt, Vilma már letörülte könyeit s nyugodtnak látszott. Szinlelt derültsége néha megnyugtatá még anyját is; s kik e hölgyet előbb ismerék, főkép kik a szenvedélyes keservnek tanúi voltak, melylyel apjának szerencsétlensége őt az első pillanatokban megragadta, alig magyarázhaták magoknak a változást, mely, mióta Porvárra jött, rajta történt. Kevés ember tudja, hogy azon gyengeség, melynek kútforrása a szív, erővé válik, mihelyt nem kedveseinek kívánatai, hanem nagy viszontagságok ellen kell küzdenie. Az önző, ki, hol érdeke vagy csak szeszélye úgy kivánja, a mindennapi életben tántoríthatlanul ellenáll kedvese kívánatainak, gyáván enged, ha akarata nagyobb erővel jő összeütközésbe; de kinek szivét szerelem tölti el, arra a külvilág csapásai épen ellenkezőleg hatnak. Így edzé meg Vilma szivét azon szeretet, mely mindent tenni képes, mert mindent tűrni kész, s Ákos szerelme több boldogságot nyujtott neki, mint mit a világ minden szenvedései tőle elvehettek. A szegény leány néha szinte szemrehányásokat tett magának, hogy családja bajai között ily szerencsésnek érzi magát.

Ha valaha fiatal ember, Ákos megérdemlé e szerelmet.

Van egy kor életünkben, hol mindenikünk megunva a bizonytalan álmodozást, végre bizonyos czélt keres magának. Életünknek egyik legkellemetlenebb időszaka ez; de miként ifjú testünk a tavaszi lázban, úgy a lélek e betegségében fejlődik ki, mely alatt mindent, mit maga körül lát, undorral tekint; — s Ákos e koron túl volt. Ha más viszonyokban él, ha mindazok, miket apja körül lát, őt a pályától, melyen amaz járt, vissza nem ijesztik, vagy ha Vilmát nem ismeri, talán a közélet körébe vetette volna magát; hisz ki látja át ifjú korában, hogy azon eszmék, melyekért lángolunk: szebbek, mint hogy azokat valósítani lehetne; s hogy az, mit tevékenységünkkel a közélet mezején elérhetünk, nem érdemli, hogy érte lel-

kesüljünk. Ákos más helyzetben, mint sok jeles tehetség e hazában, valószinűleg szintén csak azon fáradott volna, hogy azt, mi eszméiben magasabb, azon középszerűségre szállítsa le, mely mellett sokakkal együtt járhat; hogy nagyszerű érzeményeit hangos szavakra váltva, teli markokkal szórja ki az emberek között; de a tapasztalások után, melyeket apjánál tett, Ákosnak ily élethez kedve nem lehetett. Az ifjú többször jött érintkezésbe a tömeggel, s a mit ilyenkor látott, nem buzdítá őt arra, hogy kegyei után fáradjon. A tömeget szeretni vagy gyűlölni, becsülni, vagy bárminő emberi érzelemmel viseltetni iránta, valóságos képtelenség, — gondolá sokszor magában. — E lelketlen emberhalom, mely echoként közönyösen szólal fel minden hangnál, csak elég erősen s azon helyről kiáltassék feléje, melyre felelni szokott, nem érdemli, hogy szeressed vagy gyűlöljed. Mint a homokoszlop, melyet a fergeteg a pusztán felkapott s mely a vándor karavánt eltakarja; mint a lavina, mely midőn a bérczről dörögve a völgybe zuhan, erdőt s falut magával ragad: ilyen e tömeg mozdulataiban. Elem, melynek hatása fenséges, nagyszerű s borzasztó lehet, de melynek akaratlan hatalmát becsülni ép oly balgatagság, mint iránta megvetést szinlelni. A legjózanabb, vigyázni, hogy vele érintkezésbe ne jőjj. Ákos úgy hivé, hogy ki egy szeretett lénynek boldogítását tűzte élete czéljául, elérhetőbb, de nem kevésbbé szépet választott magának, mint ki babérért fárad, s főkép miután Vilmát szenvedni látá, kizárólag neki szentelte életét.

Az alispán maga nem ellenezte többé fia kívánatát, Ákos boldogságának csak azon aggodalom álla útjában, melyet Tengelyinek még mindig bizonytalan sorsa miatt érzett.

Kálmán osztozott barátjának ez aggodalmaiban, mégis soha ember talán boldogabbnak nem érzé magát, mint ő ez egész idő alatt.

Etelka az utolsó történetek által ismerni tanulta ez

ifjú jellemének jobb oldalait. — A lelkesedés, melylyel minden alkalommal, hol valakit elnyomatni látott, felszólalt; a férfias elszántság, melylyel, ha segélye kívántatott, fellépett: elfelejteték hibáit, vagy inkább meggyőzék Etelkát, hogy miután e földön teljes tökélyt találnunk nem lehet, jobb olyanhoz ragaszkodni, kinek tévedései a főből, mint olyanhoz, kinek hibái a szívből erednek. Igaz, hogy Kálmán vígabbb óráiban még most is lármásabb volt, mint azt az illendőség kívánná, s minden szeretete mellett, melylyel Etelka iránt viseltetett, nem győzheté le magát anynyira, hogy sokszor az agarászatról ne szóljon, sőt valahányszor az idő engedé, ne vadászszon, — de mindezen kis hibák mellett Etelka rég el vala határozva, s az egész világ által Kálmán jegyesének tekintetett, ámbár mostohája százszor mondá, hogy soha e házasságban megegyezni nem fog.

Magára Tengelyire az, mit rabsága alatt szenvedett s tapasztalt, nem maradt hatás nélkül, csakhogy e hatás, mint szilárdabb jellemű egyediségeknél mindig, a helyett, hogy jellemét megváltoztatná, inkább eddigi erényei s hibái megerősítésére szolgált. Olvasóim ismerik Tengelyit. Azon egyediségeknek egyike vala ő, kiket a végzet nagyszerű tulajdonokkal keskeny körökbe állított. Mint a tölgynél, mely sürű erdőtől körülvéve szabadon nem nőhetett, a csomós össze-vissza görbült ágakon a küzdelmek nyomát látni, melyekkel keskeny körén áttörni iparkodott: úgy ily férfiaknál sokszor csak szögletességökön vesszük észre, hogy tágasabb körbe valók, mint hol őket találjuk, — s nincs e földön senki, ki szánakozásunkat inkább érdemlené, mint ezek. Egy nagy taposó malom az élet, melyben ha lebukni nem akarunk, előre kell iparkodnunk, s ezen emelkedési vágy, mely az egészt mozgásban tartja, szükséges az egyesnek boldogságára is, de csak annyiban, a mennyiben a legközelebbi lépéseknél túl nem terjed. Mint a tudományokban, úgy az életben a legnehezebb, de egyszersmind

a legszükségesebb kijelölni a határokat, melyek közé munkásságunkat szorítani akarjuk, s ki ezt nem teszi, mindig szerencsétlenné válik. Sokszor igazságtalan irántunk a sors, s nem teljesíti legszerényebb kívánatainkat sem; s ha mi magunk voltunk igazságtalanok követeléseinkben, mit várhatunk egyebet, mint hogy ifjúságunk felette szép reményei később megboszúlják magokat? mit várhatunk mást, mint hogy magunkon is tapasztalandjuk, miként az embernek, nem annyira az, a mit vesztett, mint az, a mit el nem ért, tölti fájdalommal keblét. Tengelyi érezte mindezt, s sokszor feltevé magában, hogy felhagyva minden magasabb vágyakkal, tisztán saját körére fogja szorítani munkásságát. E hazának átalakítása nem oly feladat, melyet a tiszaréti jegyző magának kitűzhetne — így szólt sóhajtva, — miért keressek ellenségeket magamnak, fáradságom nem vezethet eredményhez. A gyöngy is csak akkor nyeri egész becsét, ha átfúrva sorba fűzhető; az ember akkor ér legtöbbet, ha természetes sorából ki nem lép. De nyugodtabb pillanatainak ezen gondolatai a szegény jegyzőnél csak addig tartottak, míg valakinek elnyomatásáról vagy igazságtalanságáról hallva, ismét új sikeretlen küzdéshez felhíva érzé magát. Azon inpractikus emberek közé tartozott ő, kik soha átlátni nem akarják, hogy mívelt századunkban az, ki az elismert morál parancsait mindig követni akarja, s elfelejti, miként minden erkölcsi parancsnak számtalan polgárilag parancsolt kivételei vannak, sokkal biztosabban jut vesztőhelyre, mint a mennyek országába.

Főképen most, mióta új szerencsétlensége által szive elkeseredett, Tengelyi még hajthatatlanabbá vált. Völgyesy tanácsa, s Vándory, sőt Ákos kérései nem birhaták őt még arra sem, hogy Rétyvel csak szóljon. Minden eszközt, melyet vádlottak igazolásukra használni szoktak, de mely erkölcsi fogalmaival ellentétben állt, ő haraggal elutasított magától, habár Völgyesy nem egyszer figyelmessé tevé őt a ne-

hézségekre, melyeket védelmének önmaga gördít elébe.

— Ártatlan vagyok — szólt ily alkalommal, — s az ki fog sülni, most vagy később. Ha már be kell bizonyítanom, hogy nem vagyok gonosztevő, nem fogom azt soha tenni oly eszközökkel, melyeket használva, önmagamat lealacsonyítom.

Hasonló vitatkozásban találjuk a jegyzőt fiatal ügyvédjével most is.

Az alispán, mihelyt Porvárra jött, Tengelyit az alsó börtönből, hová először záratott, azon szobába helyeztette által, mely, mint tudjuk, eddig Rétyné eleségkamarájának használtatott. Mennyire a hely engedé, a rabnak azon szerény kényelmek megadattak, melyekhez tulajdon házában szokott, s melyek által helyzete, főkép miután családja látogatásának akadály nem gördíttetett elébe, tűrhetőbbé vált. E szobának ablaka az udvarra nyilt, s Tengelyi a vasrostélyokon át nézé a derült márcziusi napot, melynek sugárai alatt a tetők hóborítékának végső fehér foltjai lassanként leolvadoztak. Völgyesy a legnagyobb felgerjedésben járt a szobában fel s alá.

— De gondolja meg, tisztelt barátom, — szólt emez szintén az ablak mellett megállva, — mily megalázás lehet abban, ha Rétyvel egy pár nyájas szót szól, vagy a főispánt, ki oly barátilag nyilatkozott minden alkalommal, egyszerü levél által kéri, hogy perének döntése elhalasztassék?

— És én mondom, hogy van benne megalázás; — válaszolt a jegyző türelmetlenül. — Én nem fogok koldulni senki előtt, nem fogok kegyelmet kérni senkitől, ártatlan vagyok, ítéljenek el, az az ő dolguk.

— De hisz nem szükséges, hogy kegyelemért kérjen, — szólt az ügyvéd sóhajtva, — én nem kívánok mást, mint hogy csak barátságosan bánjék velök, hogy azokat, kik részvétet mutatnak, magától el ne taszítsa, mint minap Krivérrel s a főügyészszel tevé, kikből ismét ellenségeket csinált.

— S minek köszönhetem e részvétet? — válaszolt a jegyző az előbbi hangon. — Azt hiszi, ártatlanságomnak? Isten mentsen; ha a főispán felőlem nem szól kedvezőleg, legnagyobb ellenségeim lennének s ilyenekkel társalkodjam? Mikor Ádám a paradicsomban maga volt, vadállatokkal mulatott; sokan akarták ezt tenni napjainkban is, de a tapasztalás mutatta, hogy ily társalkodás nem marad büntetlen. Rúgnak, harapnak mind, legjobban tesz, ki tőlük őrizkedik.

— Édes Tengelyi uram, — szólt ismét az előbbi majdnem könyörgő hangon, — gondolja meg a vád szörnyűségét, a következéseket!

— Fel fognak akasztani, le fognak fejezni, nemde? — mondá a jegyző keserűen, ki vita között, főkép mióta szabadságától megfosztatott, többnyire inkább szenvedélyét, mint belátását követé. — Tegyék, s szálljon vérem fejeikre, nem az első ártatlan leszek, kit meggyilkoltak. Végre így vagy amúgy, meg kell halnom egyszer, s rövid idő mulva emlékem elvész az emberek között. A Lethe, mely a régiek szerint a halottak országát az élettől elválasztja, nem csak azoknál, kik rajta keresztül mentek, de az innenső parton maradottaknál is eltörli az emlékeket.

— És családja? — szólt Völgyesy fájdalmasan, — gondoljon családjára barátom.

Tengelyi arczán mondhatatlan fájdalom kifejezése vonult át; kezével takarva szemeit, egy ideig hallgatott. — Mit akar, hogy tegyek? — szólt végre meghatásában remegő hanggal. — Azt kívánja, hogy Nyúzót térden állva pártfogásáért kérjem? megvesztegetésekhez kell-e folyamodnom? pénzért hamisan esküvő tanukat vásárlani, vagy más ehhez hasonló eszközökhöz nyulni, melyektől undorodom? noha nem titok előttem, hogy ilynemű perorvoslatoknak hatása sokkal nagyobb, mint azoké, melyekről iskoláinkban tanulunk. Hazánkban a büntető-jog a homœopathia elveit követi, s ki alávalósággal vádoltatott, néha csak az által segíthet magán, hogy aljasságra vetemedik.

Biráink itt Porváron fajunk keleti származását akarják bebizonyítani, mely szerint tisztviselőhöz ajándék nélkül senkinek közelíteni nem szabad. Én tudom mindezt; de kívánhatja-e tőlem, hogy öreg napjaimra egész éltemet oly tettekkel gyalázzam meg, melyeket megvetek?

— Ön fel van gerjedve, barátom; — mondá Völgyesy, a jegyzőt barátságosan kezénél szorítva.

— Felgerjedve? — válaszolt amaz keserűen, — képzelje magát helyzetemben, s mondja, maradhatok-e nyugodtan? Nagy reményekkel léptem az életbe, bolondság volt, de ki tehet róla! mielőtt tapasztalásait reményeiből le nem vonta, minden ember, kinek Isten lelket adott, úgy jár. Le kellett mondani reményeimről; meggyőződtem, hogy Sysiphus, ki, a régiek szerint, a hegyre fel egy sziklát hengerített, mely bizonyos magasságról mindig visszagördül, előbb fogja bevégzeni munkáját, mint azok, kik a mindig visszasülyedő népet aljasságából kiemelni akarják; hogy a danaidák hordaja hamarább betelik, mint az igazságtalanság mértéke itt e földön: — s egy kis kört választék életemnek. Hír és név nélkül akartam átmenni e világon, fáradva szüntelen kis körömben, de csak erre szorítva munkásságomat. Hány embernek élete hasonló az órához, melynek minden kereke szüntelen forog, melynek lógonya ugyanazon helyen jár fel s alá, s melynek más czélja nincs, mint hogy a mutató végső órájához jőjjön. Így akartam élni én is, csak családom boldogítására, legfölebb hogy azoknak, kik hozzám legközelebb álltak, néha valami jót tegyek, ez vala egyedüli kívánatom, — s im, ezt sem kelle elérnem! Erzsébetemet szerencsétlenségem sírba dönti, leányom hasztalan titkolja előttem bánatát, én jól tudom, hogy mit miattam szenvedett, örökre el fogja keseríteni; fiam talán megbecstelenített névvel lépend a világba, s most végre még az kívántatik, hogy meggyőződésemet áldozzam fel! Ez több, barátom, mint hogy nyugodtan elviselhetném.

— Barátom, — mondá Völgyesy meghatva, — nem fogja tagadni senki, hogy becsületes ember önvétke nélkül soha szomorúabb helyzetbe nem jutott, mint ön; de én csak azt állítom, hogy abban, ha a főispánt és Rétyt kéri, hogy perének eldöntése elhalasztassék, nincsen legkisebb megalázás, sem más valami, miért e lépést tenni vonakodhatnék.

— Ha ítéletem elhalasztását kérem, mi más ez, mint világos elismerése annak, hogy ügyem igazságában nem bízom — válaszolt Tengelyi fejét rázva.

— Mondja inkább — vágott szavába Völgyesy, — elismerése annak, hogy a szükséges körülmények még perében eléggé felvilágosítva nincsenek. Magunk kénytelenek vagyunk megvallani, hogy a mint a dolgok most állanak, minden bűnjelek ellenünk szólnak. — A közvélemény Tengelyi úr mellett nyilatkozik, jelleme annyira ismert, hogy habár a körülmények puszta előadásán kívül ennyi vádak ellen semmi bizonyítványokkal nem léphetünk fel, mégis a legnagyobb rész ártatlanságán nem kétkedik. Ha esküdtszékeink volnának, ma ítélet alá bocsáthatnók a pert, de birák csak a perben előadottak szerint mondhatják ki ítéletöket, s így elmarasztalásnál jelenleg alig várhatunk egyebet. Idővel ki tudja, mily körülmények fejlődhetnek ki. Talán a zsidó, ki most typhusban halálán fekszik, kiépül, s igéretek által arra birható, hogy igazat valljon; talán Violának jöhetünk nyomára, s akkor az egész vád magában elenyészik; talán —

Itt az ügyvédet az öreg János szakítá félbe, ki a nélkül, hogy valaki jöttére ügyelne, a beszélgetés alatt a szobába lépett s annak utolsó részét hallá. Az alispán engedelmével tudniillik és Ákos kérésére azon kevés szolgálat, melyre Tengelyinek tömlöczében szüksége vala, Jánosra bízatott, s az öreg huszár naponként tízszer jött, s ha más dolog nem volt, s a jegyzőt magányosan találta, pár vigasztaló szóval akará deríteni fogságát. Voltak pillanatok, hol e szerfölötti buzgalom Tengelyinek terhére esett, de még

akkor is a jószivűség, mely a vén huszár minden szavából kitünt, elfelejteté beszélgetéseinek unalmasságát, s Tengelyi nem egyszer mondá, hogy soha nemesebb szivet nem ismert, mint mely e bérruha alatt dobog.

— Hát kérem a teins urat — mondá az öreg huszár az asztalhoz közelítve, mely mellett Tengelyi Völgyesyvel szólt, — csakugyan igaz volna-e, hogy ha Violának nyomára jöhetünk, a nemzetes úr vádja alól felmentetik?

— Nem szenved kétséget — mondá Völgyesy, — csak Viola kerüljön kezünkbe. Ha ő, mit eddigi magaviselete után remélhetünk, Macskaházy meggyilkoltatását bevallja, ügyünk meg van nyerve.

— De hát akkor — szólt a huszár gondolkozva — fel kellene keresni Violát.

— Mióta Tengelyi úr itt van — mondá Völgyesy sóhajtva, — azon fáradunk. Kiadattuk a parancsot minden szolgabirónak, irtunk minden megyébe, de hasztalan! nem tud senki nyomára akadni.

— No, így nem is csuda, ha nem akadnak nyomára; — válaszolt a huszár fejét csóválva. — Dobbal verebet fogni! Viola nem lesz bolond, hogy szolgabiró elébe álljon.

— De mit tegyünk? tud-e kend más módot? — kérdé Völgyesy.

— Tudok biz én — felelt János, — pedig nincs is más mód a világon. Ha valaki lopott portékára vagy zsiványra akar akadni, csak megint zsiványnál jöhet nyomára. Violát ismerőseinél kell keresni, azok bizonyosan tudják, hol van.

— Liptáknét kérdeztük; kerdeztük Peti czigányt, — szólt Völgyesy.

— No, a mi a czigányt illeti, — vágott szavába az előbbi, — fogadni mernék, hogy a vén kópé ma oda vezethetne, ha akarna; de ki tudja, nem volt-e magának is valami része fiscalisunk halálánál? és azután Violának mindig jó embere volt. Azt gondolja

magában: a nemzetes úrnak sok pártolója van, s nem sok baja lesz; s ha Viola a vármegye kezére kerül, felakasztják.

— A mi azt illeti — mondá Völgyesy, — Peti tudja, maga az alispán mondta neki, hogy Viola statarium elébe kerülni nem fog. Ha pedig rendes biró elébe állíttatik, miután Macskaházy meggyilkoltatásán kívül semmi nagyobb gonosztettet nem követett el, s főkép miután a halálos félelmet már egyszer kiállta, jót állok, hogy halállal nem fog büntettetni.

— A teins úr jót áll, de Peti nem hiszi, — szólt a huszár, — legjobb barátját, hol akasztófáról van a szó, senki az elöljáróságnak feladni nem fogja, ha mindjárt az egész vármegye jót áll is, hogy nem lesz bántása; de vannak mások —

— De kicsoda? — kérdé Völgyesy.

— Hát teins uram — válaszolt a másik, — akármelyik a zsiványok közül, a kiket itt fogva tartanak. A becsületes emberek nem ismerik egymást, de a zsiványok mind egy compánia. Itt van, példának okáért, a főfiscalis úrnak konyhás rabja, Csavargós Gazsi, bocsássák azt szabadon, csak két-három hétre. Én magam elmegyek parasztruhában vele, jót állok, hogy el nem hagyom szökni, s ha Violát nem hozzuk magunkkal, nem bánom, ne hígye senki, ha elmondom, hogy megvertük a Ferkót Aspernnál.

Völgyesy, mint megyei ügyész, ismeré a szoros összeköttetést, melyben tömlöczrendszerünk mellett rabjaink szabad társaikkal maradni szoktak, s melynél fogva a gonosztetteknek egy része a tömlöczben terveztetik és senki ellopott portékáihoz csakugyan nem juthat, ha irántok nem a rabok között tudakozódik, s azért János tanácsát oly jónak tartá, hogy a konyhásrab elbocsátására való engedelmet az alispánnál még ma megszerezni igéré, úgy hogy Jánossal már holnap reggel elmehessen.

— Jobb lesz még ma éjtszaka; — mondá János kis gondolkozás után. — Ha valaki a rabok vagy haj-

Tengelyi az emberi élet bámulatos bonyodalmairól gondolkozott.

dúk között Csavargóst velem elmenni látja, holnap estéig valamennyi zsivány az egész megyében megtudja. Espionnak tartanak, s nem akadunk rá Violára soha többé.

Völgyesy helyeslé óvakodását.

— És ezután követem alássan — folytatá a huszár egy kissé zavarodtan, — nem mintha a nemzetes úron nem segíteném szivesen, Isten látja lelkemet, mindent tenném, hogy ez átkozott tömlöczből megszabadítsam: de hát a szegény Viola is ember, és aztán a felesége is áldott teremtés, meg a gyerekei oly szépek s úgy tépték bajszomat s bácsinak neveztek, — teins uram, nem akarnék munkás lenni abban, hogy apjokat felakaszszák. Más büntetés akármi, de halál, teins uram, az furcsa dolog.

Völgyesy ismétlé az előbb mondottakat, melyeknek helyességét végre a huszár maga is átlátá.

— No, ha úgy van, teins uram, — mondá bajszát pödörve, — és miért ne volna úgy, főkép, ha még a viczispán úr is meg fogja igérni — hisz a teins uraktól függ, kit akasztanak fel — ne legyek becsületes ember, ha Violát magammal nem hozom. Neki is szegénynek, jobb, ha strafját kiállja; s hogy feleségének s gyermekeinek bajuk ne legyen, arról majd az én uram gondoskodik. No csak ereszszék ki velem Gazsit, s hallani fognak az öreg Jánosról nem sokára. Hej, furcsa commandókkal mentem én ki életemben, s mindig becsülettel jöttem haza. Nem kell mindjárt lemondani a világról. — S ezzel a huszár elment. Völgyesy s Tengelyi még egy ideig e lépés valószínű sikeréről szóltak, melyhez az elsőnek sok, a másodiknak igen kevés bizodalma volt; végre az ügyész, barátjának kezét szorítva, elment, hogy az alispánnal a konyhásrab szabadon bocsátása iránt beszéljen.

Tengelyi az emberi élet bámulatos bonyodalmairól gondolkozott. Ki áll oly magasan, hogy előre mondhatná: Ezen ember, kit megvetek, sorsomra soha be-

folyással nem fog birni! Mikent a legnagyobbszerű tények néha a legkisebb körülményeknek következései: úgy a legszerényebb körökben elfolyt élet néha a legnagyobb világtörténetekkel áll összefüggésben; s lehetnek, sőt vannak bizonyosan számtalan esetek, hol egy vagy más valaki nem válik szabóvá, ha Napoleon Sz.-Ilona szigetére nem jő. Ki ismeri az összefüggést, melyben az emberek élete egymással áll, s mely a jónak és gonosznak, a magasan álló s az alávalónak sorsát egymástól feltételezi? bizonyos csak az, hogy nincs hang oly távol álló, mely életünk harmóniájával nem vegyülhetne, vagy azt nem ronthatná meg, — s miért vagyunk hát büszkék?

XXXVI.

Martius hónapig jöttem elbeszélésemmel, s kik Porváron, vagy talán más megyei fővárosokban megfordultak, tudják, hogy az évnek ezen szaka az, melyben tömlöczeinkben legtöbb halálozások történnek. Arra, hogy az év, melyben történetünk játszik, e részben másoktól különbözzék, nem tudok okot, miután a tömlöczök téli hónapokban, hol mindenki melegebb lakást keres, az idén szint oly nedvesek s tisztátlanok voltak, mint máskor, s így csak természetes, ha most, midőn elbeszélésem úgy kívánván, olvasóimat a börtönökbe visszavezetem, lakóik között az évenként uralkodó typhust találják. Porváron a dolgok ezen állapotján senki nem ütközött meg, ép oly kevéssé, mintha például azt jelentenék, hogy valamely adószedő pénztára sorvadásban szenved, mert hisz mindennek megvannak természetes betegségei, a tömlöczöknek szintúgy, mint a pénztáraknak, s az egész megye — az orvosokat is ide értve — valóban stoikai nyugalommal látá a tömlöczi koporsót, mely naponként néha kétszer-háromszor mindig új halottal a megyeház udvarából kivitetett.

Regényemnek egy nagy hibája az, hogy felette sokat okoskodom; néha szinte megsajnálom olvasóimat. Nem tudja nálamnál senki jobban, mennyire boszantó, ha az iró, történetének fonalát elhagyva, minden perczben okoskodni kezd. Egy ismerősömmel a hegyek között jártam egyszer. Jó, becsületes ember volt, ki a természeti tudományokból éppen annyit tudott, a mennyit egy pár óra alatt kényelmesen elmondhatott, s így a tudósoknak azon neméhez tartozott, kik tudományukat, mint a nyári ruhát, nem hasznukért, de csak azért szerezték meg, hogy tisztességesen megjelenhessenek s minden alkalmat megragadnak, hogy magoknál tudatlanabbakat bámulatra ragadjanak. Ezen érdemes férfiú, noha csak azért indultunk egymással útnak, hogy a legmagasabb csúcsok egyikéről a napot lealkonyodni lássuk, minden tíz lépésre megállt s egy növényt szakítva le, a botanikáról, vagy egy követ emelve fel, a mineralogiáról szólt. Nem boszankodtam életemben soha inkább. — S im most pár évvel később szintúgy cselekszem olvasóimmal. Azért követnek, hogy oda vezessem, hol Ákost és Vilmát, mint boldog házaspárt, az oltárnál láthassák, s én minden lépten feltartom s magyarázatimmal untatom őket. De ki tehet róla! minden embernek megvannak hibái, (Vándory a jótulajdonokról is azt hiszi), vagy talán azt is mondhatnók: élete különböző korszakaiban minden ember átmegy a hibáknak majdnem minden nemein, s alig mondhat embertársai ellen oly valamit, mit néha magára is nem alkalmazhatott volna; az enyém jelenleg a felette sok okoskodás, — nem segíthetek rajta! Tudom, sokszor oly dolgokat mondok el, melyeket nálunk mindenki ismer s így nem regénybe valók; azt is tudom, hogy az emberek az igazságot, mint az aranyat, akkor becsülik leginkább, ha elég lágy s mindenfelé csavartatható, mire sokszor nem elég figyelemmel voltam; — több szerelmes jelenetet kell vala leirnom, melyekből ifjú olvasóim mint egy új Kniggé-

ből megtanulhatnák, miként viseljék magokat bizonyos körülmények között; néhány nagylelkű tett is emelte volna művem becsét, s kétségen kívül egy fejezet, hol, mint az angol lordok szinművekben aranyokat, úgy személyeim a nemes érzelmeket zacskónként szórták volna: száraz mindennapi előadásimnál több hatást tesz. Tudva való dolog, hogy a regény bajszos férfiak- s főkötős asszonyoknál csak a gyermeki mesét pótolja, mely akkor legkedvesebb, ha az, mi benne elmondatik, sehol a világon fel nem található. — Én mindezt tudom, s százszor mondám el enmagamnak, de hibáim megjavítása, melyet magamban százszor föltevék, soha sem sikerült. Úgy tartom, Archimedes mondá, hogy új világot tudna építeni, ha csak egy pont adatik neki, mely a miénken kívül fekszik; én nem birok ily ponttal; ki kívánhat más világot tőlem, mint melyben élek, mely minden gondolatom s érzelmeimet lekötötte, melyen kívül még képzelmi tehetségem sem otthonos? Ha Danton engem kérdez vala, hazánkat magunkkal vihetjük-e czipőnk talpán? azt feleltem volna, hogy igen. Elviszszük magunkkal hazánkat czipőnk talpán, sőt, ha midőn elmenénk, czipőnknek talpa sem volt, vagy épen mezitláb indultunk útnak, elviszszük mindenütt magunkkal, még az álmok országába, még a szabad költészet körébe is. Én legalább nem vagyok eléggé költő, hogy még akkor is, midőn művemet alkotom, a szomorú valót elfelejthetném, s ha olvasóim nem bocsátanák meg e gyengeségemet, minden, mit tehetek, csak az, hogy hibáimat bévallom s javulást igérek.

Im a jelen esetben a porvári tömlöczben naponként történt számos halálozásokról szóltam. Volt-e valaha szebb alkalmam orvosi rendszerünkről beszélni? A gondolatok természetes fonala oda vezetne, s szebbnél szebb adatokat sorolhatnék el, melyekből olvasóim talán bámulva látnák, mi rendkívüli módokon gondoskodunk betegeink gyógyításáról. Egész orvosi policziánk rendszerét adhatnám elő, s meggyőzhetnék

mindenkit, hogy boldog földünk a policziának ezen nemétől, mint egyáltalában minden nyilvános policziától, egészen ment. — De legyőzöm hajlamomat s nem mondok semmit; vajon nem nagy önmegtagadás-e ez? főkép miután a taksonyi főorvosban oly egyeddel ismerkedhetünk meg, ki többször életében megmutatá, miként semmi a világon nincs, mi kevesebb alkalmatlansággal, sőt néha annyi haszonnal járna, mint ha orvosi tekintetben kiadott rendelések betű szerint megtartatnak.

Pár évvel ezelőtt az ország nagy részében marhadög uralkodott. Felsőbb rendelés következtében Taksony vármegye is elzáratván, minden idegen marhának behajtása büntetés alatt tilalmaztatott. Mi történt? A főbiráknak egyike ugyanakkor a szomszéd megyében marhát vesz s azt haza akarja hajtatni. A megye határánál felállíttatott biztos és őrök e marhákat nem akarják beereszteni, s a főbiró azon kellemetlen helyzetbe jő, hogy ámbár ökreit máskor néha szomszédai határán is legeltette, most még arra sem nyerhet engedelmet, hogy azokat tulajdon mezejére hajtsa. A birtok szentségét annyira sértő állapot azonban nem tartott sokáig. A főorvos tudniillik, látva, hogy a felsőbb rendelésben csak idegen marhának behajtása tiltatik, meggyőződvén, miként oly ökrök, melyek a megye egyik főbirája által megvétettek, idegeneknek józanul nem mondhatók, azonnal megadá az engedelmet. Egy más alkalommal, s részint talán ennek következésében, mert akkori tette a helytartótanács által rosszaltatott, a főorvos tizennégy nappal a porvári vásár előtt indítványt tett a gyűlésen, hogy miután már több esztendőn át a marhadög mindig e hónapban ütött ki, a megye a vásár hetében elzárassék. A szomszéd megyékben akkor ugyan nem volt dög, azonban bizonyos, hogy a taksonyi földesurak ökreit soha jobb áron Porváron el nem adták, s a főorvos ritka közkedvességet szerzett magának.

Sok ehhez hasonló tetteket adhatnék elő, melyek

által a taksonyi főorvos magának közkedvességet szerzett; azonban csak a legszükségesebbnek elmondására akarok ezentúl szorítkozni, s ezekhez a kritika főszabályai szerint jellemeimnek motivatiója tartozik, azaz a jelen esetben megmutatása annak, miért lett főorvosom épen Taksony-megye főorvosává?

Egyik legnagyobb nehézsége minden magyar tárgynak — s ez talán oka, miért választják iróink annyiszor a külföldet történeteik szinhelyéül — abban fekszik, hogy alig találhatunk olyat, mely alkotmányos kérdésekkel a legszorosabb összeköttetésben nem állna. Nálunk a politika valóságos mindennapi kenyerünk, melylyel mindenik él, és sok, kinek semmi más eledele nincs, néha gyomrát is elrontja; nincs tárgy, melynek megértésére államtudományi ismeretekre szükség nem volna, s nem szólhatok, például, főorvosomról a nélkül, hogy Taksony-megyének alkotmányos állásáról említést ne tegyek. Tudja mindenki, hogy a főorvosnak ki által történendő kinevezése megyei szerkezetünk controvers kérdései közé tartozik. Azt hiszi talán valaki, arról foly a vita: vajjon a megyei orvosok a magyar egyetem orvosi kara vagy az ország főorvosa által neveztessenek ki? Isten ments meg! Megyei autonomiánknál fogva csak a főispáni kinevezés s a tisztujításon történendő választás között lehet kérdés, s ennek eldöntése annyival nehezebb, mennyivel bizonyosabb, hogy igen sok magában józan ember lehet a világon, ki az egyikre oly kevés okot talál, mint a másikra.

Midőn a jelen főorvos elődе meghalt — az egész vidéken híres ember volt, ki vadászaton még madarakat is nyúlseréttel lőtt, s minden betegeinek ugyanazon labdacsokat adá be, az eredmény mindkét esetben hasonló vala, azaz a kisebb madarak és betegek szerencsésen átcsúsztak, — midőn, mondom, ezen úri ember meghalt, e kérdés természetesen ismét szőnyegre került. A főispán azonnal egy igen kitünő fiatal embernek igérte e hivatalt, kinek minden te-

kintetben jó conservativ elveit ismeré, ki tanári oklevéllel birt, öt esztendeig egy úri házban mint nevelő szolgált, s magát ez idő alatt igen kitünteté, a Szép mulatságokban egy pár költeményt s rejtett szót is közlött, egyébiránt római katholikus volt. Taksony rendei választási joguknál fogva azonban mást neveztek ki. Igaz, nem ismerte senki a megyében, de mondatott, hogy francziául s angolul tud, azonkívül a selyembogártenyésztést is tökéletesen érti, több külföldi gazdasági egyesületnek tiszteleti tagja, nemcsak az orvosi tudományt, hanem Patakon a just is elvégezte, s azonkívül született református. Az egész megye ily körülmények között természet szerint két pártra oszlott, s egy évnél több mult, mielőtt a viszongások, melyek a rendek s kormányzójok között támadtak, ismét kiegyenlíttettek, mi csak akkor történt, miután mind a főispán, mind a megye kijelöltje önként lemondottak, s a vitatkozó részek egy harmadikban, azaz a jelen főorvosban megegyeztek. Mint lutheránusnak, vallási fogalmai sem a főispán nézeteivel, ki kálvinistát nem akart, sem a rendek kivánataival, kik teljességgel nem akartak pápistát, összeütközésbe nem jöttek, azonkívül nem lévén sem conservativ, sem másféle elvei, az új főorvos minden párthoz egyenlőn közel állt, nem nevelt soha senkit, nem tudott sem francziául, sem angolul, nem értette a selyemtenyésztést, nem irt verseket, nem is volt tagja semmi külföldi vagy belföldi társaságnak, s így egészen arra születve, hogy az ellenkező pártok szavazatait egyesítse, s mint Taksony-megyének békeangyala lépjen fel.

A főorvos, mint olvasóim látják, már első föllépése által egész Taksony-megyét a törvényhatósági élet legközönségesebb s egyszersmind legnagyobb bajából, azaz belső viszongásaiból gyógyítá meg. Lehettek, kik e szerencsés eredménynek érdemét nem egészen neki tulajdoníták, de míveltebb emberek tudják, hogy a főorvosnak e megyei nyavalya megszüntetésére nézve

legalább épen annyi érdeme van, mint sok nagynevű collegájának leghiresebb gyógyításainál, s már ez első föllépés orvosi híre megalapítására elég lehetett volna, ha tudniillik egy tény, bármi nagyszerű, mai világban arra, hogy híressé váljunk, elég lehetne. A históriában nevet szerezhetünk magunknak egy nagy tett által, mint azt Mucius Scaevola, Horatius, Cocles, Curtius és számtalan példa mutatja, — az életben ez nem elég. A multnak nagy férfiai nyugodtan állhatnak magas talapjaikon, melyekre az idő által helyeztettek, s Brutus, ha tőrét soha nem mozdítja is többé, híres marad mindörökre; de ki még emberek között él, csak ha szüntelen tolakodik s lármáz, emlékeztetheti e szüntelen mozgó tömeget jelenlétére.

Ki néhány irodalmi hírességet ismer, azonnal át fogja látni állításom helyességét. Azt hiszi valaki: arra, hogy magunknak az irodalomban nevet szerezzünk, egy oly munkára van szükségünk, mely a lángésznek bélyegét hordja magán s melynek minden lapján mély gondolatokat vagy fenséges érzelmeket találunk? Isten ments meg! Mi az, mi utczáinkon világít? a csillag-e vagy az olajlámpa? Amaz tisztábban ragyog, öröklő változatlan szépségben lövelli ránk sugárait, amaz magasan áll; de az olajlámpát közelebb érjük, láthatjuk mécsét, világát, sőt füstjét, s végre nincs nap, hol nem gyújtatnék meg újra. A csillagot elfelejthetjük, a lámpa még szagával is jelenlétére emlékeztet, csak, mint mondám, mindennap meggyújtassék, — az irodalmi híresség megszerzésének egész titka ebben fekszik. Olvasóim, ha e kincs után vágyódnak, oktatásomat követve, bizton elérhetik.

Irjon akárki közülök néhány versecskét, mindeniket más zsebkönyvbe, vagy folyóiratba, hogy neve többször forduljon elő. Minden egyes versecskéről egy barát különböző folyóiratokban kedvező vagy legalább oly birálatot ád ki, melyben némely hibák erősen megrovatnak, de mint a genialitás óriási botlásai adatnak elő. Ily kritikák antikritikákra adnak alkalmat,

ezekre ismét felelni kell, botrány támad, s a ki a versecskét irta, híres férfiú. Hogy nevét fentartsa, csak kevés kell már. Néha munkáinak új jelentése, néha ismét egy kis irodalmi botrány vagy birálatocska; ki egyszer feljutott, mennyivel könnyebb, annyival kevesebb fáradsággal fentarthatja magát a hír ingó hullámain; csak a mint mondám, neveztetni magát akárhogy, akárki által s mikor, csak neveztetni magát, ez az egész mesterség. A vakondok, ki a földet egy sokaktól járt ösvény közepén feltúrta, inkább emlékezteti tevékenységére az átmenőt, mint Achilles távol fekvő nagyszerű tumulusa által.

Az iró s orvos munkássága között vannak bizonyos hasonlóságok, — innen van, hogy orvosok, kik saját tudományukban elismerést nem találtak, oly szivesen vetik magokat az irodalomra, — egyik az emberi nem erkölcsi, másik anyagi hibáinak megjavításával fárad, mindketten többnyire hasonló sikerrel; a hír megszerzésére nézve azonban az orvos nem követhet jobb utat, mint melyet irodalmi dicsőség után vágyódó olvasóimnak ajánlék. Magáról beszéltetni: ez a mód, mely által orvosok nevet szerezhetnek, és senki a taksonyi főorvosnál mesterségének ezen részét jobban nem érté. Neki minden évben legalább tíz halálos betege volt, ki mind meggyógyult. Minden kiépülő szivesen hallja, hogy veszélyben forgott, s így az orvosnak ily alkalommal alig van szüksége másra, mint hogy ha betege csudálatos megmentéséről beszél, ellent ne mondjon. Neki évenként a hazai s néhány inkább olvasott külföldi lapokban többször nyilvános köszönet mondatott, — s ily hálanyilvánítások természetesen annyival több hatást tettek, mert mindig egészen ismeretlen emberektől jövén, mindenki látá, hogy nem a magasztalt tanár valamely barátja által nyomattak az ujságba. Neve dicsőitésében a homoeopathák, aleopathák, hydropathák, sőt azok is, kik az orvosi tudománynak legbiztosabb vezérfonalát az alvajárók tanácsaiban keresik, egyenlő lelkesedéssel ré-

szesültek. A főorvos minden betegét azon rendszer szerint gyógyítá, melyet maga kívánt, s így nemcsak azon kellemetes helyzetbe jutott, hogy betegei, ha bajuk történt, csak magokat okolhaták, de mindig védőkre is számolhatott. Ha a beteg érvágás után halt meg, a homoeopathák egy hanggal csak a beteget vádolák, ki teljességgel aleopathikus rendszer szerint akarta magát gyógyíttatni, míg ott, hol az érvágás elhagyatott, az aleopathák minden bajt csak a homoeopathia káros hatásának tulajdonítának. Ha a főorvos ezen szép tulajdonságaihoz hozzá számítjuk, hogy minden hypochondrikus agglegénynek azt javaslá, hogy megházasodjék, kisasszonyoknak soha a tánczolást meg nem tiltá, s minden gyengélkedő nőt, ki tőle tanácsot kért, nyáron át valamely fürdőbe küldött, a férfiaknak, kiket homoeopathikus rendszer szerint gyógyított, a pipázást, az aleopatháknak legkedvesebb ételeiket, s a hydropatháknak a bort megengedé: nem bámulhatja senki a közbizodalmat, melyben ez ildomos férfi Taksony és a szomszéd megyékben részesült.

Ragályos betegség próbaköve minden orvosnak. Hol a nyavalya az orvost, ki ellene küzködik, száz halállal fenyegeti, hol kötelességét teljesítve, minden pillanatban veszélynek teszi ki életét, melynek nagyságát senki önmagánál inkább nem ismeri: ez a pillanat, hol az orvos azon nagyszerű bátorságnak s önfeláldozásnak példáját adhatja, melyhez csak emberszeretet lelkesíthet. — Én ismerek ily férfiakat. — A typhus, mely most a tömlöczben uralkodott, hasonló alkalmat adott a porvári főorvosnak is, s meg kell vallani, hogy ő most hiv maradt jelleméhez, s legfőbb kötelességét, mely főorvosra nézve ragályos betegségeknél az, hogy a nyavalya elterjedését akadályozza, pontosan teljesíté, s nehogy a ragály általa, ki naponként minden előkelőbb házaknál megfordult, másokkal közöltessék, betegeit inkább — nagy önmegtagadással, mert mily orvos ne örvendene, ha sok

beteghez juthat — egészen magokra hagyá, mi által egyszersmind az éretett el, hogy a porvári rabok egészen a természetre bizattak s a gyógyszertári számadás felette nagyra nem nőtt; ennyi gondjára bízott beteg mellett, kik közül naponként egynéhány meghalt, a főorvost senki hibás gyógyítással nem vádolhatá s érzékeny szive sok fájdulomtól kiméltetett meg.

A porvári tömlöczök — mint olvasóim tudják, — azok által legalább, kiknek számára építtettek, nem tartattak felette kellemetlen lakhelyeknek. A rokonszellemű társaság, bor, pálinka, kártya, ének s beszélgetés, főképen téli időben oly tökéletesen kipótolák a szabadság élvezetét, hogy Taksony-megyének nemes és nem-nemes lakosai között több olyan találkozott, ki őszkor addig iparkodott, míg magának télre a megyeház ezen részében lakást szerezhetett. De ki e helyt most látá, borzadott.

A tömlöcznek ugyan külön kórháza volt. A megye rendei nem akartak ellentállani felsőbb parancsoknak, azért egy szobában a beteg rabok számára hat ágy állíttatott fel. E kórház, ámbár közönségesen csak ötszáz rab volt a háznál, többnyire telve volt, s gondolni lehet, hogy ragályos nyavalya idejében a betegek elkülönözése ily korház mellett lehetetlenné vált, s mindenik ott maradt, hol a betegségtől eléretett. Nem volt börtön, melynek lakóit egy hónap óta a halál nem kevesítette meg. A felső tömlöczökből, hol harmincz, sőt nyolczvan rab együtt tartatott, néha reggel két-három hullát vittek ki. Lenn, hol a mirigy még gyilkolóbbnak látszott, egyes börtönkamarák lakói, egy-két szerencsétlent kivéve, kihaltak.

A rabok között tompa kétségbeesés uralkodott. A legbátrabbat borzadással tölté a halálnak képe melyet mindenfelől látott, s magok a hajdúk, kiket szolgálatuk naponként egy párszor a tömlöczbe vezetett, ha dolgukat a lehetőségig sietve elvégezték, borzadással szóltak azokról, miknek tanui voltak. A tömlöczök, honnan máskor víg lárma s dorbézolás

hallatszott fel, most közönségesen néma csendben álltak. Az ablakokon át, melyek az utczáról le világítának, esténként egyházi énekek hallatszottak, s a szomorú kar, mely mintegy a föld mélyéből hangzott fel, rémüléssel tölté az átmenőket. Néha éj közepett, ha minden egyéb hallgatott, az őr a rabok imádságát hallá, s ha ez elhangzott, ismét csend lőn, mint a sírban. A rabok ritkán s akkor is suttogva beszéltek egymással. Ha a hajdúk reggel a tömlöczökbe jöttek, hogy azokat, kik még egészségesek maradtak, egy fél órára az udvarra eresszék, a vasrostélyokhoz támaszkodva találták őket. Mindenki rimánkodott, hogy csak tömlöczét nyissák fel mentül elébb, nehogy a szerencsés pillanatokból, melyeket Isten szabad ege alatt tölthet, csak egyet is veszítsen. Voltak esetek, hol azok, kiket a betegség már megragadott, nem tarthatva fel magukat önlábaikon, társaikra támaszkodva, végső erővel vánszorogtak fel a lépcsőn, hogy csak még egyszer szíhassák be a tavasz éltető levegőjét. A lenn maradottak, kik a betegségen keresztülmenve gyengeségök miatt e gyönyörben nem részesülhettek, szomorúan néztek boldogabb társaik után, míg ezek közül néha egy pár visszatért, hogy szerencsétlen pajtásukat felvigyék.

A börtönök elsejében mindjárt a lépcső mellett több másokkal két testvér vala elzárva. Pásztorember mindkettő, becsületes szüléknek gyermekei, kik midőn egy nagyrészint betyárságból elkövetett bűntettért esztendei fogságra ítéltettek, csak azon egyet kérék ki kegyelmül, hogy egy börtönbe zárassanak. E testvéreknek egyike, a fiatalabbik, még félig gyermek, mindjárt az első hetekben megbetegedett, és soha anya gyermekét nem ápolá oly gondosan, mint e szerencsétlen most bátyja által ápoltatott. Ő vala az, ki öcscsét a bűntett elkövetésére birta, kinek kedveért az a börtönbe került, s most halni lássa tulajdon testvérét, kinek akaratlanul gyilkosává vált? Betegsége kezdetén valahányszor hajdú jött, az Istenre

kérte, hogy hívjon öcscséhez orvost, vagy hogy vigye ki a tömlöczből s kérje az alispánt, hogy ő, az idősebb s vétkesebb, állhassa ki a büntetést mindkettőjökért. — Tartsanak itt két esztendeig, ha kell, halálom órájáig, csak e szegény fiút ereszszék ki, ártatlan, csak én csábítottam el; — így rimánkodott összekulcsolt kezekkel a hajdú-káplár előtt, s ez érzéketlen embernek szemei néha könyekkel teltek, midőn kéréseit hallva, azt kelle felelnie: hogy nem teljesítheti, mert a teins vármegye azt rendelte, hogy a meddig a betegség tart, nehogy az tovább terjedjen, senkit a tömlöczből kiereszteni nem szabad. — Később, midőn öcscse felgyógyulásához reménye nem vala többé, a szerencsétlen nem szólt senkivel. Hallgatva ült ott, ügyelve a betegnek minden mozdulatára, kezeivel támogatva fejét. Ha a vasrostély reggel kinyittatott s a rabok az udvarra bocsáttattak, akkor vállára emelé testvérét s kivitte magával az udvarra, hol ismét melléje ült, fejét, mint a gyermekét, egyik karjára fekteté, s hallgatva várt, míg a félóra eltelt s börtönébe visszahivatott. — Minek czipeled ezt magaddal? — szólt egyszer az udvaron a hajdúknak egyike hozzá — nem látod, hogy meghalt. — A rab elborzadva néze testvérére, ki mozdulatlanul mellette feküdt. Arczához tartá ajkait, nem érzé lehelletét, szivére tette kezét, az nem dobogott, szemébe nézett, bennök nem vala élet többé, a tagok mind elmeredve, az egész test jéghidegen, nem lehete kételkednie. — Meghalt! — kiáltott irtóztató hangon, s magán kívül halott testvére mellé rogyott. Társai levitték a tömlöczbe, de a szerencsétlen fel nem eszmélt többé. A láz megragadta őt is, s kevés nappal utána a halál véget vetett szenvedéseinek.

A szomszéd börtönben egy más rab gerjeszte sajnálkozást még rabtársaiban is. Tíz évre ítéltetett, s annyit töltött tömlöczében, haja őszülni kezdett, tagjai annyi szenvedések után elveszték egykori erejöket, de ő kiállta büntetését. Azon napig, mikor megtörött

testtel, de lánczok nélkül fog visszaléphetni a világba, csak még néhány hét vala hátra. Künn nem vár senki reá, senki szeretve nem fogja fogadni a visszatérőt, de ő szabad lesz, s ez egy gondolat elfelejteté fogsága hosszú szenvedéseit. Midőn a betegség a tömlöczben mutatkozni kezdett, lelkét mondhatatlan nyugtalanság tölté el. Föl s alá járt börtönében, minden pillanatban kérdé társait: miként érzik magokat? naponként tudakozódott a hajduktól, nem halt-e meg senki? egy szóval egész magaviselete azon halálfélelmet tanusítá, melyet életében először érzett, talán mert először látott maga előtt egy nagy reményt. Midőn fogságából csak még néhány nap vala hátra, a láz megragadta őt is. Szörnyű vala látni kétségbeesését. Elmondá rabtársainak, hogy néhány nap mulva szabad lenne; szülőhelyéről szólt s a jövőről, melyet mint becsületes ember ott akarna tölteni, s most meg kell halnia. Néha imádkozott és sírt, néha elátkozá születését s káromkodott Isten ellen, ki őt e tíz esztendőn át megtartá, csakhogy miután minden kínokat kiszenvedett, szabadulása pillanatában foszsza meg életétől. Ez élet először kincs neki, a világ, melynek élvezetétől tíz hosszú évig elzáratott, paradicsomként áll képzete előtt, a zöld mező, melyen mások gondatlanul mennek át, a folyó nyugodt tüköre, a roppant láthatár, melynek szépségét szabadsága napjaiban nem gyanítá: mondhatlan vágygyal töltik el a rabnak lelkét, reájok gondolt, felőlök álmodott hosszú éveken át, s most, midőn mind az övé lehetne, midőn a reménynek, melyen szíve tíz esztendeig csüggött, teljesülni kell — most haljon meg? Most, mielőtt magát életében még egyszer szabadnak mondhatja, mielőtt tagjairól a lánczok végre levétetnek? A láz elvevé eszméletét, de e kínos godolatok fentarták magokat a beteg vad álmai között is, s a szerencsétlen, noha magánkívül, egyre panaszkodott kegyetlen sorsa ellen, mely őt szabadságától megfosztja, míg a halál nála, mint annyiaknál, e kívánatot végre

teljesíté. — Mert hány volt e tömlöczben, kinek e szomorú lakhelyet csak sírjával lehete felcserélni.

S ha e sors még csak vétkeseket érne! ha az áldozatok között, kiket a halál magának naponként kiválaszt, nem lennének olyanok, kik vétkök nélkül jutottak e helyzetbe! De ez nem volt, nem lehete így. Hazánkban, mint tudva van, azon legszentebb polgári jog, mely szerint senki, melőtt birája által elítéltetett, nem büntettethetik, a nemesség kiváltságaihoz tartozik s így nem találunk tömlöczöt, hol a raboknak nagy része nem állana olyanokból, kik puszta és sokszor alaptalan vád következtében záratnak el, s évekig a legnagyobb gonosztevőkkel egy börtönben hasonló szenvedéseket állnak ki. Igen, évekig, s lesz-e valaki oly merész, hogy mert a legújabb időről beszélek, szavaimat túlzással vádolná? Lesz-e valaki, ki csak azt állítja, hogy az esetek, mikről szólok, a ritkaságok közé tartoznak? Menjetek végig, ti, kik mindenkit, ki a létező bajokra int, túlzással vádoltok s gyáva philanthrophiának nevezitek, ha valaki eszetekbe juttatja a kegyetlenségeket, melyek a büntető igazság neve alatt e honban még most is naponként elkövettetnek; menjetek végig, ti kitünőleg gyakorlati férfiak e hon tömlöczein, s mondjátok, hányat fogtok találni, hol a büntető eljárás úgy volna elrendezve, hogy a vádlottaknak egy része nem évekig várna ítéletére? hányat, hol az elítélt rabok s a még per alatt álló vádlottak között a bánásmódra nézve különbség tétetnék? Lánczok s hetenként két napi bőjt, ez a fogsági büntetésnek közönséges sanyarítása; de vajjon nem viselnek-e lánczokat a vádlottak is? nem bőjtölnek-e az elítéltekkel? s mi más köztök a különbség azon egyen kívül, hogy az elítélt gonosztevő büntetésének határát ismeri, míg a sokszor ártatlan vádlott semmit maga előtt nem lát, mihez reményét köthetné? De minek bámuljuk ezt? eseteket mondhatnék el olvasóimnak, nem egyet vagy kettőt, nem is olyat, melyet mult századok króniká-

jából merítettem, hanem oly időből, hol az emberi jogok említése tanácstermeinkben már közönségessé vált, s mégis egyes emberek, a nélkül, hogy bűntettért elítéltettek, sőt a nélkül, hogy ilyennel csak vádoltattak volna, hosszabb ideig tartó fogságot szenvedtek. Igen, hosszabb ideig tartó rabságot, és lánczokban s gonosztevők társaságában, csak valamely tévedés vagy a tömlöcztartó gondatlansága következtében, ki egy vagy más ily egyedet, ha például mint tanu a megyeházához jött, véletlenül lánczra veretett, s azután míg a hiba valamely szerencsés véletlen által ki nem világosodott, ott tartott a többiekkel, — hisz egy rabbal több vagy kevesebb, nem szaporítja gondjait, és az alispánoknak sokkal több dolguk van, semhogy a tömlöczök megvizsgálásával fáradhatnának. Mondom, felhozhatnék ily eseteket, s olvasóim — azok t. i., kik állapotainkat máshonnan, mint az akadémia heti üléseiben szerzett tapasztalásaikból ismerik, jóval megszaporíthatnák azokat; de először, átlátom, hogy miután tömlöczeinkből pénzért s szép szavakért néha olyanok is szabadon bocsáttatnak, kik a biró által elzárásra ítéltettek, talán a megzavart súlyegyen kívánja azt, hogy helyökbe olyanok zárassanak el, kik nem a tömlöczbe valók; másodszor nem is szeretném, ha valaki által túlzó philanthropnak tartatnám, s azért ezen esetek elmondását akkorra tartom fel, ha valaki valószínűtlennek gondolná, hogy a porvári tömlöczben igen sok vádlotton kívül szinte egy ily tökéletesen ártatlan egyed találtatott, ki öt hónapi gondolkodás után még e pillanatban sem fogható meg tulajdonképen, mi módon jutott a tömlöczbe.

A szegény ember, kivel épen bűntelensége miatt rabtársai mindig a legnagyobb megvetéssel bántak, most is a többiektől elkülönítve ült magányosan a börtön egyik szegletében. Fiatal neje, ki megszabadítására mindent tett s kevés vagyonát hasztalan kisérletekben eltékozolta, naponként háromszor jött a börtön ablakához és benézett. Ezek voltak az egyedüli

pillanatok, hol a nyomorult rövid időre tompa fájdalmából feleszmélt. A vasrostélyhoz ment, melyen át a folyosóra nyíló ablaknál nejét láthatta; mondá, hogy jól érzi magát, kérdezősködött szülői s gyermekeiről, s ha a könnyeket szemeibe nyomulni érzé, maga küldé el e kedves teremtést, kinek önfájdalmát elárulni nem akarta. Végre e szerencsétlen nőnek leginkább Völgyesy közbenjárása által sikerült férje ártatlanságának bebizonyítása. Reggel, midőn a börtönök felnyittattak, neje lement a hajdukkal, hogy tudtára adja, de ő magánkívül feküdt szalmáján, s visszanyert szabadságát rövid napok mulva örökre biztosítá a halál.

Voltak a legmegrögzöttebb gonosztevők között, kiket a szüntelen fenyegető veszély ájtatosakká tett, s kik remegő hangon gyermekéveik félig felejtett imádságait elmondva, vallásukban keresték megnyugvásukat. Mások erős italokban akarák elmeríteni félelmök érzetét, s az adományok, melyek, mióta a ragály uralkodott, a tömlöczperselybe bővebben folytak, — mert hisz azok iránt, kiket életveszély fenyeget, mindig irgalmasabbak az emberek, kár, hogy ez irgalom akkor jő, mikor reá legkisebb szükség van — nagyrészint pálinkára fordíttattak, s csak arra használtak, hogy e szerencsétlenek egy pár órára bajaikat részegen elfelejtsék. Mások ismét tompa fájdalomban ültek szalmájokon, szó nélkül, mintha közönyösen várnák a pillanatot, melyben a ragály őket is meg fogja ragadni, míg egyesek vad kétségbeesésben átkozák végzetöket, s szörnyű káromkodásokkal tölték a tömlöczöt, néha mintegy magokon kívül erőtlen dühhel rázva a vasrostélyt, mely őket ez eleven sírba zárá.

E szerencsétlenek szenvedéseit csak két férfiú szerény munkássága enyhíté. Az egyik Vándory, a másik a porvári börtönnek katholikus lelkésze volt. A megye termében épen akkor vallásos tárgyakról folyt a vita, s a két vallás hívei határtalan lelkesedéssel küzdöttek a házassági szerződés mi módoni kötése iránt. Ván-

dory s lelkésztársa — bár ezért sokak által vallásos közönyösséggel vádoltattak — jobbnak tarták, ha a házban, hol vallásról annyian szólnak, ők ketten teszik azt, mit vallásuk parancsol. A küzködő egyház Taksonymegyében, úgy látszott, eléggé vala képviselve; nem ártott tehát, ha legalább két embernek eszébe jut, miként az egyháznak a küzdésen kívül még más feladásai is vannak, s ott, hol határtalan lelkesedéssel a születendő gyermekek vallási neveltetéséről vitatkoznak annyian, s Jeruzsálemöket feldúlva gondolják, ha a reversalisok által egy pár gyermek más vallás szertartásai szerint kereszteltetik, legalább két ember arra fordítja idejét, hogy azon számtalanok közül, kik a törvény értelme szerint katholikusoknak vagy protestánsoknak neveztetnek, legalább néhányakat vallásuk tanaiban oktassanak s haláluk előtt a hit vigasztalásaiban részesítsenek. Ha Vándory s e katholikus káplán vallásukról szólnak, nem hiszem, hogy sok pontra nézve egymással meg tudtak volna egyezni; míg csak cselekedtek, nem vala közöttük különbség, — s noha az egyik Rómában új Babilont, a másik minden malasztnak kútforrását látá; noha az egyik, míg reversalisok léteznek, a másik, mihelyt azok eltiltatnak, vallását veszélyeztetve gondolá; az egyik istentelenségnek mondá, ha az egyház minden decretalisai el nem fogadtatnak, a másik bálványozásnak, ha valaki hitének alapját a szentíráson kívül másvalahol keresi: Vándory, valahányszor Tiszarétről bejöhetett s a káplán naponként idejöknek nagy részét a tömlöczben tölték, s mindkettőnek vigasztaló szavai új reményt öntöttek sok szerencsétlennek szívébe, ki, ha e biztató szózat nem hangzik fel, kétségbeesésnek engedte volna által magát. Voltak, kik e szelid férfiaktól először elfordultak, sokan megvető gúnynyal fogadták oktatásaikat; de ki az, ki főkép szerencsétlensége óráiban a vallás vigasztalásait soká nélkülözhetné? A hit néha nem elégíti ki eszünket, érteni akarunk, s a vallás megfoghatlan rejtélyeket nyújt, — de vajon a szív feltalálhatja-e

nélküle megelégedését? Vezesd ki a kételkedőt Isten természetébe, ott, hol magas bérczek a láthatárt elkerítik, s a szem, melynek messze kilátás kell, mintegy akaratlanul az éghez emelkedik; ott, hol a bérczről lezúgó patak dörgése, a madarak éneke s a szellő, mely a lombon átsuhog, ezer hangban szólalnak fel körülöttetek, melyekre a szív megindul s az ész hasztalan keres értelmet; mutasd a magas eget neki, mikor a nap a láthatár felett elvérezve leszáll, vagy a hold milliónyi csillagok között csendesen terjeszti ezüst világát, s kérdezd akkor társadat: kételkedik-e még? s a természetnek mindezen csodái nem hatnak a szívre annyira, mint egy valóban jó ember közeledése, ki hitétől lelkesítve, csendes munkásságával embertársai boldogításán fárad.

Vannak újabb időkben emberek, kik a tömlöczökre fordítva figyelmöket, a költészetnek egy új nemét alapították meg, egy nemét az ártatlan pásztorköltem ényeknek, melyek a tömlöczben játszanak. Minden nagynak s szépnek, mit e világon látunk, megvan carricaturája, mely vele majdnem egyszerre támad, s a philanthropiának ezen kinövése, mely szerint minden gonosztevő csak egy szerencsétlen, embertársai által meg nem értett s véletlenül a jó útról eltért becsületes emberként festetik, kétségen kívül ép oly nevetséges, mint az emberi észnek más ehhez hasonló tévedései; azonban nem kevésbbé hibázik, ki ellenkező szempontból indulva ki, a tömlöcznek minden lakóját, sőt azoknak csak nagyobb részét is javíthatlannak hiszi. A legnagyobb férfi, kinek tetteit századok magasztalják, közelebbről tekintve, végre mégis csak ember, s a legnagyobb gonosztevő, kitől undorodva elfordulunk, szintén még ember marad. A tettek, melyeket amannál bámulánk, ennél borzadással említünk, csak egy egész életnek egyes pillanatai, s valamint a nagy férfiban az emberi természet számos gyengeségei, úgy a legnagyobb gonosztevőben egyes jó tulajdonok megmaradnak, s ez az, mi által a rabok

javíthatása sok esetben lehetségessé válik, de mindig csak olyanok által, kiket vallásos érzelmek ehhez lelkesítenek.

A hatás, melyet főképen Vándory a rabokra gyakorolt, szinte csodálatos vala. Ha a tömlöczbe jött, s a rabok szavát vagy csak lépteit hallák, öröm sugárzott minden arczon. Az egyes börtön lakói, melybe lépett, tisztelettel fogák körül vigasztalójokat, s a meg nem szokott részvét, a régen vagy talán soha nem hallott szerető mód, melylyel hozzájok szólt, megnyitá a legmegrögzöttebb gonosztevő szívét szelid oktatásainak. Ki Vándoryt a rabok között látta, nem bámulhatott optimismusán, melylyel minden tanítványát megjavíthatónak, sőt nagy részben már megjavítottnak hirdeté. Jelenlétében csakugyan úgy látszott. Az emberek nagy részének jelleme külső hatások által fejlődik, mintegy visszhang a szív, azon hangon felel, melyen megszólíttatott, s a legnagyobb gonosztevő, kit sorsának kiméletlen érintései s az emberek igazságtalansága elvadítának, hol való részvétet lát, ritkán állhat ellent e szelid befolyásnak.

Legszembetünőbb vala Vándorynak ezen hatása az üveges zsidóra, ki Macskaházy meggyilkoltatása iránt, mint tudjuk, gyanuba jött, s Porvárra hozatott. Minthogy e zsidó a gyilkosság elkövetése után Macskaházy szobájának kályhalyukában találtatott, vallomása Tengelyi perére a legnagyobb fontossággal birt, s Völgyesy, mint a jegyzőnek védője, azt kívánâ, hogy magányosan zárassék el, mely kívánat ez alkalommal annyival könnyebben teljesíttetett, minthogy az alispánné által is pártoltatott. A fakamaráknak egyike üríttetett ki e czélra, s a legszükségesebb készületek megtétele után, melyékhez egy belől fülő kályhán, rossz ágyon, s az ajtóra vert erős új lakatokon kívül alig tartozott más: ez lőn a zsidónak börtöne, hol nem háborgatva senki által, szerencsétlen helyzetéről gondolkozhatott. Az alispánné, ártatlanságáról, a mint mondá, meggyőződve, eleinte részvétet mutatott e

szerencsétlen iránt, sőt mindjárt fogsága kezdetén őt egyszer meg is látogatta, — a mit a tömlöcztartó, Rétyné világos parancsa ellen, nehogy e nemes tett titokban maradjon, többeknek elbeszélt. — E magasrangú úrhölgyön kívül azonban senki legkisebb könyörületességet sorsa iránt nem tanusított, s vallatásait kivéve alig volt, ki hozzá csak szólna. Maga a hajdú megvetéssel állítá elébe nyomorú étkeit, s hallgatva vagy goromba tréfákkal hagyá el kamaráját, s a rab teljes kiterjedésben érezé a magánynak minden kínjait, melyeket a jövőben oly kevés remény, a multból semmi nyájas emlék nem derített.

Nyájas emlékek! hisz ő zsidó volt; ez élettörténete. Születve, hogy családja nyomorúságát oszsza, anyja ápoló karjai között feltartva, hogy már zsenge gyermekkorában e világ igazságtalanságával megismerkedjék, elhagyva szülői házát, hogy szabadság helyett egész elhagyottságát érezze, küzködve mindennapi kenyeréért, nem becsületes munkával, mert hisz attól a zsidó eltiltatott, de fortélylyal s csalfasággal, földön csúszva, mint a hernyó, melyet az átmenő gondatlanul eltapos, gyűlöltetve, üldöztetve: — ez az, mit a zsidó multjában talál, ez az, miről e rab emlékei szóltak. Boldog a gyermekkor! a férfi, ha élete minden czéljait elérte, diadala legszebb pillanatában vágyódva tekint vissza ártatlan játékaira, s szívesen felcserélné babérját a vegyületlen örömekért, melyeket akkor élvezett; de a zsidó mit talál, ha e korára emlékezik? — megvetést, mely már első gyermekörömeit elkeseríté. Midőn önlábain először megy keresztül faluja utczáján, a gyermekcsapat csúfolva fut utána. A harcz, melyet egész életén át ő, az egyes, a sokasággal küzdeni fog, ott kezdődik élete küszöbén, a gúny s megvetés elkeseríti élete kelyhét első cseppjeiben. Szeretni fog ő is, de kiért életét adná, azt megvetve látja mindenki által; kit trónra emelne ifjú lelkesedésében, azzal nem oszthat meg mást, mint saját gyalázatát, a gyalázatot, melyet nem érdemelt, s

melytől ép azért nem szabadulhat; a gyalázatot, melyet őseitől öröklött, s melyet gyermekeire hagyand; a gyalázatot, mely szörnyű átokként egész faja fölött kimondatott, s melytől őt semmi erény, semmi nagy tett fel nem mentheti.

S mi bámuljuk, ha a zsidó megromlott, ha azon magasabb érzelmeket, melyek az emberi természetet nemesítik, e népnél ritkábban találjuk?! Engedtünk-e neki tért, hol e nemesebb érzelmeket használja? e haza gyermekének ismerte-e őt, hogy tőle szeretetet kívánhatna? mi felebarátilag bántunk-e avval, kit most önösséggel vádolunk? Vegyük el az erénynek minden földi jutalmát, rendezzük el társaságunkat úgy, hogy jótettek után se honfitársainknak tiszteletére, se nevünk dicsőségére számot ne tarthassunk, s ugyan hány fog még haladni az erénynek ösvényén!? Ez a helyzet, melybe a zsidó e művelt század közepett legalább honunkban állíttatott. A mi ennyi elnyomás után lelkében nemes érzelmekből még megmarad, csak az égő gyűlölésben mutatkozhatik, melyet irántunk érez.

Az üveges zsidó népének e közös szenvedésein kívül még más okokból is megérdemlé mindenkinek szánakozását. Visszataszító külseje, mely őt mielőtt vétkezett, már gyanússá tevé, s beteges teste kettősen szerencsétlenné tevék őt; s főkép most fogsága alatt, hol minden vonásain a félelem nyoma látszott, alig lehete embert képzelni, ki inkább sajnálkozást gerjeszthete. — De a mint mondám, a zsidó iránt senki könyörületességet nem érzett, sőt úgy látszott, ő maga sem számolt részvétre, — s Vándory, ki látogatásait nemcsak saját vallása híveire szorítá, s többször hozzá is elment, mindig magába zárkózva találta őt, s hamar meggyőződött, hogy e szerencsétlen által csak kémnek tekintetik. A lelkész mindent elkövetett, hogy e rabnál is, mint a többieknél, bizodalmat ébreszszen, sőt annyival inkább remény1é, hogy a zsidó által oly dolgoknak jöhet nyomára, melyek Tengelyinek használhatnak; de hiába! A zsidó a legnagyobb

alázatossággal fogadá Vándoryt, minden kérdésre felelt, sőt néhányszor megkereszteléséről is kezde beszélni, de minden feleletből kilátszott, hogy a lelkész látogatásait csak vallatása egy más nemének tekinti; s Vándory, meggyőződve, hogy jötte a rabnak terhére van, végre elmaradt.

E viszony azonban most egészen megváltozott. Több hónapi fogság után, mely alatt nedves, félig földalatti kamarájából szabad levegőre nem bocsáttatott, az uralkodó tömlöczláz megragadta a szegény zsidót is s nem vala felgyógyulásához semmi reménység, talán az egyen kívül, hogy a megye orvosai által gyógyításba nem vétetett. A zsidó elhagyatva feküdt kamarájában, annyival szerencsétlenebb a többi rabnál, mert ha néha lázas álmaiból egy pillanatra feleszmélt, még vizet sem kaphatott, melylyel égő szomját enyhíthetné. Mintha már meghalt volna, róla, úgy látszott, az egész világ megfeledkezett, s maga az alispánné minden részvéte mellett, melyet eddig mutatott, mióta hallá, hogy felgyógyulásához reménység nincs s hogy lázában érthetetlen nyelven csak összefüggés nélküli szavakat mond, egészen megnyugodott.

Vándory vala az egyetlen, ki jószívűségének hírét most sem hazudtolta meg, s valamint akkor, mikor észrevevé, hogy látogatásai a zsidónak kellemetlenek, önként elmaradt: úgy most mindent elkövetett, hogy e szerencsétlennek helyeztét legalább némikép enyhíthesse. Ha Porváron volt, naponkint kétszer-háromszor is elment a beteghez. Saját pénzén egy szegény asszonyt fogadott, ki a napnak nagy részét nála tölté, egy szóval mindent tett, mi erejétől kitelt, s mit az ájtatos férfi keresztyéni kötelességének gondolt, mely azon kicsiny szolgálatoktól, melyekkel embertársaink iránt jóakaratunkat bizonyítjuk be, a legmagasabb erényig mindent, mi szép és jó, magában foglal. Az ember, kiért Vándory mindezt tevé, zsidó volt, s mi több olyan, ki, a mint látszott, a keresztyén lelkész oktatásai által magát meggyőzetni nem engedé s meg-

téréshez kevés hajlamot mutatott; de eretnek létére Vándorynak úgy látszott, hogy a samaritanusról irt evangelium által a felebaráti szeretetnek parancsa nemcsak vallástársainkra terjesztetik ki, s hogy a szent könyvben, melyhez életét irányozá, nekünk embereknek csak szeretet tétetik kötelességül, s ő ehhez tartá magát.

Ha a zsidó zavart álmaiból pillanatokra feleszmélt, sokszor Vándory szelid vonásait látá maga mellett. Ha néha éjjel felébredett s egy kis vizért fohászkodott, melylyel égő szomját enyhítse, ott volt ápolója, s csendesen ágyához lépve teljesíté kívánságát, s ha a beteg kérdezé: mi küldte őt hozzá? — ismét Vándory nevét hallá. Mint egy fensőbb gondviselés, mely szükségeit előre látja, mint egy őrző angyal, kit Isten szenvedései között vigasztalásul hozzám küldött; így tünt föl a váratlan jóltevő e boldogtalannak képzetében, s a vad álmok között, melyekkel a láz agyát felzavará, mintha segítségül híná, néha Vándorynak neve hangzott, s az öreg asszony, ki nála volt, azt állítá, hogy valahányszor e nevet kimondá, mindig nyugodtabbnak látszott.

Majdnem három hét mult a nélkül, hogy a beteg állapotában változás történnék, végre a láz elmaradt s a rab magához tért. Felgyógyulásához nem vala remény most sem. Teste nem birt elég erővel, hogy a szükséges krisisen átmehessen s csak eszmélete tért vissza rövid időre, mint az e betegség végső szakaiban néha történik. Kínos állapot, hol a halál egy pár óráig pihenni hagyja martalékát, csakhogy, miután e földön még egyszer körültekintett, mindent, mit veszt, még egyszer maga előtt látva, új erővel ragaszkodjék létéhez.

A zsidó tisztán látá helyzetét, s úgy látszott, megnyugodott benne. Csak egy kívánata vala, az: hogy Vándoryt, mielőtt lázába visszaesik, még egyszer láthassa. Ápolójától, kit magához térve kérdezett, megtudta, hogy nem álmodott, midőn a lelkészt többször

ágyánál gondolá, s hogy mindazon jótéteményt, melyet betegsége alatt tapasztalt, csakugyan neki köszönheti. Vándory aznap nem vala Porváron, s a beteg óráról-órára nyugtalanabb lett, midőn látá, hogy jóltevője, ki, a mint mondatott, délre váratik, még mindig nem jő. — Nem halhatok meg nyugodtan, — mondá többször az öreg asszonyhoz, ki ágya mellett ült — ha a tiszteletes úrral nem szóltam. Köszönnöm kell mindazon jóért, mit velem tett, s azután — tevé hozzá halkabban — lelkemet egy titok terheli, oly dolog, melynek tudása Vándory úrnak szívén fekszik, tudja-e jó asszonyom, s melyet csak neki mondhatok meg. Menjen kérem, s kérdezze, nem jött-e még meg?

Az asszony ismét fölment Tengelyihez, hová a lelkész, ha a városba jött, közönségesen mindenek előtt menni szokott, s ha azon hírrel tért vissza, hogy Vándory mégsem jött, a beteg majdnem kétségbeesve veté magát vissza vánkosára. Végre késő délután a kamara ajtaja megnyilt s a lelkész ott állt a beteg ágya mellett, ki ápolóját ismét Tengelyihez küldve, már szinte lemondott reményéről. Nem fogom leirni az érzelmeket, melyek a zsidó szívét e pillanatban tölték. Csak gúnyt s megvetést találva egész életén át, félve, gyűlölve az embereket, kikben eddig csak üldözőit látta, nem bízva senkiben, mert soha részvétet nem tapasztalt, nem remélve jót még Istenétől sem, ki őt, úgy látszott, csak hogy szenvedjen állítá e földre, nem szeretve senkit, mint ki szülőit nem ismeré, s kihez soha senki szeretve nem közelített: lelkének minden jobb érzelme most életében először egyszerre szólalt fel. Vándory vala az első ember, ki hozzá nyájasan közelített, s a szív, melyet az élet csak gyűlölni taníta, megnyilt e szelid érintés alatt. Mindazon háladatosság, melyet máskép jóltevői iránt egész életén át érezhetett volna, mindazon bizalom, melyek szükségét ő is magában hordá, de melyet senkinek nem adhatott, mindazon szeretet, melyre lelke képes vala, egy pillanatban tölté keblét, s a sze-

rencsétlen mindezen érzelmek kifejezésére csak köny nyeket talált.

— Nyugtasd meg magadat, barátom, — mondá Vándory mélyen meghatva e jelenet által, — véghetlenül irgalmas az Isten s könyörülni fog rajtad is. A rab görcsösen szorítá kezét s könyei egyre folytak, de nem felelt.

— Lám, jobban érzed magadat, — szólt ágyához ülve nyájasan a lelkész — ki fogsz gyógyulni, élhetsz s még a társaság hasznos tagja válhatik belőled.

— Oh édes tiszteletes uram, — mondá a zsidó gyenge hangon, melyet néha a könyek elfojtának — végem van, én érzem, hogy meg kell halnom, nem is azért sírok. Nekem nem sok örömöm volt a világon; még szülőimet sem ismertem, s ily szegény zsidó, mint én, nem sokat veszt életével; ha a föld alatt leszek, ott talán békével hagynak. De ha mindazon jóra gondolok, mit a tiszteletes úr velem tett, rajtam, kivel mindenki eddig mint a kutyával bánt, ha arra gondolok, hogy mindezt keresztyén tette velem, s épen Vándory úr, kinek én — itt a rabnak szavát ismét elfojták könyei, kezével eltakará arczát s zokogott.

Vándory, ki vallásáról sokkal inkább meg vala győződve, semhogy annak terjesztése iránt közönyös lehetne, — a proselitismus nem kinövése, hanem szükséges következése minden erős hitnek, — azt gondolá, hogy a pillanat eljött, melyben e szerencsétlent megtérítheti, s Isten véghetetlen kegyelméről kezde szólni, ki a sokáig tévedőt, habár utolsó pillanatában térne meg, el nem taszítja magától.

A zsidó felfogta e szavak értelmét, s letörülve könyeit, szomorúan rázta fejét. — Tiszteletes uram, — mondá sóhajtva — ne kívánja tőlem ezt. Apáim vallását nem hagyhatom el. Mily alávalónak kellene lennem, ha miután életemben alig tettem más jót, mint hogy magamat vallásomtól elcsábíttatni nem engedém, most megrontom még ezt is s hitemtől elpártolok.

…yugtasd meg magadat, barátom, — mondá Vándory mélyen megbatva.

Nincs semmi, mit a tiszteletes úrért nem tennék, csak ez egyet ne kívánja tőlem.

— Ne gondold, — mondá a lelkész megindulva, — hogy megtérésedet magamért kívánom, vétkeznél, ha életednek e legfontosabb lépésére nézve mást, mint saját meggyőződésedet követnéd. Magadért, lelked üdvösségeért szólok, a keresztyén vallás a szeretet vallása —

— A szeretet vallása?! — szólt a beteg, kinek arczaira egy pillanatra közönségesen keserű kifejezése visszatért — kérdezzen minket zsidókat, mit tapasztaltunk? Ha több ily keresztyént ismertem volna, mint a tiszteletes úr, — tevé hozzá, midőn a hatást, melyet szavai Vándoryra tevének, észrevevé, nyugodtabban — ki tudja, talán elhagytam volna vallásomat. Én részemről a zsidók között is kevés jó embert találtam. De — folytatá egy kis szünet után, mely alatt, mintha magát arról akarná meggyőzni, hogy a lelkészen kívül senki jelen nincs, a szobában körültekintett — lelkemet titok terheli, melyet mielőtt meghalok, a tiszteletes úrral közölnöm kell, — s fogyni érzem erőmet.

Vándory a beteg ágyához közelebb tolta székét, s a zsidó, gyengesége által többször félbeszakasztva, elmondá azt, mit olvasóim Tengelyi s Vándory irományainak elrablásáról tudnak, s mi által Macskaházy s az alispánnénak részvéte, melyet már Viola vallomása után sokan hittek, minden kétségen kívül állíttatott.

— De ki ölte meg Macskaházyt? — kérdé Vándory, ki a rabnak minden szavát a legnagyobb figyelemmel követé — a helyről, melyen találtattál, hallanod kelle mindent, mi a szobában történt.

— És én hallottam is mindent; — válaszolt a zsidó. — A gyilkosság Viola által követtetett el, meg merek esküdni reá. Talán egy fertályig beszélt Macskaházyval, s én mindjárt megismertem szavát.

— És miért nem mondtad ezt vallomásaidban, sze-

rencsétlen?! — sóhajtott Vándory. — Nem tudtad-e, hogy egy más ártatlan vádoltatik e gonosztettel, s hogy igaz vallomásod becsületét, talán életét mentheti meg?

— Miért nem mondtam? — szólt a zsidó szemeit Vándoryra függesztve, — mert a nagyságos asszony azzal fenyegetett, hogy ha Tengelyi igazolására csak egy szót szólok, az egész gyanú egyedül rajtam marad.

— De mit kerestél azon éjjel, mikor a szerencsétlen ügyvéd meggyilkoltatott, a kastélyban? — kérdé ismét Vándory.

A zsidó rövid ideig hallgatott. — Miért ne mondjam — szólt végre, — megigértem, hogy hallgatni fogok, de ez asszony elhagyott nyomorúságomban, minek kiméljem őt? Egy nappal, mielőtt Macskaházy meggyilkoltatott, Rétyné s az ügyvéd összevesztek. Nem akarta kiadni az irásokat, melyeket Violánál talált; akkor az alispánné magához hivatott, s kétezer forintot igért, ha —

Vándory elborzadva összecsapta kezét.

— Megelőztettem, — folytatá a zsidó halkan, — máskép Macskaházy kezeim által halt volna meg.

A zsidó visszaveté magát vánkosára. Vándory mély gondolatokba merülve ült ágya mellett. A mit hallott, borzadással tölté el lelkét s egyszersmind reménynyel, mert átlátá, hogy a mit hallott, Tengelyi igazolására a legnagyobb fontossággal bir. Rövid gondolkozás után Vándory azonban meggyőződött, hogy ez egész vallomás Tengelyinek nem használhat, ha az, mielőtt azsidó ismét előbbi eszméletlenségébe visszaesik, nem ismételtetik legalább még egy teljes hitelességű tanú előtt, miután a birák neki magának, mint Tengelyi legjobb barátjának, teljes hitelt adni nem fognának.

— Barátom, — szólt a lelkész fölkelve, — áldjad Istenedet, ki neked időt s erőt adott, hogy vétkeidet megbánhasd, s azokat legalább némi részben jóvá

tehesd. Azok, miket nekem mondtál, mennyire én látom, elégségesek, hogy Tengelyit a gyanútól, melynek súlya alatt szenved, megtisztítsák; de hogy őszinte vallomásod hitelességgel birjon, szükség, hogy legalább két tanú előtt, kiket magammal fogok hozni, ismételtessék.

— Még egyszer mondjam el, miknek emlékénél borzadok? — mondá szomorúan a zsidó.

— Emberi kötelességed, lelkednek üdvössége kivánja tőled ezt, — szólt ünnepélyesen Vándory, — miként remélheted, hogy Isten irgalmas lesz irántad, ha te e földön az elnyomott igazságnak segédkezet nyújtani nem akartál?

A zsidó egy ideig hallgatott. — Tengelyi a tiszteletes úrnak barátja, — szólt végre szemeit Vándoryra függesztve, — hogy háláljam meg jótéteményeit, ha nem így?

— Ha gyengének érzed magadat, — mondá Vándory meghatva e szavak s főkép a mód által, melyen azok mondattak, — pihenj ki, s pár óra mulva jövünk.

— Nem, nem, — válaszolt amaz, — most mindjárt, vagy soha. Érzem, az idő, mely alatt még szólhatok, rövid lesz. Jőjön vissza a tiszteletes úr mindjárt, s hozzon magával akárkit, én el fogok mondani mindent, s legyen következése akármi, én az alispán s minden ember boszúján túl vagyok.

— Nem szükség, hogy vallomásodban akármi olyat mondj, mi által magadat az alispánné boszujának kitehetnéd, — mondá Vándory, ki ha barátját máskép is megmentheté, senkit büntettekkel vádolni nem akart. — Te, mint mondád, az irományok elrablására nézve csak Macskaházyval szerződtél, most sem szükséges, hogy ennél többet mondjál. Ha kiviláglik, hogy a szerencsétlen ügyvéd Viola által gyilkoltatott meg, az, hogy te is hasonló szándékkal jöttél-e a házhoz, s ki által buzdíttattál e tettre, Tengelyinek helyzetére befolyással nem lehet.

— De én nem akarok elhallgatni semmit, — mondá a zsidó, s vonásai ismét vad kifejezésöket vevék fel. — Hadd álljak boszút az aláváló asszonyon, ki engem minden rosszra reá vett, s mikor miatta szenvedek, elhagyott nyomorúságomban.

— S van-e időd boszúról gondolkozni? — mondá Vándory komolyan.

A zsidó egy ideig hallgatott. — Legyen, mint a tiszteletes úr akarja, — szólt végre a szemeit lelkészre függesztve, — én mindenre kész vagyok. A tiszteletes úr jót tett velem; bár többet tehetnék háladatosságom bebizonyítására. De — tevé hozzá, könyeit, melyek e szavaknál ismét szemébe léptek, letörülve — menjen mindjárt, siessen, ki tudja, fogom-e teljesíthetni csak egy óra mulva igéretemet.

Vándory behivá a beteg ápolóját, ki az alatt a kamara előtt állt, s maga sietve elment. A zsidó a falnak fordult, s fáradtan a beszélgetéstől, rövid időre elszunnyadott.

XXXVII.

Vándorynak első gondja, midőn betegét elhagyá, természetesen az volt, hogy teljes hitelességű tanukat találjon, kik a zsidónak jelenlétökben ismételendő vallomásairól bizonyságot tegyenek. A megye házánál volt; épen a tavaszi közgyülések tartattak, s így bizonyosan tudhatá, miként ha csak a nagy lépcsőn felmegy, a kisebb vagy nagy teremben mindenesetre ülésre fog akadni, honnan egy pár tagot magával vihet. Ide sietett.

Találunk minden országban valamit, mi, mihelyt határain átléptünk, figyelmünket magára vonja, s az egész nép életének különös jellemet ad. Angliának világkereskedése van; Francziaországban az egész népet a hadi dicsvágy lelkesíti; Hollandiában ott vannak a csatornák eredményei s egyszersmind képe azon

csendes munkásságnak, melylyel e nép hazáját a tengertől előbb kiküzdé, később megőrizte s kertté varázsolá; Németországot megáldotta Isten philosophjaival, kik azon határok között, hová az emberi ész nem hathat, országokat találtak magok s bámuló hallgatóik számára. Hazánkban minden idegennek, kétségen kivül, azonnal — üléseink számtalansága tűnik szemébe. Kereskedés s ipar, tudományok s művészet, dicsőség, sőt még a szorgalom is oly dolgok, melyekben az elsőséget másoknak kell engednünk; egy van, miben a magyar népet — e szót természetesen csak alkotmányos értelemben, azaz Verbőczy szerint a kiváltságosokra értve — senki felül nem mulja: üléseink. Nincs nép e föld kerekségén, mely annyi üléseket tartana, mint mi.

Vannak, kik azt hirdetik, hogy nyolczszázados alkotmányunk még most is egész erejében fennáll. Ez nézetem szerint óriási csalódás. A magyar nemességnek felkelési joga, melyet az aranybulla adott — a leülés s gyűlések tarthatása jogává változott át, s csaknem kivétel nélkül elmondhatjuk, hogy minden, mi e hazában egykor állt, az most leülepedett. E hon — hogy egészen új hasonlattal éljek, — egy óriási karszékké változott, melyben a táblabirák ezerei ülnek; ki vonhatja kétségbe, hogy azon módon, melyen annyi egyes aranyeret szerez, végre e hon rejtett kincsei is napvilágra fognak jőni? Nálunk, úgy látszik, mindenki ezt várja, legalább nem tapasztaljuk, hogy a közjó előmozdítására üléseken kivül más eszközök használtatnának.

Külföldiek hazafiságunk ezen nemét hihetőkép nem méltányolják eléggé. Ők nem tudják, mi az: angaricalis gyűlésen résztvenni s ülni reggel a közgyűlésben — mert szükséges, délután egyletek választmányainál — mert hasznos, este játszó-asztal mellett — mert gyönyörűséges. Ha ezt életökben csak egyszer megpróbálták volna, fogadom azt bámulnák inkább, miként találkozik e hazában annyi ember, ki ezt ki-

tartja? minek magyarázatára nem tudok más okot mondani, minthogy azok, kik legbuzgóbban járnak üléseinkbe, egyszersmind szólás végett legtöbbször kelnek fel, s így legalább terhes ülési foglalatosságukból néha kipihennek. Igen, nem fogja tagadni senki, az ülések száma, a helyett, hogy kevesednék, naponként szaporodik, s valóban nem foghatom meg, a magyar orvosok egyesülete miért nem tűzte még ki jutalomkérdésül azon okoknak megfejtését, melyek kronikus ülési betegségünket előidézték s fentartják? Hogy e kérdés az ő körükhöz tartozik, világos azon számos betegségi symptomákból, melyeket, ki csak ülést látott, észrevehetett, s melyek annyira különbözőbb alakban mutatkoznak. Néhányan légvonalt éreznek s megfázástól félnek; egyik izzad, a másik szomjuhozik, míg a harmadik tyúkszemeit érzi; sokan ásítanak — mi, mint tudva van, a romlott gyomornak legbiztosabb jele; s egy rész — mintegy lázban — félrebeszél. Mennyit nem vehetne ügyes orvos észre e betegségnél! mily szép könyveket irhatna az ülési nyavalya okairól!

De hol vagyok?! Vándoryt a megyeház teremébe akartam kisérni, hol a megye szine ismét ülést tart, s üléseink nagy számáról s ennek okairól szólok. E tévelygések, melyek elbeszélésem fonalát minden pillanatban félbeszakasztják, mint olvasóim láthatják, csak szerfölötti lelkiismeretességemnek tulajdoníthatók, melylyel minden egyes tényt motiválok. Annak, hogy Taksony rendeit, kik az egész reggelt gyűlésben tölték, délután ismét ülésnél találjuk, miként adjam okát, ha azon általános ülési szenvedélyre nem emlékeztetem olvasóimat, mely hazánkban létezik? Más embernek könnyű a dolga. Az egyik hires tudós, a másik dicső hazafi, vagy nagy ember, vagy talán nagy úr; ha kérdezed: miként lettek azzá, s miben fekszik érdemök? senki nem tartozik felelni, a dolog úgy van; — miért? ahhoz nincs közöd; csak mi szegény regényirók vagyunk a szomorú kénytelenségben, személyeink

minden egyes cselekvésére elégséges okokat adni elő. Mintha az életnek való képét festvén, nem lenne igen természetes, hogy személyeinknek legalább fele soha nem tudja, tulajdonképen miért tesz egy vagy mást.

Bántornyi James úrról azonban, kit a terembe lépve az elnöki székben találunk, ezt, főkép e pillanatban, nem mondhatta senki. Az állatkínzás elleni, általa alapított egyesület alakításának ki nem látja elégséges okát abban, hogy ilyetén egyesület Angliában is létezik? s ily egyesület elnöki hivatalára hol lehetne hazánkban alkalmasabb egyedet találni James úrnál, ki lóversenynél s rókavadászatokban mindig élénk részt vesz s így az állatok iránti hajlandóságát már tettlegesen bebizonyítá? Mindjárt, miután Angliából viszszatért, Bántornyi egészen más gondolatokkal foglalatoskodott. Tudjuk, Wilberforce és mások mily dicsőséget szereztek magoknak a fekete rabszolgák felszabadítása által, melyet fáradságos küzdelmek után a britt birodalomban keresztülvittek. James hasonló dicsőség után vágyódott. Való, hogy tökéletesen fekete embereket — mi kétségen kívül sokkal szebb volna — nálunk találni nem lehet; azonban számos czigányaink legalább barnák, s anyagi tekintetben nem is sokkal kedvezőbb helyzetben vannak, mint az angol gyarmatok rabszolgái valaha voltak; s Bántornyi indítványozott társasága, melyet e haza szines népessége javát előmozdító társaságnak nevezett, legalább oly czimmel birt, mely angolra fordítva is igen szépen hangzanék. A részvét sem hiányzott volna. Mióta Bántornyi az angol rabszolga-emancipatiónak rendszerét a megyében megmagyarázta, a táblabirák, kik arról eddig csak rövid ujságczikkek szerint itéltek, miután megtudták, miként a fokonkénti emancipatió azzal kezdődik, hogy a szolga tíz esztendeig mint úgynevezett tanítvány hetenként legalább négy napig dolgozni tartozik, a philanthropiának ezen neme iránt különös részvéttel viseltettek, s azt úrbérünknél, hol a hazátlan zsellérek oktatásáról ennyire gondoskodva nincs, sokkal jobb-

nak tarták. Azonban, ki hinné, a czigányok magok épen nem mutatkoztak hajlandóknak sorsuk ilyetén javítására, s miután e nevelési rendszer a megye néhány emberbarátai által több czigányon megkisértetett, s ezek a hetenkénti négy napos munka elől megszöktek, Bántornyi átlátá, hogy hazánk ily társaságnak működésére még meg nem érett, s hogy más térre kell fordítania munkásságát.

Az állatkínzásnak megszüntetése volt a tárgy, melyet magának választott, s első tekintetre, úgy látszott, nem választhatott volna jobban. Mindenek előtt nem tagadhatja senki, hogy ebbeli törekvése tisztán angol volt. Azután valószinű, hogy ez esetben azok, kiknek javítása czéloztatik, nem fognak ellentmondani. A természetes rend is, úgy látszik, ezt követeli, miután tudva van, hogy Isten az állatokat az embereknél egy nappal előbb teremté, s ha e sorozatot felzavarni nem akarjuk, elébb kell gondoskodnunk az állatok, mint az emberek biztosításáról. Azonban nem hiszi senki, James úrnak itt is mennyi nehézségekkel kelle küzdenie. Voltak először részvétlenek, olyanok, kik az első pillanattól részvétlenek valának, s még számosabbak, kik csak később, miután megtudták, hogy az egyesületi pénztárba évenként egy forint pengőt kell fizetniök, váltak azokká. Maga Vándory, kinek részvétéről ismert philanthropiájánál fogva James legkevesebbé kétkedett, rendkívül hidegnek mutatkozott, s mihelyt az állatkínzás szóba jött, kórházakról, kisdedóvó intézetekről, s más hasonló tárgyakról kezdett beszélni, melyek az állatkínzással semmi összeköttetésben nincsenek. Mintha bizony nem volna meg mindennek a maga ideje, s mintha az iskolákról, a halálos büntetés eltörléséről s a botozás megszüntetéséről nem lehetne szólni később, mint azt Anglia példája legszebben mutatja, hol az állatkínzás ellen működő egyletek, mint tudjuk, a hétfarkú macskával igen jól összeférnek. A részvétleneken kívül följéptek az egyesület ellen azok, kik Kassandraként mindent mélyeb-

ben látva, valamint az első casinónál a jakobinus clubbot már alakultnak hivék, úgy most az állatkínzás megszüntetésének veszélyeire figyelmeztették polgártársaikat, világos lévén, hogy azok, kik most csak állatokról szólnak, könnyen oly tárgyakra terjeszkedhetnek, melyek alkotmányunkat veszélyeztethetik. Mások ismét az első rész kilenczedik czímét láták megsértve, ha magyar földes úr, a szent koronának valóságos tagja, oly szolgaságra jut, hogy tulajdon igás lovát kedve szerint nem is verheti meg; s mikor James úr, azon megyének példájára, mely kölcsönös tűzkármentesítést hozott be, de úgy, hogy a nemesek magokat ezen szabálynak alávetni ne kényteleníttessenek, alapszabályai közé azt vevé fel, hogy az egyesület az állatkínzást csak a megye nem-nemes lakosai között fogja megakadályoztatni, új nehézségek támadtak azon kérdésnél: mennyiben nevezhető kínzásnak az, ha valamely jobbágy előfogatra hajtatva, az utak rosszasága miatt lovait megverni kényteleníttetik? s csak James úr rendkívüli tapintatának köszönhetni, hogy a társaság e csiklandós kérdésnél föl nem bomlott. Miután t. i. a szabályokban kimondatott, miként állatkínzásnak nem neveztethetik azon verés, mely vonó- vagy más marhán nemes embertől vagy annak parancsolatára követtetik el, úgy szinte azon verés sem, melyet a jobbágy úri munka vagy előfogat alkalmával lovain véghez visz, vagy mely szeptember hó végétől ápril kezdetéig a megye főútvonalain történik, hol ostor nélkül ezen hónapokban haladni lehetetlen, a társaság legnagyobb ellenei elhallgattak.

James úr sokat fáradott; gyönyörű négy pej lovából kettő döglött meg, annyit járt körül a megyében, míg az egész előkelőbb nemességet részvétre birhatá; de végre a társaság fennállt, s első elnökéül egyhangúlag alapítója választatott Voltak az egyesületnek ellenségei most is, Vándory például — ki máskor, ha szenvedések enyhítéséről vala szó, annyira lelkesedett, s kinek az állatkínzás megszüntetése ked-

vencz eszméi közé tartozott, — nem foghatá meg, hogy míg lenn e megye tömlöczében a rossz tartás miatt a rabok halnak, fenn a megye teremében arról folynak a tanácskozások: miként lehetne a lovak s szarvasmarhák szenvedésein könnyíteni; és azok, kik forintjokat, melylyel, mint a társaság tagjai, évenként tartoztak, már lefizették, — szerencsére nem voltak sokan, mert a porvári társaságok tagjai is a hazaszeretettel járó dicsőséget szivesebben vették árjegyzékre, mint készpénzen, — de ezek, mondom, nem foghaták meg, hogy azon pénzből, melyet a marhák javára összeadtak, még eddig a társaság titoknokán kívül senki mit sem kapott; de minden ellenségeskedés és gyanusítások mellett a társaság fennállt, s ez kétségen kívül a fődolog.

— Élni, ez főczélja életünknek, — így szólt, hamarjába nem mondhatom meg, melyik hires iró, az sem jut eszembe, melyik híres munkájában. Ha olvasóim nem hiszik, hogy e szavakat német mondta, fogják rám, — ez eszme nem a legrosszabb indigena lesz azok között, kiket már fölvettünk, s kiknek franczia, angol vagy német természetöket egy kis bajsz által, melyet rájok pedertünk, szerencsésen megmagyarosítók. Mi itt az emberi életről mondatik, áll igen sok dologra nézve a világon. Fennállnak, hogy fennálljanak, ez legfőbb czéljok; a gyermeknek játék, a férfinak valami foglalatosság kell, hogy el ne unja magát, s azon dolgok nagy részének, melyeket a legkomolyabb képekkel s néha homlokunk izzadságában teljesítünk, alig van más hasznuk, — kiveszek természetesen minden hivatalos foglalatosságot, mely fizetéssel jár, miután itt a haszon magában a fizetésben fekszik. — A porvári állatkínzás elleni társaság gyűléseket tartott, elnökkel s választmányi tagokkal birt, sőt titoknokát s pénztárnokát fizeté; mi kell több? Ily viszonyok között Jamesnek nem volt szüksége túlzott optimismusra, hogy az általa alapított egyesület fennállását, sőt kiterjedését remélhesse.

A magyar különös utánzási hajlammal bir; mit a külföldön lát, főkép mit az idegen szokások között feltünőnek tart, azonnal megkisérti hazánkban is. Leghíresebb tudósunk talán azért látott széles e világ minden népeiben magyarokat, mert alig találhatunk a föld kerekségén oly valamit, mit némelyek nálunk meghonosítani nem akarnának. Ha a lófuttatás és rókavadászat Angliából áthozatott, miért ne az állatkínzás elleni egyesületek is? Én James úr ezen okoskodása ellen legfölebb azt mondhatnám, hogy a logikus egymásutánban hibázott, mely most, a mennyire felfogom, a kakasviadalok meghonosítását igénylé, — ez azonban csak egyedi nézetem, s James úr, látva első egyletének sebes terjedését, talán pótolni fogja e hiányt, mely miatt Anglia virágzó állapotához eddig nem vergődhettünk fel. Hogy az állatkínzási egylet virágzó állapotban volt, s már eddig is nagy eredményekhez vezetett, azt a társasági jegyzőkönyv bizonyítá. A jelen ülésnek titoknoki előadásában igen sok eset adatott elő, melyből minden elfogulatlan meggyőződhetett, mennyire terjed a társaságnak szelleme Taksony-megyében. Csak néhányakat legyen szabad felhoznom.

Nem egészen két hónapja mult, hogy a porvári nagy utczán a főügyész úr kocsisa egy fuvarossal találkozván, észrevevé, hogy ezen ember, midőn kitér, lovait igen veri. A kocsis megszólítja embertelen társát, de a sár nagy vala, s a másik, a helyett, hogy e baráti intésnek engedne, még inkább ostorozza szegény párait. A kocsis hangosabban kezdi dorgálni a megrögzött állatkínzót, de ez felelet helyett csak káromkodik s a lovakat annál erősebben üti. Erre a főügyész úrnak emberszerető kocsisa leugrik bakjáról, s szép szavak nem használván, a fuvaroshoz visszafut, eléri, — mi annyival könnyebb volt, mert szekere épen akkor akadt fel — lábánál fogva lerántja üléséről, s úgy megdöngeti, hogy alig ülhetett fel ismét.

Határozat. A társaság a kocsisnak ebbeli emberszerető tettét, melyből örömmel tapasztalja, miként az állatkínzásra nézve már a nép alsó osztályai között is felvilágosodottabb nézetek kezdenek terjedni, különös méltánylásra tartja érdemesnek, s a kocsisnak nevét, mely Katona Péter, dicsérettel fogja említeni jegyzőkönyvében.

N. N. a megyének egyik táblabirája, utolsó februariusban falujáról Porvárra utazva, út közepén észreveszi, hogy lovai a mély sárban eltikkadtak. Az említett úr, nehogy a szegény állatokon baj történjék, azonnal kifogatja lovait s kocsisa által a szomszéd faluból nyolcz előfogati parasztlovat hozat magának, melylyel útját tovább folytatja.

Határoztatott. N. N. új bizonyítványát adá ez által is azon mívelt érzelmeknek, melyeket a társaság rajta mindig ismert, s ezen érdeménél fogva az egylet tiszteletbeli tagjának választatik, miről szóló oklevél az elnök által kiadatni rendeltetik.

Nem fogom olvasóimat több jegyzőkönyvi idézetekkel fárasztani; legyen elég mondanom, hogy a közszellem, mely mint néhány megyében, úgy Taksonyban is két-három ember által képeztetik, már egészen az egyesület mellett nyilatkozott, s bármit mondjanak néhányan a közszellem ellen, melyet haszontalan szélnek neveznek, tudjuk, hogy az emberek többsége mégis e szerint fordítja köpönyegét, és sokszor kezébe veszi előtte kalapját, csak hogy valahogy le ne fújja fejéről.

Midőn Vándory a terembe lépett, — mert egyenesen ide vevé útját, hol tanukra alkalmas egyéneket legkönnyebben találhatott — épen igen érdekes vitatkozások folytak egy szamár fölött, mely tulajdonosa által megveretett. Az egyesület mindjárt keletkezése óta három nagy pártra vala osztva. Az egyik, a túlsó bal oldal, jótéteményeit minden létező állatra ki akará terjeszteni; a másik, mely e társaság megrögzött conservativjeiből állt, az egylet működé-

sét csak a lovakra kívánta szorítani; míg a harmadik, mely, mint Ancillon, e túlzó ellentétek közvetítésén fáradott, az egyesület fontolva haladó pártja, a szamarakat vevé pártfogása alá, kiket a lovak kiváltságos állásában részesíteni kívánt. Ez utolsó párt a legközelebbi gyűlésben már nagy győzelmet vívott ki, miután keresztül vivé, hogy az öszvérek — fájdalom, hogy Taksony-megyében ily állat nem létezett — ezentúl lovaknak tekintessenek; innen a szamarak emancipatiójához csak még egy lépés vala, s olvasóim gondolhatják a lelkesedést, melylyel ezen párt a jelen, őt oly közelről érdeklő esetben küzdött.

Bármi szépek voltak azonban az ezen alkalommal tartott beszédek, valódi mintái a magyar szónoklatnak, melynek szabályai szerint a legszárazabb politikai tárgynál majdnem ép annyi költői szótag kívántatik, mint szerelmes jelenetekben édes nagysám s kedves teins uram czímezések, — bármennyi virággal fonták körül az általok pártolt szamarak füleit egyes szónokok, míg elleneik a lovak által régi időben e haza iránt tett rendkívüli érdemeket emelék ki, különösen azon igazságtalanságra emlékeztetve, mely elkövettetnék, ha azon állatok nem részesíttetnének különös kiváltságokban, melyeken apáink Hunnia földére jöttek, s minden csatáikban győztek, úgy, hogy a régi dicsőségnek majdnem fele őket illeti, s alig mondhatjuk meg, mi lett volna a magyar nemességből, ha valamit, mire felülhet, nem talál: Vándory úgy látszott, az egész vitatkozást nem méltatá figyelmére, s miután előbb Völgyesyvel, ki a nélkül, hogy tanácskozásaiban részt vegyen az ülésnél, s azután Bántornyi Lajost, kinek testvére kedveért az egyesületi ülésből elmaradni nem lehetett, félre hívá, s ezzel is az ablakok egyikében suttogva beszélt, a három férfi látszólag a legnagyobb sietséggel elhagyá a termet.

De mennyivel több közönyösséget mutatott Vándory az egyesület tanácskozásai iránt, annyival több érdeket gerjesztett jötte, s főképen az, hogy sietve távoz-

ván, Bántornyit s Völgyesyt magával vitte, kik azt, mi velök kétségen kívül közöltetett, hallva, annyira meglepve s érdekelve látszottak, hogy az első tulajdon testvérének legszebb beszédét még végig sem hallgatta, a másik pedig keztyűit is az asztalon hagyá. Egy rész azon törte fejét: miért jött Vándory? a másik inkább azon: miért ment el, főkép miért hítt még egy pár embert magával? míg sokan legmegfoghatatlanabbnak azt tarták, hogy épen Völgyesyt s Bántornyit hítta magával, hol kívülök még annyi mást találhatott volna. A hypothesiseknek egy egész serege támadt, melyek között majd az, hogy Völgyesy s Bántornyi egy bizonyos, akkor igen beteg ügyészhez hivattak el, kit végakarata elkészítésére mindeddig senki nem birhatott, s kit Vándory talán reá vett; majd az, hogy tanúságuk valamely házasságnál kivántatik, látszott a valószinűebbnek. Az érdek, melylyel az egyesület tanácskozásait eddig mindenki követte, e percztől lankadott s James úr, miután egy ideig mindent elkövetett, hogy a jelenlevőket szórakozásukból a tárgyhoz visszavezesse, nem tűrhetve többé az ide s tova járást s a suttogásokat, kénytelennek látá magát az ülést feloszlatni, mi által a szamarak igazságos igényeinek elismerése egy nappal későbbre halasztatott.

Hogy James úr a dolgok ezen fordulatán boszankodott s Vándoryra mert jött, s Völgyesyre s tulajdon bátyjára, mert az ülést ott hagyák, neheztelt, nem veheti senki rossz néven. Keveset ismerek, ki a közfigyelmet másokkal szivesen megosztaná, s ki, elnöki székről a legszebb beszédet mondva, hallgatóit suttogni s ide s tova járni látja, mint James úr, annak ülés után egy kis rossz kedvet mindenki megbocsáthat; volt azonban a megyeházban valaki, kire Vándory magaviselete még sokkal kellemetlenebb benyomást tett — Rétyné.

Az alispánné épen hálószobájának az udvarra nyiló ablakánál ült s dolgozott, midőn Vándoryt a zsidótól

kijőni és sietve a megyeház lépcsői felé menni látta. A dolog Rétynének feltünt, de nem aggasztá őt. Mióta tudta, hogy a zsidó egészen magán kivül van s felgyógyulásához semmi remény nincs, nem kérdezősködött többé felőle, s oly nyugodtnak érzé magát, mintha már meghalt volna. Most, midőn Vándoryt a zsidónak tömlöczéül használt kamarából kijönni látta, a szerencsétlen ismét eszébe jutott. Mit bánom, akár él, akár nem — így szólt magában, — a zsidó magánkívül van; e higvelejű pap bizonyosan ismét papolt neki valamit, miből amaz egy szót sem értett, s most megelégedve, hogy mondókáját elmondhatta, fölmegy Tengelyihez, hogy ugyane hangon tovább beszéljen. S az alispánné folytatá munkáját, mindazon megvetéssel gondolva a lelkész hasztalan fáradozásaira, melyet úgynevezett practicus emberek olyanok iránt éreznek, kik munkásságukkal forintok s garasokban felszámítható hasznot nem aratnak. — Miután azonban rövid idő mulva az udvaron ismét lépéseket hallott, s lenézve, Vándoryt látá, ki Völgyesy s Bántornyi Lajos kiséretében a zsidó börtönébe visszament, s mindjárt azután a beteghez rendelt ápolóné onnan kijött: az alispánné szivét nyugtalanság tölté el.

— Mi lehet ez? — gondolta magában. — A zsidó magánkívül volt; felgyógyulásához semmi remény; mit kereshetnek ezek szobájában? Különös, igen különös. Völgyesy Tengelyinek ügyvéde, s Vándory — hátha a zsidó mégis jobban érezné magát, és — — Meg kell tudnom! — szólt magában tovább. — Az asszony, ki a zsidót betegsége alatt ápolá, ott áll az ajtó előtt, neki mindent tudnia kell.

Az alispánné, leküldé szobaleányát, s kevéssel azután nem kis bókkal az öreg asszony lépe be szobájába. A szegény egészen meg vala zavarodva, anynyira bámulá, hogy a nagyságos alispánnéhoz fölhivatott.

Az alispánné a mennyire lehetett, titkolá fölgerje-

dését, s miután a még mindig csudálkozó asszonynak elmondta, mennyi ideig ismeri e zsidót, kit most is ártatlannak gondol, s hogy épen ezért nagy részt vesz sorsán s miután őt eddigi szorgalmas ápolásáért megdicsérte, dobogó szívvel kérdé: miként érzi magát a beteg most? s nem tudja-e, miért ment Vándory még két úrral épen e pillanatban tömlöczébe?

Az asszonynak feleletei, bármi alázatos hangon mondattak el, nem valának olyanok, hogy az alispánné magát általok megnyugtatva érezheté, sőt még nagyobb aggodalommal tölték lelkét. A zsidó, kinek eszmélete tökéletesen visszatért, miért vágyódott Vándory után annyira? mi lehet azon titok, melynek felfödözése előtt, mint az ápoló asszony mondá, nem halhat meg nyugodtan, miért küldetett ki ez ma, mikor a lelkész betegével egy óránál tovább szólt? s most Bántornyi Lajos és Völgyesy miért hivattak a beteghez, ha nem azért, hogy tett vagy teendő felfödözéséről tanuságot tegyenek?

— Kend nem tudja, — kérdé az alispánné remegő hangon, miután az asszony elég hosszas előadását a legnagyobb figyelemmel végig hallgatá, — a zsidó tiszteletes Vándory úrral miről szólt?

— A tiszteletes úr kiküldött, — mondá a másik nyugodtan, — bizony pedig nem volt semmi szükség reá, nem voltam bőbeszédű soha s az én korombban, úgy hiszem, csak rám is lehetne már bizni valamit. De a tiszteletes úr kiküldött s így nem tudok semmit, csak azt hiszem, hogy gonosztetteit vallotta meg.

— Honnan gondolja azt kend? — kérdé ismét az alispánné, kinek szokatlan fölgerjedése most az öreg asszony figyelmét is magára voná.

— Hát én bizony nem hallgatóztam, — mondá amaz, — ha akartam volna is, füleim gyengébbek, semhogy a zárt ajtón át valamit érthetnék, de csak úgy hiszem, hogy arról szóltak. Soha a tiszteletes urat oly meglepett képpel nem láttam, mint mikor a

zsidótól kijött. Isten tudja, mi szörnyű dolgokat hallhatott tőle! A zsidó, mikor én a szobába visszajöttem, egy perczig nyugodtabbnak látszott, de alig ültem ott s megint újra türelmetlenné lett. — Ha akarják, hogy valamit valljak — mondá többször hozzám, — miért nem jönnek már? — Mondtam neki, hogy a tiszteletes úr csak most ment el s hogy maradjon nyugodtan. De ő mindig hánykolódott és sóhajtozott; szörnyű volt látni, nagyságos asszonyom, hogy' bántotta lelkiismerete s nem is volt nyugta, míg a tiszteletes és az urak vissza nem jöttek. Akkor csak azt kérdezte: ezen urak előtt mondhatja-e el vallomását? s mikor hallá, hogy igen, egészen nyugodtnak látszott; engem pedig kiküldtek. De nagyságos asszonyom — tevé hozzá bámulva, midőn a halványságot, mely arczát elborítá, észrevevé — talán nagysád is rosszul érzi magát?

Rétyné összeszedé minden erejét. — Nem, jó asszony — mondá a lehetőségig nyugodtan, — menjen le betegéhez, az urak hihetőkép mindjárt ki fognak jönni.

— Igaz, nagyságos asszonyom, — szólt amaz, — úgy is a nyomorult nem él holnap reggelig, de ma éjjel még talán szüksége lesz reám. No, csakhogy az igazság süljön ki végre. Úgy-e nagyságos asszonyom, az a fődolog.

— Jól van jól, — mondá Rétyné elfojtott hangon, — majd ki fog sülni az igazság. — S ezzel a vén asszony kezet csókolva visszavonult; míg Rétyné, nehogy jelen fölgerjedett állapotában valaki által láttassék, az ajtót elzárva, pamlagára veté magát s egy ideig néma kétségbeesésbe merült.

A zsidó mindent megvallott; Rétynének erről, azok után, miket az asszonytól hallott, kétsége nem lehetett s remélheti-e, hogy Tengelyinek leghívebb barátai valamit, mi a jegyzőnek hasznára lehet, akármi áron elhallgatnának?

— Mit tegyek? — szólt magában elborzadva a

helyzet előtt, melyben magát látá, — nincs-e semmi mentség? — Rétyné felugrott pamlagáról s mély gondolatokban sokáig fel s alá járt szobájában. — Nincs semmi! — mondá végre, megállva. — Tengelyi esete nagyobb lármát ütött, hogysem most ítélet nélkül elsimíttathatnék; s kire bizzam magamat szörnyű helyzetemben? kitől kérjek tanácsot? kinek pártolására számolhatok? Férjemre?! — arczán leirhatatlan keserűség látszott — tőle kérjek pártfogást? s minek? szeretett-e valaha? nem gyűlöl-e most, mennyire csak gyáva lelke ily érzésre képes? nem lehetek-e bizonyos, hogy azon perczben, melyben veszélyben lát, elhágy, sőt nehogy az ellenem emelt vádak reá is kiterjesztessenek, üldözőimhez áll? — Nem! inkább akármit, minthogy magamat ez ember előtt megalázzam! De mit tegyek? — Az alispánné ismét fel s alá kezde járni szobájában; nyugtalanságából, melylyel időről-időre fejét rázá, látni lehetett, hogy magát addig semmire nem határozta el. Végre, mintha agyán egyszerre egy gondolat villanna át, megállt s szemét a szoba egyik szegletében álló irószekrényre függeszté. — Nem, mondá elborzadva — ez nem szükséges, ez nem lehet! — S mintha futni akarna gondolatjai elől, még sebesebben folytatá járását. A szekrény varázserővel magához vonta tekintetét, úgy látszott, nem szabadulhata iszonyú gondolatától s bármerre ment, szemei akaratlanul a szekrényhez tapadtak. — Megbódulok! — szólt végre, midőn szemeit kezével takarva, a szoba közepén megállt, — mióta ez iszonyú gondolat fejemben támadt, nem tudok szabadulni tőle. Istenem! Istenem! segíts rajtam!

Az alispánné egy ideig mozdulatlanul állt, szive dobogott, melle feszült, mintha szét akarna repedni s köny nem áztatá szemeit. — De miért volna e gondolat oly iszonyú? — fűzé tovább gondolatait nyugodtabban, miután kétségbeesésének első rohama lecsillapult. — Meghalni — miért borzad szivem e gondolattól? A halál csak attól foszthat meg, mit e

Az alispánné egy darab ideig mozdulatlanul állt.

földön birunk s nekem van-e valamim, minek veszteért kesergenem lehetne? Gyermekeim nincsenek, nem is kívántam soha magamnak; de ha lennének, talán lekötve érzeném magamat e földhöz. Férjemet utálom. Azon állást, mely után vágyódtam, nem érhettem el — s most csak szégyen s büntetés vár reám. Balgatagság volna tovább kétkedni.

Rétyné szekrényéhez ment, kihúzá egyik fiókját s egy elég nagy üvegpalaczkot vőn ki, mely fejér, a czukorhoz hasonló porral vala félig telve. — Így, — szólt félhalkan, midőn a palaczkot remegő kézzel maga elébe tevé — ezen arsenicummal a fél megyét másvilágra küldhetem. Míg ez kezemben van, büntető ítéletet nem fog fölöttem mondani senki! — Az alispánné egy ideig mély gondolatokba mélyedett; ezt fogják tenni hihetőkép olvasóim s minden esetre birálóim is, kik azt, hogy Rétyné, mihelyt reá szüksége van, azonnal mérget talál, valószinűtlennek hirlendik; azonban ily vád a lehetőségig igazságtalan volna. Sem abban, hogy Réty házában, mint annyi úri magyar házakban, patkányok voltak; sem abban, hogy az alispánné azokat kiirtani akarta s e czélra a legközönségesebb eszközt használá, valószinűtlenség nincs. Az, hogy Rétyné az arsenicumot, melyet ugyane czélból hazánkban száz háznál találunk, mindig magánál s zár alatt tartá, ritka gondosság, de olyan rendes gazdasszonytól, mint ő vala, kitelik. Ki pedig talán a méregnek mennyiségét hiszi valószinűtlennek, az mint tiszta theoretikus szól a dologról, tapasztalásból tudván mindenki, hogy arsenicumot csak patikában nehéz kapni, míg kereskedőknél fontszámra veheti, a kinek tetszik s magam egy festőinassal találkoztam egyszer, ki mestere számára egy font arsenicumot vitt kék papirosba takarva az utczán végig. Ki ezen kétkedik, kérdezősködjék; nem ártana, ha azok tennék, kiket az orvosi rendőrség fenntartása illet.

— De azt mondják, méreg által a halál kínos; — így szólt hosszabb gondolkozás után, szemeit az

előtte álló palaczkra függesztve, Rétyné magában. — Hallottam emberekről, kik órákig iszonyú fájdalmakat szenvedve s csak borzasztó szenvedések után, melyek alatt önmagokat elátkozták, tudtak meghalni. Hátha nekem is ez lenne sorsom? hátha erős természetem a méregnek ellentállna, ha órákig ott kellene feküdnöm élet és halál között, érezve, mint szakítja szét a szörnyű méreg belsőmet, miként küzd testem minden egyes tagja az enyészet ellen? s e hosszú haldoklás, e határtalan kínok közt senki, ki szenvedéseimet részvéttel látná, senki, ki szerető kezekkel a halálos verítéket hideg homlokomról letörölné?! Tűrni mindezt magányosan, vagy olyanoktól körülvéve, kiknek minden szava, minden tekintete arra int, hogy nem szenvedéseim, de létem megszünte az, mire vágyódva várnak? — Borzadott s mintegy akaratlan mozdulattal tovább tolá a palaczkot.

Határozata meg vala törve. Nem tudá, mit tegyen, nem látott más utat, menekvést maga előtt s ez egy ellen fellázadt egész valója. Ott állt néma kétségbeesésben, előtte a méreg, melyhez szeme akaratlanul mindig visszatért, mely után néha kezével nyult s melytől ismét borzadással elfordult. — Sokat fogok bevenni, beveszem mind, — szólt ismét magában s ujjai görcsösen szoríták a palaczkot, melyet ismét kezébe vett, — úgy legalább nem fogok szenvedni, egy percz s mindennek vége van. — De meghalni most, midőn még húsz évig élhetnék! — Rétyné ismét elereszté az üveget s egy székre vetve magát, szemét kezével takarta el.

— De hátha e vén asszony megcsalt? — szólt most egyszerre, mintegy meglepetve e vigasztaló gondolat által, mely most először villant fel agyában, — ha minden, mit a zsidó vallomásáról beszélt, nem igaz? vagy ha a zsidó Vándoryt csakugyan magához hivatta s vallomásokat tett, nem vallhatott-e egészen más dolgokat? Mi oka lehetett volna arra, hogy engem vádoljon, holott mindig jóltevője valék?

E gondolatok Rétynét egy pillanatra megnyugtaták. Visszatéve a mérget fiókjába, bezárta szekrényét s szinte bámult, miként ragadtathatá el magát annyira félelme által, hogy mindjárt e kétségbeesett gondolatokra jutott. De e nyugalom nem tarthatott sokáig. Az alispánné sokkal eszesebb asszony volt, minthogy helyzetét nyugodtabban átgondolva, nem látta volna, miként az, mire minden reményét építi, legfölebb a lehetőségek közé tartozik, sőt alig valószinű — s Rétyné ismét előbbi aggodalmaiba esett vissza.

— Bizonyosságot kell magamnak szereznem, — mondá végre. — A zsidó hihetőkép még él, tőle tudhatom meg legjobban, mit vallott; s ha Vándory által elcsábíttatott, talán arra birhatom, hogy vallomását visszavegye. S ezzel Rétyné, köpönyegbe burkolva, elhagyá szobáját s egyenesen a zsidó börtöne felé sietett.

Már este volt; senki az alispánnét, midőn a megye sötét udvarán keresztül ment, nem vevé észre; s miután a börtön, melyben a zsidó feküdt, mióta betegsége miatt senki elszökésétől többé nem félt, majdnem mindig nyitva hagyatott, Rétyné a kamarában állt, a nélkül, hogy valakitől láttatott volna. S a vén asszony, ki a betegnek gondját viselte, nem kissé bámult, midőn mécse világánál egyszerre a nagyságos asszonyt ismeré meg s tőle kérdeztetett: miként van a beteg?

— Nyugodtabban, sokkal nyugodtabban, — válaszolt az asszony fölkelve székéről, melyen első pillanatban ülve maradt. — Mikor az urak elmentek, mondta, hogy mióta mindent elmondott, mi szivén feküdt, sokkal jobban érzi magát Azóta majdnem mindig szunnyadozik. Szegény ember, ha még azt tudná, hogy a nagyságos asszony is kérdezősködött felőle, sőt hogy itt is volt —

— Menjen ki kend, — mondá Rétyné reszkető hangon — s várjon reám az udvaron; ne mordja senkinek, érti-e, senkinek, hogy itt vagyok. Szólnom

kell a szerencsétlennel, mielőtt meghal. Kend tudja, — tevé hozzá, midőn az asszonynak bámulását észrevevé, - hogy Macskaházy, kit e zsidó megölt, leghivebb emberünk volt; erről kell beszélnem vele. Ha csakugyan magába szállt, talán felelni fog az én kérdéseimre is.

— Már hogy magába szállt, — szólt az ápolónő, még mindig késve a kimenéssel, — az bizonyos. A tiszteletes úr egészen megtérítette. Csak mégis jobb volna talán, ha itt maradnék. A beteg szavamat jobban megszokta, nekem bizonyosan hamarább felelne; s azután az is meglehet, hogy ismét szörnyű álmaiba esik vissza s akkor egészen dühös és nagysád —

— Menjen ki kend, mondom, — szakítá félbe Rétyné a szólót — s várjon reám az udvaron; s a mint mondám, ne merészelje senkinek elbeszélni, hogy itt voltam.

E szavak oly hangon mondattak, hogy az asszony minden kiváncsisága mellett tovább a szobában maradni nem merészelt; s miután rosszkedvűen bundáját fölvéve, az ajtón kiment, az uraságok büszkesége ellen mormogva valamit fogai között, kik, ha beteget ápolni kell, szegény embert hínak, de mihelyt a beteg ismét magához jő, úgy, hogy tőle valami érdekest hallani lehet, az ápolót kiküldik s csak magok beszélnek vele.

Rétyné, miután előbb az ajtóhoz ment s kinézve meggyőződött, hogy az asszony, kit elküldött, nem hallgatódzik, a betegnek ágyához ment s a zsidót megszólítá.

A beteg nem felelt; egyenetlen lélekzete, a nehéz fohászok, melyek időről-időre mellét emelék, míg ajkai körül s egész testén néha azon különös rángás vala látható, melyet haldoklókon észreveszünk, mutaták, hogy órái számítvák. Rétyné dobogó szívvel állt ágya mellett s nézé az elszáradt arczot, melyet a halál már átváltoztatott, de a beteg behunyt szemek-

kel nem felelt megszólítására. Nyugtalan vala, mintha valamit keresne, körülkapart takaróján; de úgy látszott, tovább szunnyadott.

Rétyné, meggyőződve, hogyha a zsidóval szólni akar, időt veszteni nem szabad, midőn ismételt megszólításaira nem felelt, a beteget gyengén megrázá. A zsidó felnyitá szemét, körülnézett, de midőn csak egy asszonyt láta, kit hihetőkép ápolójának gondolt, ismét a fal felé akart fordulni.

— Hát nem ismersz? — szólt az alispánné remegő hangon, — ne fordulj el, nézz reám, én vagyok.

— Hagyjatok békét, — mondá a zsidó gyengén, majdnem érthetetlenül, — a mit tudtam, megmondtam, mindent megvallottam; mi kell még?

— De hát nem ismersz? — szólt ismét Rétyné, majdnem könyörgő hangon, — nézz reám, én vagyok, Rétyné.

— Rétyné?! — szólt a zsidó bámulva, midőn megfordulván, az alispánnéra meereszté fénytelen szemeit.

— Ki más jönne hozzád? — mondá a másik nyájasan, — ki gondoskodik felőled? kinek fekszik jóléted szivén?

— El tőlem, iszonyú asszony, — szakítá félbe szavait a beteg, — hadd haljak meg legalább békében. Miért jösz? hisz látod nincs erőm, hogy raboljak, vagy valakit meggyilkolhassak.

— Magadon kívül vagy, — mondá Rétyné halkan, — hogy beszélhetsz így? ha valaki hallaná.

— Bánom is én, — válaszolt a zsidó nyugodtabban, — én nem félek többé senkitől.

— Ne hadd magadat rászedni, — mondá Rétyné halkan, — azt mondják úgy-e, hogy meggyógyulásodhoz semmi reménység nincs? De lásd, ezt csak azért teszik, hogy belőled vallomásokat csaljanak ki. Én az orvostól magától tudom, hogy minden veszélyen kívül vagy, csak még gyengeség maradt betegséged után hátra, ez is nemsokára elmúlik. Csak most

vigyázz magadra. Ma is, mint hallom, Vándory még két úrral volt nálad —

Az alispánnét itt a zsidó kaczagása vagy inkább hörgése szakítá félbe, melyre a félig haldokló e szavak hallatára fakadt. — Hát azért jösz, nemde — szólt tompa hangon, midőn kiszáradt ujjaival Rétyné kezét görcsösen megszorítá, — tudni akarod, mit vallottam gonosztetteimből, melyeket veled követtem el? Nyugodt lehetsz, mindent megvallottam, érted? mindent! Azon pillanattól, midőn Macskaházy velem először az irások elrablása iránt szólt, azon estéig, mikor épen ezen irásokért Macskaházyval összevesztél s magadhoz hivattál, hogy pár új táblát vágjak ablakodba s akkor munka között azt mondád: ha Macskaházyt valaki megölné —

— Hallgass, szörnyeteg! — szakítá félbe a szólót Rétyné, midőn kezét a zsidó ujjaitól megszabadítani iparkodott.

— Szörnyeteg! nemde, szörnyeteg? — mondá a zsidó s tompa szava, midőn beszélésre kényszeríté magát, a hallgatót borzadással tölté, — de hogy' fogják nevezni azt, ki engem azon tettekre birt, melyekért tőlem mindenki eliszonyodik?

— Alávaló zsidó! — szólt Rétyné, — ki hisz neked, ha ellenem vádakat emelsz?

— Fognak hinni, — válaszolt a zsidó, — a mit én mondtam, azt mondta Viola is; nem fog senki kételkedni rajta.

— Vissza kell venni vallomásodat, — mondá Rétyné remegő hangon, — új tanukat fogok hozni s azok előtt elmondhatod, miként előbb igéretekkel birtak arra, hogy ellenem hamisan valljál, de hogy minden, a mit mondtál, csupa koholmány, érted-e?

— Én nem fogok visszavenni semmit vallomásomból, — válaszolt a beteg, — egy szót sem.

— Zsidó, — mondá az alispánné szenvedélyesen, — ha nem teszed —

— Fenyegetődzzél másnak, — szakítá félbe amaz, —

reám igéreteid s fenyegetéseid nem hatnak többé; holnapig ott vagyok, hol zsidó létemre is e világ hatalmasai fölöttem nem uralkodhatnak többé. De te, te — tevé hozzá végső erővel, — ki engem minden rosszra csábítál s mikor miattad szerencsétlenné lettem, elhagytál; te biró elébe fogsz állíttatni, — börtönbe kerülsz, mint én, — a vesztőhelyre. Megálmodtam betegségem alatt. — Középen te és én, mellettünk a hóhér nagy fényes karddal. Czifra is ott volt s Macskaházy s köröskörül roppant nép és a székre ültettek. — Itt a beteg megtörött szavai érthetlenné váltak, tovább szólt, de magán kívül vala s Rétyné a beteg hideg kezének rángatásaiból, melylyel karját még mindig erősen megszorítá, érzé, hogy végső halálos küzdelmeihez közeleg.

Az alispánné, miután karját nem kis nehézséggel a haldoklótól megszabadítá, mintegy magán kívül rohant ki a kamarából, hol az ápoló asszony betegét, midőn hozzá visszatért, magánkívül s végső vonaglásaiban találta.

Az érzelmeket, melyek Rétynének keblét e pillanatban eltölték, nem fogom leirni. Vannak szörnyek, mint az anyagi, úgy érzelmeink világában, melyeknek festésére ecsetet nem találunk s miket ez asszony most szenvedett, ezek közé tartoztak. Szobaleánya, kivel a lépcsőkön találkozott s ki által gyertyákat s egy pohár vizet rendelt magának a szobába hozatni, elborzadott, midőn asszonyát ily állapotban látá. Arczát halotti halványság takarta, egész teste remegett, szemei elvadult tekintetet vetének körül.

— Nagysád talán beteg? — mondá Julis, midőn a gyertyákat az asztalra állítá, — talán a főorvosért mehetnék? itt van a háznál.

— Mi közöd ehhez? — szólt Rétyné csillogó szemeit a szegény leányra vetve, — állítsd a vizet ide mellém s takarodjál.

A leány kiment s Rétyné, bezárva szobáját, maga maradt.

Az emberek részvétét elutasíthatjuk magunktól, de kiváncsiságukat bizonyosan nem; s ki főkép szobaleányról azt teszi föl, hogy szót fogad, ha óvakodásra intetik oly valamitől, mihez semmi köze nincs, teljes meggyőződésem szerint, csalódni fog. Legalább a jelen esetben így volt; s Julis, mihelyt asszonyától a fent írt módon kiküldetett, szobájában magányosan találva magát, nem ismert fontosabb kötelességet, minthogy azon ajtó mellett, mely őt asszonyától elválasztá, hallgatódzzék.

Mit Julis benn hallott, még inkább nevelé kiváncsiságát. Rétyné fel s alá járt. Leült asztalához s írt. Ismét fölkelt s mintha papirt tépne szét. Újra körül járt. Felnyitá szekrényét. Megint íróasztalához ült a Julis világosan hallá nehéz fohászait. — Később s leánynak úgy látszott, mintha az alispánné valamit keverne poharába.

— Csakugyan beteg, — gondolá magában, — bizonyosan cseppjeit veszi be; mégis jó volna, ha valakit hínék.

A szobaleány ismét az ajtóhoz illeszté fülét s csengést halla, mintha valaki egy poharat erősen az asztalra tesz; s midőn ebből asszonyának rossz kedvéről ítélve, föltételét már megváltoztatá s czélirányosabbnak tartá, nem híni senkit, úgy látszott, mintha az alispánné pamlagára vetné magát s a szobában fájdalmas nyögést hallana.

Ezt tovább hallgatni, a nélkül, hogy okát ismerné, több vala, mint mit szobaleány illdomosságától kívánni lehetne s miután Julis az ajtón többször kopogva s asszonyát megszólítva feleletet nem kapott, az alispánnénak szigorú tilalmáról, szenvedélyességéről, szóval mindenről megfeledkezve, egyenesen urához futott.

Kevés pillanattal azelőtt az alispánhoz Vándory jött. Rendkívül fel vala gerjedve s kérdé, nem látta-e nejét?

Miután Rétytől hallá, hogy egész nap feleségével

Segíteni nem lehetett többé.

nem szólt s nyugtalansága okáért kérdeztetett, Vándory elmondá, hogy midőn épen most Tengelyinél volt, az öreg asszony, ki a zsidót betegsége alatt ápolá, azt jelentette, hogy az alispánné épen halála előtt nála volt s vele hosszabb ideig maga beszélt. Vándory elsorolá mindazon körülményeket, melyeket az ápolónőtől hallott. — Barátom, — tevé hozzá, — nőd szenvedélyes asszony, megtudta, hogy a szerencsétlen, ki most nincs többé, előttem s többek előtt vallomásokat tett, nem ismeri tartalmukat s talán vádolva gondolja magát. Ki tudja, mire nem képes kétségbeesésében? kérlek, menj hozzá s nyugtasd meg. A zsidó vallomásában nincs semmi, mi által nőd veszélyeztetnék. Becsületszavamat adhatom reá, a szerencsétlen csak Macskaházyt vádolá.

A lelkészt e szavaknál Julis szakítá félbe, ki a szobába rohanva, mindent, mit asszonya ajtaja mellett hallott, elmondott.

— Jerünk, jerünk hamar! — kiálta Vándory, — talán még elég jokor jövünk. — S a férfiak a jövő perczben az alispánné ajtaja mellett álltak.

Az ajtó zárva vala. Benn a szobában nyögés hallatszott.

— Fel kell törni! — kiálta Vándory s miután Rétyvel együtt egész erővel az ajtónak rohantak, a gyenge zár engedett.

A czél, miért jöttek, nem vala többé elérhető. A pohár, mely az asztalon állt s melynek alján az italnak kis része megmaradt, mellette az üveg arsenicummal, Rétyné tette iránt nem hagytak kétséget. Segíteni nem lehetett többé.

Midőn férje a szobába lépett, a szerencsétlen asszony még élt, reá függeszté szemét s úgy látszott, mintha szólni akarna; de midőn Réty a pamlag mellé térdelve kezét megragadá, görcsösen összeszorult ujjai hidegek valának, mellét még egy nehéz fohász emelé s férjére meredt szemei elveszték fényöket.

Ő nem vala többé.

XXXVIII.

Minden ember, a legszerényebb körben töltötte bár életét, egyszer magára vonja embertársai figyelmét, s e pillanat az, melyben eltemettetik. Ilyenkor a magas torony harangja megkondul a legszegényebbnek; ki egész éltén át elhagyatva állt, annak koporsója körül emberek gyülnek össze; ki örökös akadályok miatt semmikép nem haladhatott, annak temetése előtt a tömeg kitér; s a nyomorult, miután életében semmit magáénak nem nevezhetett, örök áron egy darabka földbirtokot szerez, melyet szabadon használhat végső ítéletig, a nélkül, hogy tilalomtörésért büntetnék. A halottat részvét s tisztelet fogja körül, — s miért? Azért talán, mert ki józanul cselekszik, tiszteletet érdemel s az emberek többsége alig tehet okosabbat életében, minthogy tőle búcsút vesz? vagy talán azért, mert meggyőződésünk szerint a halott azt, mi mindnyájunkat egyaránt érdekel, de mit a legokosabb is csak hisz, — végre megtudta? — Igaz, a halálnál nincs jobb magyarázó a világon. Ki élete becséről kétkedik s nem tudja, érdemes-e az, mit e földön elérhet, hogy érte fáradjon: az első esetnél, hol ismerősei közül valaki meghalt, tisztába jöhet. Valamivel kisebb vagy nagyobb temetés, czímerek vagy csak a puszta név a koporsón, a sír fölött mausoleum vagy fakereszt, melyeknek felállítási költségei különbözik, de melyek egyenlőn elhagyatva állnak; egy rövid beszélgetés a szomszédok között, vagy nyomtatott gyászlevél, vagy hirdetés a honi hirlapokban, vagy talán nekrologok a külföldi hirlapokban is, — egy óra, tizennégy nap, vagy egy hónap mulva csend s közönyösség — — ez a dicsőség. Egy darab fekete fátyol a kalapon, vagy teljes gyászruházat, szegényeknél vitatkozás: ki fizesse a temetést? gazdagoknál: kié legyen az örökség? — — ez az, mi a birt szeretetre emlékeztet. S mi a ba-

rátságot illeti, ki nem tudja, hogy bármennyiszer szorítottuk barátaink kezét, az eset ritka, hol e szorongatások után valami visszamaradna, mi barátunkat csak annyira emlékeztetné is reánk s kézszorításainkra, mint tyúkszemeink arra, hogy egykor csizmáink által szoríttattunk. Ki éltének ezen díjával be nem éri, vigasztalja magát azzal, hogy a kivételek közé tartozik.

Ezek közé tartozott Rétyné is, kinek halála Porváron s az egész megyében több lármát okozott, mint minden, mi a Tisza mentében évek óta emlékezetre méltó történt. Maga az, hogy Rétyné meghalt, magára vonta volna a közfigyelmet. Ha gazdag földesasszony, ki, mi több, még ötvenedik évét sem érte el, jó konyhát tartott s a legszebb ruhákban járt, egyszerre meghal, a dolog még akkor is borzasztó, ha halálánál minden illő formák megtartattak s a beteg, csak miután fölötte két orvosi tanácskozás tartatott, mult ki a világból. De mi ez az alispánné esetéhez képest? A főorvos akkor hivatott, mikor Rétyné már magán kívül volt s ő minden tudománya mellett nem mondhatott mást, minthogy ha csak öt perczczel előbb jő, a nagyságos asszonyt bizonyosan megmentette volna. Serer, ki épen Porváron lévén, a hírre szinte a házhoz jött, csak azon meggyőződését nyilváníthatá, hogy mit a nagyságos asszony ivott, bizonyosan nem volt czukros víz; de orvosi tanácskozásról vagy patikáról nem lehetett szó, még annyi idő sem maradt, hogy Serer mandulatejét, mely, a mint mondá, néha csudákat tesz, ajánlhatná. Az alispánné meg vala mérgezve s mi több, saját maga által, az iránt nem lehetett kétség — s valamint Taksony-megyének orvosi kara méltó panaszt emelhetett törvényes közbenjárásának ilyetén elmellőzése ellen: úgy a porvári társaság egész szorgalmát arra fordítá, hogy e szörnyű történet titkos indokait felkeresse.

A Réty-család s azok, kik hozzá — mint Vándory

vagy Kislaky Kálmán — közelebb álltak, az egész történetet szerencsétlen véletlennek nevezék. A szegény alispánné, ezeknek állítása szerint, sokszor magneziával élt, melyet ugyanazon szekrényben tartott, hová egy pár nappal előbb a patkányok kiirtására vett arsenicumot elzárá, — szerencsétlen tévedés, mely este a gyengén világított szobában oly könnyen történhetett, megmagyaráz mindent. A közönség, mely önként ajánlott magyarázatot elfogadni nem szokott és sohasem kételkedik inkább, mintha valami hivatalosan tudtára adatik, nem nagy hitelt adott e magyarázatnak, — s mivel, ha már igazsághoz nem juthatunk, mindenki legszivesebben csalja meg önmagát, inkább gyanításokban kerese világosságot, miben ez alkalommal Julis által, ki asszonya halálánál jelen volt, nem kissé segíttetett. Az érdemes szobaleány annyit beszélt Rétynének egy idő óta mutatott szomorúságáról, főkép rendkívüli magaviseletéről, melyet utolsó nap rajta észrevett, hogy senki nem kétkedhetett, miszerint az alispánné szándékosan mérgezte meg magát; s miután az, hogy szobájának ajtaja zárva találtatott, szintén erre mutatott, csak azon okok iránt lehetett véleménykülönbség, melyek az alispánnét e határozatra birák.

Maga Réty nejének halála iránt nem szólt senkivel; akár elmebetegség volt legyen szörnyű lépésének oka, mint azt sokan hirdeték, kik a mint mondák, rendkívüli szenvedélyességét mindig ily betegség jelének tartották; akár az birta e kétségbeesett határozatra, mert látá, miként Ákos s Vilma házasságát nem akadályoztathatja, s inkább meg akart halni, mint hogy annak tanúja legyen, mit családjára nézve gyalázatosnak tartott; akár végre, mint a porvári asszonyságok férjeiknek a dolgot magyarázták, az alispán kétségen kívül megsértette nejét, s makacssága által, melylyel a szerencsétlennek valamely kivánatát ellenzé, gyilkolta meg feleségét, mint erre a világon számtalan példa van: Réty nem szólt senkivel,

de kik őt ismerék, észrevevék a hatást, melyet neje halála reá tett.

Ne gondolja azért senki, hogy e fájdalom visszatérő szeretetének lett legyen tanúsága. Nem tartozik ugyan a ritkaságokhoz, hogy midőn oly házaspár közül, mely egész életén át egymással rosszul élt, egy meghal, a másik mint egy csuda által a meghalt iránt keblében egyszerre véghetetlen szeretetet födöz fel. Valamint a mindennapi élet surlódásai között egyes hibáknál nagyon is könnyen megfelejtkezünk minden jó tulajdonokról: úgy ha életünk társaitól örökre elválasztatánk, többnyire csak jó tulajdonaik emlékét tartjuk meg, s gyenge emberi természetünk úgy hozza magával, hogy majdnem mindent kincsnek tartunk, mihelyt tőlünk visszaszerezhetlenül elvétetett. Réty bánatának azonban nem ez vala oka. Való szeretetet e nő iránt nem érzett soha, s ha egykor érzett volna is, oly oldalról tanulta ismerni újabb időben, hogy erről többé szó nem lehetett; s a szomorúság, melyet rajta neje halála óta mindenki észrevehetett, azon szemrehányásokból vette eredetét, melyeket magának ez alkalommal tett. Mindazon szerencsétlenségnek, melyet maga körül látott, nagy részben nem ő maga volt-e oka? Neje halála után egy megkezdett levelet talált iróasztalán, melyet a boldogtalan asszony hozzá intézett, s melyben egész szerencsétlenségét néki hányta szemére s nem volt-e ez legalább részben igaz? Midőn a multra visszatekintett, nem kelle-e Rétynek megvallani, hogy mindazon dolgok, melyeknek neje egyik áldozatául esett, nem történnek, ha ő maga reájok alkalmat nem ad? Ha nejével a helyzet iránt, melyben Vándoryhoz áll, mint kötelessége magával hozta, nyiltan szól, a szerencsétlen asszony vagy feleségévé nem válik, vagy legalább a gondolatot, hogy a lelkész férjének testvére, megszokva, soha azokra nem vetemedik, mik által magát Vándory követelései ellen biztosítani akarta. Saját tulzó engedékenysége volt

az, mi nejét azzá tette, mivé vált, s a nem titkolt gyűlölség, melyet iránta utolsó időben mutatott, birta e nőt kétségbeesett határozatára, mihez soha nem jut, ha férjében támaszt lát maga mellett. E gondolatok Réty lelkét mély fájdalommal tölték el, s maga Vándory szelid vigasztalásaival sem birá felderíteni szomorúságát.

A zsidónak vallomása, mely Rétyné halálát okozta, s Porváron mindenkire annyi hatást tett, csak azon következéseket nem idézte elé, melyekre czélozva volt, s Tengelyinek állása nem sokkal vált általa kedvezőbbé. Azon, hogy Macskaházynak Tengelyi irományai elrablásában része volt, már előbb is kevesen kételkedtek: de ez a jegyző iránt létező gyanút inkább nevelé. Ha az elrabolt irományok Macskaházynál voltak, mit a zsidó vallomásában is állított, egy fontos ok létezett, mely egyedül Tengelyit birhatá a gyilkosság elkövetésére. A zsidó azon állítása, hogy a büntettet Viola követte el, mint egy tanúnak, s mi több, kétes jellemű tanúnak vallomása, nem bizonyíthatott annyit, hogy reá azon számos bűnjelek ellenében, melyeknél fogva a jegyző vádoltatott, fölmentő ítéletet építeni lehetne. Tengelyin csak úgy lehetett segíteni, ha Viola, az igazság kezébe kerülve, Macskaházy ellen elkövetett bűntettét megvallja. Ez volt a jegyző barátjainak s ellenségeinek meggyőződése, s ehhez, kivéve Vándoryt, nem volt senkinek nagy reménye. Több két hétnél mult, mióta az öreg János Csavargóssal Porvárt elhagyta; s nem látszott valószinűnek, hogy miután az ország minden törvényhatóságai Viola fölkeresésére hasztalan szólíttattak fel, miután Ákos, Kálmán, Völgyesy, szóval azok, kiket Tengelyi sorsa érdekelt, e czélra mindent elkövettek, az, miért annyian hasztalan fáradtak, egy vén huszárnak sikerülhet.

Valószinünek látszott, hogy Peti czigány Violának hollétét ismeri; de a barna kályhafütő, Ákosnak minden kérései s igéretei daczára, mindig csak azt mondá:

hogy Violát a statárium óta nem is látta s ezen állításon kívül mást, mint esküvéseket, melyekkel azt bizonyítá, tőle hallani nem lehetett. A kislaki gulyásból, kiről tudatott, hogy Viola elszökése után feleségét s gyermekeit lovain ő vitte el, szintén nem lehete kivenni többet. Szerinte ő Zsuzsit csak három mérföldnyire egy bizonyos csárdáig vitte a hol a szegény asszony férjét be akará várni. Mi történt a családdal később, nem tudja; s Kálmán hasztalan kért s káromkodott, igért s fenyegetődzött, többet az öreg gulyás kínpadon sem mondott volna. Maga Liptákné is minden szeretete mellett, melylyel Tengelyi egész családja és főkép Vilma iránt viseltetett, ha kérdezék, hosszasan mentegetődzött, hogy semmit sem tud, s végre Ákosnak bevallá, hogy habár tudná, sem lehetne őt arra birni, hogy megmondja. — A teins úrfi tudja, mennyire szeretem, — mondá egyszer Ákoshoz, midőn tőle ismét kérésekkel ostromoltatott. — Kit is szerethetnék inkább? A többi gyermekek, kiket mellemen hordoztam, meghaltak, csak az úrfi maradt meg; de ezt ne kérje tőlem. Ha életemmel megszabadíthatnám Tengelyi urat, tenném; de hogy Judássá váljak, azt ne kivánja senki. Tengelyi úrnak barátjai vannak, meg fog szabadulni így is, s ha nem, legalább becsületesen tartják, sháznépéről gondoskodva van. Violára akasztófa, családjára végső inség vár; ha Zsuzsi közel rokonom nem volna is, inkább leharapnám nyelvemet, mint hogy eláruljam. — Mindazok, kik Viola hollétéről valamit tudhatának, e szerint úgy látszott, hallgatásra határozták el magokat; s ámbár Vándory vigasztalá barátjait, hogy Istenben bizzanak, úgy látszott, e bizodalom nem egyhamar fog igazoltatni; legalább János, miután két heti keresés után a legkisebb nyomra nem akadott, már maga is kétkedni kezdett, fogja-e adott igéretét teljesíthetni.

Arról, hogy Viola a szomszéd megyékben nincs, sem János, sem Csavargós nem kételkedett. Az is,

mint Csavargós többször mondá, valószinünek látszott hogy az ország határain túl nem ment; de széles e haza ötvenkét megyéinek melyikében keressék? ez oly kérdés vala, melyre az öreg János minden strategikus ismeretei mellett sem felelhetett. — Bizony ez a Viola átkozott gyerek, — mondá többször pajtásához, — úgy retirált, az ördög sem tudna reá akadni. Hej, milyen generális válhatott volna belőle!

— Mi az, retirálni? — kérdé egy ily alkalommal Csavargós, ki mióta az öreg Jánossal járt, nem szűnő gyönyörrel hallgatá elbeszéléseit, s mióta a háborúról s az egykori huszárnak nagy tetteiről hallott, szinte megvetéssel nézett önéletmódjára, melynek legérdekesebb pillanatai a katonaélettel nem mérkőzhetnek.

— Hallott e ilyet a világ?! — mondá bámulva a huszár, — hát azt sem tudod, mi a retirálás? De nem csuda, — tevé hozzá rövid gondolkozás után, — nem szolgáltál háborus időben, hogy megtanulhattad volna. Hát öcsém, a retirálás csak az, mikor az embert visszafelé commandirozzák.

— Értem, értem, — szólt a másik, ki ez értelmezést nagy figyelemmel hallgatá, — mikor az embert az ellenség megkergeti.

— Bohó! — mondá a másik hevesen, — hisz akkor jóravaló ember soha sem retirálna. Soha életemben nem voltam ütközetben, hol nem mi győztünk, és mégis hányszor nem retiráltunk! — Olvasóim tudják, hogy János, ki maga mindig csak rossz kedvvel s parancsolat következésében vonult vissza az ellenség elől, azon meggyőződésben élt, hogy szolgálatának egész ideje alatt seregeink nem győzettek le soha. — A retirálás csak az — folytatá előadását, — mikor az ember az ellenséget jól megveri és azután visszamegy. Érted-e most?

— Értem — válaszolt Gazsi, — csak azt nem tudom, miért megy hát vissza az ember, ha az ellenséget megverte?

— Hát bohó, — szólt a másik könyörülő mosolylyal, — azért megy, mert commandirozzák, s ha mint katona nem engedelmeskedik, főbe lövik.

— De miért commandirozzák, hátra felé? — kérdé Gazsi tovább, ki kételyeit az eddig hallottak után még mindig nem érzé felderítve.

— Az nem a mi dolgunk, — felelt János rossz kedvűen, mert ép ezen kérdés vala az, — melyet magának százszor tett és soha megfejteni nem tudott, — a katona azt teszi, mit neki parancsolnak, a többi mást illet. Miért commandirozzák hátra felé? — mormogott tovább — ostoba kérdés! Hát talán hogy avandzsirozzanak; mert a ki legtöbbet retirál, azt leginkább avandzsiroztatják; vagy meglehet azért, hogy az ellenség megint összeszedhesse magát s ujra megverhessék. Látod, Gazsi, ha katona lennél, s ily kérdéssel állsz elő, főbe lőnek.

Hasonló beszélgetésekből Csavargós Gazsi sokat tanulhatott, míg az öreg János bennök nem kis gyönyört talált, oly annyira, hogy mióta Ákos felnőtt s katonatörténeteit meghallgatni nem szokta, talán soha inkább megelégedve nem érzé magát, mint mostani társával; útjának czélja azonban mindemellett nem közelíttetett meg. A kislaki gulyás neki is csak azt mondá, hogy semmit sem tud. Minden kérés s pajtáskodás más feleletet nem húzhatott ki belőle, s ha mást kérdezett, szint azon felelettel utasíttatott el.

— Mintha összebeszéltek volna, — mondá János sokszor rossz kedvében, — mind csak azt feleli, hogy nem tud semmit. Épen úgy tesznek velem, mint lovászunk. Az is, ha a lótisztitásról vagy abrakolásról neki valamit mondok, azzal áll elő, hogy azt már régen tudja; ezek meg azt mondják, hogy nem tudnak semmit. Azt, miről az ember szólni akarna, azt mindenik tudja már; a mi iránt kérdez, arra senki nem felel. — De e panaszok sem a gulyást, sem mást annak elmondására, mit vagy nem tudtak, vagy mondani nem akartak, nem birhaták, s János és Csa-

vargós tovább vándoroltak tanyáról-tanyára, s mindenütt ugyanazon feleletet kapták.

Három vármegyét barangoltak be így, s ámbár Csavargós ez életmódot megszokta, János pedig napokig erdőn, réteken s posványon keresztül lovagolva néha ismét katonának képzelheté magát, s fölemelkedve kengyelében mondhatlan gyönyörrel néze körül a síkon, hol lovas ember semmi magasabbat magánál nem lát, — e hasztalan keresés végre mindkettőjöknek kellemetlenné vált. — Oly czélok után fáradunk majdnem valamennyien, melyekről mások, sokszor az egész világ tudja, hogy általunk eléretni nem fognak, — sebaj! csak mi magunk tudjuk megtartani ellenkező meggyőződésünket; de ha végre azt vesztjük el, s csak azért haladunk még tovább, mert kötelességünk, vagy becsületérzetünk, vagy hiúságunk, mely sokszor az előbbinek épen ellenkezője, úgy kivánja, akkor — sóhajtsunk fel, — az öreg János káromkodott — s menjünk tovább. Az öreg huszárnak philosophiája szerint: ki egy úton, ha csak ballagva is, tovább megy, mindig messzire jut, sőt végre az elérhetetlennek gondolt czélt is elérheti, mint azt a keresők jelen esetben tapasztalák.

Április azzal vádoltatik közönségesen, hogy változékony. Nem tudom, mennyire árthat ez a hónap jó hirének, legalább hazánkban, hol épen nem szükség áprilisra várnunk, ha fergeteg után, melytől szinte elborzadunk, véghetetlen nyugalmat, — könyzápor után egyszerre derültséget, borút s napsugárokat, keleti s nyugoti, déli s éjszaki szelet egy órában akarunk látni; annyi azonban bizonyos, hogy azon esztendőben, hol János és Csavargós Violát keresték, senki e hónapot változékonynak nem nevezheté. Az öreg huszár, noha fiatal korától sok nyomorúsághoz szokott, midőn naponként csontig megázott, eleget átkozá ápril kétségbeejtő állandóságát. Egyszer különösen elveszté egész türelmét.

A harmadik megyében jártak, majdnem húsz mér-

földnyire onnan hazulról. Reggel óta lovon ültek, s már dél rég elmúlt, midőn Csavargós végre öreg pajtásának megvallá, hogy a tanyát, hová őt vezetni igéré, nem tudja feltalálni. Miután Gazsinak állítása szerint a gulyás, kihez mentek, tíz mérföldnyire minden pásztorembert ismer, az öreg azon reményben, hogy itt végre Violának nyomára jön, eddig mindent eltűrt, most keményen megtámadá vezetőjét; de mit vala tennie? Erdő közepén voltak, útat vesztve s habár János megesküdött, hogy vén létére soha ily gyerekkel, minő Gazsi, útra nem indul többé, most nem tehete mást, mint hogy bundáját, a mennyire a szél engedé, összefogva, magát a gondolattal vigasztalá, hogy holnap Porvárra visszatér, s hogy az alatt Csavargós után tovább ballagott, ki minden fát megnézve, letördelt vagy az úton keresztbe tett ágakat keresett, mikkel szegény-legények az erdőben útjaikat megjelölik. Már az est közelgett, midőn a sűrűből feléjök világító pásztortűz a tévelygőket jó útra vezeté. Az erdő közepén végre a tanyához értek, melyről Gazsi szólt, s azon öröm, melylyel János a jó tűz mellé feküdt, alig lehete nagyobb annál, melylyel az itt tanyázó gulyás Csavargóst fogadá. Úgy látszott, a vén gazda Gazsival sokkal több munkát végzett együtt, mint mi a megyének valaha tudomására jött.

Violáról, ki iránt János gazdáját, mihelyt az magát fiatal pajtásával kibeszélte, kérdezé, a gulyás nem tudott semmit. Legalább ez vala első felelete; később azonban, miután e kérdés hozzá Csavargós által újra intéztetett, rövid gondolkozás után azt válaszolá, hogy ha ma nála maradnak, holnap reggel oly emberhez fogja vezetni, ki e részben talán többet mondhat. — Nem messze innen — szólt tovább, — ősz óta egy gulyás lakik, ki a ti vidéketekről jött. Másképp semmi ember, nem pajtáskodik senkivel, nem kereskedik marhával, szóval, haszontalan ember, de mivel onnan való, meglehet, Violáról tud valamit.

— Ki lehet az? — mondá gondolkozva Csavargós, — nem tudok pásztorembert, ki tőlünk múlt őszkor ide szakadt volna!

— Hát a kislaki gulyásnak testvéröcscse — válaszolt a másik, — bátyja derék legény volt, de ez haszontalan semmi ember, szóba sem áll senkivel.

— A kislaki gulyásnak testvéröcscse, — szólt Gazsi bámulva, — az nem lehet, az tavaly őszkor meghalt.

— Meghalt?! — mondá az előbbi még inkább bámulva — mikor tulajdon szemeimmel láttam; szép barna ember, feleségestül, gyermekestül jött, s te azt mondod, meghalt.

— Én csak azt mondtam, hogy a kislaki gulyásnak öcscse meghalt, — szólt Gazsi nyugodtan, — az, kit annak gondolsz, élhet, nem bánom, akármeddig, csak István gulyás öcscse soha sem lesz belőle.

— De mikor mondom, hogy az, — szólt a másik hevesen, — azt hiszed, nem ismerem István gulyást? esztendők óta nem sokat voltam nálatok, de fiatalabb korunkban István és én jó pajtások voltunk. Most is, mikor öcscse feleségét s két gyerekét ide hozta, nálam hált meg. Az egyik beteges volt, de a másik szép gyerek, — különb ember válik belőle, mint apjából, nem hiába, hogy Pistának híják, mint öreg bátyját s engem is. No, hiszed-e már, hogy csakugyan a kislaki gulyás testvéréhez foglak vezetni? — tevé hozzá, míg Gazsi s az öreg János szemeikkel integettek egymásnak.

— Fejemet teszem rá, — mondá Csavargós a huszárhoz, midőn hosszú beszélgetés után gazdájok lefeküdt s elaludt, — az, kiről szól, nem más, mint Viola maga.

— Magam is azt hiszem, — válaszolt János halkan, — de hallgass, míg hozzá nem vezetett; ne mondd gazdánknak, kivel van dolga!

— Majd bámul — mondá a másik, — ha azt hallja, hogy szomszédja, kit semmi embernek mon-

dott, Viola volt. No, holnap meglátjuk. — S ezzel Csavargós a tűz mellé heverve, alvásra készült, míg az öreg János minden fáradsága mellett még soká hánykolódott fekhelyén. Meggyőződve arról, hogy Violát megtalálta, újra kétkedni kezdett, nem lenne-e mégis jobb, ha őt békén hagyja? — Szegény, úgy látszik, becsületes emberré lett — gondolá magában, — minek bántsam? Tengelyi urat semmi esetre nem fogják felakasztani, s ki tudja, ha Viola kezökbe kerül, megtartják-e szavokat? s akkor, ha felesége kétségbeesik, s szegény gyermekei árvaságra jutnak, ki más lesz oka, mint én, mert alávaló espion módjára jártam utána. — Belső küzdelmében Jánost csak az vigasztalá, hogy ha Violát fölkereste is, abból még nem következik, hogy őt a vármegyének fel fogja adni, s ha vele szólhat, talán módot találhat, hogy Tengelyi megszabadujlon s Viola még se kerüljön fogságba. — Eleget szenvedett szegény, s most bizonyosan boldog; hisz oly szép gyermekei vannak, — ments meg Isten, hogy én rontsam meg szerencséjét. — S e megnyugtató gondolatok között a jótékony álom végre elnyomta őt is.

Térjünk most vissza Violához, kit történetünk folyama alatt hosszabb ideig elvesztének szemünk elől, s kit most, mint olvasóim kétségen kívül gyanítják, a kislaki gulyás testvérének neve alatt azon tanyán találunk, melyhez Csavargós ismerőse a keresőket vezetni igérte. E tanya bővebb leirását bátran elhagyhatom, nem hiszem, hogy olvasóim között olyan legyen, ki életében gulyástanyát nem látott. S ilynemű épületek hazánkban, kevés kivétellel, hasonlítanak egymáshoz. Viola tanyája a jobbak közé tartozott, s minden esetre olyan vala, melyben szegény ember jól érezheté magát. Háza nem vala oly nagy s kényelmes, mint az, melyet Tiszaréten egykor lakott, de a nádfödél, újra kiigazítva, megőrzé lakóit az eső ellen, fehér falai tisztaságukban messze világitának a nagy róna fölött, hol mérföldre más em-

beri lak nem állt, s maga ez elhagyottság, melyben az utas szemei előtt feltűnt, a kis háznak a lakhatóság s kényelem különös szinét adák. Megette hosszú dombsor emelkedett, alján, hol az erdő régen kivágatott, ritka, de terebélyes fákkal, fölebb sürű erdővel, mely mérföldekre terjedett, míg e dombok alatt, a meddig a szem láthatott, határtalanul nyúlt el a nagy rónaság, s egyes tornyokon, melyek itt-ott a láthatáron feltűntek, s a nagy síkon legelő nyájakon kívül semmi nem volt, mi a nézőt arra emlékezteté, hogy lakott földön jár. Közel a házhoz istálló, s mellette néhány fészer s szénaboglya állt, ajtaja előtt egy pár bozontos kuvasz nyujtózott a tavaszi nap meleg sugáraiban.

Viola boldog lehetett új lakhelyén. A menedéket, melyet keresett, feltalálta, s távol volt az emberek társaságától, mi annak, ki, mint ő, tőlök sokat szenvedett s csak új üldözéseket várhat, már magában egy neme a szerencsének; — boldog lehetett volna, mondom, ha boldogságunk csak jelen helyzetünktől függne. — Miután azonban ez nem így van, az öreg János erősen csalódott, midőn őt szerencsésnek gondolá. Már csak az, hogy életének előbbi szinhelyét elhagyni kényteleníttetett, elkeseríté örömeit, ha reá új körében ilyenek vártak volna is. Valamint műveltebb ember, kinek a természet szivet adott, honából kitiltva, soha megelégedettnek nem érezheti magát, s ha a szerencse rá halmozná minden adományait, az idegenek közt mindig magányosnak s elhagyottnak érzi magát: úgy ragaszkodnak a nép szegényebb osztályai nemcsak a honhoz, de születésök helyéhez. Életök szűkebb körökben foly le, s az összes hazának eszméje tőlök közönségesen távolabb fekszik, hogysem azt tisztán felfogni képesek volnának. Az utolsó paraszt szereti hazáját, szereti, mint oly valamit, mit teljesen megfogni s értelmezni nem tud, de minek nagysága előtt meghajlik s mi iránt magát háladatossággal lekötve érezi, — hasonló

szeretettel ahhoz, melylyel az ember Isten iránt viseltetik; de a szegény embernek valóságos hazája az, melyet szivének semmi nem pótolhat ki: a falu, melyben született, a kis hely, hol ifjú napjait tölté. Helyhezd őt tíz mérföldre születése helyétől, s a gondolat, hogy a magyar korona birodalmában maradt, nem fogja enyhíteni fájdalmát, melylyel falujától megvált. A hely, hol első éveit tölté s szüléinek szerény laka vagy talán sirja áll, a kis mező, melyen évekig dolgozott, a fák, melyek alatt annyiszor megpihent, a kút, melynél talán kedvesével először találkozott, kipótolhatatlanok — emlékei nem a nemzet, hanem családja vagy szomszédai történetéből állanak, s ha új lakhelyén az emberek ugyanazon nyelven szólnak is, fog-e velök ugyanazon tárgyakról beszélhetni, melyeken kívül való érdekkel előtte semmi nem bir? Nem fog-e mint idegen állani az idegenek között, majdnem épen úgy, mintha honát hagyta volna el? mintha falutornyának láthatárán kívül nem volna más hely a világon, hol magát egészen otthonosnak érezheti. S nem egy egész-e életünk, melynek egyes pillanatait szétszaggatnunk nem lehet, melynek örömei nagy részben reményeinkben fekszenek, melynek boldogságát emlékeink föltételezik? s mi volt Violának akár multjában, akár jövőjében, mire megnyugvással tekinthetett? Mint a nyári vész, mely a bérczen átvonulva, azt nemcsak zöldjétől s virágaitól fosztja meg, de néha lemossa földjét s csak terméketlen sziklákat hágy maga után, így sorsunk csapásai néha jelen örömeinknél többet rontanak el. A kebel, mely fölött átvonultak, pusztán marad utánok, azon része, melyben örömei termettek, elveszett, s nyájas napok jöhetnek ismét, de a sziv örökre terméketlenné vált: ilyen volt az, mit Viola szenvedett. Felejtheté-e az emberek igazságtalanságát, s hogy napjait fenevadként üldözve tölté? felejtheté-e, mit önmaga tett, s mi előtt, valahányszor reá gondolt, egész valója borzadott? Nem volt-e

gyilkos? nem fertőzteté-e embervér kétszer kezeit? s miként reméljen szerencsét ő, kit lelkiismerete soha nyugodni nem hágy, ki a jövő pillanatban mindentől, mit még tulajdonának nevez, megfosztva láthatja magát? A jövő szüntelen fenyegetve állt a szerencsétlen előtt. Még senki az egész vidéken nem ismeré valódi nevét, s ura s azok, kikkel érintkezésbe jött, a kislaki gulyás öcscsének tarták őt; de nem függött-e egész biztossága egy hajszálon? Ha egykori ismerősei közül valaki e vidékre jő vagy véletlen által kisül, hogy idegen útlevéllel s név alatt jött, nem fog-e világosságra jönni minden? s akkor mi vár reá, ki már halálra itéltetett? Violának remegni kellett minden embertől, kit tanyájához közeledni látott; remegni tulajdon kis fiától, hogy ártatlan beszélgetéseivel szüleit el ne árulja; s van-e kín ennél nagyobb? Mégis mindemellett Viola végre talán megszokta volna helyzetét, s ha nem is szerencsésnek, legalább nyugodtnak érezheté magát. A végzet, mely az embernek ön helyzete meghatározására oly kevés befolyást adott, pótlékul úgy alkotá szivét, hogy minden helyzetbe végre bele tudjon szokni. Ha Viola nejét, mint reménylé, boldogan láthatja, szeretetében, melyet iránta s gyermekei iránt érzett, talán megfeledkezhetett volna mindenről, még a veszélyről is, mely őt szüntelen környezé; hisz maga Damokles kardja, ha valakinek évekig feje fölött lebegne, végre el fogná veszteni ijesztő hatalmát. De ez nem történt.

Zsuzsinak nem sok kelle, hogy magát szerencsésnek érezhesse. Egy vala ő azon lények közül, kiknek Isten, midőn a földre küldé, hivattatásul azt adá, hogy szeressenek, s míg ennek megfelelhetett, ő boldognak érzé magát. Míg maga mellett férjét s gyermekeit látja, míg éltének minden pillanatait nekik szentelheti, míg róluk gondoskodhatik, míg értök dolgozhatik, ő nem kiván többet. Midőn a szegény asszony férjét szabadon látá, s gyermekeivel a kis-

laki gulyás kocsiján új lakhelye felé utazott, egészen boldognak érezé magát. Éltének legfőbb reménye teljesült, s minden, a mit szenvedett, elenyészett a boldogság érzete előtt, mely lelkét tölté. Távol az emberektől, messze eddigi élete szinhelyétől, hol senki férjét nem ismeri s egészen új életet kezdhet: ez vala évek óta egyedüli vágya, s ez teljesült. Letérdepelt, midőn új tanyája küszöbén átlépett, s forró imájában, melylyel Istenhez emelkedett, csak mély hálálát mondá ki, mintha nem volna semmi, mit enynyi boldogság után még kérnie lehetne.

E boldogság azonban nem tartott sokáig. Vannak lények a világon, melyek csak vagy határtalanul boldogok, vagy egészen szerencsétlenek lehetnek, s Zsuzsi ezek közé tartozott. Ha kedveseit megtarthatja, mennyek országában nincs öröm, mely után vágyódnék, az egyen kívül, hogy a szeretet, melylyel övéit öleli, öröklő leend; ha ezektől megfosztatik, van-e valami, mi őt bánatában vigasztalhatná? S ez történt.

Kisebb gyermeke mindig gyenge s beteges volt. — Miként is lehetne máskép? — szólt Zsuzsi sokszor, ha kisdede arczán azon szomorú kifejezést vevé észre, mely kis gyermekeknél testi betegségnek legbiztosabb jele, — keservet szítt emlőimről, s keserű könyeimmel mostam le arczáról mosolygását. Szelid kék szeme, mióta megnyilt, nem látott mást, mint bánatot maga körül; miként ne lenne szegény gyermek szomorú? — A nyugtalan életmód, melyre anyja az utolsó időben kényszeríttetett s melyben e gyönge gyermek osztozott vele; a hideg őszi levegő, melynek órákig ki volt téve, s végre a sebes út, midőn az egész család új lakhelyére sietett, látszó hatással voltak úgy is bizonytalan egészségére. Fölgerjedett állapotában, míg férje élteért aggódott, Zsuzsi nem is vevé észre a változást, mely kisdedén történt; de alig ért új házához, hova pár nappal később Viola is megjött, midőn a veszélyt gyanítani kezdve, egyszersmind minden reményről is lemondott. — Né-

hány nap mulva, melyet a legnagyobb aggodalommal töltött, a gyermek meghalt, s egy kis sir a tanya mellett mindaz, mi Zsuzsinak kis kedveséből maradt.

E gyermek halála az anyának mélyen fájt, még inkább talán, mint máskor fájt volna, mert e csapás boldogsága közepett váratlanul érte szivét; de midőn férje szomorúságát észrevevé, ki gyermeke halálában Istennek büntetését látá, Zsuzsi érzé, hogy férjének vigasztalásra van szüksége s legyőzé még anyai keservét is. — Ki tudja, — szólt sokszor, — talán jobb volt gyermekemnek, hogy elhagyá e világot, hol eddig is csak szenvedett. Talán Isten csak azért küldé ránk ez új szerencsétlenséget, hogy fölötte nagy boldogságunkban el ne bízzuk magunkat, — s végre nem marad-e kis Pistám, ki naponként nő, s a legderekabb gyermek, kit valaha életemben láttam? S neki igaza volt; míg egy gyermeke marad a nőnek, kinek egész szeretetét adhatja, keserghet, de soha sorsa által egészen leveretni nem hagyja magát. A gyenge kéz, melynél gyermekét vezeti, egyszersmind legbiztosabb támasza éltének; s a kis Pista csakugyan szeretetreméltó gyermek volt. Víg, egészséges, minőt anya csak kivánhat, s e mellett oly nyájas és szerető, mintha sejdítené, hogy kis testvére halála után anyjának egész boldogsága tőle függ.

Tél közepe táján Pista himlőbe esett. Az anyának gondjait, melyekkel a beteget ápolá, nem fogom leirni; csak, ki anyát ily helyzetben látott, képzelheti mindazon szeretetet, mely egy asszony keblében megfér; csak ő tudja, mint lehet az anya gyermeke betegágya mellett, ugyanakkor, mikor szivét mondhatlan kínok töltik el, víg s mosolygó, csakhogy kedvesének néhány derült pillanatot szerezzen; egyedül ő ismeri azon erőt, mely míg használhat, mindent elbir és soha nem lankad el. Három kínos hét után, melyet remény s aggodalom közt töltött, végre meghalt e gyermeke is, s a szegény asszony, midőn e kedvesét testvére mellé fekteték, érzé, hogy ez

után semmi nincs a földön, mi őt még boldoggá tehetné.

Zsuzsi nem panaszkodott, nem szólt szerencsétlenségéről, sőt elkövetett mindent, hogy fájdalmát férje előtt titkolja; de a sápadt arcz, melyet mosolyra kényszerített, az akaratlan fohász, mely néha mellét dagasztá, hangja, mely, ha valami által gyermekeire emlékeztetett, egyszerre remegni kezdett, míg maga elfordult, hogy férje a szemébe nyomuló cseppeket ne lássa, érthetőbben szóltak, mint bármily panasz, melyben a szerencsétlen anya fájdalmát kiöntheté; s Viola inkább szereté nejét, hogysem általa megcsalathatnék. Ő meglátta a titkolt könyek nyomát a kedves arczokon; megérté a soha ki nem mondott fájdalmat, s szilárd lelkét bánat töltötte el, keserűbb, mint melyet eddig életében érzett. Szenvedni látnunk, kit véghetetlenül szeretünk, s érzeni egyszersmind, hogy fájdalmát enyhítenünk nem lehet, van-e a világon ennél kínosabb érzemény? s Violának úgy látszott, hogy csak azért mentetett meg a haláltól, hogy élte kelyhének e legkeserűbb cseppjét kóstolják ajkai. — Én szerencsétlen, — szólt egykor magában, midőn a mezőn magánosan legelő marhája után nézve, szemeit a nagy rónán végig jártatá; — nem lesz-e hát elég mit eddig szenvedtem, még ezt is el kelle érnem?! Talán ha kiszenvedtem volna a halálbüntetést, könyörült volna Isten gyermekeimen, most a mindenható kedveseimben büntet. Kezeimet vér fertőzteti, de mit tehet Zsuzsim, mit tehetnek erről szegény gyermekeim? Irgalmas Isten, mit vétkezének ők ellened?!

Ismét ily gondolatokba merülve ült Viola a dombon, mely háza mögött emelkedett, midőn figyelmét a tanyáról szokatlan kutyaugatás vonta magára, s szemeit arra fordítván, egy idegent látott egyenesen feléje közeledni. — Viola, mint helyzete javallá, egészen elkülönözve élt; maga a kislaki gulyás, mióta a tanyán lakott, csak egyszer látogatta meg őt; s a

vidék pásztoremberei s szegény-legényei tapasztalván, hogy Viola velök semminemű czimboraságba ereszkedni nem akar, ritkán jöttek tanyájához, s ezért egy idegennek közeledése már magában is figyelmet gerjesztett; mennyivel nagyobb volt Viola bámulása, midőn a közeledőben, kinek vonásai előtte már távolról ismereteseknek látszottak, végre az alispán huszárjára ismert, s általa saját rég nem hallott nevén szólíttatott meg.

János, mihelyt a tanyát távolról meglátá, gulyás vezetőjének megköszönte fáradságát s Csavargóst vele küldötte el. Hogy Violával bizalmasabban szólhasson, csak maga jött, s Viola még mindig alig hitt szemének, midőn az öreg, máskor oly rendesen felöltözött katonát most parasztruhában a hosszú utazás alatt megnőtt szakállal látá maga előtt.

— Kend az János? — mondá bámulva, midőn szemeit a jövőre mereszté, — s ily öltözetben?

— Ugy-e furcsa? — válaszolt a másik jókedvűen, — hiába, meztelenül születtünk, s meztelenül fektetnek a sirba vagy legfölebb gatyában; a katona paraszt volt, s megint paraszttá válik, ez a világ forgása; s végre ez a ruha nem is oly rossz, csakhogy oly embernek, ki, mint én, sokáig begombolva járt, ha megszorítva nincs, mindig valamije hiányzik. Első napokban úgy tetszett, mintha nem is lennék felöltözve.

— De honnan és mi hozza kendet ily messze földre? — kérdé az előbbi.

Az öreg János, ki jelen járatának helyességéről egészen meggyőződve soha sem volt, megzavarodott e kérdésnél. — Hát csak meg akartalak látogatni, — mondá kis szünet után, mely alatt fejét vakará, — azaz fel akartalak keresni, — tevé hozzá még nagyobb zavarban, — fontos beszédem volna veled. Nem kell azért megijedni, öcsém, — szólt tovább, midőn a bámulást, melylyel Viola e szavaknál reá tekintett, észrevevé, — abból, mivel megigértem, hogy fel foglak keresni, nem következik ám, hogy másnak

is megmondom, hol találhat. Szólok veled s azzal vége, te tehetsz, a mit legjobbnak látsz. Belőlem ugyan a teins urak, ha megnyúznak, sem fognak semmit kivenni; én még desertort nem adtam fel soha életemben.

Violának kiváncsisága e szavak által még inkább növekedett, s az öreg János, kérésének engedve, azonnal hozzáfogott utazása okainak előadásához. Nem szükséges, hogy az öreg huszárt kissé hosszas elbeszélésében kövessük; a benyomásról, melyet szavai Violára tevének, olvasóimnak úgy sem lehete fogalmuk. — Mily átkozott teremtés vagyok én, — mondá, szemeit kétségbeesve ég felé emelve, midőn Jánostól Tengelyi helyzetét hallá, — a kihez csak közelítek, gyűlölve vagy szeretve, szerencsétlenné teszek mindenkit. — Viola kezével takarta szemeit, s elmerülve fájdalmában, hallgatott.

— Látod-e, — szólt megnyugtatva az öreg huszár, — nem kell hinned, hogy Tengelyi úrnak oly igen rossz dolga van. Nincs is tömlöczben, hanem szobában tartják; enni, inni a mennyi kell; én magam szolgálom, s gondolhatod, hogy Ákos úrfinak jövendő ipjára van gondom; csak az az átkozott criminalis per, vagy nem tudom hogy' hívják, ne volna! nem tudni mire ítélhetik, ha nem sül ki ártatlansága és akkor —

— Nem akartam-e javát? — szólt, a beszélőt szenvedélyesen félbeszakasztva, Viola, — ember nincs a világon, kinek annyit köszönhetek. Feleségem s gyermekimet fogadta fel házában; éltemet adtam volna érte; egy embernek vérét ontottam, mert azt hivém, hogy haszna kivánja — s hová vezetett háladatosságom? Hogy őt, a világ legbecsületesebb emberét tömlöczbe hoztam; s ha te nem jösz s helyzetéről nem tudósítasz, általam talán vesztőhelyre jut. Oh, János, miért fáradott kend, hogy a haláltól megmentsen? örömnap lesz az, melyben én meghalok! A veszett kutya, ha betegségét érzi, elfut a háztól, melynek

kenyerét ette, hogy jóltevőit szerencsétlenné ne tegye; lám, én rosszabb vagyok a veszett kutyánál — legjobb barátimat rontom meg.

Az öreg Jánost mélyen meghatotta Viola fájdalma, s a mennyire lehetett, azzal vigasztalá a szerencsétlent, hogy talán mégis valami módot találhat, mi által Tengelyin segíteni lehet.

— Mi azt illeti, — szólt Viola valamivel nyugodtabban, — ne aggódjék kend. Három nap alatt Porváron lehetünk: az irományok, melyeket Macskaházytól elvittem, nálam vannak, véresek még most is, s ha az egészet, a mint történt, elmondom, Tengelyi úron gyanú nem maradhat.

Az öreg János gondolkozva csóválta fejét. — Öcsém, nem hiszem, hogy jó lesz — mondá, — ily dolgot jobb előre meggondolni. Oda menni könnyű. Itt vagyok, én, Viola, öltem meg Macskaházyt, — ezt minden gyerek elmondhatja; de ha egyszer bezártak, kiszabadulni, ez nehezebb, s arra kell gondolnunk. Igaz, az urak azt mondják, hogy éltednek nem lesz bántása, maga a viczispán is igérte; de végre, ki tudja? A mit az urak ily szegény embernek igérnek, arra nem mindig jó sokat adni, s úgy hiszem, tanácsosabb, ha előbb más módot próbálunk meg. Teszem, az irásokat nekem adod, én elviszem, elmondom, hogy veled szóltam, s mikor az irásokat átadtad, magad elbeszélted, hogy Macskaházyt te gyilkolád meg.

— Nem fogják hinni, — vágott szavába Viola.

— Jól van, — folytatá a huszár, — ha magamnak nem hiszik, még egy tanút hivok. Csavargós Gazsi igen jó gyerek, ki velem jött, s most a szomszéd gulyásnál van. Két becsületes tanú elég minden bizonyságra; vagy mert Gazsi talán nem egészen becsületes, s néha lopni szokott, elhíhatjuk magát a gulyást harmadiknak. Igy el kell hinniök. Te addig, míg mi Porváron ezeket valljuk, feleségeddel, gyermekeiddel tovább állsz, mikorra érted ide jőnek,

üres helyedet találják. Mit mondasz, nem lesz-e ez jobb?

— Nincsenek többé gyermekeim, — szólt Viola, s arczán mondhatlan fájdalom kifejezése vala látható — az utolsót, kis Pistánkat, most két hónapja temettük el.

— Pistát? — mondá az öreg János, — kis Pistámat? hej, öcsém, az szörnyűség!

— Őt s kisebb testvérét — folytatá az előbbi remegő hangon; — gyermektelenül állok, s szegény Zsuzsi nem fogja soká túlélni kedveseit. Napról-napra fogy; hej szegény, nem éri meg a levelek hullását, melyek a fákon most hajtanak!

A két férfi egy ideig hallgatva ült egymás mellett; Viola mély fájdalomba merülve, az öreg János könynyekbe lábadó szemekkel. — Bizony, öcsém — szólt végre az utóbbi meghatott hangon, — Isten tudja, miért bánik némely szegény emberrel oly keményen. Azt mondják, egy helyre jövünk végre valamennyien, mintha e földön csak úgy átmasiroznánk a másvilág felé: de meg kell vallani, azok, kik az arier gardba jutottak, néha elveszthetik türelmöket. Az elsők fölemésztenek mindent, övék az egész dicsőség, a hátulsóké a verés s koplalás. Életemben többször éltem ily nyomorúságot. Mikor a sereg retirál, a legbátrabbakat küldik hátra, s én háború idejében sokszor jártam úgy a leghátulsóbbak között; de lám, öcsém, ép akkor tanultam, hogy nem kell soha lemondani a világról. Mert először, ha az ily szolgálatnak vége van, okos generális mindig a legutolsókat dicséri s jutalmazza meg a többiek előtt, s bizony az Úr Isten is csak így tesz majd a más világon; s azután nem tudja senki, miként fordul még a szerencse. Hála Istennek, feleséged még megvan. Neked még tíz gyermeked lehet. Igaz, nem lesz olyan, mint a kis Pista volt, oly kedves gyerek nincs, s nem egyhamar lesz széles e világon, de gyerek, s lám én mindig azt mondom, a kinek még gyermeke lehet, az nem tudja soha, mily szerencse vár reá.

Öcsém, én csak azt mondom neked, bolond lennél, ha a tekintetes urak kezébe adnád magadat; erre még mindig időd marad.

Viola meghatva hallgatá végig az öreg katona tanácsait, de midőn János, feleletet várva, szemeit fiatalabb társára függeszté, ez szomorúan rázta fejét. — Nem tudja kend, mennyit szenvedtem már eddig is, máskép nem adná e tanácsot, — így válaszolt. — Ne adjam magamat biráim kezébe, s kerüljem el büntetésemet még tovább: ezt javasolja kend? De azt hiszi-e, hogy az, mit így szenvedek, nem százszorta súlyosabb minden büntetésnél, melyet reám mondhatnak? Halálra fognak ítélni, igen, én megérdemeltem; de mi egy halál a legkínzóbb, azon szüntelen remegéshez képest, melyben élek, mióta itt lakom! Húsz mérföldre mentem el onnan hazulról; de mi húsz mérföld? Mint kend most, úgy más akárki fölkereshetett vagy véletlenül rám ismerhetett. Ha valakit távolról házam felé jőni láttam, hányszor nem bújtam el a leggyávább teremtésként az erdőben; ha uram, vagy más valaki előbbi életemről kérdezett, hányszor nem érezém a vért arczomba tolulni, midőn remegve, mint gonosztevő birája előtt, oly kérdésekre feleltem, melyek véletlenül s különös szándék nélkül tétettek. Így élni, János, nem élet; ha felakasztanak, csak pokolbeli kínoktól mentenek meg.

— Már felakasztani nem fognak, — szólt közbe János biztatva. — A viczispán, hála Istennek, összeveszett feleségével, és azóta egészen más emberré lett. Megigérte, hogy életednek semmi esetre bántása nem lesz, s ő bizonyosan meg fogja tartani szavát; azaz, ha lehet — tevé hozzá; — de ki tudja, bir-e a többiekkel? s én mindig azt mondom, sokkal jobb, ha —

— Ne szóljon kend nekem erről többet, — szakítá félbe a szólót Viola, — tudom, hogy szándéka jó, de én el vagyok határozva. Higye el, mióta gyermekeim meghaltak, sokszor gondolkoztam arról, nem

lenne-e jobb, ha magamat önként átadom a törvénynek? s talán ha kend nem jő, s Tengelyi úr szerencsétlenségét meg nem tudom is, feladtam volna magamat önként, csakhogy a kínoktól megszabaduljak, melyek között most élek. Mielőtt kis Pistám meghalt — s szegény gyerek úgy el volt csúfitva himlői által, kend nem is ismert volna reá, csak édes szelid szava maradt meg, még most is mintha fülembe csengeni hallanám — mit is akartam mondani? — tevé hozzá szemeit kezével törülve, — ha fiamra gondolok, megfelejtkezem mindenről. — Igen, mielőtt kis Pistám meghalt, egész betegsége alatt mindig csak arra kért, hogy többé zsiványnyá ne legyek. Ugy-e apám, nem lesz zsivány többé? Ez volt az utolsó szó, mit tőle hallottam; s ha itt maradok, ugyan teljesíthetem-e ezen kérését? Jőjjön a legalávalóbb gonosztevő, kivel zsivány koromban találkoztam, s ismerjen rám, nem kényszeríthet-e csak az által, mert titkomat tudja, minden alávalóságra, sőt a legundokabb gonosztettre? Mihelyt nevemen szólíthat, szolgája vagyok, s így becsületességem csak a véletlentől függ.

János, érezve e szavak valóságát, felsóhajtott.

— Látja kend, a ki kezét embervérbe mártotta, annak meg kell halnia, — folytatá az előbbi, — sokszor gondolkoztam erről, s látom, hogy ez természetes. Az embernek úgy sincs nyugodalma ily tett után. Ha biráim elítéltek, nyugodt leszek; a nélkül lelkiismeretem nem hagy pihenni. Igaz, nem volt soha szándékomban valakit megölni; nem én, hanem a sors akarta, hogy gyilkossá legyek; de akkor a sors azt is akarta, hogy gyilkosságomért szenvedjek; s mit ér, ha ellene küzködöm?

— Igen, de Zsuzsi mit fog csinálni!? — mondá János mély fohászszal.

Viola egy ideig hallgatott; arczán leirhatlan fájdalom kifejezése vala látható; ujjai görcsösen összeszorultak a bot körül, melyet kezében tartott; melle feszült, mintha szét akarna repedni. — Mit fog Zsu-

zsi csinálni halálom után? — szólt végre remegő hangon, — oh ha erre gondolok, elhágy bátorságom! De mit tehetek? Ha látnám, hogy a szegény asszonynak keservét enyhíthetem; ha nem volna oly szerencsétlen, hogy teljes meggyőződésem szerint még szerencsétlenebbé halálom által nem válhatik: nincs kín a világon, melyet nem tűrnék el. Ha lelkiismeretem furdalna is, ha remegve kellene töltenem életem minden napjait, ha tudom, hogy örökre elkárhozom: hígye el, János, én elviselném mindezt panasz nélkül, csak azt látnám, hogy életem Zsuzsinak vigasztalására van. De a szegény asszonynak szive telve van színig keservével, abba sem új bánat, sem vigasztalás nem fér, sőt jelenlétem csak azon egy könynyebbségtől fosztja meg, mit talán abban találna, hogy szabadon sirhatna. A helyett, hogy vigasztalnám, csak nehezítem fájdalmát, melyet előttem elnyomni iparkodik, s mely csak annyival inkább nehezül lelkére. Nem, nem! — folytatá szenvedélyesen, — ezt nem tűrhetem tovább; történjék, minek történnie kell, egyszerre. Talán ha én is meghaltam, megkönyörül rajta Isten s elveszi e világról, hol azoknak, kik Violát szerették, úgy sincs nyughelyök; s ha nem, legalább, ha engem felakasztottak, nincs többé mitől félnie, s jó emberek majd gondját viselik. Kösse össze kezeimet, János, s vezessen egyenesen Porvárra, ez legjobb, mit velem tehet.

János Viola szavaiból látá, hogy határozata megváltozhatlan, s annyival kevesebbet szólt többé föltétele ellen, mennyivel inkább érzé azon okoknak helyességét, melyeket ez támogatására felhozott. — Utoljára is talán igazad van, — mondá rövid gondolkozás után. — Felakasztani nem fognak, arra fogadni mernék, s rád nézve is talán jobb, ha strófodat kiálltad, legalább azután szabad ember vagy. De mi a megkötözést illeti, az ostobaság volna. Ha magad akaratából jösz, érdemednek fogják tulajdonítani, s annyival kisebb büntetésed lesz. Isten ments meg,

hogy én vezesselek oda; éltem végnapjáig szégyenleném, ha valaki azt mondaná: Violát az öreg János fogta meg.

— Jól van, — szólt Viola rövid gondolkozás után,— ha kend jobban szereti, menjen előre, s mondja Tengelyi úrnak, ne féljen, legfölebb négy nap mulva Porváron leszek. Bojtárom nem sokára haza jő, marhámat arra bizhatom, s Zsuzsinak is mondhatok valamit, hogy ha elmegyek, meg ne ijeszszem; úgy is elég nehezen fogok megválni.

— Mindenesetre legjobb lesz öcsém, — szólt az öreg János, — ha már rászántad magadat, jobb, ha legalább most Zsuzsinak nem szólsz. Később, ha egyszer Porváron vagy, majd én magam jövök feleségedért; s ha a viczispántól meghallja, hogy éltedet nem bántják, maga is nyugodtabb lesz. Ne félj öcsém — tevé hozzá, Viola vállára ütve, — még végre minden jó lesz, egy pár esztendőre bezárnak, s azután ismét mint becsületes ember térsz vissza Tiszarétre. De mennem kell, — szólt körültekintve, — Zsuzsi haza jöhetne, s ha nálad lát, főkép ily ruhában, bizonyosan megijed. Isten veled, öcsém. — S ezzel az öreg huszár ismét a ház felé indult, hol lovát hagyta. Miután kevés lépésre haladott, János egyszerre megfordult s visszajött. — Tudod-e öcsém — mondá Violához, ki az előbbi helyen megállt, — elfelejtettem mondani, ha határozatodat megbánod, ne jőjj. Tőlem bizony, míg magad el nem jősz, senki tanyád helyét megtudni nem fogja. Legfölebb azt mondják, az öreg János nagyobb szamár, mint maga gondolta, mert Violát nem tudta feltalálni. Az se baj. Isten veled. — S ezzel János, a nélkül, hogy feleletre várna, ismét útnak indult; s Viola nem sokára lovának távozó kopogásából hallá, hogy a tanyát sietve elhagyá.

— Hát életemnek legalább valami haszna lehet, — így szólt magában; — Tengelyi jótevőm, meg akartam hálálni tettét, s csak új szerencsétlenségbe ke-

vertem; ettől meg fogom menteni. Óh, de Zsuzsimból mi lesz!? — Viola fájdalmas gondolatokba merülten fejét kezére támasztva ült ott, mikor neje haza jött, s őt megszólítva, mély ábrándjaiból fölébreszté: neki úgy látszott, hogy férje sirt; de a szegény asszony gyermekei sirjától jött, s e könyekben nem látott semmi feltünőt.

XXXIX.

Violára, mielőtt feltételét teljesítheté, még nehéz pillanatok vártak. Határozata változhatatlan vala, de miként találjon oly ürügyet távozásra, mely nejét megnyugtassa? Mióta e tanyán laktak, Zsuzsi, valahányszor férje csak egy pár órára távozott, a legnagyobb nyugtalanságban élt, s ezen féltékenysége, mióta gyermekei meghaltak, még erősebbé vált. Férjén kívül neki e világon nem vala semmije; s nem forgott-e az szüntelen veszélyben, ha emberek közé ment, hol valaki által megismertethetett? Viola százszor neki készült, hogy nejének tudtára adja, miként még az este néhány napra útnak indul, s százszor újra elhalasztá szándékát. Egyszer úgy látszott, mintha Zsuzsi ma derültebb volna, mint máskor, s ily pillanatban nem akará megrontani kedvét; másszor ismét arcza kifejezését a közönségesnél még szomorúabbnak képzelé, s akkor a pillanatot arra, hogy szándékát vele közölje, nem tartá alkalmasnak; s nem tudom, miként teljesítette volna föltételét, ha neje, észrevéve elfogultságát s a készületeket, melyeket útjára tett, maga nem kérdezi ezeknek okáról. Miután férjétől hallá, miként távolléte alatt a házhoz jött ispánnak parancsa szerint még ez éjjel el kell mennie, hogy a szomszéd megyéből ura számára marhát hajtson, Zsuzsi elhalaványult. De mit tegyen? Az okot, melyért tanyájától nem szivesen távozik, nem mondhatá senkinek, s a szegény asszony még áldá

végzetét, midőn férjétől vigasztalásul azt hallá, hogy a hely, hová megy, Taksonymegyétől még távolabb fekszik. — Ott még kevesebbet félhetek, hogy valaki rám ismer, — így szólt Viola többször, s Zsuzsi, hogy férjének helyzetét ne nehezítse, legalább úgy tetteté magát, mintha ez által csakugyan megnyugtatva érzené magát.

Viola, kinek, valahányszor nejére nézett, a fájdalom jutott eszébe, melyet e szerencsétlen érzeni fog, ha a dolgok valódi állását megtudja, jellemének egész szilárdsága mellett néha alig tartható vissza könyeit; de erőt vett magán ő is, s midőn este nejét utólszor kebléhez szorítva lovára ült, nem vehette volna senki észre felgerjedését. Maga Zsuzsi nem gyanítá, hogy midőn férje ajkairól az utolsó Isten veled-et hallá, a szerencsétlennek szivét azon sejdítés tölté, hogy utólszor szólt kedveséhez. Viola rég megszokta a szenvedést; mint a tenger sötét habjai, úgy arczának mindig komor kifejezése eltakará a vészt, mely keblében dúlt; de midőn jó lován az erdő felé vágtatva annyira jött, hogy mozdulatai az utána néző által nem láttathattak, rég leküzdött keserve kitört, s szemének keserű cseppjei sűrűn peregtek le arczán.

Már este volt, mikor Viola elhagyá házát. A lealkonyodott nap végsugárai csak még gyenge világot terjesztének a láthatáron, s a félhold, mely könnyű fellegek között lebegett az égen, fényesen önté le ezüst sugárait, s minden ünnepélyes csendben állt szelid világítása alatt. A természet bájai nagy bajainkat nem felejtetik el velünk, de elveszik keserűségöket. A szenvedélyes bánat helyett, melyet emberek között vagy szobánkba zárkózva érezénk, szelid szomorúság tölti lelkünket; úgy látszik, mintha az egész természet részt venne fájdalmunkban, mintha minden csillag sajnálkozva nézne le reánk; a nagy láthatáron körültekintve, érezzük egész parányiságunkat, s önszerencsétlenségünk kisebbnek látszik, midőn eszünkbe jut, mily kevés s mily mulékony egész

létünk. A nyugalom, melyet maga körül látott, végre nyugodtabbá tevé Violát is. Lépésre mérsékelé lovának sebes futását, s letörülve könyeit, fel a csillagokra nézett. honnan annyi fönséges remény ragyog le minden szenvedőre.

Midőn a dombra ért, honnan néhány hónap előtt új tanyáját először meglátta, egy perczig megállt s visszanézett. A távolság s a hold bizonytalan világa miatt csak egy fehér folt s nem messze tőle egy gyenge pásztortűz vala minden, a mit látott. Eszébe jutottak mindazon remények, melyekkel e helyre jött, — a keservek, melyeken azóta keresztül ment, — gyermekei, kiket a hegyoldalon eltemetett, s végre a szerencsétlen nő, kire életének legnehezebb csapása vár, — s e gondolatoknál ismét köny nyomult szemébe; de fájdalmának szenvedélyes kitörése után Viola visszanyerte ismét szilárdságát. — Ki tehet róla? — így szólt, midőn egy nehéz fohász után ismét útnak indult, — sorsát senki nem kerülheti ki; én szerencsétlenségre születtem.

Viola föltevé magában, hogy Tiszarétre megy, s Réty Ákos kezeibe adja magát, vagy ha ezt nem találná ott, legalább Liptáknét nejéhez küldi; s miután e hely a tanyától, hol nejét hagyá, jó húsz mérföldnyire volt, s Viola, hogy senki kezeibe ne kerüljön, főkép Taksonymegyébe érve, minden jártabb utakat elkerült, többnyire csak éjjel ment, hosszú utazása alatt ideje vala gondolkozni. Gondolatait többnyire neje foglalta el. — Szegény Zsuzsi! — így szólt sokszor magában, — csak miatta ne kellene aggódnom, de ha megtudja, hogy a vármegye kezébe adtam magamat, kétségbe esik. De mit tehetek? Végre is megtudták volna hollétemet. Valamint az öreg János, úgy más is fölkereshetett, s akkor még rosszabb volna dolgom. Igy, ha magamat feladom, legalább Tengelyi úr irásait nem vehetik el tőlem, rajta segíthetek, és ki tudja, nem kapok-e végre mégis gratiát, mint János mondta? — S ez utolsó gondolat

a szerencsétlennek nem kis vigasztalására szolgált. — Ha valaha férfi nyugodtan nézett a halál elébe, ő vala az; de a gondolat, hogy életét hóhér kezei által veszítse, borzadással tölti a legbátrabbat is; s Viola, nejére gondolva, készebb vala mindent eltűrni inkább, mint azt, mit e kedves teremtés túlélni nem fogna. — Zárjanak be tíz esztendőre — gondolá magában, — kínozzanak, tegyenek velem akármit, az, hogy élek s hasznomra lehet, fenn fogja tartani Zsuzsim erejét, s én is el fogok tűrni mindent, ha őt néha láthatom. Hisz végre minden elmúlik, s mint az öreg János mondta, még mint becsületes ember végezhetem napjaimat. Ilyen emberi természetünk; ha oly helyzetbe jutottunk, honnan semmi kedvező kilátás nem nyílik, a kisebb rosszhoz kötjük reményhorgonyunkat, de egy napig sem maradhatunk remény nélkül.

Viola minél tovább gondolkozott helyzetéről, annál nyugodtabbnak érzé magát. A két emberölésen kívül, melynek mindegyikénél mentségére annyi okot hozhatott föl, soha nagyobb bűntettet nem követett el. Maga az, hogy a halálos félelmet kiállta s most önmaga adja magát biróság kezébe, a legkeményebb ítéletet elháríthatja róla, s azonkívül nem számolhat-e Réty Ákos s általa annyi becsületes ember pártfogására, ha Tengelyit jelen szerencsétlen helyzetéből megmenti? Legnagyobb aggodalma, midőn harmadik éjjel Tiszaréttől már csak néhány mérföldnyire volt, az vala, hogy mielőtt magát s irásait Réty Ákos- vagy Vándory-nak átadhatta, Nyúzó pandurjainak kezeibe kerül. Viola a magával hozott irományok fontosságának okát nem ismeré, de miután ez irományok utolsó elfogatása alkalmánál tőle elvétettek s Nyúzó által eltagadtattak, félnie kellett, hogy a főbiró, kinek jellemét tapasztalásból ismeré, ez irományokat most is, ha kezébe kerülnének, elsikkasztaná, s föltevé magában, inkább végső csepp vérig védelmezni magát, hogysem Tengelyi irásait más, mint biztos kezekbe tegye le.

Már hajnallani kezdett, midőn a szt.-vilmosi erdőhöz ért. Lova, melyről egész éjtszaka le nem szállt, fáradt vala; s a helyről, melyen állt, még jó két óráig kelle mennie, mielőtt Tiszarétre érhetett. Viola megsajnálta jó lovát, melynek életében annyi hasznát vette, de átlátta a veszélyt, mely reá nézve abból támadhat, ha fényes nappal közeledvén a faluhoz, még mielőtt föltételét teljesíthetné, megismertetik s erőszakkal a szolgabiróhoz hurczoltatik. Az erdőnek épen legsürűbb része e télen kivágatván, a fák között, főkép most, midőn ágaikat még lomb nem takará, rejteket találni nem lehetett, s ezt látva, neki mégis legtanácsosabbnak látszott, ha útját tovább folytatja. — A nagy rónaságon — gondolá magában — távolról meglátok s kikerülhetek mindenkit; s te jó Hollóm — szólt, midőn kedves paripájának nyakát veregeté, — ma még meg kell tenni szolgálatodat, gondom lesz, hogy jó kezekbe kerülj. Talán Ákos úrfi istállójába fogad s agarász-lónak használ, hisz megtanulhattad a szaladást, eleget kergettek előbbi uraddal, én rajtad többé ülni nem fogok. Viola ismét szomorú gondolatokba merülve folytatá útját, s lova, mintha osztoznék ura bánatában, leeresztett fővel ballagott tovább a fák között, melyeken anynyiszor átszáguldott.

Szomorú ábrándjaiból Violát lódobogás ébreszté föl. Arra nézett, s a kis erdővel körülfogott rétnek, melyen épen átment, másik oldalán három lovas pandurt vett észre, kik mihelyt őt meglátták, feléje tartottak. Kitérnie vagy elrejtőznie nem lehetett, megsarkantyúzta tehát lovát s futásban keresé menedékét. — Megállj! — kiáltának üldözői — vagy halál fia vagy! — midőn utána rohantak; de Holló, minden fáradtsága mellett, a pandurlovak által nem vala oly könnyen elérhető, s a pár lövés, mely utána tétetett, csak nevelé sebességét. Viola egyenesen Tiszarét felé tarta futásában; a pandurok, nem vesztve őt szemeik elől, bizonyos távolságban utána nyargaltak.

Ákos e szavaknál mintegy akaratlanul a szt.-vilmosi erdő felé fordult.

Ákos épen Tiszaréten volt. Az alispán mióta neje meghalt, nem szivesen ment ki jószágára, s fiára bizá gazdaságát, ki most is a tavaszi szántás végett több napot töltött itt, — s mert az utolsó időben történteknek emléke neki is kínos vala, nem a kastélyban, hanem az öreg Vándorynál lakott. Vándory, szokása szerint e reggelen is jókor fölkelve, midőn az egészen tiszta eget látá, nem állhatott ellen a vágynak, hogy ismét egyszer a Török-dombról nézze a felkelő napot, s magával híva Ákost, vele ugyanazon helyre ment, hol őt történetünk kezdetén először találtuk.

Kevés fiatal ember van a világon, ki reggeli álmát könnyen hagyná el, — s Ákos nem jó kedvben követé öreg barátját, ki út között szüntelen a felkelő nap szépségéről szólt, s előre élvezé a gyönyörű látmányt, mely reajok a Török-dombon vár, sőt egyik hősöm szégyenére, meg kell vallanom, hogy ámbár a napkelet soha pompásabb szinekkel nem takarta a láthatárt, e látvány őt ma hidegen hagyá.

Múlt ősz óta, hol az agarászat után Tengelyi- s Vándoryval a Török-dombon találkozott, Ákos nem vala itt, s igen természetes, ha most ugyanazon helyre jövén, azon dolgok jutottak eszébe, melyek a domb körül akkor történtek, s hogy a napkeletről majdnem elfelejtkezve, Vándoryt ezekre emlékezteté. — Mintha ma volna, oly elevenen áll előttem minden — szólt a lelkészhez fordulva, — hol most mi állunk, veled akkor szegény Tengelyi állott. A domb alatt lovaink, előttetek Kálmán s én jobbra, ott az átkozott Nyúzó, mintha még most is káromkodni hallanám, midőn a szt.-vilmosi erdő felé nézve meglátá, hogy pandurjai valakit hoznak, s én nem akartam hinni, hogy Violát fogatta meg.

Ákos e szavaknál mintegy akaratlanul a szt.-vilmosi erdő felé fordult, s jó szemével észrevevé a lovasokat, kik a fák közül épen most jöttek ki a síkra. — Mi ez? — szólt Vándoryhoz, midőn arra mutatva,

őt is a lovasokra figyelmezteté, — átkozott sebesen jőnek, elől egy, utána három, mintha itt is valaki üldöztetnék.

— Isten mentsen meg, — szólt Vándory sóhajtva — elég volt, hogy e helyről egyszer ily szörnyűséget kelle látnom.

— És pedig mégis úgy van, — mondá Ákos, ki szemeit az alatt a lovasoktól nem fordítá el, — az, ki elől jár, űzőbe vétetett, réteken és szántóföldeken vágtat keresztül.

— Legyen Isten szegénynek irgalmas, — szólt Vándory, szemeit éghez emelve.

— Ha zsivány, nem menekülhet meg többé — mondá Ákos, — egyenesen a falunak kergetik, s már lova is gyengülni kezd, üldözői jóval közelebb vannak hozzá mint elébb.

— Talán nem zsivány, — szólt Vándory, ki a lovasok mozdulatait szintén a legnagyobb figyelemmel követé.

— Bizonyosan az, vagy olyan, kit annak tartanak — szólt rövid szünet után, — már a pandurok fegyvereit is kiveszem. Szegény ember! lova egészen kifáradt, egyik üldözője nyomában van. Most az üldözők legközelebbike lovastól felbukott; megint pár perczre megszabadult; bárcsak friss lovat adhatnék neki.

Viola helyzete — mert olvasóim gondolhatják, hogy ő az, kit Ákos a Török-dombról lát — az által, hogy legközelebb jött üldözője felbukott, csakugyan e pillanatban kedvezőbbé vált. A második pandur, midőn felbukott pajtásához jött, ki lovastul együtt egy szántóföld árkában feküdt, feltartá lovát s leszállt, hogy segítségére legyen; a harmadik oly távolságra maradt el, hogy Viola, ki most már nem kivána mást, mint a falut a pandurok előtt elérve, irásait biztos kezekbe adhatni által, már czéljánál gondolá magát. — Csak most ne hagyj el jó Hollóm, — mondá, midőn nehézkes ugrásokban tovább haladó lovát ismét megsarkantyúzá, — hajrá Holló! — De

mindennek megvan határa, végre a legjobb ló ereje is kifogy, s Viola érzé, hogy az övé alig birja terhét. A szegény pára, mely egész utolsó éjtszaka utazott, s most egy fél óra óta kergetés között, ujonnan felszántott földeken s árkokon keresztül ment, ügetni kezde, s Viola, ki egy részről már a Török-domb közelében s így majdnem czéljánál látá magát, a síkról visszanézve mindinkább közelgeni látá ellenségét, szóval és sarkantyúval hasztalan biztatá. A lónak fehér tajtékkal elborított teste remegett, fekete sörényéről nehéz cseppekben patakzott le az izzadság. Viola tántorogni érzé lépéseit, de a kétségbeesés elnémíta minden egyéb érzelmet s még egyszer oldalába vágá éles sarkantyúit. A ló fájdalmában felszökött s végső erővel még egyszer szaladásnak indult. De az ellenség nyomán vala. — Állj meg! — ordított egy vad hang Viola háta megett, s az üldözött borzadva látá, hogy a pandur csak pár lépésre van már tőle. Nem látva más menedéket, kirántá pisztolyát nyeregkápájából, s hogy visszaijessze, ellenére szegezé. De a pandur, ki lőfegyverét szinte kezében tartá, alig látá e mozdulatát, midőn iszonyú káromkodással pisztolyát Violára süté.

Az ellenek oly közel voltak e pillanatban egymáshoz, hogy a lövés alig hibázhatott, s Viola felkiáltva lova nyakára rogyott. A ló megijedve a közel lövéstől, még egy pár ugrást tett, s haldokló lovasával együtt a földre rogyott.

Mindez a Török-dombhoz oly közel történt, hogy Ákos, ki mihelyt a lövést s annak következéseit látá, oda futott, még elég jókor jött, hogy a lováról leugrott s fokosával szerencsétlen ellenségéhez közelgő pandurt minden további kegyetlenkedéstől visszatartóztathatá.

— Ne merészeld e szerencsétlent bántani, aláváló — kiálta Ákos a legnagyobb indulattal, midőn Violát lova alól kiszabadítani iparkodott, — nem látod, hogy többé ellent nem állhat?

— Szerencsétlent? — mormogá a másik, ki az alispán fiát látva, parancsának ellentállni nem mert, s kiben olvasóim pandurköntösben is, melyet egy idő óta viselt, az egykori zsiványra, Czifrára ismertek volna; — nem látja a teins úr, hogy Viola? Az ötszáz forint, mit annak igértek, ki őt halva vagy elevenen a nemes vármegye kezeibe adja, az enyém. Csak, reménylem, meghal, mielőtt pajtásaim ide jőnek, máskép a pénzből ők is követelnék részöket.

Ákos nem hallá ez embertelen kivánatot, s egész erejével dolgozva, végre Czifra s Vándory segedelmével a szerencsétlent kihúzá lova alól.

— Meghalt, — mondá Ákos, midőn a vérző testet a zöld pázsitra fekteté, s halvány arczáról csakugyan Violára ismert.

— Még eddig nem halt meg, — válaszolt Vándory, ki azalatt a beteg mellé térdepelve, sebét vizsgálta, — a seb mellének baloldalán mély, s felgyógyulásához nincs remény, de pár óráig még élhet, talán még szólhat is. Üljön kend lovára, — szólt a pandurhoz fordulva, — nyargaljon a faluba azonnal s hivjon embereket, kikkel e szegény embert házamhoz vitethessem.

— Nem megyek biz én; — mondá a megszólított. — Majd bizony bolond leszek. A nemes vármegye annak, ki Violát elevenen vagy halva kezébe adja, ötszáz forintot igért; ha elmegyek, ide jőnek pajtásaim s magoknak követelik a pénzt, pedig a teins urak látták, hogy én lőttem agyon.

— Ha nem mégysz, mindjárt főbe lőlek itt ezzel a pisztolylyal, kutya! — kiáltott Ákos, Violának a ló mellett fekvő lőfegyverét felkapva. — Vérpénzedet, ha más nem, magam fizetem meg.

Ez az utolsó biztatás a fölemelt pisztolylyal egybevetve, Czifrát sietésre inté, s Ákos Vándoryval egy ideig magok maradtak Viola mellett, ki még mindig eszméletlenül feküdt a földön. A panduroknak egyike — mert miután Czifra a faluba küldetett, pajtásai szin-

tén e helyre jöttek — vizért ment, de sem ez, sem Ákos és Vándory biztató szavai a szerencsétlent fel nem ébreszthették eszméletlenségéből.

Fél óra múlt, s már a faluból emberek jöttek, midőn Viola szemeit fölnyitva, körültekintett s életének némi jeleit adá.

— Nem ismersz? — mondá Ákos, midőn hozzá lehajolva, kezét megfogá, — nézz rám Viola.

— Ismerem, — mondá a zsivány, ki az alatt magához jött, gyenge hangon — jó, hogy itt van, épen a teins úrhoz akartam menni. — Viola melléhez nyult, mintha valamit keresne. — Gombolja csak fel mellényemet, — mondá, miután meggyőződött, hogy azt maga nem teheti, — s vegye ki az irásokat, — Tengelyi úrnak irásai, melyeket a zsidó Macskaházyval ellopott, s azért jöttem, hogy általadjam. Véresek, — tevé hozzá, midőn az irományokat Ákos kezeiben látá, — ujra véresek; most nem tesz semmit, hisz csak az én vérem. Tengelyi úr jóltevőm volt, megszolgáltam jóságát; mondják neki, hogy csókoltatom kezét, s ne gondolja, hogy Viola oly aláváló ember volt, ki jóltevőjét megkárosíthatta volna.

Míg Viola ezeket mondá, a faluból több s több ember gyűlt össze, kik a haldoklót körülfogák.

— Barátom! — mondá Vándory mélyen meghatva, — talán nem is tudod, hogy Tengelyi ugyanezen irományok végett szörnyű gyanuba keveredett?

— Tudom — szakítá félbe Viola, — Jánostól hallottam s azért akartam magamat a nemes vármegye kezeibe adni, hogy a gyanutól megtisztítsam. Halljátok-e emberek? — szólt most a körülállókhoz erősebb, de időről-időre félbeszakasztott hangon, — ki azt mondja, hogy Macskaházyt Tengelyi úr ölte meg, hazudik; a gyilkos én vagyok. Csak az irásokat akartam elvenni tőle, melyeket a zsidóval együtt Tengelyi úrtól ellopott, de pisztolylyal fenyegetett s indulatomban megöltem. Úgy legyen Isten irgalmas lelkemnek, mint Tengelyi úr egészen ártatlan e tettnél.

Viola fáradtan elhallgatott; a nép mélyen meghatva állt ott, sok szemben könyek csillogtak. — Hej, öcsém, — mondá egy öreg paraszt, ki Vándory mellett állt, — miért kellett épen neked ily sorsra jutnod? Szomszédok voltunk, s azt gondoltam, te fogod behunyni szemeimet, ha meghalok, mint én tettem apádnak.

— Bátyám, — szólt Viola gyenge hangon, midőn szemeit a szólóra függeszté, — ha kend házam mellett elmegy, s az üresen áll, vagy benne más emberek laknak, gondoljon néha Violára is; Isten látja lelkemet, nem én vagyok oka, hogy azzá lettem, a mi utolsó időben voltam; bocsássa meg Isten azoknak, kik okaî voltak.

E pillanatban Liptákné jött. Midőn a történtekről hírt vett, ide sietett, s most áttolakodva a sokaságon, midőn rokonát a földön s a körülötte álló népet látá, könybe lábadó szemekkel kérdé: mit ácsorognak itt, s miért nem viszik Violát a faluba, hol becsületesen gondját viselhetnék?

— Hagyja el kend néném, — mondá, mindig nehezebben véve lélekzetet, midőn Liptáknét megismeré, — nekem nem viselé többé senki gondomat, végem van s nincs mit panaszkodnom. Vért ontottam, véremmel lakoltam érte; ez Isten parancsolatja. Hagyjatok meghalni itt, a mezőn, melyet szántottam, Isten szabad ege, a meleg napsugárok alatt.

Viola szava gyengült, intésére Liptákné melléje térdepelt, hogy szavait hallhassa. — Menjen kend néném Zsuzsihoz — mondá alig hallhatóan, — mondja: bocsásson meg, hogy most, midőn tőle elmentem, megcsalám; nem cselekedhettem máskép, jótevőmet nem hagyhattam el bajában; és ha megmondtam volna, hová megyek — itt Viola szava érthetetlenné vált, még egyszer felnyitá szemét, melyet elgyengülve előbb behunyt, körültekintett, még egyszer rebegé neje nevét, s a sóhaj, melylyel azt kimondá, vala utolsó lehellete.

— Legyen Isten irgalmas minden bűnös iránt, — mondá egy vén paraszt a körülállók közül, — lelkét sok vétek terheli.

— Ő sokat szenvedett — szólt Vándory meghatva, — nyugodjék békében e nehéz élet után.

Azoknak leirását, mik Viola halála után történtek, nyájas olvasóimra bizhatnám, kik, ha könyvemet eddig félre nem vetették, kétségen kívül minden egyes személyemnek legközelebb jövőjét önmagok ép oly jól ismerik, mint én. Legközelebb jövjőét mondám, mert habár bizonyos, hogy Ákos Vilmával, s Kálmán Etelkával a lehetőségig boldog párokká váltak, a jövőért ki merne jót állni? noha én mind a két esetben, hogy ha húsz év mulva ismét Tiszarétre vagy Kislakra jövök, hol az új házasok letelepedtek, ép oly megelégedett arczokat reménylek találni, mint midőn a boldog ifjak kedveseiket először ősi lakukba vezették.

Az alispán ritkán jön Tiszarétre. Az ott történtek emléke mindig kellemetlenül hat kedélyére, annyival jobban érzi magát Porváron. Letette betegeskedés ürügye alatt hivatalát, lemondott kamarás és tanácsi czímek utáni vágyairól, s azóta kevés megelégedettebb embert láthatni. Sokan azt hivék, hogy Pesten fog letelepedni, de csalódtak. Vagyona s alispáni érdemei által ő Porváron az első, véleménye, mint hajdanában, mindig a többségé, mi által elérte, hogy a többség által mindig bámultatik, — s alkotmányos országban mi kell egyéb az embernek, hogy magát boldognak érezze?

Az öreg Kislaky nem vágyódik ily dicsőség után, sőt biztosan mondhatom, hogy az első alkalom után, melyben mint rögtönítélő törvényszék elnöke hivataloskodott, azonnal lemondott e díszes czíméről is, de kedves Kálmánja boldog, s ez a becsületes öreg úrnak s nejének elég. Ha Etelka férjével néha keve-

sebbé elégszik meg, mert Kálmán még most is szerfölött kedveli az agarászatot, azzal vigasztalja nejét, hogy a 811-iki bor is idei bor volt egykor, s hogy fia is majd kiforrja magát.

Az öreg Tengelyi eleinte szomorú volt. Oly szerencsétlenség, mint melyen ő keresztül ment, elkeseríti a legvidámabb kedélyt, s a jegyző a komoly jellemekhez tartozott egész életén át. Neje kérése soha nem birhatá őt arra, hogy lakását a kastélyba tegye át. — Alacsony házban születtem — mondá mindig, — így akarok meghalni. — De a boldogság, melyet maga körül látott, a sok jó, mit veje segedelmével a tiszaréti lakosokon tehetett, kiknek annyi ideig jegyzőjük volt, földeríté végre őt is. Takarékmagtárt s kisdedóvó iskolát alapított, gyümölcsfákat ültetett a házak s utak mellé, s e szüntelen munkásság, melyben napjai folytak, derültté tevék agg korát, világos tanulságul mindenkinek, hogy valamint az erőmű, ha hasztalan vesztegel, idővel elrozsdásodik, s annyival fényesebb, mennyivel szünteleneb-bül dolgozik: úgy az ember, ki egész életén át fárad, el nem veszti díszét öreg napjaiban sem.

A kislaki s tiszaréti házak legjobb barátjai Völgyesy és Vándory maradtak. Az első, baráti körökben lassanként elszokott emberkerülő életmódjától, s át kezdé látni, hogy ha sokan elég balgatagok az embert külső formája után itélni meg, nem kisebb balgatagság, azért, hogy ilyenek előtt kitérjünk, minden társaságtól visszavonulni; mert ha az emberi társaságban a bolondok s gonoszok még oly nagy többségben volnának is, azon kevés józan s becsületes ember, kit benne találhatunk, megérdemli, hogy mint a gyöngyhalász, őket keresve, a társaság mocskos habjaiba merüljünk. És Vándory — boldogok között élt, oly körben, mely optimismusának mintegy bizonyításul szolgálhatott, miként nem lett volna boldog ő! Hogy a levelek birtokába jutva, melyek által születését bebizonyíthatá, sem nevét, sem helyzetét nem

Gyümölcsfákat ültetett a házak és utak mellé.

változtatta, magától értetik. Több élvezetet, több való szerencsét ő e világon nem találhatott volna, mint kis lelkészlakában, hová minden, ki segélyt keresett, oly szivesen betért. Soha a szeretet, mely tiszta szivét tölté, nem veszte semmit melegéből, soha bizodalma, melylyel az isteni gondviselés s az emberek jobb természete iránt viseltetett, nem ingadozott. Mint a csipkebokor, melyről a szentirásban olvasunk, ilyen vala e férfi lelkülete; a láng, mely szivében égett, világot s meleget terjesztett, de nem emészté fel oltárát, épen azért, mert nem földi láng vala.

Az öreg János, kit Ákos gazdájának tett, de ki mind a mellett soha huszárköntösétől meg nem vált, első esztendőben teljesen megelégedve nem érzé magát, de miután Ákosnak fia született, a vén katonának leghőbb óhajtása teljesült s alig várhatja a pillanatot, melyben sok győzedelmes csatáit e második Réty-ivadéknak elmondhatja.

Néhányan olvasóim között talán tudni szeretnék, mi történt Nyúzóval? Hogy a törvényes bizonyság, mely ezen már azért is kiválólag magyar könyvben a kezdettől minden fontos pillanatokban jelen volt, végén se nélkülöztessék, elmondom, ámbár a főbirónak vége nem oly regényes, mint kivánnám. Úgy ítélünk emberekről, mint az időről. A mezei gazda áldja, a sétára készülő uracs átkozza az esős vasárnapot; még a jégesőnek s állandó szárazságnak is vannak a buzakereskedők közt magasztalói, s így nincs ember, ki néha, ha valakinek épen gazságával használt, igen derék embernek nem tartatnék. Nem csuda tehát, ha Nyúzónak is voltak barátai, csak szerencsétlenségére az alispánné halála után kevesebb, mint mennyire helyzetében szüksége vala. A főbiró elvekhez alkalmazá egész életét. Felfogása szerint a mindennapi kenyér az, mit bölcsek a szükséges alatt értenek, — hozzá szép ház, birtok stb., stb. az, mi hasznosnak neveztetik; jó hír s köztisztelet, ez fel-

fogása szerint a voluptuosumokhoz, a luxushoz tartozik, mi után józan ember csak akkor fárad, ha a két elsőnek bővében van. Ez elvnek helyes alkalmazása Nyúzót bajba keverte. Bizonyos közmunkák, melyek Garacsnak szebbítésére fordíttattak, s ehhez hasonló dolgok, melyekről bővebben szólni nem akarok, az érdemes tisztviselőnek annyira rossz néven vétettek, hogy hivatalától esküdtjével együtt elmozdíttatott, mi Garacs vidékének nem kis kárára vált, miután a főbiró házának még be nem födött harmada mindeddig várja cserepét, s a kerítés sem készült el, a mennyire én tudom.

Miután az urakról szóltam, s így birálóm előtt, ki e művemet azzal vádolá, hogy benne az első helyet a nép alsó osztályainak engedém át, javulásom jelét adám: nem akarják-e tudni olvasóim, mi történt Zsuzsival?

Története rövid és egyszerű. Midőn Liptáknétól férje halálát meghallá, lerogyott nénje karjai közé s egy ideig eszmélet nélkül maradt. Mikor magához jött, elment gyermekei sirjához, s leborulva a most először zöldelő halmokon, könyek között búcsút vett kedveseitől s nénjével Tiszarétre költözött. Kérte, hogy ott lakhassék, hol férjével élt, s miután Ákos a házat Liptákné segedelmével úgy igazíttatá el, mint az egykor állt, oda vonult. Elzárkózva mindenki elől, magányosan töltötte napjait, maga Liptákné csak ritkán láthatá őt, más senki a faluból nappal nem találkozott vele. Csak este láták szomszédai megnyilni ajtaját, s akkor a szegény asszony a Török-dombhoz ment, s ott maradt virradtig.

Ákos, fiatal nejével egy nyári éjtszaka a Törökdomb felé sétálva, egy asszonyi hangtól e régi népdalt hallá énekelni:

Ezen a nyári éjszakán
Ragyog a csillag igazán;
Ott, hol az a csillag ragyog,
Én is oda való vagyok.

Vilma gyanítá az énekest.

Másnap reggel, mikor a faluból több gazda kaszáival munkara ment, a Török-domb közelében ugyanazon helyen, hol néhány hónap előtt Viola meghalt, a fűben egy asszonyt találtak. Föl akarták kelteni, de ő nem ébredett többé fel.

Történetem végéhez értem. Isten veletek, olvasóim! Ha vannak köztetek, kik elbeszélésem mindennapiságán megbotránkoztak, s tartózkodás nélkül kimondják: hogy hacsak akarnának, sokkal szebb könyvet irhatnának, — legyetek meggyőződve, nem rendkívüli, de való dolgokat akartam elmondani. Ha néhányan a nyiltságot rosszaljátok, melylyel honi állapotaink árnyoldalairól szóltam, higyétek el, ha nem volnék meggyőződve, hogy ez állapotok megváltoztatása tőlünk függ, inkább fényoldalaikat kerestem volna föl, hogy titeket s enmagamat nyájas csalódásokkal vigasztaljam. Ha a képet, melyet előtökbe állítottam, valótlannak tartjátok, győzzetek meg, hogy minde dolgok, melyekről szóltam, ha nem is egy megyének szűk határai között, de hogy nem történhetnek, hogy nem történnek hazánkban, s áldani foglak e meggyőződésért; valamint legforróbb óhajtásom az, hogy e regény minél előbb valószinűtlenné váljék. Nem mulatni, használni akartam; ha törekvésem nem volt sikeretlen, más dicsőséget nem kivánok fáradságomért.

S most Isten veled is, hazám nagy rónasága, hol ifjabb koromban a szőke Tisza partjain sok víg s szomorú napot töltöttem s hová, midőn e munkát irám, képzelmem annyiszor visszatért! Szépek e hegysorok, szép a Duna messze elnyúló tüköre, melyeken szemem magas lakásomból áttekint; de ne szóljon senki ellened honomnak dísze, zöld rónaság! Végetlenül, mint a tenger árjai, terülsz el szemünk előtt, s nagyságodnak nincs látszó határa, csupán az ég, mely kék boltozatával tarka. Körülötted sötét hegyláncz nem emelkedik, s a fölkelő nap hótakart csúcsokra nem tűzheti arany koronáit; magas füved

kaszálatlanul szárad el tövén, folyóid nádas partjaik között némán haladnak tovább, a hegykúpok váratlan változékonyságát, a völgyek meglepő fordulatait tőled a természet megtagadta; s a vándor, ha egyenlő felszineden átment, egyes szépségek emlékét nem fogja lelkében találni, — de mégis nem állt-e sokszor meghatva, bámulva nagyszerűséged előtt? Ha a nap szürke határod fölött csendesen fölmerül s ragyogó sugárait egész felszineden akadály nélkül egyszerre elönti, vagy ha délibáb a dél forró hevében árnyatlan téreid fölött tavakat fest, mintha a szomjuzó föld a tenger árjairól álmodoznék, melyeket azt egykor takarták; vagy ha az éj sötét nyugalma borult el a messze határ fölött, s míg fönn csak a csillagok, lenn itt-ott pásztortűz világít, a földön végetlen csend terül el, úgy hogy a vándor a magas fűvön átsuhogó esti szellőt hallhatá, nem tölté-e el ily pillanatokban leirhatlan érzemény kebelét? érzemény, melyet a magas Alpok fönséges csudái közt nem talált, s mely búsabb talán, de nagyszerűbb, mint te nagyszerűebb vagy e föld minden bérczeinél, honom korlátlan rónasága, te párja a végetlen tengernek, zöld s határtalan, mint ő, hol a szív szabadabban dobog s szemünk nem talál korlátokat!

Te a magyarnak képe vagy, nagy rónaságunk! Reményzölden, de pusztán állsz, arra teremtve, hogy termékenységeddel áldást áraszszál magad körül, de még kopáran. Az erők, melyekkel Isten megáldott, még szunnyadoznak s az ezernyi évek, melyek fölötted átvonultak, nem láttak dicsőségedben; de az erő, rejtve bár, még él kebledben, a gaz maga, mely határodon oly dúsan felnő, hirdeti termékenységedet, s szivem mondja, közelg az idő, hol virulni fogsz. Virulni te szép rónaságunk, s virulni a nép, mely egy ezred óta síkodat lakja. Boldog, ki a napot elérheti! boldog, ki legalább azon öntudattal vigasztalhatja magát, hogy minden tehetségével e szebb idő előkészítésére dolgozott.

JEGYZET.

A falu jegyzője 1845-ben jelent meg először, Pulszky Ferencznek ajánlva.

Megjelenése nem pusztán irodalmi esemény volt, hanem politikai is.

Eötvös 1840 óta nagyhírű tekintélye volt a reform-pártnak, az 1843-iki országgyűlésen meg Batthyány Lajossal együtt a főrenditáblán az ellenzék vezére. Az ellenzék kebelében ez időtájt alakult a centralisták köre. Eleinte csak heten tartoztak e körbe: Eötvös, Trefort Ágoston, Csengery Antal, Szalay László, b. Kemény Zsigmond, s a vidéken Szontágh Pál és Madách Imre. (L. róluk: Beksics Gusztáv, *Magyar doctrinairek*. Budapest, 1882. Aigner Lajosnál.) A közigazgatás központosítását s a kormány felelősségének elvét sürgették. Midőn Kossuth 1844. juliusában a kiadóval való meghasonlása következtében megvált a *Pesti Hirlap* szerkesztésétől, Szalay László vette azt át, s a lap a centralisták organuma lett. Eszméik legbuzgóbb harczosa Eötvös volt. Hosszú czikksorozatban bizonyította, hogy a közigazgatás központosítása a kormány felelősségével kapcsolatban nem veszélyezteti szabadságunkat, sem összeköttetésünket Ausztriával. A kormánynak, hogy valamit tehessen, hatalomra van szüksége, hatalmát csak a felelősség mérsékelheti, melylyel az utasitás nélküli országgyűlésnek tartozik. Kikelt a megye-rendszer ellen, mely biztosítja ugyan alkotmányunkat, de egyszersmind gátolja a nemzet kifejlődését s örökös oppositiójával s utasítási jogával minden reformot akadályoz.

E támadások heves visszatetszést keltettek, mert a közvélemény, s maga Kossuth is, a megyékben az alkotmány védbástyáit látta. Az ellenzék vezéreinek, köztük gróf Batthyány Lajosnak kértére Eötvös a lapban, melynek szerkesztését 1846 elején Csengery Antal vette át, föl is hagyott czikkeivel. De támadásait a megyerendszer ellen folytatta. Csengery segítségével rendszerbe foglalta czikkeit s 1846-ban *Reform* czímen kiadta. Azonfelül egy irányregénybe fogott, melyben szintén a megyei rendszer árnyoldalait akarta feltüntetni. E regény *A falu jegyzője.*

E monumentalis műben egész addigi munkásságát összeolvasztotta. Megelevenül itt a *Reform* minden eszméje; főtárgya azon visszásság, hogy hazánkban egy rendé minden jog kötelesség nél-

kül, a másiké minden kötelesség jog nélkül. Tengelyi nemesi levelének elvesztével elveszti összes jogait. Nincs e regényben semmi visszaélés rajzolva, a mit a *Reform* ne bizonyított volna. Semmi sincs tehát képzeletből véve, minden tényen alapul. Egyéb munkáinak czélzatait is beolvasztotta e nagy művébe. A mit a zsidók emancipatiójáról (*Budapesti Szemle,* 1840) és a fogházjavítás (1838) ügyében irt, azt itt föleleveníti az üveges zsidó nyomorúságának s a börtönök és rabok állapotának rajzában (II. kötet, XXII. 254—257; 265 s köv. lapok. XXXIII. 276—290; XXXVI. 350—360). Nagy fontosságú, a mit az iró hivatásáról mond (I. kötet. XX. 378—381) s a regény- és történetiró feladatának rokonságáról. (II. kötet, XXXV. 320—321.) A költészetről itt elmondott nézeteit kiegészítik *Magyarország 1514-ben* czimű történeti regényének előszava, s *A franczia drámai litteratura és Victor Hugo* czimű tanulmánya.

Megjelenésekor az *Életképek-ben* Vas Andor, (1845, 11. sz. márczius 15, a füzetes kiadás első füzetéről) a *Szépirodalmi Szemlében* (1847) Kelemenffy László foglalkozott vele.

Szigeti József *Viola* czimmel szindarabbá dolgozta át, melyet a Nemzeti szinházban 1872. febr. 2-án adtak először.

A falu jegyzője-ért 3200 frt tiszteletdijat fizetett a kiadó. (Id. Szinnyei József: *Magyar irók élete és munkái.*)

Kiadások: Megjelent 1845-ben, Pesten, Hartleben Konrádnál, előbb nyolczíves havi füzetekben, később három kötetben. — Harmadszor 1865-ben, Pesten, Emich Gusztávnál, három kötetben. — Negyedszer 1881-ben, Ráth Mórnál, Pesten, két kötetben. Ugyanakkor ötödik kiadása a *Családi könyvtár* czímű gyüjteményben, három kötetben. — Hatodszor 1891-ben, Ráth Mórnál, három kötetben. Jelen kiadás a hetedik.

Fordítások: Már 1846-ban németre fordította gróf Majláth János. (*Der Dorfnotär.* Aus. d. Ung. übersetzt von Joh. Graf Majláth.) Pest, Hartleben Adolfnál. Ujra 1851-ben, ugyanott, harmadszor és negyedszer 1871-ben és 1878-ban Bécsben. Ezeken kívül megjelent a Reclam-féle *Universal Bibliothek*-ban (931—935. sz.) Veilheim Adolf fordításában.

Angolra lefordította Wenckstern Otto *Village Notary* czímmel; (London, 1850.) Pulszky Ferencz előszavával.

Olaszra lefordította Helfy Ignácz. E fordítás 1855-ben Veronában jelent meg.

KÉPJEGYZÉK.

